

ISTORIA MILITARĂ
A
DACIEI ROMANE

DE

VASILE CHRISTESCU

BUCUREȘTI
FUNDAȚIA REGELE CAROL I
1, Strada Wilson, 1
1937

NOTĂ LA BIBLIOGRAFIE

Cea mai mare parte din inscripţiile folosite în această lucrare se găsesc adunate în *Corpus Inscriptionum Latinarum*, citat prescurtat *CIL*, urmat de numărul volumului şi numărul inscripţiei. Una sau două se află în *Corpus Inscriptionum Graecarum*, citat prin literile *CIG*, urmat de numărul inscripţiei. O preţioasă culegere de inscripţii a publicat H. Dessau (*Inscriptiones latinae selectae*, prescurtat: Dessau, *ILS*, urmat de numărul inscripţiei).

Altele, de dată mai recentă, se află în diferite publicaţii de specialitate, în deosebi *Année épigraphique*, culegere anuală publicată ca adaus la *Révue archéologique*, *Archäologische Anzeiger*, adaus la *Jahrbuch d. deutschen archäologischen Instituts Berlin*, şi în *Jahreshefte des österreichischen-archäologischen Instituts* in Wien. In textul lucrării le citàm prescurtat, tot aşa cum mai citàm şi diferite alte publicaţii, după cum urmează:

ACMTr	= Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secţia pentru Transilvania, Cluj.
AIStCl	= Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj.
Année épigr.	= Année épigraphique.
Arch. Anzeiger	= Archäologischer Anzeiger.
Arch.-ep. Mitt.	= Archäologisch-epigraphische Mitteilungen, Wien.
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice.
BSNR	= Buletinul Societăţii Numismatice Române.
Dacia	= *Dacia Fouilles et découvertes archéologiques en Roumanie*, fondée par V. Pârvan.
Dict. des Ant.	= Daremberg-Saglio-Pottier, Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines.
Ephem. Dacoromana	= Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romena di Roma.
Jahreshefte	= Jahreshefte d. österreichischen-archäologischen Instituts in Wien.
J R S	= Journal of Roman Studies.
Istros	= Istros. Revue roumaine d'archéologie et d'histoire ancienne, publiée par S. Lambrino.
O R L	= Obergermanisch-raetische Limes.

Real-Encycl.	= Pauly-Wissowa-Kroll, Real-Encyclopädie der Altertumswissenschaft.
R I R	= Revista Istorică Română.
Rhein. Museum	= Rheinisches Museum für Philologie.
S.H.A.	= Scriptores Historiae Augustae.

Lucrările menţionate la capitolele bibliografice sunt citate prima dată în întregime, cu locul şi data, apoi prescurtat.

INTRODUCERE

CUCERIREA DACIEI DE ROMANI

1. **Traian şi problema hotarelor Imperiului Roman.** In ziua de 27 Ianuarie a anului 98 d. Chr., bătrânul împărat Nerva, care primise ca o grea şi apăsătoare sarcină conducerea Imperiului Roman după asasinarea lui Domiţian, îşi dădu obştescul sfârşit, mulţumit poate că lăsa frânele statului în mâini sigure. *Marcus Ulpius Traianus*, unul dintre cei mai buni generali, fusese adoptat de el cu trei luni mai înainte (Octomvrie, anul 97 d. Chr.) şi desemnat ca urmaş. Acestuia îi revenea acum rezolvarea acelor grele probleme pe care le punea situaţia Imperiului Roman în jurul anului 100 d. Chr.

In afară de restabilirea echilibrului financiar al statului, adânc sdruncinat de domnia cheltuitoare a lui Domiţian, Traian avea de lămurit însemnata chestiune a hotarelor Imperiului, obiectul de preocupare a conducătorilor Romei din toate timpurile.

Pornind dela cele şapte coline de pe malurile Tibrului, stăpânirea romană se întinsese pe măsură ce nevoia de apărare împinsese poporul roman la cucerire. După cuprinderea Laţiului şi a Italiei, cetatea a intrat în crâncenele lupte punice pentru stăpânirea Mediteranei, pe care şi-o asigură nu numai prin distrugerea Cartaginei, dar şi prin cucerirea treptată a statelor elenistice: Macedonia, Grecia, Siria şi Egiptul. Pătrunderea în Asia şi organizarea provinciilor romane din aceste părţi puseseră pe Romani în faţa unor duşmani de temut: Parţii, cu reale însuşiri războinice, întemeietorii unui stat puternic pe ruinile vechiului imperiu al lui Alexandru cel Mare. Contactul cu Parţii a însemnat

pentru Romani o oprire în loc a înaintării în Asia şi grija de a-şi fixa un hotar bun şi lesne de apărat.

In mod firesc fiecare stat îşi caută limite naturale. Către sfârşitul secolului I în. d. Chr., după o perioadă de cuceriri, se punea Imperiului Roman problema fixării hotarelor. E drept că posibilitatea de expansiune a Romei nu era sfârşită; dar ea nu se putea întinde la infinit.

Dacă în Africa deşertul asigura stăpânirea Romanilor de orice surpriză, dimpotrivă în Asia şi în Europa limitele Imperiului erau cu totul neprecise. In Asia, hotarul natural ar fi fost Eufratul şi Tigrul cu mănoasa câmpie a Mesopotamiei. Stăpânirea acesteia era condiţionată pe de o parte de posesiunea podişului Armeniei, iar pe de alta de înfrângerea definitivă a statului partic, al cărui centru politic cădea tocmai în acest ţinut.

Mult mai grea era situaţia în Europa. Prin cucerirea Galliei, Caesar asigurase stăpânirea Spaniei şi a Galliei Narbonensis; în schimb populaţia Alpilor era liberă şi în bună parte duşmănoasă Romei. Oricând puteau coborî prin pasurile munţilor cete năvălitoare dela nord. In Peninsula Balcanică, Romanii aveau Illyria, Macedonia şi Grecia. Tracia şi tot ţinutul dela nordul munţilor Haemus era stăpânit de barbari. Pe vremea lui Caesar, se întemeiase în basinul Dunării de jos, pe ambele maluri ale fluviului şi sprijinit pe podişul transilvan, un mare stat dacic sub conducerea lui Burebista. Puterea extraordinară a acestui rege, conducător al unui popor numeros cu mari însuşiri războinice, şi ameninţarea sub care se aflase în acel timp provinciile romane din Peninsula Balcanică, arătase Romanilor cât de precară e stăpânirea lor acolo, fără asigurarea unui hotar natural lesne de apărat. Pornind dela aceste realităţi, marele Caesar făcuse planul uriaş al unei expediţii împotriva Dacilor pe de o parte şi a Parţilor pe de alta, spre a hotărnici definitiv Imperiul în aceste ţinuturi. Nu ştim cât de adâncit şi de socotit era acest plan. E posibil ca geniul lui Caesar, ajutat de formidabila organizare a Romei, care atunci era în plină ascensiune, să-l fi realizat. Moartea l-a împiedecat de a păşi la înfăptuire.

Neprecizarea limitei Imperiului, care apărea ca o linie sinuoasă şi în permanentă mobilitate, cerea statului roman o uriaşă desfăşurare de forţe împrăştiate pe un spaţiu imens.

După anul 30 în. d. Chr., Octavian-August rămânând singur stăpân şi conducător al Imperiului, reia problema fixării hotarelor stăpânirii romane şi cu perseverenţa şi spiritul de înţelegere realist care îl caracteriza el urmăreşte printr'o serie de acţiuni atât asigurarea stăpânirii provinciilor asiatice, cât şi precizarea unui hotar scurt în Europa, determinat de ape şi munţi. In Asia, izbuteşte prin activitatea diplomatică să paralizeze tendinţele agresive ale statului partic. In Europa, prin cucerirea Moesiei în anul 29 în. d. Chr., Dunărea de jos devenea graniţa naturală a Imperiului; oraşele greceşti dela mare, ca şi Tracia dealtfel, intraseră sub ascultarea împăratului. In acelaş timp, Augustus asigură stăpânirea Alpilor şi încearcă o vastă acţiune de împingere a limitelor Imperiului pe linia cea mai scurtă pe care putea să o ofere graniţa europeană; anume pe Elba şi podişul Boemiei. Dar încercarea de a cuprinde ţinuturile Dunării de mijloc a fost zădărnicită de răscoala pannonică (6—9 d. Chr.). In aceeaşi vreme Germanii, al căror ţinut fusese cuprins până la Elba, ridicându-se sub Arminius distrug armata guvernatorului Varus şi prin aceasta fac imposibilă o stăpânire mai departe a Romanilor între Rhin şi Elba. Marele plan al lui Augustus a dat greş. El a înţeles situaţia şi a renunţat la o nouă încercare de a cuceri aceste ţinuturi. Singura lui activitate s'a mărginit de a fixa, în măsura posibilităţilor, limite naturale: Rhinul şi Dunărea. Cu toate acestea, la sfârşitul vieţii lui, Dunărea nu era atinsă în toată partea de mijloc, iar între cursul superior al acestui fluviu şi Rhin ţinutul era încă ocupat de barbari.

Impăratul Tiberiu, cu toate că era bun general, lipsindu-i însă entusiasmul şi ne mai crezând în înfrângerea definitivă a rezistenţei germane, renunţă la orice încercare de a fixa graniţa Imperiului pe linia Elba. El îşi îndreptă toată atenţiunea la consolidarea hotarului existent. Moesia fu organizată ca provincie romană şi întărită cu legiuni. Tot atunci se începu şi construirea drumului militar dealungul Dunării. Sub Claudiu, consolidarea provinciilor balcanice este şi mai temeinică. Regatul clientelar al Thraciei, în paza căruia era lăsată partea răsăriteană a Moesiei, este transformat, în anul 46 d. Chr., în provincie romană, pusă sub conducerea unui *procurator*. Moesia întreagă, împreună cu ţinutul Dobrogei, este acum administrată de Romani. La adăpostul

castrelor și trupelor, vin de se așează coloniști romani cari exercită o puternică influență romanizatoare asupra populației autohtone.

Cu toată slăbirea Dacilor după moartea lui Burebista, al cărui regat se împărțise în vreo cinci regate mai mici, în dușmănie unele cu altele, totuși, pe vremea lui Augustus, acest popor era socotit încă destul de primejdios de împărat. Pare că puterea Dacilor a scăzut mai mult în prima jumătate a secolului I d. Chr., căci ei n'au putut împiedeca pe Iazygii Metanaști, emigrați din părțile Ucrainei de astăzi, să se așeze în câmpia dintre Dunăre și Tisa. Neam sarmatic, ca și frații lor Roxolani rămași la Nistru, Iazygii erau popor de călăreți iubitori de stepă. Ocupând câmpia și neputând înainta către apus din cauza stavilei ce o ridica apărarea romană, ei începuseră să apese asupra Dacilor, cari fură nevoiți să se retragă tot mai mult spre munții lor.

Pe timpul lui Neron, în urma luptelor fericite purtate cu barbarii de guvernatorul Moesiei, *Plautius Silvanus Aelianus*, stăpânirea romană la Dunărea de jos se întinde, hotarul ajungând să cuprindă și sudul Basarabiei cu cetatea Tyras dela gura Nistrului. Vasile Pârvan credea că în această vreme Romanii stăpâneau dincolo de Dunăre și câmpia munteană până la valul de pământ cunoscut sub numele de *Brazda lui Novac*, a cărui întindere începe din Oltenia și merge până în spre Brăila. Faptul pare probabil; totuși nu e sigur. Aceea ce rămâne precis din acțiunea lui Plautius Silvanus Aelianus este încercuirea tot mai accentuată a stăpânirii dacice de către cea romană. Printr'un șir de întreprinderi militare și printr'o abilă activitate diplomatică, guvernatorul roman a știut pe de o parte să țină în frâu triburile războinice de peste Dunăre, iar pe de alta să câștige de partea Romanilor unele căpetenii de ale acestora (*CIL, XIV*, 3608).

Dela Claudiu și până la Traian, stăpânirea romană se încheagă și la Dunărea mijlocie. Teritoriul dintre Drava și Dunăre este ocupat treptat, iar prin înființarea succesivă de castre legionare la Poetovio, Carnuntum, Vindobona și Aquincum, precum și a unei flote fluviale de către împărații Flavii, hotarul Imperiului se fixa și în această parte pe o limită naturală. Tot sub acești împărați a fost cuprins și teritoriul dintre cotul Rhinului și Dunăre — *Agri Decumates* — încât se părea că linia de despărțire a lumii

romane de cea barbară fusese pe deplin statornicită dela Marea Nordului și până la Marea Neagră.

E drept că un fluviu mare, cum e Dunărea, poate constitui o piedecă însemnată pentru trecerea unei armate; cu toate acestea, după cum au arătat războaiele de totdeauna, mai ușor poate fi trecută o apă, decât un munte. In această privință, Dunărea oferea posibilități și mai mari. Inghețând iarna, apa fluviului formează ca un pod de legătură între cele două maluri, așa încât barbarii dela nord nu mai erau stânjeniți de nimic pentru a pătrunde în înfloritoarea provincie romană dela sud. Atât poetul Ovidius în tristele lui scrisori dela Tomi, cât și istoricul Tacit, ne amintesc episoade ale acestor năvăliri barbare pe timp de iarnă în Moesia. Se cerea deci din partea conducătorilor romani o mare supraveghere și o puternică desfășurare de forțe dealungul fluviului pentru ca să poată apăra provincia.

2. **Decebal.** Ocuparea temeinică de către Romani a ținutului dela gurile Dunării, precum și stăpânirea fluviului asigurată printr'o flotă (*classis Flavia Moesica*), puneau pe Daci într'o situație foarte critică. După cum foarte bine a observat Vasile Pârvan, pentru stăpânitorul câmpiei dela nordul Dunării era o condiție neapărată să stăpânească și podișul dobrogean, care este parapetul firesc al câmpiei muntene; dimpotrivă, cine stăpânește Dobrogea poate ține sub ascultarea lui și câmpia munteană.

Intinderea Romanilor până la gurile Dunării și la Nistru făcea pe Daci să se gândească acum la libertatea lor. In fața primejdiei romane nu stătură nepăsători, ci renunțând la dușmăniile și la luptele interne ei se uniră sub conducerea lui *Decebal*. Din portretul făcut de istoricul *Cassius Dio*, vedem că acest rege avea mari însușiri de comandant. După ce își întări statul și oastea, el încercă să rupă cleștele roman care strângea stăpânirea dacică. In acest scop începu un șir de atacuri și prădăciuni în Moesia.

Impăratul roman de atunci, *Domitian*, era un om cu slabe însușiri și vădit inferior regelui dac. Pentru a face față împrejurărilor, el reorganiză Moesia, împărțind-o în două provincii, și aduse noi legiuni; dar doi generali, *Oppius Sabinus*, guvernatorul Moesiei, și *Cornelius Fuscus*, prefectul pretoriului, sunt bătuți pe rând și uciși de Decebal. Al treilea general, *Tettius Iulianus*, deși câștigă o victorie la *Tapae*, lângă Poarta de

Fier a Ardealului, nu putu să-i tragă foloasele, din cauza împrejurărilor dela Dunărea de mijloc. Pe când Dacii năvăleau în părţile Moesiei, Suebii şi Marcomanii începură să atace ţinutul Pannoniei. După cum ne arată izvoarele antice, cauza ar fi fost însăşi provocarea făcută de Domiţian. Romanii fiind bătuţi, împăratul, spre a salva aparenţele unei izbânzi, acceptă propunerile de pace ale lui Decebal. După cele ce ne spune Cassius Dio, condiţiile acestei păci au fost destul de oneroase pentru Romani. Cu toate că regele dac se considera client al poporului roman, totuşi împăratul se obliga să-i dea o sumă de bani anual, meşteri şi ingineri să-i zidească cetăţi, precum instructori şi pentru a-i instrui armata după modelul roman. Işi da seama Decebal că, pentru a lupta împotriva puterii romane, nu era deajuns vitejia cea mare a poporului său, ci îi trebuia şi o organizare militară asemănătoare aceleia a duşmanului.

In paginele consacrate acestui fapt în cartea sa *Getica*, Vasile Pârvan a încercat să arate că pacea lui Domitian nu era aşa de rea, deoarece Romanii păstrau nu numai provinciile lor, dar şi malul stâng al Dunării cu Banatul şi Oltenia. Cu toate acestea condiţiile păcii au fost destul de rău primite în lumea romană şi titlurile triumfale cu care se împodobea împăratul nu făceau decât să stârnească glume. In deosebi Senatul, duşman al împăratului, nu putea fi mulţumit. Oricât de înfricoşat şi umilit fusese de Domiţian, el încă se mai considera păstrătorul tradiţiilor de glorie şi de mândrie ale statului roman. O pace care obliga Imperiul să plătească bani unui rege barbar, chiar dacă se declarase client, mai ales că ucisese doi generali romani, iar într'una din cetăţile lui mai păstra aquila unei legiuni pe care o distrusese, nu putea mulţumi pe membrii acestei instituţii. Dealtfel nimănui nu scăpa observaţia că prin condiţiile păcii Domiţian înarma pe unul dintre cei mai aprigi duşmani ai poporului roman. Atât timp cât acest rege rămânea stăpân pe un popor şi o armată puternică, existenţa provinciilor romane dela Dunăre era ameninţată. Dorinţa unei revanşe împotriva lui Decebal era destul de vie în lumea senatorilor şi a poporului din Roma. Se aştepta numai omul care să ia asupra lui această sarcină. Omul a fost Traian.

3. **Traian şi problema cuceririi Daciei.** Pentru Traian, căruia i se încredinţase acum destinele Imperiului Roman, războiul cu

Decebal nu se impunea numai ca o chestiune de prestigiu. De bună seamă că el, care îşi petrecuse cea mai mare parte din timp în tabără, luptând cu toate greutăţile vieţii de militar şi se pătrunsese de spiritul soldatului roman, apărător al unui stat civilizat împotriva barbarilor, socotea ca o datorie, fiind acum împărat, să înlăture pacea nedemnă a lui Domiţian, impusă de un rege barbar din pricina căruia doi generali romani căzuseră în luptă şi se pierduse o întreagă legiune. Onoarea soldatului roman cerea să se răzbune umilinţa care de atâţia ani apăsa asupra armatei împărăteşti.

Dar lupta cu Dacii apărea lui Traian ca o necesitate şi din alte motive. Puterea crescândă a poporului dac, reunit şi întărit de isteţul şi înţeleptul Decebal, însemna creşterea unei primejdii cu mult mai mare pentru provinciile dunărene ale Imperiului, decât era bunăoară primejdia germană pentru provinciile dela Rhin.

In adevăr, cu toată presiunea exercitată asupra Dacilor, aceştia rămăseseră stăpâni pe podişul Transilvaniei, bogat în păşuni şi în mine de aur şi de sare, precum şi pe mai tot ţinutul muntean şi moldovean, bogat în cereale.

Popor de agricultori în primul rând, Dacii erau statornici pe pământul care îi hrănea. Prin aceasta, puterea lor de rezistenţă devenea mai mare; în plus, credinţa în nemurire şi un adânc sentiment de libertate le dădeau mari însuşiri războinice. Organizaţi şi întăriţi după felul roman, aşa cum voia Decebal, Dacii deveneau o putere formidabilă, mai ales că ocupau o situaţie geografică predominantă faţă de provinciile romane dela Dunărea de jos. In jurul puternicului rege dac se puteau concentra toate popoarele barbare din preajmă, care năzuiau la pradă în Imperiu.

Dacă stăpânirea Dunării asigurase Romanilor un hotar natural faţă de barbarii cari se întindeau din Germania şi până la Marea Neagră, totuşi acest hotar avea două părţi vulnerabile: una în spre ţinutul Cehoslovaciei de azi, iar a doua în spre câmpia munteană. Cele două podişuri ale Boemiei şi Transilvaniei, cu munţii respectivi, domină şesul din jurul fluviului.

Am arătat că podişul transilvan se întregeşte cu munţii înconjurători şi cu podişul dobrogean într'o unitate geografică firească, aşa că în mod logic stăpânirea unei părţi din acest teritoriu atrage după sine stăpânirea celuilalt. Cucerind Dobrogea din nevoia de a

păstra Dunărea şi Moesia, Romanii puteau considera această chestiune rezolvată favorabil pentru ei, atât timp cât poporul dac rămânea fărâmiţat şi lipsit de forţa necesară pentru a soluţiona problema unităţii teritoriului în favoarea lui.

Bizuindu-se pe aparenta slăbire a barbarilor din sistemul muntos, care se întinde din Boemia şi până la Dunărea de jos, precum şi pe rezistenţa fortificaţiilor şi a legiunilor romane de pe malul fluviului, împăraţii până la Domiţian — după cum am văzut — au renunţat la o împingere a limitei Imperiului până la extremitatea firească a bazinului dunărean. Intărirea Dacilor şi ofensiva pornită de aceştia spre a-şi reîntregi teritoriul a arătat cât de greşită a fost socoteala Romanilor de a se menţine la Dunăre.

Nu ştim dacă, după atacurile Dacilor asupra Moesiei, Domitian se gândise în mod serios să cucerească Dacia. S'ar părea că cele două ofensive pornite de Cornelius Fuscus şi Tettius Iulianus spre podişul transilvan, inima stăpânirii dacice, indică o asemenea intenţie. Dacă ţinem seama şi de vanitatea împăratului, doritor de cât mai multă glorie, am putea fi înclinaţi să-i atribuim această dorinţă de cucerire a ţării lui Decebal. Relua el prin aceasta planul lui Augustus de a împinge hotarul Imperiului pe linia munţilor dela extremitatea bazinului dunărean, aşa cum ar lăsa să se înţeleagă şi luptele cu Marcomannii şi Quazii? E greu de răspuns. Destul numai că războiul nenorocos, purtat cu aceşti din urmă barbari, l-a făcut să grăbească pacea cu regele dac în condiţiile ştiute, lăsând astfel hotarul dunărean expus mai departe barbarului puternic, care se întărea tot mai mult în podişul dintre munţii Transilvaniei şi în câmpia din sudul Carpaţilor.

Aşadar, Traian trebuia să ia asupra lui rezolvarea problemei, pe care o punea asigurarea hotarului roman la Dunărea de jos.

In deosebire de Domiţian, Traian era un militar. Ştia ce înseamnă un război şi cum trebue pregătit; dealtfel înfrângerea lui Domitian îl făcuse prevăzător. De bună seamă că gândul de a porni războiul împotriva Dacilor l-a avut din clipa proclamării lui ca împărat. Grija ce o pune în cercetarea hotarului împărăţiei la Rhin şi la Dunăre, unde vreme de un an face inspecţii personale şi ia măsuri de întărire şi reorganizare, mai înainte de a intra în Roma, dovedeşte intenţia lui de a se asigura faţă de o eventuală

surpriză din partea barbarilor germani, cari ar fi putut ataca Imperiul, în timp ce el ar fi fost încurcat în luptele cu Dacii. Ca şi Domitian, ar fi trebuit atunci să lupte pe două fronturi.

Cum a conceput Traian războiul cu Dacii?

« Traian porneşte întâiul război împotriva Dacilor, din vest. El procedează după vechile planuri ale lui Caesar şi August, de a ataca pe Daci având ca bază Dalmaţia şi Pannonia ». Astfel enunţă Vasile Pârvan planul de luptă al lui Traian. La această afirmaţie sunt de făcut unele observaţii şi întregiri:

1. Situaţia stăpânirii romane în părţile Dunării de mijloc şi a Dunării inferioare era cu totul alta în vremea lui Traian, decât aceea a lui Caesar şi Augustus. Pe timpul acestora din urmă, Romanii nu stăpâneau efectiv decât Dalmaţia şi Macedonia. Cucerirea Pannoniei începe abia sub Augustus, iar Moesia tot atunci intră în stăpânirea romană. Abia sub Flavi garnizoanele romane străjuesc în castrele înşirate dealungul Dunării, dela izvor până la gurile ei, şi tot acum se organizează temeinic cele două flote fluviale, *classis Flavia Pannonica* şi *classis Flavia Moesica*. Deasemenea marele drum militar, care pornea dela Marea Nordului pe valea Rhinului şi trecea prin *Agri Decumates*, ţinutul dintre Main şi Dunăre cucerit pe cale paşnică tot sub Flavi, spre a se uni cu drumul ce mergea pe malul Dunării până la Marea Neagră, este desăvârşit de Traian tocmai în această fază premergătoare războaielor dacice. Se înlesneau astfel transporturile militare din Germania în provinciile dunărene. Dacă Caesar şi Augustus plănuiseră ofensiva împotriva Dacilor din părţile Pannoniei, ei au fost siliţi la aceasta nu numai de faptul arătat de Vasile Pârvan că Dacii se amestecau în Illyricum, dar că efectiv Romanii nu puteau să-şi fixeze altă bază de operaţiuni.

2. Credem că în niciun caz Traian nu şi-a pus în gând, cu ocazia primului război, să cucerească Dacia pentru a o transforma în provincie romană. Legenda narată de Ammianus Marcellinus, care îi pune în gură cuvintele: *sic in provinciarum speciem reductam videam Daciam*, este, după cum a arătat Paribeni, o născocire târzie şi în niciun caz ea nu se poate atribui acestui timp. După cum s'a desfăşurat întâiul război, precum şi din cele ce s'au întâmplat după victoria Romanilor, reiese lipsa unei intenţii din partea împăratului de a transforma Dacia în provincie romană.

In adevăr, împăratul pare să fi avut motive serioase de a nu purcede la un război de exterminare a lui Decebal. După părerea noastră acestea au fost:

a) Geograficeşte, ţara lui Decebal forma faţă de hotarul Imperiului ca o peninsulă înconjurată de toate părţile de barbari: la vest *Iazygii*, la nord şi est *Burii*, *Bastarnii* şi *Sarmaţii Roxolani*. Stăpânirea temeinică a acestui teritoriu era condiţionată de stăpânirea concomitentă a platoului boem. Aceasta însemna cucerirea tuturor populaţiilor barbare dintre Dunăre şi Carpaţii răsăriteni, precum şi a acelora din cadrilaterul Boemiei. Ar fi fost de fapt vechiul plan al lui Augustus.

E probabil că Traian, ca bun general, nu era străin de acest gând al marelui său înaintaş; dar îşi dădea seama că pentru a-l pune în aplicare îi trebuia o considerabilă desfăşurare de forţe, pe care starea de atunci a Imperiului îl împiedeca să le aibă. Recentele înfrângeri ale lui Domitian îi arătaseră cât de mare era rezistenţa acestor barbari.

b) Limitând cucerirea numai la Dacia, însemna — cum s'a văzut mai târziu — să concentreze mari forţe pe un spaţiu relativ redus. Provincia s'ar fi asemănat cu un fort, în care soldaţii de pază stau mereu în stare de alarmă. Traian voia să economisească aceste forţe, socotind — şi desigur aceasta a fost o greşeală — că ar putea menţine mai departe frontiera Dunării, aşa cum era întărită atunci, adăugându-i cel mult un mic ţinut pe malul stâng al fluviului, care să fi constituit apărarea strategică a acestuia, ca un tampon între provinciile moesice şi stăpânirea regelui dac. Impăratul îşi însuşeşte punctul de vedere al urmaşilor lui Augustus de a feri hotarul de atacuri prin câştigarea barbarilor limitrofi în situaţia de clienţi şi prieteni ai Imperiului Roman.

Din inscripţia pomenită a lui Plautius Silvanus Aelianus, vedem în ce fel se desfăşura această activitate politică: pe de o parte o operaţie de poliţie a frontierelor, prin pedepsirea pe cale militară a triburilor ostile Romanilor, pe de alta câştigarea prieteniei altora prin daruri, ajutoare şi bani. Era o necontenită atenţie de supraveghere a raporturilor dintre aceste triburi barbare dela hotar şi deaceea guvernatorii trebuiau să dea dovadă de multă dibăcie şi simţ diplomatic. Când unul dintre şefii barbarilor devenea prea puternic, trebuia să fie doborît. Intărirea

lui Decebal scosese în evidenţă primejdia ce ameninţa graniţa Imperiului, aşa încât pentru asigurarea acesteia era o condiţie neapărată aducerea regelui dac într'o stare asemănătoare celorlalţi şefi de triburi limitrofe.

Dacă în liniile ei generale această politică dăduse roade, în ceeace priveşte pe Decebal, Traian n'a ţinut seama de o realitate. Statul lui Decebal, ca şi statul lui Burebista, nu erau deloc la fel cu acele state neprecise şi mobile alcătuite de diferitele popoare dela Dunăre şi dela Rhin. Nici Sarmaţii, nici Bastarnii, nici popoarele germanice, nu aveau modul de vieaţă şi rosturile Dacilor. După cum am văzut, aceştia din urmă erau nu numai păstori, dar mai ales agricultori, cu o vieaţă aşezată, cu un sistem social şi politic destul de vechi şi temeinic. Unitatea lor refăcută sub Decebal îi împingea să întindă statul pe tot spaţiul geografic locuit de neamul dac. Nu era deci nevoia de pradă sau de noi locuinţe ceeace făcea pe Daci să atace provinciile romane, ci o nevoie impusă de existenţa liberă a statului lor.

Traian îşi dădea seama că are în Decebal un adversar de temut, dar nu distingea destul de limpede în ce consta puterea acestui rege. Socotea că va fi îndeajuns să-l învingă şi să-l silească la ascultare, pentru ca să aibă hotarul liniştit. Distrugerea puterii militare a lui Decebal, întărită şi prin alianţele cu neamurile sarmatice şi bastarnice atrase de regele dac, şi aducerea lui în aceeaşi stare de obedienţă ca şi ceilalţi barbari clientelari, era ceeace dorea Traian. In acest fel se înlătura şi primejdia unei confederaţii de popoare barbare sub conducerea Dacilor. Deaceea vedem pe Traian că, paralel cu opera de organizare şi întărire militară a provinciilor dunărene, întreprinde şi o acţiune diplomatică căutând să câştige de partea lui pe barbarii din preajma Daciei. Printre alţii, izbuteşte să atragă pe Iazygii din câmpia Tisei. Astfel asigurat, el porneşte războiul.

4. **Primul război al lui Traian cu Decebal.** Despre războaiele lui Traian cu Dacii, contemporanii au lăsat scrieri amănunţite şi însuşi împăratul şi-a scris comentariul expediţiilor, aşa cum odinioară făcuse şi Caesar. Din nenorocire, toate aceste scrieri s'au pierdut şi numai puţine ştiri s'au păstrat în istoria lui *Cassius Dio*, mutilată prin excerptările călugărului bizantin *Xyphilinus*, precum şi în câteva opere posterioare de o valoare relativă. Singura

operă păstrată, care redă amănunţit povestea acestor războaie, este cronica ilustrată pe *Columna* ridicată de marele împărat la Roma în forul ce îi poartă numele; dar fiind lipsită de comentar, înţelegerea diferitelor fapte înfăţişate în tablourile sculptate este îngreuiată din lipsa unui text explicativ. Cercetată de savanţi încă din vremea Renaşterii, abia în zilele noastre s'a putut ajunge la o lămurire mai precisă a reliefelor ei. Invăţatul german *Conrad Cichorius*, punând la contribuţie o mare erudiţie, completată cu o cercetare a terenului unde s'au desfăşurat cele două războaie dintre Traian şi Decebal, a putut desluşi o parte din aceste tablouri. Prin explicaţiile lui, întregite cu observaţiile şi cercetările ulterioare întreprinse de alţi învăţaţi, putem astăzi să urmărim relativ în amănunte desfăşurarea celor două războaie.

In ultimul deceniu, în afară de *Vasile Pârvan*, care studiază numai câteva aspecte ale războaielor lui Traian cu Dacii, povestirea acestora e dată de *R. Paribeni* în monumentala monografie închinată marelui împărat, iar într'o formă mai succintă de istoricul englez *B. W. Henderson*.

Fără a insista asupra amănuntelor, nefiind acesta scopul lucrării de faţă, vom descrie faptele petrecute în marele conflict care a răpus libertatea poporului dac şi a adus stăpânirea romană până la Carpaţii răsăriteni, ţinându-ne în liniile generale ale expunerii lui Paribeni.

* * *

La 25 Martie 101 d. Chr., colegiul Fraţilor Arvali se reunea într'o adunare extraordinară şi ridica rugăciuni către Juppiter Optimus Maximus pentru ca să ajute împăratului să se întoarcă sănătos şi victorios din război. Nu cunoaştem pretextul deschiderii ostilităţilor; dar ne închipuim că nu-i va fi fost greu lui Traian, care a voit acest război, să găsească un prilej de a porni împotriva lui Decebal.

Pregătirile fuseseră începute de împărat cu un an mai înainte, din vremea când inspecta frontiera Rhinului şi a Dunării. Completarea drumului dela Marea Nordului la Marea Neagră era acum un fapt împlinit. De sigur că partea cea mai grea de construit a fost aceea din dreptul Cazanelor, făcută în anul 100. Din cauza malului abrupt, au trebuit să se taie bucăţi de stâncă, iar şoseaua să fie susţinută de traverse de lemn fixate în malul pietros. O inscripţie săpată în acest mal aminteşte celor de astăzi lucrarea săvârşită din porunca împăratului Traian (*CIL*, *III*, 1699 = 8267). In Pannonia şi cele două Moesii, el întăreşte garnizoanele, înmulţind numărul legiunilor. După E. Ritterling, numai în Pannonia erau în preajma războaielor dacice patru-cinci legiuni. Dintre acestea, se cunosc legiunile: *XIII gemina*, cu lagărul la Vindobona (Viena); *XIV gemina* la Carnuntum (Petronell); *II adiutrix* la Aquincum (Alt-Ofen); *XV Apollinaris* la Poetovio (Pettau). In Moesia Superior se aflau legiunile: *IIII Flavia* şi *VII Claudia*; despre ultima se ştie că avea lagărul la Viminacium (Costolać). In sfârşit, în Moesia Inferior se aflau alte două legiuni, *V Macedonica* în lagărul dela Oescus (Gigen) şi *I Italica* la Novae (Şiştov). Numeroase trupe auxiliare, răspândite în diferitele *castella* înşiruite pe întinsul frontierei dunărene, întăreau apărarea.

Din chiar dispozitivul forţelor menţionate în aceste provincii limitrofe Daciei, ne putem da seama de acţiunea lui Traian în primul război. Baza de operaţii era partea de sud-vest a Daciei, mai precis Moesia Superioară. O diplomă militară ne arată că încă din Mai, anul 100, erau concentrate în această provincie nu mai puţin de 21 cohorte, plus 3 ale (*Année épigr.* 1912, no. 128 = *CIL*, *XVI*, Dipl. mil. no. 46). Iazygii dintre Pannonia şi Dacia fiind câştigaţi de partea lui, împăratul nu avea să se teamă de atacuri dinspre câmpia Tisei; dimpotrivă, ţinutul răsăritean al Moesiei Inferioare rămânea expus unor eventuale năvăliri, deoarece Sarmaţii Roxolani, înfăţişaţi ca aliaţi ai lui Decebal şi pe Columna Traiană, precum şi Bastarnii, erau duşmani Romanilor. Incă din anul 100, Traian a luat măsuri de întărire a acestui ţinut, autorizând pe guvernatorul *Marius Laberius Maximus*, care s'a ilustrat apoi ca un general de seamă în războiul cu Dacii, să ia o sumă de dispoziţii administrative, cum a fost bunăoară rânduirea privilegiilor oraşelor greceşti dela Marea Neagră sau hotărnicirea teritoriilor comunelor traco-romane din interiorul Dobrogei. Se înţelege că aceste măsuri erau completate cu altele de caracter militar. Vasile Pârvan socoteşte castrul dela Carsium (Hârşova), inaugurat în anul 103, ca fiind clădit înainte de începerea războiului cu Dacii, prin anul 100.

Dintr'un minuscul fragment din memoriile împăratului: *inde Berzobim, deinde Aixim processimus*, păstrat de gramaticul *Priscianus*, cunoaştem punctul de plecare al ofensivei lui Traian. Cele două localităţi menţionate se aflau pe drumul care pornea dela *Lederata*, localitate în faţa oraşului roman Viminacium de pe dreapta Dunării, către Tibiscum şi de acolo prin Poarta de Fier a Transilvaniei către Sarmizegetusa. Pe acest drum se afla localitatea *Tapae*, unde mai înainte Tettius Iulianus învinsese pe Decebal. Aşadar, pe calea urmată de generalul lui Domitian, a pornit Traian.

Nu e greu să înţelegem de ce împăratul a urmat acest drum în primul război. El nu căuta să cucerească Dacia, ci numai să înfrângă pe Decebal. Trebuia în acest caz să-i dea o lovitură decisivă şi desigur că niciuna nu era mai bună decât cucerirea capitalei. După toate cercetările actuale, capitala lui Decebal se afla într'una din acele cetăţi din jurul oraşului *Orăştie*, poate pe Muncel. Pe două căi se putea ajunge aci: 1) prin Banat, urmând valea Bistrei prin Poarta de Fier a Transilvaniei şi mai departe, pe valea Streiului; sau 2) prin Oltenia, pe valea Oltului până dincolo de pasul Turnu-Roşu, iar de acolo pe valea Sebeşului. Drumul prin Banat avea avantajul că se afla în partea Dunării pe unde flota pannonică putea circula şi transporta ajutoarele din Pannonia. Pe de altă parte, chiar dacă Domitian nu a cuprins tot Banatul şi Oltenia, cum credea Pârvan, totuşi o bună parte din teritoriul acestora spre Dunăre era în stăpânirea romană, aşa încât Traian începea ofensiva în stânga fluviului chiar din teritoriu roman. Acest fel de înţelegere este întărit şi de primele scene de pe Columna Traiană, unde se vede că Romanii nu au întâmpinat nicio piedică la începutul înaintării lor împotriva Dacilor.

Dar mai era un motiv ca Traian să ia acest drum. Se pare că al doilea general al lui Domitian, Cornelius Fuscus, care a întreprins acea ofensivă împotriva lui Decebal, mai mult pripită, decât socotită, înaintase pe valea Oltului şi a fost ucis prin apropierea pasului Turnu-Roşu; dimpotrivă, atacul lui Tettius Iulianus prin părţile Banatului reuşise. Era firesc pentru un general ca Traian să pună la contribuţie experienţa înaintaşilor. O elementară prudenţă îl făcea pe el, venit acum întâia oară în atingere cu

Dacii, să întreprindă expediţia prin acele ţinuturi unde experienţa predecesorilor arătase că ea poate avea sorţi de izbândă. Iată pentru ce el întăreşte defensiv partea de răsărit a Moesiei şi îşi concentrează toată puterea ofensivă în părţile Banatului.

Asupra numărului soldaţilor cu care Traian a pornit împotriva lui Decebal, părerile celor ce s'au ocupat cu această chestiune sunt împărţite. Socotind trupele menţionate în inscripţii, Paribeni arată că au participat la războaiele dacice 9 legiuni întregi sau în parte, 10 ale (trupe de cavalerie), 35 cohorte, câteva cohorte pretoriene, şi alte trupe auxiliare (*equites singulares*, *numeri*). El face următoarea socoteală. Au luat parte în mod sigur şase legiuni întregi; detaşamentele din celelalte trei legiuni, a căror participare nu a fost întreagă, alcătuiau laolaltă efectivul unei legiuni. Trupele auxiliare aveau un număr de 30.000 de ostaşi. Pe lângă aceştia, mai sunt de adăugat circa 3000 pretorieni, 3000 de oameni din alte arme speciale şi aproximativ 4000 de auxiliari neregulaţi. In total, Traian a avut în cele două războaie un număr de cel puţin 100.000 de soldaţi. Calculul este destul de arbitrar. Dacă cunoaştem cu oarecare preciziune numărul soldaţilor dintr'o legiune, care în această vreme era de 6000, e foarte greu în schimb să aflăm efectivul detaşamentelor legionare, care nu era totdeauna acelaş. Aceeaşi greutate întâmpinăm şi în precizarea numărului soldaţilor din trupele auxiliare, al căror efectiv putea să varieze. Deoarece calculul lui Paribeni priveşte totalul trupelor pentru cele două războaie, trebue să admitem că pentru fiecare în parte a fost întrebuinţat un efectiv mult mai redus, mai ales în primul război, ale cărui operaţiuni nu au avut extinderea celor din al doilea.

Felul arbitrar al socotelii făcută de Paribeni nu ne poate servi la tragerea unor concluzii sigure, cu atât mai mult cu cât un cercetător competent, cum e Ritterling, arată că Traian a avut la dispoziţia lui, la începutul primului război dacic, nu mai puţin de douăsprezece legiuni. După calculul acestui autor, armata lui Traian se ridica în total la un efectiv de 200.000 de oameni, ceeace pare iar exagerat. Henderson dă o cifră foarte relativă, între 25.000 şi 100.000.

Mersul expediţiei este descris în scenele găsite pe Columna Traiană. La început ni se înfăţişează trecerea Dunării pe două poduri de vase. Din acestă prezentare, Cichorius a dedus că

trecerea fluviului s'a făcut de două armate romane, prin două părți diferite. Cu toate că această interpretare a fost contestată de H. Stuart Jones, totuși ea pare probabilă și în acest sens o acceptă și Paribeni. Dacă asupra locului de trecere a primei armate, în care se afla și împăratul, cercetătorii s'au pus de acord în a-l fixa la *Lederata*, în schimb asupra celuilalt loc discuția e încă deschisă. După toate aparențele, al doilea pod a fost făcut pe undeva

Fig. 1. — Legionarii ascultând o cuvântare a împăratului Traian.
În frunte sunt *signiferi* cu *signa* legiunilor.
(Lehmann-Hartleben, *Trajanssäule*).

în apropiere de *Tsierna*, oraș la gura râului Cerna, a cărui vale constitue al doilea drum de pătrundere prin Banat către Poarta de Fier și de acolo către Sarmizegetusa.

Reliefele Columnei ne arată mai multe momente din înaintarea armatei în care se afla împăratul: un consiliu de război, o lustratio exercitus, pe împărat cuvântând soldaților; în sfârșit, o scenă cu totul aparte în cadrul scenelor de până acum. In fața împăratului, parcă speriat la vederea acestuia, un barbar cade într'un mod caraghios de pe asinul său, pe spinarea căruia se afla un

obiect mare în forma unui disc. Cichorius vrea să vadă în această scenă ilustrarea unui episod din istoria lui Cassius Dio. Acesta povestește că, în timp ce Traian înainta spre Tapae împotriva lui Decebal, i s'au prezentat soli barbari cu o ciupercă mare, pe care era scris în latinește că Burii și ceilalți aliați ai Dacilor sfătuesc pe împărat să plece înapoi și să facă pace. E curioasă forma în care e redată această scenă pe Columnă; totuși faptul narat de Cassius Dio fixează o nouă fază a acestui război.

Burii, pe cari Pârvan îi socotește un neam amestecat dacic, deși după izvoarele antice sunt socotiți Germani, trăiau în nordul Daciei. Intervenția lor în conflictul dintre Daci și Romani este o confirmare a acelei politici de alianțe împotriva Romei, pe care o dusese Decebal. Ceilalți aliați, de cari ne vorbește istoricul antic, trebue să fi fost Sarmații și Bastarnii, cari vor neliniști pe Romani mai în tot timpul expediției din Dacia. Se știe că regele dac intrase în legătură până și cu regele Parților.

Inaintarea Romanilor se face cu încetineală. In primele șaptesprezece scene nu se arată niciun Dac; abia în tabloul al optsprezecelea se înfățișează aducerea în fața împăratului a unui prizonier, sau mai degrabă a unui spion din armata lui Decebal. Prima bătălie este redată tocmai în al douăzecișipatrulea tablou; în schimb, mai peste tot, soldații construesc tabere militare și fortificații, deschid drumuri, fac poduri peste ape. Această activitate constructivă a armatei romane a făcut pe Paribeni să o interpreteze nu numai ca o elementară acțiune de prudență, ci ca o pregătire a viitoarei ocupări definitive a ținutului.

Deși faptul e contestat de unii învățați, se pare totuși că sculptorul scenelor de pe Columnă s'a ținut în totul de adevărul istoric, urmărind faptele după memoriile împăratului, după actele oficiale și probabil după povestirile celor ce au participat la războaiele dacice. Am arătat că Traian nu căuta o anexare a Daciei, ci cel mult să aibă asigurată stăpânirea unei părți de teritoriu pe stânga Dunării, cucerită poate mai dinainte de Domitian. Noi credem că măsurile militare luate de împărat la începutul expediției nu sunt decât o întărire a acestui ținut transdanubian ocupat de Romani, pentru a-l feri de eventualele atacuri ofensive ale Dacilor. E drept că la încheierea păcii cu Decebal împăratul a lărgit posesiunile romane din stânga Dunării, dar numai în scopul de a

apăra şi mai bine hotarul. Credem că mai toate episoadele înfăţişate până la scena a douăzecişipatra, sau mai sigur a optsprezecea, se petrec pe teritoriul stăpânit de Romani. Identificarea castelului dela *Arcidava* (Văradia) în tabloul al XIV-lea de pe Columnă este întărită şi de cercetările recente, care au stabilit existenţa acestuia încă din vremea lui Traian. Pe Columnă se observă dealtfel că numai în urma bătăliei dela Tapae apar peisaje caracte-

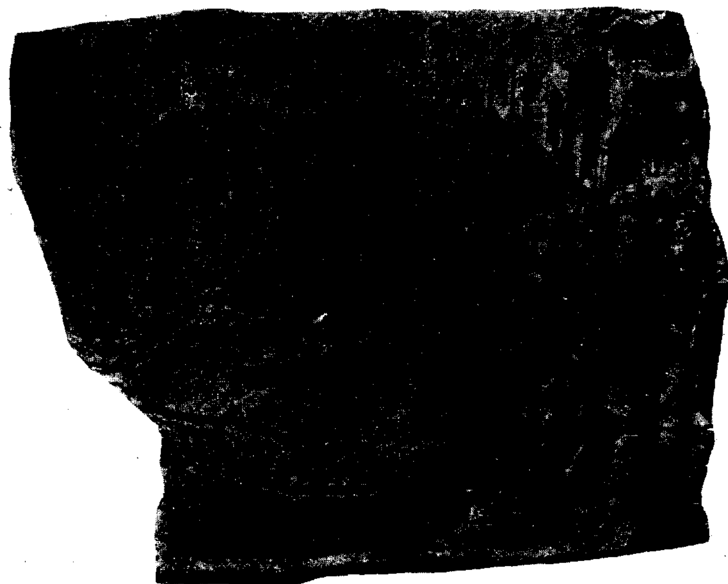

Fig. 2. — Traian înaintea unor întărituri dacice. Zidurile acestora sunt de piatră. În faţa lor se află gropi, în fundul cărora au fost înfipţi pari ascuţiţi Capetele prizonierilor romani au fost înfipte în pari şi se văd dinapoia zidurilor. Soldaţii romani, ca represalii, dau foc unor case dacice de lemn, mult asemănătoare cu casele ţăranilor noştrii dela munte.
(Lehmann-Hartleben, *Trajanssäule*)

ristic dacice, fapt ce a făcut *C. de La Berge* să susţină că abia din preajma acestei localităţi începe propriu zis invazia teritoriului dac.

După ce trec pe la *Centum Putei* şi *Berzovia*, Romanii ajung fără dificultate la *Aixis*, a doua localitate menţionată în fragmentul rămas din memoriile lui Traian. De aici încolo se pare că rezistenţa Dacilor începe să se afirme, căci pe Columnă ei încep să figureze tot mai des. Armata venită cu împăratul pe drumul

dela Lederata s'a unit cu aceea care suise pe valea Cernei probabil la Tibiscum şi împreună au dat atacul împotriva Dacilor întăriţi la Tapae.

Bătălia dela Tapae, identificată în al douăzecişipatrulea tablou de pe Columnă, a fost, după datele lui Cassius Dio, foarte sângeroasă şi Traian a trebuit să dea chiar din veşmintele lui pentru ca să poată fi pansaţi soldaţii răniţi.

Primul an al luptelor se încheie cu această bătălie, căci scenele care urmează nu mai indică nicio întreprindere mare, ci arată numai o expediţie de pedepsire prin arderea unor sate dacice, sau un transport de prizoniere, între care şi sora lui Decebal, prinsă de Laberius Maximus. Intre acestea, vine la Traian o solie de Daci comati aducând cuvânt de pace dela regele dac. După cum ştim dela Cassius Dio, împăratul a respins propunerile. In timpul iernii, Dacii, întăriţi defensiv la Poarta de Fier în faţa armatei romane de invaziune, care acum stă inactivă, iau ofensiva trecând Dunărea în Moesia Inferioară prin câmpia munteană, aflată încă în stăpânirea lui Decebal. Ca aliaţi ai acestuia luptă şi Sarmaţii, călăreţi îmbrăcaţi în cămăşi de zale. După cum se vede din reliefele Columnei, Dacii asediază castelele ocupate de trupele auxiliare romane. Reiese din aceasta că atacul lor se dă în partea de răsărit a Moesiei Inferioare, care nu era apărată de legiuni. Către sfârşitul iernii, prin ultimele zile ale lui Februarie sau începutul lui Martie, se pare că situaţia era destul de gravă în această parte, căci Traian în persoană coboară pe fluviu, însoţit de ostaşi. După ce debarcă, se îndreaptă în marş forţat către locul ameninţat. In acest timp însă trupele auxiliare, de sigur întărite cu ajutoare, au respins atacurile Sarmaţilor şi Dacilor, luându-le chiar prizonieri. Poate că atunci au fost supuse şi unele triburi dacice de pe stânga fluviului. Relieful arată construirea de către legionari a unui castru în această parte a Dunării. Să fie oare castrul dela Barboşi?

Acţiunea Romanilor a fost socotită de Decebal destul de primejdioasă, pentrucă el trimite o armată să-i alunge. Scenele XXX, XXXI şi XXXII de pe Columnă redau bătălia, care trebue să fi fost foarte sângeroasă. Trupe auxiliare romane, ajutate de legionari şi de maşini de război, resping pe Daci. Pentru prima dată sunt reprezentaţi pe Columnă soldaţi romani răniţi. Se pare

că acum Traian a primit o nouă salutare imperială. Paribeni crede că fundarea orașului *Nicopolis ad Istrum* și ridicarea monumentului dela Adamclissi de către Traian sunt de pus în legătură cu lupta de mai sus. Desigur că în urma acestor întâmplări, împăratul și-a dat pe deplin seama de însemnătatea ce o are câmpia munteană în sistemul de apărare a Moesiei Inferioare. Luând-o în posesiunea lor, Romanii puteau împiedeca neamurile barbare sarmato-

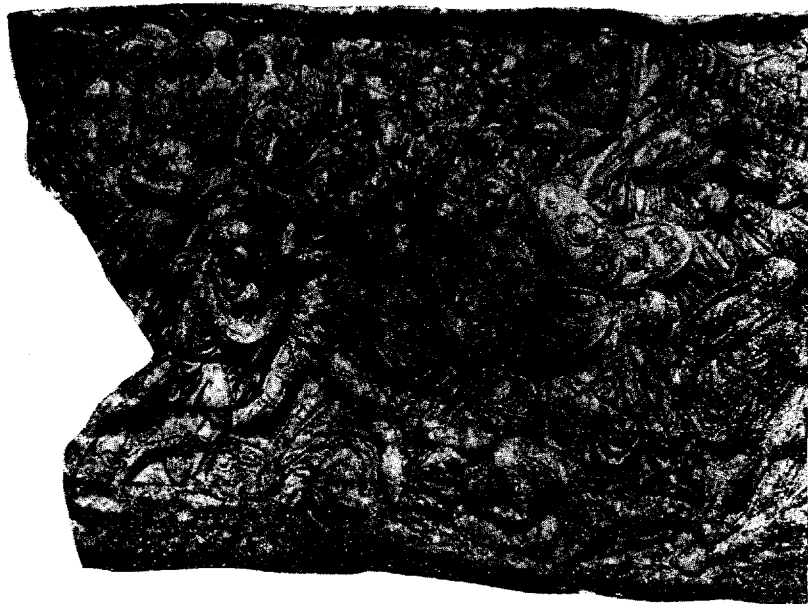

Fig. 3. — O trupă romană compusă din auxiliari neregulați, printre care și Orientali, și auxiliari regulați în luptă cu Dacii.
(Lehmann-Hartleben, *Trajanssäule*).

bastarne, aliate cu Dacii, să mai năvălească în provincia dela sudul Dunării. Poate că de acum s'a început organizarea liniei de apărare a drumului din sudul Moldovei, care mergea dela gura Siretului, pe la Poiana și prin pasul Oituz în Ardeal, prin fixarea de garnizoane la Barboși și Poiana, în timp ce flota Dunării patrula și pe partea navigabilă a Siretului.

După luptele din timpul iernii, care deschid al doilea an al războiului, Traian, întărindu-și forțele cu trupe proaspete, printre acestea fiind și legiunea *I Minervia* chemată din Germania, reia ofensiva. De data aceasta se pare că în afară de armata ce opera în Banat, o alta a trecut Dunărea pe la Drobeta, îndreptându-se prin Oltenia către munți, pentru ca printr'o trecătoare (Cichorius crede că pe la Turnu-Roșu, dar e greu de precizat dacă a fost pe valea Oltului, sau pe valea Jiului) să pătrundă în Ardeal și să meargă asupra Sarmizegetusei.

O nouă solie de pace a lui Decebal e respinsă. Inaintarea Romanilor e foarte grea. Se trec râuri, se deschid drumuri și se construesc fortificații. Cavaleria face recunoașteri și dă foc satelor dace. Un nobil dac, trimis la împărat ca sol, amintește de episodul povestit de Cassius Dio că Decebal, văzând solia de oameni de rând (comati) respinsă, a trimis să ceară pace o alta alcătuită din nobili. Pentru discutarea condițiilor de pace, Traian a trimis la Decebal pe generalii săi *Licinius Sura* și *Claudius Livianus*, dar tratativele nu au dus la niciun rezultat.

In treacăt observăm că și din acest fapt reiese intenția Impăratului de a nu anexa Dacia, ci numai de a o aduce într'o reală condiție de vasalitate față de Imperiul Roman.

Armata romană pătrunde în regiunea muntoasă, care e de identificat cu ținutul dintre izvoarele Jiului, Bistra, Mureș și Olt, cu văile Sebeșului și Streiului. Călăreții mauri, conduși de *Lusius Quietus*, African ajuns la mari comandamente sub Traian, participă la acțiunea de învăluire a Dacilor. In urma unei bătălii pierdute, Dacii se retrag; o fortăreață a lor e cuprinsă de Romani. Intr'una din aceste cetăți din munți, Traian a găsit armele, mașinile de război, captivii și aquila legiunii distrusă de Decebal în luptele cu Cornelius Fuscus.

Ultimele rezistențe dacice sunt înfrânte. In cea din urmă bătălie a acestui război, figurată pe Columna Traiană, de partea Romanilor luptă și un Dac pileat, fapt interpretat în sensul că o parte din triburile Dacilor trecuseră de partea Impăratului. Văzând că însăși capitala e aproape să cadă, Decebal se închină învingătorului. Autorul reliefului de pe Columnă reprezintă un tablou impresionant. In fața Sarmizegetusei, Traian stă pe tron, în spate și pe lături fiind înconjurat de ofițeri și soldați. In genunchi dinaintea Impăratului un grup de Daci imploră pace, pe când în fund, în picioare, regele dac cere de asemenea pace, păstrând totuși o expresie de dârzenie. Cassius Dio ne enumeră condițiile,

pe care Decebal a trebuit să le primească. Nu numai că înapoia armele, mașinile de război, pe dezertorii și pe instructorii romani, dar mai era obligat să distrugă fortificațiile, să se țină departe de ținuturile cucerite de Romani, să nu aibe alți prieteni sau dușmani decât pe aceia ai Imperiului Roman. Pentru mai multă siguranță, Traian lasă garnizoane în Sarmizegetusa și în alte locuri din Dacia. După Ritterling, trupa din Sarmizegetusa aparținea legiunii *IIII Flavia Felix*, ale cărei cărămizi cu stampilă s'au găsit în ruinele orașului. E o afirmație bazată pe o greșită cunoaștere a situației. S'a dovedit că nu Sarmizegetusa dela Grădiștea Hațegului a fost capitala Daciei lui Decebal, ci aceasta trebue căutată într'una din cetățile de pe munții din jurul orașului Orăștie, la Costești, sau mai degrabă la Muncel. Cărămizile cu stampila legiunii IIII Flavia sunt deci ceva mai târzii, din timpul când Dacia era provincie romană, cu capitala la noua Sarmizegetusa dela Grădiștea Hațegului.

Prin pacea încheiată, care aducea pe Decebal în situația de adevărat client al poporului roman și lărgea stăpânirea Imperiului la nord de Dunăre, peste ținutul Banatului, Olteniei și poate și al Munteniei, Traian credea că asigură hotarul în aceste părți și liniștea provinciilor dunărene. Dar în curând avea să vadă că, atât timp cât podișul se afla în puterea unui dușman de talia lui Decebal, provinciile romane nu puteau avea liniște.

5. **Al doilea război cu Decebal.** Intors la Roma, Traian primi titlul de *Dacicus*, învingător al Dacilor, și sărbători victoria împotriva lui Decebal cu jocuri de gladiatori și cu instituirea unui spectacol amintitor al acestei biruințe, *ludus dacicus*. Celor căzuți pe câmpul de luptă, el le ridică un cenotaf de cinstire, ale cărui fragmente au fost găsite în zilele noastre la Adamclissi (*CIL, III*, 14214).

Intre primul și al doilea război dacic, împăratul luă mai multe măsuri de reorganizare în provinciile limitrofe Daciei, cu deosebire în Pannonia, pe care o desparte în două, așa cum Domitian despărțise Moesia. Despărțirea delimita mai precis hotarele și întărea administrația și apărarea. Totdeodată el intensifică și romanizarea prin acordarea dreptului de colonie romană orașului Poetovio. Garnizoanele fură întărite prin aducerea de noi trupe din Germania. Atenția lui Traian s'a îndreptat și către cele două Moesii.

Intâiul război cu Dacii arătase împăratului cât de expusă era partea răsăriteană a provinciei Moesia Inferior și deaceea, pentru a o apăra mai bine, el aduse pe lângă cele două legiuni existente, *I Italica* dela Novae (Șiștov) și *V Macedonica* dela Oescus (Gigen), o a treia legiune, *XI Claudia*, pe care o transportă din Pannonia la Durostorum (Silistra); deasemenea lagărul legionar dela Oescus fu mutat la Troesmis (Iglița, la cotul Dunării). Garnizoana permanentă a Moesiei Inferioare era acum de trei legiuni. Dintr'o in-

Fig. 4. — Traian aduce jertfe zeilor înainte de a începe al doilea război cu Dacii. Scena se petrece în fața podului dela Drobeta, construit de Apollodor din Damasc. În stânga altarului de jertfă, legionari cu *signa* legiunilor.
(Lehmann-Hartleben, *Trajanssäule*).

scripție știm că în anul 103 a fost inaugurat castrul dela Carsium (Hârșova), probabil construit mai înainte.

Voind să stabilească o legătură temeinică între ținutul dacic și cele două Moesii, Traian dădu ordin celui mai mare arhitect al timpului, *Apollodor din Damasc*, să construiască podul de piatră dela Drobeta (Turnu-Severin). Mâna de lucru au dat-o corpurile de trupă din cele două Moesii. Pentru apărarea podului, s'a construit câte un castru la *Drobeta* și la *Pontes* (pe malul jugoslav de azi). Incă din antichitate construcția lui Apollodor a stârnit vâlvă și admirație. Ecoul îl găsim în descrierea lăsată de Cassius Dio. In vremurile noastre, cercetătorii i-au consacrat numeroase studii.

Alegerea Drobetei pentru construcţia podului trebue să fi fost determinată în primul rând de poziţia localităţii aflată aproape de hotarul celor două Moesii şi foarte aproape de Tsierna, oraşul dela gura Cernei, prin a cărui vale se înainta uşor către Poarta de Fier, drumul de intrare vestic în podişul ardelean. Prin Drobeta se asigura deci pe de o parte comunicaţia pe malul stâng al Dunării cu drumul de pe valea Cernei, iar pe de alta posibilitatea de a pătrunde prin Oltenia către pasurile Carpaţilor urcând văile Jiului şi Oltului.

Clădirea podului la Drobeta ne face să admitem ca sigură stăpânirea Olteniei de Traian încă din primul război.

Pacea aşa cum se încheiase nu era făcută să dureze. Decebal, ale cărui însuşiri descrise de Cassius Dio ni-l arată ca pe o puternică personalitate, nu putea îndura situaţia umilitoare impusă de Traian. Spiritul de libertate era prea desvoltat la poporul dac, atât de demn întruchipat de rege, pentru ca o ştirbire a acestei libertăţi să fie multă vreme suportată. Prezenţa garnizoanelor romane era mărturia supunerii, pe care mândria dacică nu o putea suferi. Dar în afară de aceasta, Dacii vedeau pe Romani instalându-se defintiv pe stânga Dunării; le era luată astfel orice posibilitate de a mai ajunge la fluviu, pe care şi ei îl socoteau limită naturală a stăpânirii lor. Unitatea geografică a Daciei era ruptă. Dacii ameninţaţi cu înăbuşirea în podişul transilvan, drumurile de comunicaţie prin trecătorile munţilor către câmpie fiind stăpânite de Romani, căutau cu orice risc să refacă unitatea ţării lor, singura care le asigura o desvoltare liberă.

O nouă ciocnire nu putea fi înlăturată. Se pare că Decebal dela început a fost hotărît să nu păstreze pacea. El nu respectă condiţiile impuse, căci din nou chiemă dezertori şi instructori romani, reconstrui fortificaţiile şi încercă noi alianţe împotriva Imperiului. Mai mult chiar, el cuprinde ţinuturi de ale Iazygilor, fie pentru a-i pedepsi că s'au dat de partea Romanilor, fie din motive strategice. Care vor fi fost acele ţinuturi ale Iazygilor, nu ştim. Cassius Dio ne spune numai că Iazygii le-au cerut mai târziu lui Traian, după ce acesta a cucerit Dacia, dar împăratul nu le-a dat. De aci s'ar putea deduce că ele au fost în părţile sud-vestice, între Pannonia şi Moesia Superior, constituind pentru Decebal o poartă de pătrundere în aceste provincii.

De data aceasta războiul a fost stârnit de Daci. Dacă fazele primului război, reprezentate în reliefele Columnei Traiane, au putut fi determinate cu oarecare preciziune, mult mai greu sunt de precizat cele din al doilea război, deoarece elementele documentare lipsesc şi chiar scenele reliefate sunt mai puţin clare şi semnificative.

Acestea ne arată plecarea grăbită a lui Traian dintr'un port al Adriaticei, identificat mai de toţi interpretatorii drept Ancona. Plecarea se face în timpul iernii din anul 104—105. Un motiv mai mult, observă Paribeni, să admitem că provocarea a venit dela Daci, cari operau ofensiv mai cu deosebire în acest anotimp.

Asupra itinerariului urmat de Traian dela Ancona la Dunăre, redat într'un şir de scene pe Columnă (LXXIX—XCI şi XCVII—C), a fost o întinsă discuţie între diferiţii interpretatori, fără ca să se poată ajunge la un acord. In timp ce unii cred că împăratul a pornit pe Adriatică în jos către Grecia, pentru ca pe mare şi apoi prin Tracia, pe uscat, să ajungă în Moesia Inferioară, alţii admit numai trecerea Adriaticei la Salonae, de unde prin Dalmaţia şi Moesia Superioară a ajuns la Dunăre.

Graba împăratului era justificată de atacurile întreprinse de Daci asupra fortăreţelor romane, de bună seamă lagărele garnizoanelor fixate în teritoriul dacic. In această perioadă de ofensivă a Dacilor dela începutul celui de al doilea război e de pus prinderea lui *Longinus*, general iubit de Traian. Paribeni crede cu mult temei că acesta a fost comandantul garnizoanelor lăsate în Dacia şi a căzut prizonier în urma unei curse întinsă de Decebal. Se ştie că viteazul general s'a sinucis ca nu cumva regele dac să speculeze deţinerea lui, spre a obţine concesiuni dela Impărat.

Cu toate că Traian este la Dunăre încă din primele luni ale anului 105, se pare că abia în Iunie a început în mod oficial războiul. Intârzierea se explică dacă ne gândim că de data aceastâ greaua problemă a asigurării hotarului dunărean cerea o nouă soluţiune, decât aceea găsită prin pacea care a încheiat primul război. Acum a putut împăratul să se încredinţeze pe deplin că hotarul Dunării nu poate fi sigur atât timp cât podişul transilvan rămâne în altă stăpânire. Dar posesiunea acestui podiş ridica mari greutăţi. Incă din primul război, Traian a putut să vadă ce anevoioasă era pătrunderea în aceste ţinuturi fără drumuri, pline de văi şi

munţi, dintre cari mulţi erau întăriţi şi fortificaţi de Daci. Recentele cercetări şi săpături făcute în munţii Huniedoarei au scos la lumină mai multe cetăţi dace, aşa că se adevereşte pasajul din povestea lui Cassius Dio care spune că munţii erau întăriţi cu ziduri. Dacă numai pentru a aduce la ascultare pe Daci trebuise în primul război să se facă mari sforţări ca Romanii să ajungă la Sarmizegetusa, se înţelege dela sine cât de mari sacrificii trebuiau făcute pentru a se pune stăpânire pe întreaga ţară a lui Decebal. In altă privinţă, o împingere a hotarului roman la marginile de nord şi răsărit ale podişului ardelean cerea pentru siguranţa lui şi o stăpânire a podişului boem. Traian se afla în dilema, fie de a rămâne la vechea soluţie dată în primul război, fie de a cuprinde podişul Transilvaniei, paralel cu o acţiune de pătrundere şi cucerire a platoului Boemiei. Această din urmă hotărîre ar fi însemnat reluarea în totul a vechiului plan conceput de Augustus pentru a scurta frontiera Imperiului pe linia Elba—Carpaţi—Marea Neagră. De bună seamă că situaţia Imperiului din acel timp nu permitea o acţiune pe două fronturi; experienţa lui Domitian, care o încercase, era o mărturie. Traian se opreşte la o soluţie intermediară: cucerirea podişului transilvan. Acesta urma să fie pentru provinciile dela Dunărea de jos aceea ce Britannia era pentru Gallia, un fel de parapet sau bastion înaintat în mijlocul barbarilor, un « glacis », cum spune istoricul Leon Homo.

Astfel fu luată hotărîrea de a transforma Dacia în provincie romană. Nu a fost o greşeală a împăratului, cum credea Xenopol, ci acţiunea lui a fost determinată de necesitate. E de pus totuşi întrebarea dacă Traian, pe lângă motivele de ordin militar, n'a fost influenţat în hotărîrea de a cuceri Dacia şi de faptul că această ţară era bogată, mai ales în mine de aur. Dată fiind situaţia grea financiară în care se afla Imperiul, o stăpânire a minelor dacice, precum şi a bogăţiilor acumulate de regele şi şefii daci, era de dorit. Se va vedea că, în urma războiului, starea financiară a Imperiului s'a îndreptat prin averile luate din Dacia.

Traian trebue să se fi decis la o astfel de acţiune după multă chibzuinţă şi după ce a judecat toate probabilităţile de reuşită. Aceste consideraţii ne fac să fim de părerea lui Paribeni în interpretarea pasajului din rugăciunea Fraţilor Arvali *pro itu et reditu (imperatoris)* (CIL, VI, 2075), care se face între 2—5 Iunie anul 105, deci mult timp după plecarea lui Traian din Roma spre teatrul de operaţiuni, ca fiind în legătură cu declararea oficială a războiului de către Senat, desigur în urma explicaţiilor şi cererii împăratului. Decebal era din nou arătat ca duşman al poporului roman.

De data aceasta, războiul lua un caracter de exterminare, regele trebuind să fie înlăturat de pe tron, iar ţara lui supusă. Intârzierea dintre începutul real al războiului, determinat de atacurile Dacilor din iarna anului 104—105, şi începutul oficial, manifestat de ofensiva împăratului în vara anului 105, mai e de explicat şi prin marile pregătiri militare impuse de amploarea evenimentelor ce aveau să se desfăşoare. Nu se poate stabili numărul soldaţilor întrebuinţaţi de Traian acum. In orice caz, el era mai numeros decât în primul război, fiindcă şi obiectivul de atins era mai greu. Ritterling arată că în anul 103 se aflau garnizonate în Pannonia şi cele două Moesii nu mai puţin de 13 legiuni, care în mod direct sau indirect au participat desigur la al doilea război dacic.

Pregătirea militară a celui de al doilea război a mers mână în mână cu o întreagă activitate organizatoare în regiunile dunărene, precum şi cu o prealabilă pregătire diplomatică. Dintr'un paragraf din istoria lui Cassius Dio, ştim că Decebal a trimes în Moesia, unde se afla împăratul, ucigaşi cu scopul de a-l omorî. Inţelegând că Traian de astă dată nu-l va mai cruţa, hotărîrea de a transforma Dacia în provincie romană fiind definitivă, regele foloseşte mijloace disperate spre a scăpa de temutul adversar; dar ucigaşii sunt prinşi mai înainte de a-şi îndeplini însărcinarea. Puşi la tortură, ei divulgă pe cel care i-a trimis. Se înţelege că un astfel de gest din partea lui Decebal, tot aşa ca şi prinderea prin înşelăciune a lui Longinus, nu făcea decât să înfurie pe Traian şi să-l întărească în hotărîrea luată; cu toate acestea, ca general prudent şi cu experienţă, nu grăbeşte operaţiile.

Reliefele Columnei ne-au ilustrat câteva din pregătirile împăratului. Astfel tablourile XCVIII şi XCIX ne înfăţişează pe Traian primind defilarea trupelor în apropierea podului dela Drobeta. In tabloul următor (C), împăratul duce tratative cu solii mai multor neamuri barbare, printre cari au fost identificaţi Bastarni, Sarmaţi şi chiar Daci. Dintr'un izvor antic ştim că împăratul

Hadrian a reînnoit stipendiile Roxolanilor, pe care aceştia le primeau din vremea lui Traian. Mai ştim deasemenea din alt izvor că Iazygii au venit la Traian să se plângă că Decebal le-a cuprins ţinuturile, cerând restituirea lor. Prin tratativele duse cu triburile dimprejur, chiar cu unele dacice care părăsiseră pe rege, împăratul încearcă prin bani sau alte mijloace să le determine fie de a rămâne neutre, fie de a trece de partea lui. E clar că în al doilea război Decebal, cu toate că şi el a desfăşurat o mare activitate pentru câştigarea de aliaţi, a avut mijloace mult mai reduse decât în primul război.

Ofensiva lui Traian a pornit acum sprijinită pe o bază mult mai largă decât în campania din anul 101. După cum observă Pârvan, de data aceasta centrul de desfăşurare a ofensivei a fost *Oescus* (Gigen, localitate din Moesia Inferioară, aproape de gura Oltului). Acest oraş fusese ridicat chiar de împărat la rangul de *colonia*, ceeace însemna că era romanizat. Drumul de pătrundere spre Ardeal a fost valea Oltului. Construirea unei şosele, mai înainte de începerea ostilităţilor, redată în tabloul XCII de pe Columnă, face pe Cichorius să creadă că ar fi vorba de şoseaua care mergea dealungul Oltului şi trecea prin pasul Turnu-Roşu.

Experienţa primului război îi arătase lui Traian ce însemnătate are câmpia munteană pentru siguranţa unei ofensive în platoul ardelean şi deaceea, urmând învăţămintele trase, el îşi concentrează atenţia cu deosebire în aceste părţi. Baza de acţiune trebue să fi fost întreaga vale a Dunării de jos până la gurile ei. Grosul armatei romane a trecut pe podul de piatră dela Drobeta, o parte îndreptându-se pe valea Cernei spre Poarta de Fier, pe când cealaltă a urcat către cele două pasuri ale Olteniei, Vulcan şi Turnu-Roşu, deschise de văile Jiului şi Oltului. Suntem înclinaţi a admite şi o altă pătrundere a armatei romane în Ardeal pe drumul dealungul Siretului, pe la Piroboridava (Poiana) şi prin pasul Oituz. Am arătat că acest drum a fost luat în stăpânire de Romani chiar după primul război şi el nu putea fi lăsat fără folosinţă.

Operaţiile celui de al doilea război cu Decebal sunt conduse de Traian cu multă încetineală. Cassius Dio ne spune chiar că împăratul a condus acest război cu mai multă siguranţă, decât grabă; cu mare greutate a învins pe Daci. Deşi prima parte a

înaintării romane s'a făcut prin teritoriul anexat de Traian după primul război, totuşi ea este destul de înceată. Reliefele de pe

Fig. 5. — Traian în faţa capitalei lui Decebal, în al doilea război. Cetatea se află pe munte. Se distinge zidul de formă poligonală, construit din pietre neregulate şi întărit cu bârne de lemne, din care se văd numai capetele rotunde. În dreapta, pe stânci, sunt fixate maşini de război. (Lehmann-Hartleben. *Trajanssäule*).

Columnă ne arată mai multe scene cu marşuri, lucrări de fortificaţi, sacrificii şi cuvântări ale împăratului către soldaţi, consilii de război. E mai mult ca sigur că acum s'a construit drumul dealungul Oltului, prevăzut cu castre, dintre care unul va purta

mai târziu numele *Castra Traiana*. In ce privește drumul dela Drobeta spre pasul Vulcan, cunoscut din timpuri preistorice, știm că în vremea romană era prevăzut cu un castru la Bumbești, a cărui existență pare să dateze dela Traian. Cichorius admite că șoseaua romană prin această trecătoare fusese construită îndată după primul războ, iar în anul 105 ea era terminată.

Inaintarea pe încetul a armatei romane, urmată la fiecare pas de construcții de drumuri și fortificații, dovedește intenția unei ocupări temeinice a ținutului.

In sfârșit, oștile împăratului ajung în fața capitalei dacice, înconjurată de un zid poligonal. Am arătat mai sus că această capitală trebue căutată într'una din cetățile dace descoperite în munții Huniedoarei, poate în cea de pe Muncel. Sub ochii lui Traian, trupele de legionari și auxiliari dau asaltul. Disperând de a o mai putea apăra, Dacii îi dau ei înșiși foc, pe când căpeteniile strânse în jurul unui cazan cu otravă beau veninul, preferind să moară liberi, decât să trăiască robi. Faptul este ilustrat pe Columnă în trei scene (CXIX—CXXI) dintre cele mai impresionante. Admirând eroismul învinșilor, învingătorii au lăsat posterității mărturia marelui suflet al acestor «barbari».

In fața înfrângerii, Decebal nu se pleacă. Hotărît să ducă lupta mai departe, el se retrage cu ceeace îi mai rămăsese din ostași, după ce mai înainte avusese grije să-și ascundă tezaurele în albia râului *Sargetias* (Streiul). Aci au fost găsite de Traian, după destăinuirile unui prizonier dac, *Bicilis*.

Nici după căderea capitalei, Romanii nu se grăbesc cu înaintarea. Pătrunzând către valea Mureșului, ei întăresc locurile strategice cu fortificații. In ultime încercări disperate, Dacii le dau asalt, dar sunt respinși; sforțările lui Decebal sunt zadarnice. Adunându-și soldații, el le vorbește. Ce cuvinte de îmbărbătare va fi găsit oare regele în aceste momente de dezastru? Tabloul ilustrat de pe Columnă nu ne spune. Vedem numai că, în timp ce unii dintre ostași ne mai putând crede în victorie se sinucid, vajnicul rege încearcă să fugă în munți, poate în speranța că acolo va mai putea rezista sau pregăti răzbunarea împotriva cotropitorilor. Dar soarta i-a fost potrivnică. Fiind urmărit de aproape de călăreți romani și văzând că e pe punctul de a fi prins, Decebal se străpunge cu sabia (tabloul CXLV). Romanii i-au tăiat capul

și, după ce l-au arătat armatei, l-au trimis la Roma ca mărturie că temutul dușman nu mai există.

După moartea lui Decebal, războiul se poate considera sfârșit. In restul scenelor de pe Columnă, vedem cum Romanii fac prizonieri și pătrund adânc în ținutul muntos până la unele triburi barbare mult asemănătoare Dacilor. Ultimele lupte sunt purtate cu aceștia. O așezare barbară cade pradă flăcărilor aprinse de soldații romani. Și pe când grupuri de Daci, bărbați, femei și copii, cari nu s'au putut resemna să stea sub stăpânirea străină, pornesc spre alte meleaguri, cete de coloniști romani vin să populeze noua provincie, câștigată cu atâta trudă și vărsare de sânge.

Fig. 6. — Spre a nu cădea în mâna călăreților romani, Decebal se străpunge cu sabia. (Lehmann-Hartleben, *Trajanssäule*).

In anul 107, războiul pare să fi fost complet terminat. Prada luată de Romani a fost imensă. Intr'un recent studiu, învățatul Carcopino a arătat, pe baza datelor păstrate de autorul bizantin *Iohannes Lydus* că valoarea bogățiilor luate din Dacia a putut reface bugetul Imperiului destul de sdruncinat până atunci.

Victoria asupra Dacilor a fost sărbătorită de Traian în mod măreț. Serbările au durat la Roma o sută douăzeci și trei de zile. Din bogatele prăzi, Traian a făcut daruri poporului, iar pe monetele bătute cu această ocaziune s'a imprimat legenda cu amintirea supunerii Daciei. Numeroase monumente au fost ridicate pentru ilustrarea victoriei romane și a domniei glorioase a lui Traian. Din porunca acestuia, Apollodor din Damasc a făcut planurile

noului for care s'a construit în Roma. Aci aveau să ia ființă cele două basilici între care avea să se ridice măreața Columnă, în marmora căreia au fost sculptate scenele războaielor cu Dacii, desfășurate ca într'un *volumen*.

In părțile Dunării de jos, acolo unde amenințarea barbarilor fusese mai mare, împăratul a înălțat măreţul *trofeu dela Adamclissi*, monument impunător, mărturie a biruinții și puterii Romei.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare literare antice: *Res gestae divi Augusti*, ed. Th. Mommsen, Berlin 1883 c. 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33. Aurelius Victor, *De Caesaribus*, c. XIII 3, 4. Ammiani Marcellini, *quae supersunt*, ed. Tauchnit, Lipsia 1876, XXIV, 3, 9. Cassius Dio (rezumat de Xiphilinus și Zonaras, autori bizantini din sec. XI și XII), *Historia Romana*, ed. Boissevain, LXVII, 4, 5, 10; LXVIII, 5—14. Eutropius, *Breviarium historiae Romanae*, VIII 2. Ovidius, *Tristia*, II 190—198, 203; III, x passim; XII 29; *ex Ponto* I, II 77—83; I, III 57—60; II, II 95—96. S.H.A. *vita Hadriani*, III 2, VI 6. Tacitus, *Historiae*, I 79. Suetonius, *Caesares* (*Caesar* c. XLIV; *Augustus* c. XX, XXI; *Domitianus* c. VI).

Inscripții: A se vedea *Nota la Bibliografie*.

Monete: C. Moisil, *Monetele împăratului Traian referitoare la războaiele cu Dacii și la cucerirea Daciei în BSNR*, XXIII, 1929, p. 11—38. M. Macrea, *Monetele din cetatea dacă dela Costești*, în *AIStCl*, II (1933—1935), Cluj, 1936, p. 147—163.

P. L. Strack, *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts. I. Die Reichsprägung zur Zeit des Traian*, Stuttgart 1931 (inaccesibilă).

Izvoare literare moderne: E. Albertini, *L'empire romain* (în colecția *Peuples et Civilisations*), p. 5—132; 171—184. Brandis, *Dacia* în *Real-Encycl.* s. v. O. Bendorf, G. Nieman, Gr. Tocilescu, *Monumentul dela Adamclissi*, Viena, 1895 (în deosebi p. 131—149). C. de La Berge. *Essai sur le régne de Trajan*, Paris 877, p. 35-55. G. Calza, *Un nuovo frammento di Fasti Annali*, în *Notizie degli Scavi*, VIII, 1932, p. 188—205. J. Carcopino, *Caesar* (în *Histoire ancienne*, 3-e partie; *Histoire romaine* t. II), Paris, 1936,p. 698 — 670, 994 — 996. Idem, *Les richesses des Daces et le redressement de l'Empire sous Trajan* în *Dacia*, I, 1924, p. 28 — 34. Idem, *Points de vue sur l'imperialisme romain*, Paris 1934, p. 21—69; 73—86. Idem, *Lusius Quietus, l'homme de Qwrnyn*, în *Istros*, I, București, 1934, p. 5—9. V. Chapot, *Le monde romain* (în col. *L'evolution de l'humanité*), Paris, 1927, p. 68—69. C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, Berlin, 1896—1900, 2 vol. text și 2 vol. planșe. P. Couissin, *Les Triomphes de Domitien*, în *Revue archéologique*, 1928, p. 67; 76—77; 93—94. G. A. T. Davies, *Trajan's first Dacian war*, în *JRS*, 1917, p. 74—97. Idem, *Topography*

and the Trajan column, *ibidem*, 1920, p. 1—28. C. Daicoviciu, *Dacica. In jurul unor probleme din Dacia romană* (I. *Problema ocupării Daciei*) în *AIStCl*. II (1933—1935), Cluj, 1936, p. 240—253. A. Decei, *Podul lui Traian dela Turnu-Severin*, în *AIStCl* (1928—1932), Cluj, 1932, p. 140—177. H. Dessau, *Geschichte der römischen Kaiserzeit*, I, Berlin, 1924. p. 387—404; 414—452; II 1, Berlin, 1926, p. 89—90; 149—151; 210—212; 374—375; II 2, Berlin, 1930, p. 529—534. A. von Domaszewski, *Geschichte der römischen Kaiser*, vol. I, Leipzig, 1909, p. 162—177. Idem, *Beiträge zur Kaisergeschichte*, în *Philologus*, 1906, p. 321—343: *Die Dakerkriege Trajans auf der Reliefs der Säule*. N. Feliciani, *Dacia*, în Ruggiero-*Dizionario epigrafico*, s. v., p. 1441—1442. B. Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diokletian*, Leipzig, 1906, p. 6—56. Fluss, *Moesia*, în *Real-Encycl.* s. v. col. 2379. Gr. Florescu, *Le camp romain de Arcidava* (*Vărădia*). *Fouilles de 1932*, în *Istros*, I, 1934, p. 60—72. Franke, *Marcomanni*, în *Real-Encycl.* s. v. col. 1617—1618. Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, ed. 1-a, vol. I, București, 1935, p. 52—73, 101. Groag, *Lusius Quietus*, în *Real-Encycl.*, s. v. *Lusius* no. 9 col. 1874—1890. St. Gsell, *Essai sur le règne de l'empereur Domitien*, Paris, 1894, p. 202—230. F. Heilcheim, *Zu Pap. Bad. 37. Ein Beitrag zur römischen Geldgeschichte unter Traian*, în *Klio*, XXV, 1932, p. 29 și nota 2. R. Heinze, *Von den Ursachen der Grösse Roms*, Leipzig u. Berlin. 1934, p. 13—14 și passim. B. W. Henderson, *Five roman emperors. Vespasian, Titus, Domitian, Nerva, Trajan. A. D. 69—117*, Cambridge 1927, p. 155—292 și passim. R. Herzog, *C. Iulius Quadratus Bassus*, în *Sitzungsberichte der preuss. Akad. d. Wiss.* (phil.-hist. Kl.), 1933, p. 408—415. L. Homo, *L'empire romain*, Paris, Payot, 1925, p. 9—63. N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. I, 2: *Sigiliul Romei*, București, 1936, p. 99—156. I. Jung, *Zur Geschichte der Pässe Siebenbürgens* în *Mitteilungen des Instituts für österreich. Geschichtsforschung* IV. Ergänzungsband, Innsbruck, 1893, p. 2—14. H. Stuart Jones, *Interpretation of the Reliefs of Trajan's Column*, în *Papers of the British School at Rom*, V, p. 435—458. J. Klose, *Roms Klientel-Randstaaten am Rhein und an der Donau* (*Historische Untersuchungen* 14. Heft), Breslau, 1934, p. 118—119, 124—126. S. Lambrino, *Râul Sargetias și tezaurele lui Decebal*, în *Inchinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 223—228. K. Lehmann-Hartleben, *Die Trajanssäule*, Berlin u. Leipzig, 1926, 1 vol. text și 1 vol. planșe. I. Marțian, *Urme din războaiele Romanilor cu Dacii*, Cluj, 1921, passim. Th. Mommsen, *Histoire Romaine*, trad. de Guerle, Paris, Flammarion, 7 vol. (în deosebi vol. VII, p. 210—212). Idem. *Römische Geschichte*, V, ed. 10-a, Berlin, 1927, p. 200—205. Em. Panaitescu, *Il rittrato di Decebalo*, în *Ephem. Dacoromana*, I, 1923, p. 387—413. V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 73—130, 466—482, 611—620, 624—625, 644—645, 653—657, 696—700. Idem, *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, passim. Idem, *Cetatea Tropaeum*, București, 1912, p. 1—13. Idem, *Dacia, an outline of the early civilizations of the danubian countries*, Cambridge, 1928, p. 149—202. Idem, *Castrul dela Poiana și drumul roman prin Moldova de jos* (în *Analele Acad. Române*), București, 1913 passim. R. Paribeni, *Optimus Princeps*, 2 vol., Messina, 1927 (cea mai completă

biografie a împăratului Traian), vol. I, p. 5—308; vol. II, p. 87—91, 149, 247—251. E. Petersen, *Trajans Dakische Kriege*, I, Leipzig, 1899; II, Leipzig, 1903 passim. C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V, în *Sitzungsberichte der Akad. d. Wiss. in Wien* (phil. hist. Kl. 214 B. 1 Abh.), Wien-Leipzig, 1932, p. 100, 181. Idem. *Die römische Grenzwehr der Balkanhalbinsel an der Donau* în *Revue internationale des Etudes Balkaniques*, 1935, t. II, p. 82—97. A. Piganiol, *La conquête romaine* (în colecţia *Peuples et Civilisations*) Paris, 1927, passim. A. von Premerstein, *Die Anfänge der Provinz Moesien*, în *Jahreshefte*, I, 1898, Beibl., col. 145—195, passim. Idem, *C. Iulius Quadratus Bassus, Klient des jüngeren Plinius und General Trajans*, în *Sitzungsber. der Bayer. Akad. d. Wiss.* (phil.-hist. Abt.), 1934, Heft 3, p. 51. J. A. Richmond, *Trajan's Army on Trajan's column*, în *Papers of the British School at Rom*, XIII, London, 1935, p. 1—40. E. Ritterling, *Legio* în *Real-Encycl.* col. 1280—1287. G-ral Radu Rosetti, *Inceputurile artei militare în cuprinsul României de azi* (în *Anal. Acad. Rom.*), Bucureşti, 1933, p. 27—35. M. Rostowzew, *Römische Besatzungen in der Krim und das Kastell Charax*, în *Klio*, II, 1902, p. 80—95. L. Schmidt. *Die Ostgermanen*, ed. 2-a *(Geschichte der deutschen Stämme bis zum Anfang der Völkerwanderung)*, München 1934, p. 93—94, 103. D. M. Teodorescu, *Cetatea dacă dela Costeşti. Rezultatele generale ale săpăturilor arheologice*, în *ACMTr*, 1929, Cluj, 1930, p. 265—298. Idem, *Cetatea dacă dela Grădiştea Muncelului, ibidem*, 1930—1931, Cluj 1932, p. 47—65. Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Bucarest, 1900, p. 13—78. Idem, *Monumente epigrafice şi sculpturali*, Bucureşti, 1902, p. 36—38. D. Tudor, *Podul lui Traian dela Drobeta*, Craiova, 1931, passim. Victoria Vaschide, *Histoire de la conquête de la Dacie et des corps d'armée qui y ont pris part*, Paris, 1903, passim. R. Vulpe, *Piroboridava*, extr. din *Revue Archéologique*, Paris, 1932, p. 273—274. A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. 3-a, vol. I, Bucureşti, 1925, p. 86—120.

PARTEA I-a

DACIA ÎN APĂRAREA IMPERIULUI ROMAN

I. ORGANIZAREA PROVINCIEI DACIA DE TRAIAN

1. **Hotarele Daciei romane.** Anexarea noului teritoriu cucerit impuse lui Traian o nouă orânduire în provinciile dunărene.

Din ştirile ce le avem privitoare la începuturile Daciei romane nu putem afla cât de departe se întinsese ocupaţia şi unde erau hotarele provinciei în vremea lui Traian.

Urmele rămase ne arată o efectivă ocupaţie a ţinuturilor corespunzătoare azi Olteniei, Banatului şi a unei părţi din Transilvania. Credem că linia Someşului, cunoscută ca graniţă sub Hadrian, era atinsă chiar din timpul lui Traian, deoarece se constată că în anul 108 *Napoca* (Cluj) era ocupată şi legată cu un drum (*CIL, III*, 1627).

Minele de aur aflate în munţii Apuseni au atras dela început atenţia împăratului, care nu numai că ia în stăpânire întreaga regiune, dar şi organizează temeinic exploatarea aurului prin aducerea de mineri experimentaţi din părţile Dalmaţiei şi Pannoniei, dând întreaga administraţie în grija unui *procurator*, libert al său. Din inscripţia pusă cu ocazia morţii acestuia, aflăm că prin bunătatea împăratului corpul lui a fost transportat la Roma (*CIL, III*, 1312).

In partea dinspre răsărit se pare că hotarul roman se fixa pe văile apusene ale munţilor Vulcanici; totuşi pasul Oituz, dincolo de acest lanţ de munţi, era străjuit de o trupă romană aflată în castrul dela Breţcu. După toate probabilităţile, acesta a fost ridicat în prima vreme a ocupării Daciei, el fiind în strânsă legătură cu drumul ce venea dela Dunăre pe Siret, pe la Poiana şi prin pasul Oituz, către valea superioară a Oltului.

După geograful *Ptolemeu*, care a vieţuit prin secolul al II-lea d. Chr., Dacia romană se întindea nu numai peste Oltenia, Banat, dar şi peste toată Transilvania actuală şi Muntenia, până la Siret şi limanul Nistrului, adică şi peste toată Moldova şi Basarabia sudică. Deşi a trăit chiar în timpul când Dacia era provincie romană, el totuşi n'a ţinut seamă de datele de atunci, ci a folosit informaţii luate din izvoare mai vechi referitoare la Dacia dinainte de Romani. Nici documentele literare sau epigrafice de după Traian, nici urmele arheologice nu îndreptăţesc afirmarea lui Ptolemeu.

In Moldova, valul de pământ care fereşte drumul dela gura Siretului spre pasul Oituz, ca şi cele două aşezări romane dela Barboşi şi Poiana, sunt dovezi că Romanii nu s'au întins mai la nord de această linie. E drept că în Moldova mai există şi alte valuri, dar originea lor romană n'a fost dovedită. In Basarabia, limita stăpânirii romane nu pare să fi trecut de valul — *Troianul* — care mergea dela Vadul lui Isac pe Prut către limanul Sasic; totuşi tot teritorul până la Cetatea Albă era sub supravegherea soldaţilor romani. Se ştie că un detaşament al legiunilor din Moesia Inferioară îşi avea reşedinţa la Tyras (Cetatea Albă).

Nici Muntenia nu era ocupată efectiv, ci era considerată ca un ţinut clientelar (*Ad Moesiam*), dat în grija guvernatorului Moesiei Inferioare.

Un scriitor de prin secolul al IV-lea d. Chr., *Eutropius*, spune că Dacia traiană avea în circuit un milion de paşi, ceeace ar face circa 1478 kilometri. E greu să admitem că această cifră ar putea reprezenta o realitate; dar ea e departe de a indica o suprafaţă aşa de întinsă ca aceea dată de Ptolemeu.

Prin situaţia ei excentrică, noua provincie se înfăţişa ca o peninsulă a stăpânirii romane în mijlocul barbarilor, care dela răsărit, miazănoapte şi apus, o ameninţau necontenit.

2. **Vecinii.** In cartea sa *Germania*, istoricul *Tacitus*, contemporan cu Traian, descrie aşezările diferitelor populaţii germanice, menţionând cu această ocazie şi pe acelea din jurul Daciei. Şi Ptolemeu încearcă să fixeze neamurile din părţile Daciei, dar el se sprijină, după cum am văzut, pe izvoare mai vechi, aşa că situaţia etnografică înfăţişată de el corespunde unui timp anterior cuceririi Daciei.

Insemnate ştiri privitoare la etnografia acestor ţinuturi găsim şi în biografiile împăraţilor din *Historia Augusta*, în deosebi în *vita Marci*. Autorul, povestind războaiele lui Marcu Aureliu la Dunăre, înşiră popoarele barbare care s'au ridicat împotriva Romei. Acest izvor se completează cu datele aflate în istoria lui Cassius Dio referitoare la acele vremuri.

Sprijinindu-se pe aceste ştiri antice, unii istorici moderni au încercat să fixeze ţinuturile ocupate de populaţiile barbare, care încercuiau Dacia Traiană de trei părţi.

Am văzut că Dacia romană se întindea numai pe o parte din vechiul ţinut dacic. In masivul nordic şi răsăritean al Carpaţilor, ca şi în toată Moldova până la Nistru, locuiau *Dacii Liberi*, numiţi astfel de izvoarele antice. Erau de fapt o sumă de triburi, dintre care unele vor căpăta o mare însemnătate prin activitatea războinică ce o vor desfăşura mai târziu. Aşa au fost *Costobocii*, aşezaţi prin părţile Maramureşului, Rusiei subcarpatice, Bucovinei şi în Moldova nordvestică, precum şi *Carpii*, ale căror aşezări se întindeau pe tot masivul estic al munţilor Carpaţi, cărora se pare că le-a dat şi numele. Prin partea de miazănoapte şi răsărit a Moldovei şi Basarabiei actuale se afla neamul celto-germanic al *Bastarnilor*, iar în imediata apropiere, spre Nistru, se aflau triburile sarmatice, dintre care acela al *Roxolanilor* pare să fi fost cel mai puternic. Sălaşurile acestora se întindeau până spre gurile Dunării şi către răsărit până prin dreptul oraşului de azi Cherson. Vasile Pârvan credea că aceste populaţii sunt reprezentate pe monumentul triumfal dela Adamclissi, unde întâlnim trei tipuri de barbari: Daci, Bastarni şi Sarmaţi, adică tocmai neamurile care locuiau prin Moldova şi Basarabia până la Dunăre şi cu care Traian s'a luptat în ţinutul Dobrogei. Aci a ridicat apoi monumentul ca amintire a victoriei lui.

In nordul Daciei, vecini cu Costobocii, erau *Burii*, menţionaţi de Tacitus ca neam suevic, adică Germani. După L. Schmidt, ei erau din neamul vandalic al Lugilor. Pârvan îi socoteşte ca neam dacic. După A. von Domaszewski, locuinţele lor se întindeau pe o parte din Carpaţii vestici la nord de câmpia Tisei, ţinut care ar corespunde cu Slovacia de azi. Dincolo de Buri, către apus, în ţinutul Granului de sus, se afla poporul celtic al *Cotinilor*, alături de care trăia o seminţie pannonică, *Osi*. Dela

aceştia către nord-vest, în Moravia şi în podişul Boemiei, se aflau neamurile germanice: *Quazii* şi *Marcomanii*. In câmpia dintre Tisa şi Dunăre, încă de prin al patrulea deceniu după Christos, îşi făcuse sălaşurile poporul sarmatic al *Iazygilor Metanasti*, despre cari un izvor antic ne spune că erau fraţi buni cu Roxolanii rămaşi în stepa ucrainiană.

3. **Traian şi barbarii.** Am văzut că în tabloul C de pe Columna Traiană ni se redă un episod din al doilea război dacic, în care

Fig. 7. — Traian tratează cu solii barbarilor din jurul Daciei, înainte de a porni al doilea război cu Decebal.
(Lehmann-Hartleben, *Trajanssäule*).

Traian tratează, în apropierea oraşului Drobeta, cu solii unor neamuri barbare, de sigur din preajma teatrului de operaţiuni. După tipul etnic al acestor soli, redat cu mult realism de sculptor, Cichorius identifică reprezentanţi de ai Bastarnilor, Iazygilor, ai unor populaţii de prin sudul Rusiei, ai unui trib dacic, precum şi Greci trimişi de cetăţile dela Marea Neagră sau de regele din Bosforul Cimerian. Fără a putea spune că identificarea lui Cichorius corespunde în totul unei realităţi, nu putem nega însă că sculptorul a voit să înfăţişeze într'o formă simplificată episoade care s'au petrecut în mod real. E propriu zis expunerea sistemului lui Traian, dealtfel obişnuit în politica romană, de a-şi câştiga

alianţele barbarilor mai înainte ca să înceapă luptele cu Decebal. Prin aceasta el îşi izola şi slăbea duşmanul, sortit să fie doborît definitiv. O confirmare a acestei politici de câştigare a bunăvoinţei şi prieteniei barbarilor limitrofi prin acordare de stipendii o avem într'un pasagiu din *vita Hadriani*, care ne spune că Roxolanii, la moartea lui Traian, se ridicaseră împotriva urmaşului lui, cerând să li se plătească stipendiile ca mai înainte.

Cu Iazygii din câmpia Tisei, Traian a avut de luptat nevoind să le restitue teritoriile cuprinse de Decebal şi intrate acum în stăpânirea Romanilor.

4. **Dacia în organizarea hotarului dunărean.** Nu numai prin daruri şi ameninţări putea Traian să asigure liniştea din partea barbarilor. Mai mult decât banii, ţineau în loc năvălirile acestora armata şi fortificaţiile dela hotar. Conştient de acest lucru, împăratul întreprinde o vastă reorganizare a întregului sistem de apărare a Imperiului la Dunăre, înglobând şi noul teritoriu dacic anexat. Acestei opere de reorganizare a hotarului dunărean, R. Paribeni consacră un întreg capitol din opera sa *Optimus Princeps*. Reorganizarea este deopotrivă militară şi administrativă. Drumurile sunt refăcute, comerţul stimulat. Vechi oraşe, unele foste reşedinţe de legiuni, capătă dreptul de *coloniae;* se înfiinţează chiar altele noi, cum a fost *Nicopolis ad Istrum*, amintitor al victoriei din părţile Moesiei.

Mulţumită acestor măsuri, vieaţa civilă şi romanismul provinciilor dunărene sunt întărite, încât rezistenţa acestora la atacurile barbare devine mult mai mare.

Cum a fost privită Dacia în sistemul de organizare întreprins de Traian la Dunăre?

Istoricul antic *Eutropius* ne spune că Traian, după ce a cucerit Dacia, a adus numeroşi colonişti din toate părţile Imperiului spre a popula provincia lipsită de bărbaţi în urma războaielor cu Decebal (*Traianus, victa Dacia, ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat, ad agros et urbes colendas. Dacia enim diuturno bello Decebali viris fuerat exhausta*).

Oricâte victime ar fi făcut războiul între Daci, oricât în iubirea lor de libertate şi-ar fi dat de bunăvoie moartea, aşa cum vedem în câteva scene de pe Columna Traiană, sau au fugit aiurea spre munţii neatinşi de ostaşii romani, nu putem admite totuşi o totală

părăsire a Daciei de autohtoni, fie ei chiar numai bărbați. Foarte mulți dintre aceștia, legați de căminul și de pământul lor, au rămas pe loc, mai ales că nu le era cu desăvârșire necunoscută nici stăpânirea și nici limba romană. Negustorii romani de mult pătrunseseră la ei, iar legăturile firești pe drumurile de comerț ale Ardealului cu provinciile dunărene făcuseră pe Daci să cunoască mai bine pe Romani. In fața fatalității care le da pământul lor acestora,

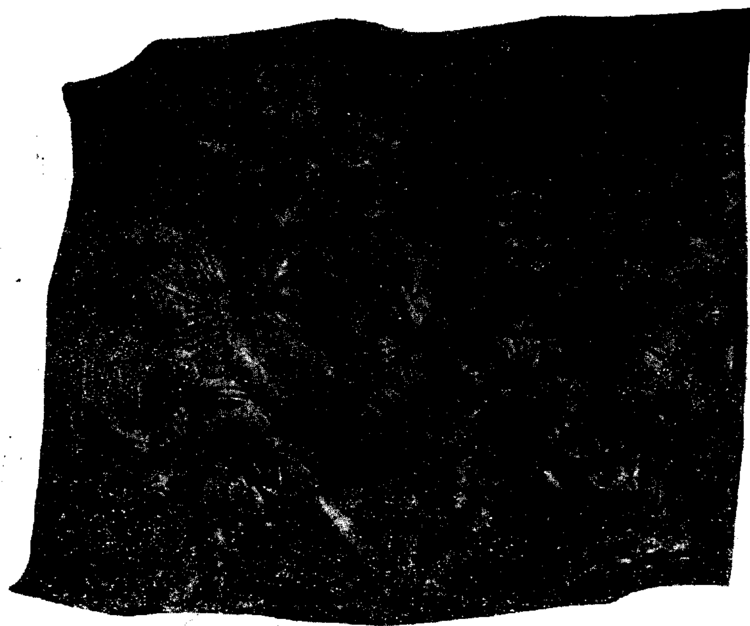

Fig. 8. — Legionarii romani seceră grâul în câmpiile Daciei.
În fund, pe munte, se vede un lagăr.
(Lehmann-Hartleben, *Trajanssäule*).

mulți dintre ei s'au plecat, acceptând noua stăpânire a Romei. Faptul este dealtfel ilustrat și în câteva scene de pe Columnă, unde vedem chiar căpetenii dace supunându-se împăratului.

Colonizarea în massă din porunca împăratului, așa cum ne spune Eutropius, era un fapt cu totul deosebit, care eșia din politica tradițională a statului roman. In mod obișnuit, colonizarea unui ținut se făcea pe încetul, prin infiltrarea pașnică a elementelor civile romane sau prin fixarea veteranilor în teritoriul provincial.

Măsura luată de Traian de a aduce deodată coloniști numeroși în Dacia trebue considerată în funcție de următoarele fapte.

Noua provincie făcea parte dintr'un ținut geograficește omogen dacic. Hotarele rămăseseră încă nedefinite, ea nefiind cu desăvârșire separată de restul teritoriului rămas în stăpânirea triburilor dace nesupuse și cunoscute sub numele de *Dacii Liberi* [1]). Era pentru împărat o necesitate ca să înfigă de îndată în acest ținut o massă romană, care să garanteze și să asigure noua formă romană a vieții de aci. Fără îndoială că Traian își dădea seama, mai ales din experiența căpătată în vremea cât a stat la hotarul Rhinului și Dunării, câtă forță de rezistență reprezintă un ținut romanizat față de presiunea barbarilor.

Dacia cucerită oferea Imperiului o mare bogăție, aurul. Pe lângă acesta se adăugau minele de sare, pădurile, vitele, grânele, care dădeau posibilitatea unei profitoare exploatări economice. Am văzut că chiar dela început Traian a luat în stăpânire minele de aur din munții Apuseni, dându-le în grija unui procurator de al său. Pentru exploatarea lor sistematică, a adus din Dalmația coloniști mineri, al căror nume s'au păstrat în parte în inscripțiile găsite la Abrud, Zlatna, Roșia. Unui împărat cu așa de mare înțelegere a realității nu-i putea scăpa din vedere că valorificarea economică a unui ținut nu se face atât prin elementele rurale, cât prin cele orășenești. Voind să accelereze acest fapt, el a deschis granițele provinciei tuturor oamenilor din Imperiul Roman care veneau aci să activeze ca negustori și meseriași. Numai așa ne explicăm de ce foarte mulți din coloniștii civili, menționați în inscripțiile din Dacia, sunt de origine greco-orientală, adică tocmai din partea Imperiului unde vieața orășenească, industrială și comercială, era foarte desvoltată.

Cu toate acestea, orașele, ca și întreaga vieață civilă desvoltată în Dacia, nu îmbracă forma orientală, ci ea își păstrează caracterul roman, mai bine chiar decât în provinciile moesice dela sudul Dunării.

Pe lângă vechile *civitates* autohtone, *Apulum*, *Napoca*, *Drobeta* și altele, desvoltate apoi ca municipii romane mulțumită așezării

---

[1]) Din însuși faptul că autorul antic menționează pe Dacii Liberi, prin contrast el înțelege și pe Dacii supuși, adică aceia din Dacia Traiană.

elementelor romane, Traian fundează o cetate nouă de caracter pur roman, o *colonia*, menită să ia locul vechei Sarmizegetusa dacă. Din fericire inscripția de întemeiere a noii capitale s'a păstrat (*CIL*, *III*, 1443). Din ea aflăm numele fundației lui Traian, care era *Colonia Dacica;* mai târziu i s'a spus: *Ulpia Traiana Augusta Sarmizegetusa*, ultimul atribut fiind dat în amintirea vechei capitale a lui Decebal. La începutul secolului al III-lea,

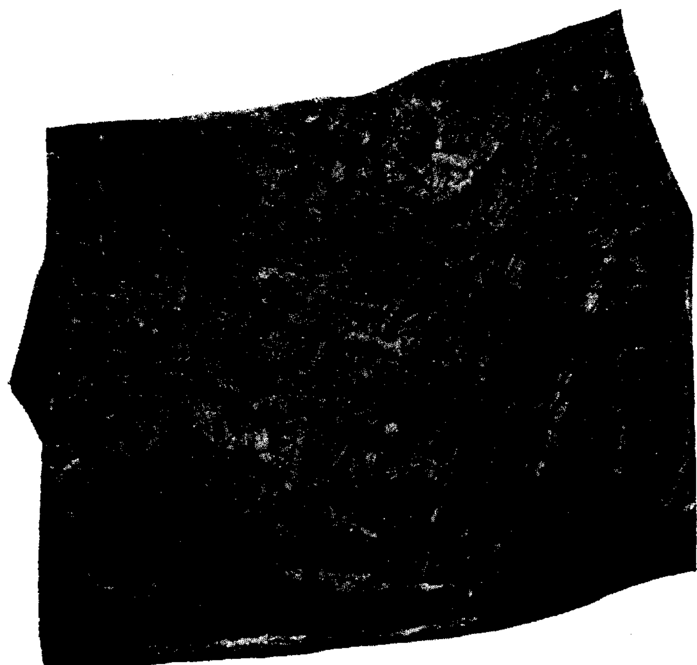

Fig. 9. — Legionarii taie lemnele din pădure pentru a construi. (Lehmann-Hartleben, *Trajanssäule*).

când în Dacia înfloriseră o sumă de orașe, această primă colonie a provinciei poartă atributul de *metropolis*. S'a crezut și încă se mai crede de unii că fundația lui Traian a fost făcută chiar pe locul vechei Sarmizegetusa dacice. Cercetători moderni și dintre cei mai autorizați (D. M. Teodorescu, C. Daicoviciu) contestă această localizare.

5. **Organizarea militară a Daciei.** Cum era firesc, Traian arată o deosebită grijă pentru apărarea militară a noului ținut anexat Imperiului.

Se știe din toate timpurile că apărarea unui teritoriu este bazată pe două elemente: unul ofensiv, armata, și altul defensiv, fortificațiile.

Pentrucă în primii ani ai provinciei hotarele nu erau fixate, numărul trupelor de ocupație a fost mai mare. Din nefericire, știrile privitoare la corpurile de trupă aduse de Traian în Dacia sunt puține și relative.

Trei din legiunile care au participat la ultimul război dacic, *XIII gemina*, *I adiutrix* și *IIII Flavia Felix* au fost fixate în noua provincie. Legiunea XIII gemina și-a avut lagărul la *Apulum*, unde a rămas până la părăsirea provinciei de Romani; dimpotrivă, legiunea I adiutrix n'a stat decât foarte puțin — se pare că tot în lagărul dela Apulum — până în anul 114, când a fost luată de Traian în războiul din Orient. Revenind, ea a fost trimisă, la începutul domniei lui Hadrian, în Pannonia, în lagărul dela Brigetio. Cărămizi cu stampilă și inscripții găsite ne dovedesc existența legiunii IIII Flavia Felix în Dacia, pe vremea lui Traian, și anume în noua capitală a provinciei, Colonia Dacica. N'am putea preciza dacă ea a avut reședința acolo încă dela ocuparea Daciei, sau a venit mai târziu pentru a înlocui legiunea I-a adiutrix, plecată în Orient. In orice caz, ea se afla în Dacia către sfârșitul domniei lui Traian, pe vremea când era guvernator *C. Avidius Nigrinus*.

Efectivul unei legiuni în vremea lui Traian era de aproximativ 5500 de soldați, așa că în primii ani ai ocupației Dacia era apărată, dacă admitem că de la început legiunea IIII Flavia Felix a fost adusă aci, de 16.500 legionari. Deobicei un efectiv egal de trupe auxiliare completau trupele legionare.

O diplomă militară din 17 Februarie 110 *CIL*, *III*, Dipl. no. XXXVI) ne arată că la această dată existau în provincie 2 ale (trupe de cavalerie) și 10 cohorte, precum și o altă trupă de pedestrași recrutați în Britannia (*pedites singulares Britannici*).

In afară de aceste forțe militare existente în Dacia în anul 110, se constată din urmele epigrafice și alte trupe aflate în provincie pe vremea lui Traian. Acestea au fost:

Ala I Asturum, cu tabăra la Hoghiz; *ala I Bosporanorum*, care a avut întâi garnizoana la Cristești pe Mureș și apoi la Micia, tot pe Mureș; *ala Hispanorum*, rezidând pe undeva prin

părţile Olteniei; *ala II Pannoniorum*, a cărei reşedinţă se constată pentru o epocă mai târzie în lagărul dela Gherla; în sfârşit, *ala Siliana civium Romanorum torquata*, cu reşedinţa la Gilău, lângă Napoca (Cluj). Aşadar, împreună cu cele două ale, *ala I civium Romanorum* şi *ala I Augusta Ituraeorum*, pomenite în diploma militară din anul 110, avem în primele timpuri ale ocupării Daciei un total de 6 ale, corpuri de trupă de cavalerie.

Ca trupe pedestre, diploma din 110 menţionează următoarele cohorte: *I Augusta Ituraeorum sagittariorum; I Britannica milliaria civium Romanorum; I Hispanorum pia fidelis; I Thracum civium Romanorum; I Ituraeorum; I Flavia Ulpia Hispanorum milliaria civium Romanorum*, despre care ştim dintr'o inscripţie (*CIL, III*, 1627) că era *equitata*, adică era trupă mixtă de pedeştri şi călăreţi; *II Gallorum Macedonica; III Campestris civium Romanorum; IIII Cypria civium Romanorum; VIII Raetorum civium Romanorum.*

Urmele epigrafice mai menţionează şi cohortele următoare: *I Batavorum milliaria*, cu lagărul prin nord-vestul Daciei, la Romita sau Sân-Mihai; *II Britannica milliaria equitata*, la Romita şi mai târziu la Ilişua; *II Flavia Bessorum*, la Cincşor pe Oltul transilvan; *II Flavia Commagenorum*, la Micia (Veţel); *II Hispanorum*, care după Cichorius ar fi tot una cu cohors *II Hispanorum scutata Cyrenaica equitata*, aflată prin anul 108 la Vârşeţ, apoi mai târziu în nord-vestul Daciei, la Bologa; *I Montanorum*, la Sebeş; *VI Thracum (equitata)*, cu tabăra la Unguraş, lângă Napoca, şi *I Ubiorum*, la Orhei în estul Daciei.

Pe lângă trupele regulate de auxiliari, inscripţiile şi textele ne mai menţionează prezenţa unor detaşamente de soldaţi recrutaţi în părţile mai puţin civilizate ale Imperiului, un fel de trupe neregulate care luptau cu armamentul şi după felul lor de acasă. Cunoaştem detaşamente de Mauri, de Spanioli, de arcaşi sirieni şi de călăreţi illyri. Aceştia din urmă erau o trupă selecţionată dintre trupele de cavalerie din Illyricum, aşa încât nu se pot asemăna cu celelalte detaşamente neregulate; în acelaş fel trebuesc consideraţi acei pedites singulares Britannici, cari alcătuiau garda guvernatorului provinciei.

Intr'un capitol special vom trata mai pe larg asupra acestor corpuri de ostaşi.

Prezenţa lor datând în Dacia din primele timpuri ale provinciei, trebue să admitem că ele au fost aduse aci chiar de Traian cu ocazia războaielor dacice; unele scene de pe Columnă ne înfăţişează dealtfel tipurile etnice ale acestor auxiliari (tablourile XXXVI, XLIV, XLVI, LXX).

E foarte probabil ca să mai fi fost şi alte corpuri de trupă a căror pomenire nu o putem face, numele lor fiind săpat pe vreo piatră sau cărămidă ascunsă pe undeva prin pământul Daciei, atât de puţin explorat din punct de vedere arheologic.

O încercare de evaluare numerică a tuturor forţelor militare constatate în Dacia întâmpină mari greutăţi, mai ales că e greu să stabilim totalitatea corpurilor de trupă care au garnizonat în provincie într'un anumit timp. In domnia lui Traian s'au făcut dislocări de trupe, în deosebi cu ocazia războiului din Orient, şi ne gândim dacă nu cumva unele din corpurile menţionate de urmele epigrafice n'au stat decât numai o bucată de vreme, altele venind să le ia locul mai târziu. Ştim bunăoară că o cohortă, *I Thracum*, pomenită în diploma militară din anul 110, a plecat din Dacia între anii 110—116 spre a se întoarce la Rhin, de unde apoi a fost mutată în Pannonia.

Cu toate probabilităţile de adevăr, putem admite că în anul 110 existau, în afară de trupele auxiliare menţionate în diploma militară, cele patru ale indicate mai sus, precum şi următoarele cohorte: I Batavorum milliaria pia fidelis, II Flavia Bessorum, II Britannica milliaria equitata, II Flavia Commagenorum equitata, II Hispanorum scutata Cyrenaica, VI Thracum equitata şi I Ubiorum, deoarece toate au participat la războaiele cu Decebal, rămânând după aceea în noua provincie. Pe lângă soldaţii din armata regulată, trebue să adunăm şi numărul ostaşilor din detaşamentele etnice neregulate despre care ştim că au luat parte la războaiele dacice şi au rămas apoi în Dacia. Cassius Dio ne vorbeşte de Maurii aduşi de Lusius Quietus. Aceştia sunt cunoscuţi mai târziu sub numele de *Mauri Gentiles*. O inscripţie recent descoperită în Spania, ne menţionează pe *symmachiarii Astures*, (*Année épigr.*, 1926, no. 88), luptători auxiliari din Asturia, cari deasemenea au participat la luptele pentru cucerirea Daciei. Mulţi dintre ei trebue să fi fost opriţi în provincie spre a o apăra. Cu timpul cetele au fost organizate în detaşamente, *numeri*, de

500 până la 900 de oameni, puse sub comanda câte unui ofițer roman. Astfel de numeri ne sunt atestați în Dacia, dar nu putem preciza data apariției lor. Se poate spune numai că în primii ani ai ocupației romane, adică pe timpul lui Traian, se aflau aci, în afară de acei pedites singulares Britannici și de Mauri Gentiles, alte câteva cete neregulate de Sirieni (*Suri sagittarii*) și poate și de Palmyreni. Acestor cete, mai toate de călăreți, trebue să le socotim un efectiv de 500—900 oameni pentru fiecare, așa cum au mai târziu numerii; în plus trebue să adăugăm detașamentul de călăreți illyri, al cărui efectiv se ridica la o mie de oameni.

Precum vedem, o totalizare a numărului soldaților din cetele neregulate dă un rezultat foarte relativ. Aceeași relativitate avem și în fixarea numărului de soldați din trupele auxiliare regulate, chiar dacă admitem, așa cum am făcut, că la un anumit moment, în anul 110, erau în Dacia 6 ale și 17 cohorte. Nepreciziunea vine din următoarea cauză. Alele și cohortele erau de două feluri: *quingenariae* și *milliariae*, adică de 500 și de 1000 de ostași. Pentru cele șase ale menționate nu avem nicio indicație privitoare la numărul soldaților; deaceea admitem efectivul cel mai mic, adică de 500 fiecare, ceeace ar da un total de 3000 călăreți.

Urmând aceeași normă în calcularea efectivului cohortelor, puteam avea următoarele rezultate:

Din totalul de 17 cohorte menționate știm sigur că 4 erau milliariae; pentru rest admitem efectivul cel mai mic de 500 fiecare. Pe de altă parte, pentru 5 dintre cohorte și anume: II Britannica milliaria equitata, II Gallorum Macedonica, II Flavia Commagenorum, VI Thracum și I Flavia Hispanorum civium Romanorum avem indicația că erau *equitatae*, deci trupe mixte, așa că va trebui să scădem din totalul oamenilor lor pe cei cari erau călăreți.

Se știe că efectivul unei cohorte quingenaria equitata era de 380 pedeștri și 120 călăreți, pe când al unei cohorte milliaria equitata era de 760 pedeștri și 240 călăreți. Adăugând și pedestrașii din trupele neregulate, așa cum trebue să fi fost acei symmachiarii Astures, precum și detașamentul de pedites singulares Britannici, nu credem că greșim cu mult socotind un total de 11.000 soldați auxiliari pedestrași, număr care ar corespunde dealtfel efectivului a două legiuni din Dacia.

Pentru trupele de cavalerie, am avea odată cei 3000 de soldați ai alelor menționate, plus încă 840 din cohortele mixte. Pe lângă aceștia trebue să adăugăm numărul călăreților din cetele neregulate (*Mauri*, *Sirieni*) și din garda guvernatorului (*equites singulares*), care cu multă, foarte multă aproximație, ar putea fi de 2000. In total, deci, am avea circa 6000 de oameni.

Rezumând, putem spune că forțele militare romane din Dacia, în jurul anului 110 d. Chr., însumau circa 28.000 de soldați pedeștri, dintre cari 16.500 legionari, și 6000 de călăreți. Forțele erau respectabile dacă ne gândim la întinderea provinciei, însă ele erau necesare din cauza poziției geografice a Daciei Traiane. Numărul destul de ridicat al trupelor de cavalerie se explică prin aceea că ținuturile de câmpie dimprejurul Daciei erau în stăpânirea neamurilor obișnuite să lupte călare (Iazygi, Roxolani).

6. **Măsurile de organizare defensivă. Ținutul Munteniei.** Odată cu aducerea forțelor armate, Traian organizează și sistemul defensiv de apărare a provinciei, început încă din vremea războaielor cu Decebal. Numeroase scene de pe Columna Traiană înfățișează legionari construind în locuri strategice castele și întărituri, devenite mai târziu reședințe ale trupelor de ocupație. Tot acolo este redată cu multă expresivitate munca soldaților romani pentru a deschide drumuri în noul ținut pe care îl cuprindeau. E de prisos să insistăm asupra marei însemnătăți a drumurilor pentru apărarea unui teritoriu. Se cunoaște destul de bine atenția și munca depusă de Romani pentru crearea și întreținerea șoselelor, atât de necesare la transportul trupelor.

Rețeaua de drumuri a Daciei, astfel cum a fost începută de Traian și completată de urmașii lui, se îmbuca în marea arteră de comunicație ce venea dela Marea Nordului, pe lângă Rhin și Dunăre, la Marea Neagră și despre care istoricul antic *Aurelius Victor* ne spune că a fost terminată chiar de Traian. Organizarea Daciei intrând în complexul reorganizării întreprinsă de împărat în provinciile dunărene, sistemul drumurilor și sistemul de apărare au fost coordonate acelora din Pannonia și din cele două Moesii.

Mai jos, într'un alt capitol, vom descrie pe larg rețeaua drumurilor din Dacia, ca și sistemul de fortificații.

O situație aparte are, în cadrul organizării ținutului dacic, câmpia Munteniei. Deși de o mare importanță strategică, ea nu a

fost încorporată Daciei. Se pare că triburile getice de pe acolo s'au supus îndată după primul război cu Decebal și împăratul a socotit populația destul de credincioasă ca să-i mai ocupe efectiv teritoriul; dar, pentru a-l izola complet de lumea barbară, el ocupă militărește vechiul drum comercial din Moldova de jos, care unea, prin valea Siretului și prin pasul Oituz, ținutul Dobrogei cu Dacia Transilvană. La Bărboși, lângă gura râului Siret, fusese construit un castru de *cohors II Mattiacorum*. Tot aci își avea reședința și un detașament din flota Dunării, cu rostul de a supraveghea valea inferioară a Siretului.

Dintr'un papirus latin, datând din timpul domniei lui Traian și găsit de învățatul Hunt, culegem informații prețioase asupra felului în care împăratul a organizat ținutul dintre Olt și Siret. Aflăm astfel că, în afară de garnizoana fixată în castrul dela Bărboși, identificată prin urmele arheologice și epigrafice găsite acolo, o altă trupă și anume un detașament din *cohors I veterana Hispanorum quingenaria equitata* a fost trimis în vechea așezare getică dela *Piroboridava* (Poiana), pomenită de geograful Ptolemeu și scoasă la iveală prin săpături recente. Această așezare domina valea Siretului pe o mare întindere și deaceea servea ca un punct de observație către lumea barbară din ținutul Moldovei, rămas în afara stăpânirii romane.

La eșirea drumului din pasul Oituz, la *Brețcu* în Transilvania, se afla un castru. Deși forma în care se păstrează este dintr'o epocă mai târzie (a doua jumătate a sec. II sau începutul sec. III), totuși e foarte probabil ca aci să fi fost un lagăr încă din vremea lui Traian. Cărămizile aflate în castru au stampila unei *coh(ors) Hisp(anorum)*, pe care înclinăm să o socotim tot una cu *cohors I Hispanorum veterana quingenaria equitata* din papirul pomenit. Pe de altă parte, fragmentul unei diplome militare din anul 92 d. Chr., vremea lui Domițian, arată așezarea în aceste părți a unui veteran din flota Flavia Moesica. Stabilirea acestuia aci e greu de pus mai târziu de domnia lui Traian. Tot la Brețcu s'au găsit cărămizi cu stampila cohortei *I Bracaraugustanorum*, despre care avem dovezi că în anii 99, 112 și 134 d. Chr. făcea parte din armata Moesiei Inferioare.

După cum vedem, tot drumul de pe valea Siretului, pe unde odinioară pătrundeau în Dacia negustorii greci și romani și pe

unde de sigur că se făceau unele din expedițiile dacice împotriva ținuturilor din sudul Dunării, așa cum povestește Ovidius, era întărit de Traian cu garnizoane de trupe auxiliare luate din armata Moesiei Inferioare. La miazănoapte de acest drum, se află un *vallum* de pământ care se întinde dela Siret și până la Prut, iar de acolo prin sudul Basarabiei către Mare și Cetatea-Albă, anticul Tyras. Valul trăgea hotarul dintre lumea romană și cea barbară. Poate că el a fost ridicat odată cu fixarea garnizoanelor romane pe drumul Bărboși—Brețcu și în acest caz ar fi de pus, cel puțin pentru partea din Moldova, în vremea lui Traian. E de observat totuși că pe acest drum atât de însemnat urmele arheologice nu indică așezări militare decât la Bărboși, Poiana și Brețcu, localități situate la distanțe destul de mari. Vasile Pârvan credea că între ele trebue să fi existat așezări mai mici, *stationes* și *mansiones*, obișnuite pe drumurile de mare trafic. Colegul Radu Vulpe, care a săpat stațiunea dela Poiana (Piroboridava), ne-a informat că, cercetând malul Siretului pe distanța dintre această stațiune și gura râului, nu a dat de nicio urmă de castru sau de altă așezare romană [1]). Oricât ar fi supravegheat și ar fi făcut poliția detașamentul flotei moesice pe partea de jos a râului Siret, care e navigabilă, nu putem totuși explica îndeajuns cum putea să reziste hotarul roman de aci, întărit numai cu două garnizoane.

La Drajna-de-Sus, pe drumul dealungul văii Teleajenului, care leagă Muntenia cu Ardealul prin pasul Bratocea, s'au găsit urmele unui castru. Pe lângă monete, au ieșit la lumină cărămizi cu stampilele celor trei legiuni din Moesia Inferior: *I Italica, XI Claudia* și *V Macedonica;* altele au stampila unei cohorte de Commageni, identificată de Cichorius cu *cohors I Flavia Commagenorum*, pomenită într'o diplomă militară din anul 105 printre trupele provinciei dela sudul Dunării. Știri mai amănunțite asupra acestui castru nu avem. Unii și-au dat cu părerea că datează din vremea lui Marcu Aureliu, dar ipoteza cea mai plauzibilă este că a fost zidit în timpul lui Traian ca punct de observație pe drumul care străbate mijlocul Munteniei, venind dela Dunăre către Ardeal.

---

[1]) Intr'unul din manuscrisele păstrate la Academia Română (*Ms.* 5139 fila 33), Gr. Tocilescu notează, pe lângă valul din jurul Galaților, existența unor fortificații antice.

Pe stânga Dunării, se cunosc stațiuni a căror menire era să asigure capetele de pod pentru trecerea trupelor din Moesia în ținutul Munteniei. După Pârvan, astfel de stațiuni au fost la *Flămânda* (lângă Turnu-Măgurele), la *Zimnicea*, la *Reca-Petroșani*, unde s'au găsit țigle cu stampila legiunii I Italica, poate la *Giurgiu*, la *Oltenița*, la gura *Mostiștei*, la *Luciu-Gura Ialomiței*, unde se pare că a staționat un detașament de arcași sirieni, apoi după cum am văzut, la Bărboși, iar în părțile Basarabiei la *Cartal* și în fața *Prislavei*, în Deltă. Evident, nu putem spune că toate aceste capete de pod au fost ocupate în vremea lui Traian; dimpotrivă, e foarte posibil ca ele, sau o parte măcar, să fi fost în stăpânirea Romanilor încă din timpul lui Domițian, ba chiar și de mai înainte.

Din cele de mai sus, mulțumită urmelor arheologice și epigrafice ca și papirului lui Hunt, se evidențiază întregul sistem de organizare întreprins de Traian în ținutul dintre Olt, Siret, Carpați și Dunăre, corespunzător Munteniei și sudului Moldovei de azi. Socotit ținut clientelar, el era lăsat pe seama triburilor dacice care îl locuiau (*Siensii* și *Piefigii*); dar din punct de vedere militar era încadrat provinciei Moesia Inferior, ale cărei trupe stăteau înșirate nu numai dealungul Dunării, dar și pe drumurile Siretului și chiar ale Oltului.

E destul de semnificativ că Traian este acela care stabilește lagărele celor trei legiuni din Moesia Inferioară la *Novae* (Șiștov), *Durostorum* (Silistra) și *Troesmis* (Iglița), adică tocmai în partea corespunzătoare câmpiei muntene neocupată efectiv de Romani.

Pentru o mai bună supraveghere, detașamente ale legiunilor din Moesia, cât și o cohortă de Commageni, au construit lagărul dela Drajna-de-Sus, unde deasemenea stătea o garnizoană romană.

Dacă ținutul clientelar al Munteniei era bine definit la apus prin linia întărită a Oltului, la răsărit prin aceea a Siretului, iar la sud prin Dunăre, la nord nu avem nicio indicație precisă. Geograful Kiepert trasând harta Daciei romane dă ca hotar nordic al ținutului clientelar despre care am vorbit culmile Carpaților meridionali. Asupra acestei delimitări s'au ridicat obiecțiuni. Intr'un articol de acum două decenii, A. Buday socotea că frontiera de nord a Moesiei Inferior trebue fixată dincolo de Carpați și anume pe valea Oltului până la confluența acestuia cu pârâul

Negru, apoi spre est până la Brețcu, de unde intra în Moldova, coborînd pe valea Siretului. După d-sa, unghiul sud-estic al Transilvaniei, cuprins între părțile de vest și nord de Olt și pârâul Negru, a căzut sub dominația romană mai înainte decât restul Daciei și a fost înglobat la provincia Moesia; deasemenea castrele din regiunea menționată, începând cu cele dela Cincșor și Hoghiz și continuând cu Comolău și Brețcu, au fost construite și ocupate de trupe aparținând provinciei Moesia. Argumentele și deducțiile lui Buday sunt discutabile.

Intr'un recent articol, C. Daicoviciu a scos în evidență erorile de interpretare și de argumentare făcute de A. Buday. Nu e nicio dovadă că cele trei castre: Cincșor, Hoghiz[1]) și Comolău au fost construite de trupe ale armatei din Moesia Inferior; dimpotrivă, o descoperire mai recentă arată că la Cincșor avea reședința cohors II Flavia Bessorum, care după al doilea război dacic făcea parte din armata Daciei. Cât despre Brețcu, Daicoviciu crede, ca și E. Fabricius, că cele două trupe identificate acolo, cohors I Hispanorum și cohors I Bracaraugustanorum, pot foarte bine să fi făcut parte din armata Daciei, fiind aduse mai târziu aci din Moesia Inferioară; cu atât mai mult cu cât forma castrului dela Brețcu arată o epocă mai târzie.

E dela sine înțeles că Traian trebue să fi căutat ca să dea Daciei hotare naturale și ce limită ar fi fost oare mai nimerită decât munții? Dacă spre nord și est, din cauza greutăților de cucerire și apărare, hotarul Daciei n'a atins culmile muntoase, în schimb, Carpații meridionali fiind în plină stăpânire romană, limita provinciei se putea fixa pe crestele lor. In acest sens delimitarea făcută de Kiepert și Daicoviciu pare mai sigură decât aceea pe care vrea să o dea A. Buday.

O totală lipsă de știri avem pentru ținutul dintre Prut și Nistru, pe care îl socotim delimitat prin primul din cele două valuri îndreptate dela vest la est în sudul Basarabiei. Ca și Muntenia, el era pus sub supravegherea armatei din Moesia Inferior.

---

[1]) C. Daicoviciu îmi comunică o inscripție aflată în pretoriul castrului din Hoghiz și studiată de el, dar încă nepublicată. E o dedicație făcută împăraților Marcu Aureliu și Commodus (177—180 d. Chr.) de *Cohors III Gallorum*, pe care o diplomă militară din anul **129** o menționează în armata Daciei Inferioare.

O altă discuţiune s'a iscat între învăţaţi în ceeace priveşte situaţia Banatului, A. von Domaszewski susţinând bunăoară că ar fi fost atribuit Moesiei Superior, iar C. Patsch că a rămas alipit de Dacia. Daicoviciu emite ipoteza că Banatul vestic a fost încorporat de Traian Moesiei Superior, dar în 118—119 Hadrian l-a redat Daciei. Atât timp însă cât descoperiri noi nu vor aduce preciziuni, rămânem în domeniul ipotezelor.

7. **Organizarea militară a provinciilor pannonice şi moesice.** Aducerea forţelor armate în teritoriul cucerit dincolo de Dunăre atrăgea după sine o completă reorganizare din punct de vedere militar a hotarului dunărean, începând din părţile Noricului şi până la gurile fluviului.

In Moesia Inferior, în ajunul războaielor dacice, erau două legiuni: *V Macedonica* şi *I Italica*, având lagărele prima la *Oescus* (Gigen), la gura Oltului, şi a doua la *Novae* (Şiştov), restul Dunării fiind apărat de trupe auxiliare. După noua aşezare din Dacia, hotarul Dunării corespunzător Banatului şi Olteniei fiind degajat de presiunea barbară, Traian schimbă lagărul legiunii V Macedonica dela Oescus tocmai la *Troesmis* (Igliţa), însemnat punct de observaţie asupra mişcărilor barbare din Moldova şi Basarabia. Legiunea I Italica a fost lăsată la Novae; dar o nouă legiune, *XI Claudia*, a fost adusă la *Durostorum* (Silistra). In total trei legiuni fixate între gura Oltului şi Deltă, având între ele numeroase castele ocupate de trupe auxiliare. Din aceasta se vede cum Traian a folosit experienţa războaielor cu Decebal, care i-a arătat cât de expusă este partea răsăriteană a Moesiei. E drept că supravegherea militară se întindea departe pe tot litoralul mării până în Crimeea, unde se aflau detaşamente din trupele Moesiei Inferioare, aşa cum se aflau şi la Tyras. Pe Dunăre şi pe afluenţii ei navigabili, ca şi dealungul ţărmului mării, flota Moesiei (*classis Flavia Moesica*) făcea poliţia supraveghind mişcările barbarilor şi asigurând transporturile.

Moesia Superior, legată de Dacia prin Banat şi prin podul dela Drobeta, avea între această provincie şi Pannonia, cu care se mărginea în partea de apus, un hotar cu totul deschis spre câmpia stăpânită de Iazygi. Deşi în situaţie clientelară, ei deveniseră destul de ameninţători, mai ales că împăratul nu le satisfăcuse cererea de a li se restitui ţinuturile cuprinse odinioară

de Decebal şi intrate acum sub dominaţia romană. Atacurile date de ei, fie singuri, fie în tovărăşie cu ceilalţi barbari din vecinătate, în cursul secolului al doilea, au îndreptăţit grija pusă de Traian în organizarea temeinică a Moesiei Superioare şi a celor două Pannonii.

Inainte de războaiele dacice, au fost două lagăre legionare în Moesia Superior, unul la *Viminacium* (Costolać) şi altul la *Ratiaria* (Arčar), cam în dreptul Calafatului de azi. După cucerirea Daciei, acest din urmă lagăr, ca şi cel dela Oescus, nu-şi mai avea rost; deaceea a fost desfiinţat, iar oraşul civil desvoltat în jurul taberei ridicat de Traian la rangul de colonia, aşa cum făcuse şi cu Oescus.

Până în anul 117 Moesia Superioară pare să fi fost apărată numai de o singură legiune, *VII Claudia*, cu reşedinţa în lagărul dela Viminacium; abia după moartea lui Traian, în primii doi ani ai domniei lui Hadrian, legiunea *IIII Flavia*, care după toate aparenţele stătuse înainte de cucerirea Daciei la Ratiaria, îşi reia reşedinţa în Moesia Superioară, în lagărul nou dela *Singidunum* (Belgrad).

Intre anii 102—107, Traian întreprinzând reorganizarea Pannoniei o împărţi, întocmai ca şi Domiţian Moesia în 86, în două: *Pannonia Superior* în partea de vest şi *Pannonia Inferior* în partea de est. Aceasta cuprindea acum şi teritoriul dintre Sava şi Dunăre. Urmele epigrafice păstrate ne arată că în anul 112 Pannonia Superior, pusă sub conducerea unui guvernator de rang consular, avea nu mai puţin de patru legiuni şi anume: *X gemina* la *Vindobona* (Viena), *XIIII gemina* la *Carnuntum* (Petronell), *XV Apollinaris* şi *XXX Ulpia* la *Brigetio* (O-Szöny). Pannonia Inferior, condusă de un legatus de rang pretorian, avea o singură legiune, *II adiutrix*, cu reşedinţa la *Aquincum* (Alt-Ofen).

Grămădirea a patru legiuni în Pannonia Superioară este explicabilă prin faptul că în cele două provincii din părţile Dunării de sus, *Raetia* şi *Noricum*, nu mai exista niciun lagăr legionar, ţinutul fiind apărat de trupe auxiliare; pe de altă parte aci se făcea simţită ameninţarea neamurilor germanice ale Marcomannilor şi Quazilor. Faţă de Iazygii din părţile Pannoniei Inferioare, se opuneau atât legiunea din această provincie, cât şi legiunile din Moesia Superioară şi Dacia.

Ca şi în Moesia Inferioară, parcursul dintre lagărele legionare dealungul Dunării era presărat cu castelele trupelor auxiliare menite să completeze legiunile în acţiunea de apărare.

Din cele expuse, se vede că Traian, numai pe linia Dunării, dela Viena şi până la cotul fluviului spre Deltă, fixase unsprezece legiuni, cu un număr de circa 60.000 legionari, cărora se adăuga un efectiv de trupe auxiliare cel puţin tot pe atât de mare. Reiese destul de clar că pentru împărat Dunărea rămânea hotarul Imperiului şi el trebuia apărat. Stăpânirea Daciei nu era decât o necesitate strategică, o completare a sistemului de apărare a frontierei fluviale. In această nouă provincie, el deţinea până în anul 114 trei legiuni şi un însemnat număr de soldaţi auxiliari, dând în totul un efectiv de circa 34.000 oameni. Hotarul dunărean era deci apărat de aproximativ 150.000 soldaţi, mai bine de o treime din forţele Imperiului. Pe când frontiera Rhinului era ţinută numai de patru legiuni şi de trupe auxiliare, prezenţa a douăsprezece legiuni la Dunăre ne arată centrul de gravitate al apărării hotarului roman. Timp de două secole, aci la Dunăre va fi primejdia cea mai mare pentru Imperiu.

In 113, împăratul, pornind războiul împotriva Parţilor, ridică o parte din trupele dela Dunăre; cu această ocazie, în anul 114, legiunea I adiutrix părăseşte Dacia ca să meargă în Orient. Provincia rămase să fie apărată de legiunile XIII gemina şi IIII Flavia Felix, probabil cu efectivele reduse, precum şi de trupele auxiliare. Se pare că atunci barbarii dimprejur erau liniştiţi.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare literare antice: Cl. Ptolemaeus, *Geographia*, ed. Müller, 1883, VIII 1, 2 (cu analiza lui V. Pârvan, *Getica*, p. 220—267, în deosebi p. 250—252). Eutropius, *Breviarium historiae Romanae*, VIII 2, 7. Tacitus, *Germania*, cap. 41, 42, 46. S. H. A, *vita Marci*, cap. 22. Cassius Dio, *Hist. Rom.*, LXXI passim; LXXII 2, 3.

Izvoare literare moderne: A. Alföldi, *Pannonia romáiságának kialakulása és történeti kerete* (Desvoltarea romanismului în Pannonia şi cadrul lui istoric), Budapest, 1936, p. 58—66. Brandis, *Dacia* în *Real-Encycl.*, col. 1967—1969. A. Buday, *Les frontières de la Mésie et de la Dacie*, în *Dolgozatok*, 1916, VIII, p. 22—27. R. Cagnat, *Numerus*, în *Dict. des Ant.*, s. v. p. 117—118. G. Cantacuzino, *Un papyrus latin relatif à la défense du bas-Danube* în *Revue Historique du Sud-Est européen*, Paris-Bucarest, 1928, p. 38—74 (cu observaţia lui C. Daicoviciu, *Dacica*, p. 251, nota 1). Idem, *Câteva corpuri barbare din armata romană dela Augustus la Gallienus*, Bucureşti, 1929, p. 32, 40, 47—53, 62, 65—70, 74—77, 78—82, 84, 87—91. Idem, *Colonizarea orientală în Illyricum* (Mem. Sect. Ist. Acad. Rom., seria VI, t. VIII, mem. 16), Bucureşti, 1928, p. 18. V. Christescu, *Viaţa economică a Daciei Romane*, Piteşti. 1929, p. 11—34 şi passim. C. Cichorius, *Ala*, în *Real-Encycl.*, s. v. col. 1224—1270, Idem, *Cohors*, *ibidem*, s. v. col. 231—356. V. Chapot, *Le monde romain*, Paris, 1927, p. 429—432. C. Daicoviciu, *Observaţiuni cu privire la noua etimologie a Sarmizegetusei*, în *AIStCl*, II, 1936, p. 180. Idem, *Fouilles et recherches à Sarmizegetusa*, în *Dacia*, I, 1924, p. 225. C. Diculescu, *Dacia romană în oglinda inscripţiilor şi a limbei de azi. O icoană etnografică şi culturală. I. Elementele greceşti*, Cluj, 1926, p. 7—26. A. von Domaszewski, *Zur Geschichte der römischen Provinzialverwaltung* IV. *Dacia*, în *Rhein. Museum*, XLVIII, 1893, p. 240—241. Idem, *Geschichte der römischen Kaiser*, I, p. 177—178. Idem, *Die Grenzen von Moesia Superior und der Illyrische Grenzzoll*, în *Arch.-ep. Mitt.* XIII, 1890, p. 140—144. Idem, *Der Völkerbund des Marcomannen Krieges*, în *Serta Harteliana*, Wien, 1896, p. 9—13. Feliciani, *Dacia*, în Ruggiero-*Dizionario epigrafico*, p. 1442—1443. B. Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia*, p. 57—58. Gr. Florescu, *Castrul roman dela Răcari-Dolj* (Mem. I al Inst. de arh. olteană), Craiova 1931, p. 19—20, 23—24. Fluss, *Moesia*, în *Real-Encycl.* XV, col. 2356—2357. Idem, *Napoca*, *ibidem*, s. v. col. 1695, C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, p. 101—112, 115—196, 214—229. Groag, *D. Terentius Scaurianus*, în *Real-Encycl.* s. v. *Terentius*, col. 669, no. 68. Ihm, *Buri*, în *Real-Encycl.*, s. v. col. 1067. Idem, *Bastarnae*, *ibidem*, s. v. col. 110—113. N. Iorga, *Istoria Românilor*, I, 2: *Sigiliul Romei*, p. 157—167, 173. I. Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, Innsbruck, 1894, p. 158—165, 166. Idem, *Zur Geschichte der Pässe Siebenbürgens*, p. 2—10. Idem, *Römer und Romanen in den Donauländern*, Innsbruck, 1887, p. 105—119. Idem, *Die romanischen Landschaften des röm. Reiches*, Innsbruck, 1881, p. 379—396. J. Klose, *Roms Klientel-Randstaaten am Rhein und an der Donau*, passim. K. Kretschmer, *Sarmatae*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 2545. J. W. Kubitschek, *Imperium Romanum tributim descriptum*, Vindobona, 1889, p. 229—230. J. Marquardt, *Organisation de l'empire romain*, II (vol. IX din *Manuel des antiquités romaines*) trad. de P. L. Lucas şi A. Weiss, Paris, 1892, p. 186—190, 193—195. Th. Mommsen, *De provinciae Daciae origine et fine* în *CIL* III, p. 160. Idem, *Römische Geschichte*, V, ed. 10-a, Berlin, 1927, p. 205—208. P. Nicorescu, *Scavi e scoperte a Tyras*, în *Eph. Dacoromana*, II, 1924, p. 413, 414; Idem, *Fouilles de Tyras*, în *Dacia*, III-IV, p. 569—570. V. Pârvan, *Câteva cuvinte cu privire la organizaţia provinciei Dacia Traiană*, Bucureşti, 1906, passim. Idem, *Castrul dela Poiana*, p. 27—28. Idem, *Getica*, p. 221—285. Idem, *Municipium Aurelium Durostorum*, în *Rivista di Filologia e di istruzione classica*, Torino 1924, p. 314—316. Idem, *Dacia, an outline of the early civilizations of the Carpatho-danubian countries*, p. 190, 193, 194. R. Paribeni, *Optimus Princeps*, I, p. 309—340. Idem, *L'ordinamento della conquista di Traiano* în *Dacia*, II, p. 1—21. C. Patsch, *Zur Verwaltung des illyrischen Zolles*, în *Mitt. d. deutsch. arch. Instituts in Rom.*, VIII, 1893, p. 192—200. Idem, *Carpi*, în *Real-Encycl.*, col. 1608—1609. A. von Premerstein, *Ein Elogium des M. Vinicius*, în *Jahreshefte*, 1904, p. 226, 229. Idem, *Kostoboken*, în *Real-Encycl.*,

s. v. col. 1504—1507. Idem, *C. Iulius Quadratus Bassus Klient des jüngeren Plinus und General Trajans*, în *Sitzungsber. d. Bayer. Akad. d. Wiss.* (Phil.-hist. Abh. 1934, H. 3), p. 40 și nota 2. E. Ritterling, *Legio*, în *Real-Encycl.*, col. 1283—1288, 1390, 1716. L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, p. 87—88. G. Téglas, *Zur Frage der ersten Besatzung Daciens*, în *Hermes*, 1909, p. 618—621. Gr. Tocilescu, *Monumente epigrafice și sculpturali*, p. 101—103. Vulić *Sarmizegethusa*, în *Real-Encycl*, s. v. col. 25—27. R. Vulpe, *Piroboridava*, p. 255—265, 274—276. A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. 3-a, vol. I, p. 120—158.

II. HADRIAN ȘI INTĂRIREA APĂRĂRII IMPERIULUI. CELE DOUĂ DACII

1. **Moștenirea lui Traian.** In primele zile ale lunei August din anul 117, Traian, după ce câștigase noi lauri și adăugase Imperiului provinciile mesopotamiene smulse Parților, își dădu obștescul sfârșit la Selinuntul Ciliciei, în brațele soției sale *Plotina*. Pe patul de moarte, el adoptă ca urmaș la tron pe nepotul său *Hadrian*, care îi fusese tovarăș în toate expedițiile și căruia îi dăduse înalte comandamente, cum a fost și acela de guvernator al Pannoniei. Noul împărat fu aclamat de oștire și recunoscut de Senat.

Traian fusese unul din acei împărați soldați trăit în mijlocul trupelor și în atmosfera vieții de tabără; ca sufletul soldaților era și sufletul lui. Cap limpede, soluționând repede și practic, avea totuși o inimă avântată. Era pătruns de măreția destinului Romei și peste tot a impus respectul numelui roman; dar avid de glorie, ca orice militar, a pornit către acel Orient îmbrăcat în mirajul fabulei și al necunoscutului, care totdeauna a atras pe marii cuceritori dela Alexandru-cel-Mare încoace. Ca și acesta, voise odinioară marele Caesar să cucerească Imperiul Partic, bariera de pătrundere către India, țara bogățiilor sclipitoare și a vrajei; iar după Traian alți împărați se vor îndrepta pe acelaș drum. In vremurile mai apropiate tot mirajul Orientului va atrage pe cel mai mare cuceritor, pe Napoleon.

Izbânzile militare și bogata activitate constructivă în mai toate părțile Imperiului au ridicat numele lui Traian într'un nimb glorios, păstrat dealungul veacurilor în legendă și în numele locurilor pe unde odinioară au staționat aquilele legionare. Se pare că prestigiul lui fusese deajuns pentru a asigura, în timpul când el pornea spre Eufrat, liniștea la hotarul Dunării. Dar îndată

ce s'a svonit moartea marelui împărat, barbarii au început să se mişte.

Un pasagiu din biografia împăratului Hadrian ne înfăţişează destul de plastic faptele întâmplate: «Pe când naţiunile subjugate de Traian căutau să iasă de sub stăpânirea romană, Maurii hărţuiau, Sarmatii porniseră cu război, Britanii nu mai puteau fi ţinuţi sub jugul roman, Egiptul era frământat de răzvrătitori, iar în Licia şi Palestina răsculaţii îşi întăreau curajul».

Provinciile cucerite de Traian în Mesopotamia erau nesigure şi cereau mari forţe armate. Populaţia se răzvrătise îndată după cucerire şi chiar ucisese un general roman. In aceeaşi vreme, Evreii asociau la răscoala lor întreaga regiune din Palestina până în Egipt.

Noul împărat era un om încercat şi cunoştea destul de bine arta războiului; dar departe de a-şi însuşi spiritul războinic al înaintaşului său, dându-şi poate seama că ar fi însemnat să irosească forţele Imperiului într'un şir de lupte al căror sfârşit nu putea fi prevăzut, el renunţă la provinciile cuprinse de Traian dincolo de Eufrat, stabilind hotarul roman pe acest fluviu. Tot atunci vechiul luptător maur din războaiele cu Dacii, Lusius Quietus, izbutise să potolească răscoala Iudeilor. In Egipt şi în Mauretania, răscoala fu înăbuşită de *Quintus Marcius Turbo*, cel mai bun general al lui Hadrian.

După ce asigură hotarul în Asia — din cuceririle lui Traian păstrase Colchida şi Arabia necesare apărării Imperiului — Hadrian, înştiinţat de atacurile Iazygilor şi Roxolanilor la Dunăre, se grăbi să plece din Antiochia şi să vină în aceste părţi.

2. **Hadrian la Dunăre.** In iarna anului 117—118, Hadrian se afla la gurile Dunării şi ducea tratative cu regele Roxolanilor, care atacase Moesia cerând să i se plătească stipendiul acordat mai înainte de către Traian. Impăratul recunoscu înţelegerea Roxolanilor cu predecesorul său şi astfel fu înlăturat cu bani şi fără luptă atacul acestor barbari. Se pare că mai târziu regele lor, *Rasparaganus*, a primit cetăţenia romană dela Hadrian şi chiar a venit în Italia, unde a rămas până la moarte. Inscripţia de pomenire a lui a fost găsită la Pola *(CIL, V*, 32*)*; aci el e menţionat cu pronumele şi numele de gintă al lui Hadrian *(Publius Aelius)*.

Dintr'o inscripţie găsită de curând la Pergamon, ştim că legat al Daciei în acest timp era *C. Iulius Quadratus Bassus*, unul dintre cei mai distinşi generali ai lui Traian, care luase parte la cel de al doilea război cu Decebal. Bucurându-se de deplina încredere a lui Hadrian, a fost trimis guvernator în Dacia, în locul lui *C. Avidius Nigrinus*, spre a face faţă împrejurărilor create de mişcările barbarilor. In această situaţie îl află moartea. Impăratul pierdea preţiosul colaborator într'un moment foarte critic, căci dacă pe Roxolani putuse să-i împace uşor, cu Iazygii din câmpia Tisei a trebuit să poarte un adevărat război. Situaţi între Pannonia şi Dacia, ei îşi îndreptau cu îndârjire atacurile asupra acestor provincii. Insăşi capitala Daciei, *Sarmizegetusa*, cum se numea acum, a trecut prin primejdie. Decis să ia măsuri energice, împăratul veni în Dacia, stând chiar şi în capitală. Din Pannonia Inferior şi din Dacia făcu un comandament extraordinar, pe care îl dădu lui Q. Marcius Turbo, chemat din Mauretania să ia locul lui C. Iulius Quadratus Bassus. Conduse personal războiul câtva timp, apoi trebuind să plece la Roma îl lăsă în grija lui Marcius Turbo. Iazygii luaţi din două părţi fură bătuţi şi siliţi să intre din nou în clientela romană.

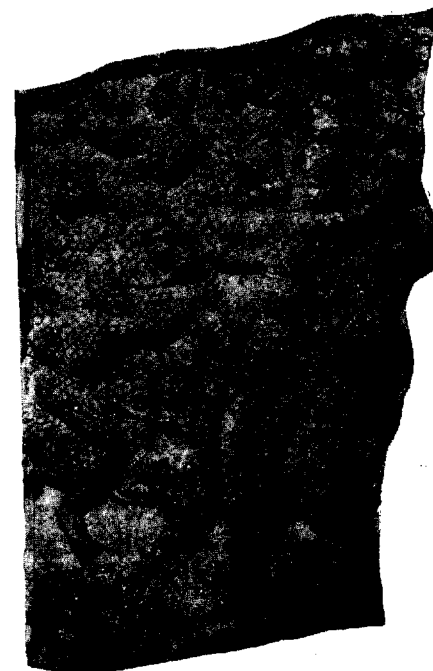

Fig. 10. — Sarmaţi Roxolani. Luptau călări, îmbrăcaţi în cămăşi de zale; îmbrăcăminte de zale aveau şi caii. (Lehmann-Hartleben, *Trajanssäule*).

In vremea guvernării lui Marcius Turbo, Dacia fu reorganizată. In legătură cu aceasta avem de lămurit două pasagii, unul din istoricul Cassius Dio, celălalt din Eutropius. Ultimul spune că Hadrian avusese intenţia să renunţe la Dacia, aşa cum renunţase

şi la posesiunile cucerite de Traian peste Eufrat; dar atrăgându-i-se atenţia de către prieteni că părăsind provincia ar fi însemnat să lase în mâna barbarilor o sumă de cetăţeni romani, împăratul a înlăturat acest gând. Cassius Dio, la rândul lui, spune că Hadrian a distrus partea de lemn a podului construit de Traian la Drobeta, pentruca nu cumva barbarii să năvălească peste el în Moesia.

Pe bună dreptate contestă acest pasagiu istoricul nostru Xenopol. Cunoscută fiind activitatea organizatoare a lui Hadrian în Dacia — el este acela care ridică la rangul de *municipium* tocmai oraşul Drobeta unde se afla podul — e greu de înţeles cum ar fi putut renunţa la cea mai de seamă legătură a Imperiului cu provincia. Presupunerea lui Xenopol că acest pasagiu este o interpolare a lui Xiphilinus, rezumatorul operei lui Cassius Dio, pare foarte îndreptăţită. După A. von Premerstein, partea de lemn a podului ar fi fost dărâmată în urma hotărârii luată de Impărat de a renunţa la Dacia şi de a o considera numai ca un ţinut clientelar.

In ce priveşte această intenţie de a părăsi Dacia, despre care ne vorbeşte Eutropius, trebue să o interpretăm ca un reflex al opiniei contemporane formată îndată ce s'a văzut că Hadrian renunţă la provinciile partice cucerite de predecesorul său. In mod firesc i se putea atribui o renunţare generală la toate cuceririle lui Traian şi deci şi la Dacia. Dar prea era important din punct de vedere militar platoul transilvan, pentruca Hadrian, om destul de priceput în chestiunile militare, să-l părăsească aşa de uşor. Istoricii von Premerstein şi Kornemann cred chiar că sfătuitorul împăratului în această privinţă a fost C. Iulius Quadratus Bassus, care i-ar fi scos în evidenţă importanţa strategică a acestui ţinut pentru apărarea provinciilor dela Dunăre.

3. **Reorganizarea Daciei.** Lectura şi interpretarea mai nouă a două fragmente dintr'o diplomă militară, cunoscute mai de mult, au permis lui C. Daicoviciu să arate că sub guvernarea lui Marcius Turbo, în 118—119, Dacia a fost împărţită în două: *Dacia Superior* şi *Dacia Inferior.* Despre hotarele acestor două provincii nu avem ştiri precise. Numai dintr'o diplomă militară din anul 129 (*CIL*, *III.*, Dipl. milit. no. XLVI) rezultă că Dacia Inferioară cuprindea ţinutul dela sud de Carpaţi şi probabil partea sud-estică a Transilvaniei, adică teritoriul dintre Carpaţi şi Oltul ardelean

până la Breţcu. Această din urmă ipoteză e întărită de faptul că la *Cincşor*, pe Olt, s'a identificat lagărul cohortei II Flavia Bessorum, pe care diploma de mai sus o menţionează între trupele Daciei Inferioare; tot astfel o inscripţie dela Hoghiz, studiată de Daicoviciu, dar încă nepublicată, arată că în acest castru se află lagărul cohortei III Gallorum, menţionată în aceeaşi diplomă militară. Restul Transilvaniei şi poate şi Banatul alcătuiau Dacia Superioară.

Tot din diploma militară din anul 129 aflăm că Dacia Inferior era pusă sub ascultarea unui *praeses*, guvernator luat din rândul procuratorilor. Dacia Superior primea un guvernator de rang pretorian. Rangul guvernatorilor era determinat şi de reorganizarea militară întreprinsă de Hadrian în Dacia.

A. von Domaszewski, ca şi A. von Premerstein, susţin că procuratorul Daciei Inferior nu era cu totul indepedent în atribuţiile lui, ci depindea de guvernatorul Daciei Superior. Această părere a fost contestată.

Ştirile de până acum arată că guvernatorii Daciei până la Q. Marcius Turbo erau de rang consular. Dintre aceştia se cunosc următorii: *D. Terentius Scaurianus*, primul guvernator al Daciei sub care s'a intemeiat şi capitala provinciei, *C. Avidius Nigrinus* înlocuit în 117 de *C. Iulius Quadratus Bassus*, mort în acelaş an. *Q. Marcius Turbo*, deşi din ordinul equestru, a îndeplinit totuşi un comandament excepţional cuprinzând, după cum am văzut, Pannonia Inferioară şi Dacia. Sub el s'a desăvârşit noua organizare şi împărţirea Daciei în două. In 119, funcţiunea lui încetează, urmând ca Dacia să fie administrată după noua împărţire.

Se ştie că guvernatorii de rang consular erau numiţi numai în provinciile unde se aflau cel puţin două legiuni. In Dacia, până în 114, erau trei legiuni, aşa încât existenţa unui guvernator de rang consular era naturală. Din 114 se pare că provincia rămâne cu două legiuni, XIII gemina la Apulum şi IIII Flavia la Sarmizegetusa, poate cu efectivele reduse din cauza detaşamentelor trimise în războiul cu Parţii; cealaltă legiune, I adiutrix, a fost luată în întregime de Traian în Orient. Sub Marcius Turbo, legiunea IIII Flavia e mutată din nou în Moesia Superior, la Singidunum, iar legiunea I adiutrix, întoarsă din Asia, îşi ia

reşedinţa în Pannonia, la Brigetio, în locul legiunei XXX Ulpia, trimisă în Germania.

Pe când Dacia Superioară rămânea numai cu legiunea XIII gemina la Apulum, paza Daciei Inferioare era lăsată în seama trupelor auxiliare. Pentru anul 129, diploma despre care am vorbit ne menţionează ca trupe ale acestei provincii următoarele: *ala I Hispanorum*, *vexillatio equitum Illyricorum* (corp de trupă alcătuit din soldaţi aleşi din diferitele corpuri de cavalerie ale provinciilor illyrice şi rezidând în Dacia din vremea lui Traian); *cohors I Hispanorum veterana*, *cohors II Flavia Numidarum*, *cohors II Flavia Bessorum* şi *cohors III Gallorum*. Aşadar două corpuri de trupă de cavalerie şi patru de infanterie.

Calcularea efectivului total al trupelor menţionate întâmpină dificultăţi din cauza nepreciziunii inscripţiei. Cunoaştem bunăoară efectivul numai a două cohorte: I Hispanorum veterana, pomenită ca quingenaria equitata în papirul lui Hunt, deci având 380 pedeştrii şi 120 călăreţi, şi II Flavia Numidarum, al cărei lagăr mai târziu este la Bucium în nord-estul Daciei, unde o cărămidă cu stampilă o arată ca fiind milliaria. Domaszewski a arătat că vexillatia de călăreţi illyri era egală cu o ala milliaria. Pentru celelalte corpuri de trupă, neavând niciun alt indiciu, suntem nevoiţi a socoti, ca şi altădată, efectivul cel mai mic. In acest caz avem un total de 1620 călăreţi şi 2380 pedeştrii.

Urmele epigrafice şi arheologice însă arată prezenţa şi a altor trupe auxiliare în Dacia Inferioară din timpul lui Hadrian. Astfel la Drobeta avea garnizoană *cohors III Campestris*, însărcinată cu paza podului; în castrul dela Bumbeşti pe Jiu era o cohortă, credem că tot *IIII Cypria*, rămasă acolo dela Traian. La Olt se aflau detaşamente de arcaşi sirieni *(Suri sagittarii)*, ale căror urme au fost identificate la *Romula (Reşca)* şi în castrele dela Bivolari şi Rădăcineşti. Un detaşament de călăreţi mauri *(numerus)* stătea în lagărul dela Răcari, nu departe de Craiova. Cu paza drumului militar dealungul Oltului era însărcinat un detaşament de miliţie locală *(numerus burgariorum et veredariorum)*, organizat sub Hadrian, după cât se pare cu rostul de a face poliţie şi de a îngriji de transporturile poştale.

Poate că nu am greşi prea mult, dacă, făcând o socoteală aproximativă a efectivului trupelor din Dacia Inferioară pe vremea

lui Hadrian, am fixa numărul la circa 3000 de călăreţi şi tot pe atâţia pedestraşi. Toate aceste trupe făceau parte din corpurile auxiliare. Proporţia mare de călăreţi, ca şi prezenţa arcaşilor sirieni, e de pus în legătură cu frontul acestei provincii îndreptat spre câmpia munteană ocupată de triburile getice. Pentru şesul întins, arcaşii călăreţi erau cei mai nimeriţi.

Se pare că barbarii cari atacaseră Dacia fuseseră potoliţi bine, căci numai astfel putea împăratul să reducă armata provinciei; de altfel şi în Pannonia se afla acum o legiune mai puţin, deoarece legiunea XV Apollinaris, luată de Traian în Orient în 114, rămăsese în Cappadocia. In provinciile dunărene, cele două Pannonii, cele două Moesii şi cele două Dacii, se aflau în acest timp numai zece legiuni; Pannonia Inferior, având doar o legiune, a fost întărită cu trupe auxiliare aduse din Dacia. Lagărele acestora se înmulţiră dealungul Dunării, întărind astfel frontiera ameninţată.

Un alt fapt de pus în legătură cu reorganizarea Daciei sub Hadrian este stabilirea definitivă a hotarului de nord al provinciei la râul Someş. In castrul dela Căşei, situat lângă acest râu, s'a dat de o diplomă militară din primii ani de domnie ai acestui împărat, din care s'ar putea deduce prezenţa acolo a unei trupe de arcaşi palmyreni, desigur cu însărcinarea de a păzi graniţa faţă de Dacii Liberi dela nord. Oraşul Napoca (Cluj), desvoltat repede ca centru roman, primeşte dela Hadrian rangul de municipium.

Acest împărat a avut o deosebită grijă de disciplina şi instrucţia trupelor, pe care le supunea la tot felul de exerciţii, pregătindu-le cât mai temeinic pentru luptă. Inscripţiile din Africa au eternizat în piatră laudele şi observaţiile făcute de el trupelor de acolo cu ocazia unei inspecţii. Pentru a umple mai uşor golurile din legiuni, ca şi din corpurile auxiliare, şi mai ales pentru a uşura cheltuelile, împăratul luă o măsură, care până atunci se aplica numai în Egipt: introduse anume în tot Imperiul sistemul de recrutare locală.

După sistemul de recrutare instituit de Augustus, soldaţii unei trupe dintr'o provincie erau recrutaţi în alte provincii ale Imperiului; astfel li se rupea contactul cu mediul lor naţional, şi puteau fi mai uşor romanizaţi. Introducerea recrutării locale

de Hadrian va avea urmări însemnate, căci armatele romane capătă un caracter tot mai provincial, accentuat şi prin reformele urmaşilor lui, încât acest fapt va fi în secolul al III-lea un factor determinant în izbucnirea anarhiei militare. In Dacia, supusă de curând, se pare că dipoziţiile lui Hadrian nu s'au aplicat, deoarece constatăm că elementele militare continuă să fie aduse din alte provincii.

Credincios ideii ce o urmărea de a întări cât mai mult hotarul Imperiului, pe care acum îl voia fixat definitiv, Hadrian desăvârşi sistemul de apărare defensivă prin continuarea şi perfecţionarea operii începută de înaintaşii săi, în deosebi Domitian şi Traian. Se poate spune fără exagerare că organizarea *limesului*, adică al hotarului prevăzut cu drumul şi lucrările de fortificaţie (vallum, turnuri, castele), e opera lui Hadrian.

Ca şi în Britannia şi la Rhin sau în alte părţi ale Imperiului, el avu grijă şi de Dacia, punând la punct şi completând sistemul defensiv de apărare început de Traian. După el, aceeaşi grijă o vor purta urmaşii lui la tron, în deosebi Septimiu Sever.

Acestui sistem defensiv de apărare a Daciei consacrăm un alt capitol.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare antice: S.H.A. *vita Hadriani*, c. 4, 5, 6, 7. Cassius Dio, *Historia Romana*, LXVIII 13. Eutropius, *Breviarium*, VIII 6. Fronto, *Principia Historiae*, p. 205 (citat după A. v. Premerstein, *Das Attentat der Consulare auf Hadrian*, p. 4—6).

Izvoare literare moderne: E. Albertini, *L'Empire romain*, p. 185—193. R. Cagnat, *L'armée romaine d'Afrique*, ed. 2-a, t. I, Paris, 1912, p. 262—267. Idem, *Numerus*, în *Dict. des Ant.*, s. v. p. 117—118. Idem, *Dilectus*, în *Dict. des Ant.*, s. v., p. 218 şi urm. G. Cantacuzino, *Câteva corpuri barbare din armata romană*, p. 63, 145—164. Cichorius, *Ala*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 1227 şi urm. Idem, *Cohors*, *ibidem*, s. v., col. 237 şi urm. C. Daicoviciu, *La première division de la Dacie*, extr. din *AIStCl*, II, 1933—1935, p. 71—77 cu o planşe. Idem, *Dacica*, p. 240—253 şi p. 250, nota 1. A. von Domaszewski, *Zur Geschichte der römischen Provinzialverwaltung IV. Dacia*, în *Rhein. Mus.* XLVIII, p. 242—243. Idem, *Die Rangordnung des römischen Heeres* (*Bonner Jahrbücher* II. 117), Bonn, 1908, p. 135, 164 şi passim. E. Fabricius, *Limes*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 575; 643—645. N. Feliciani, *Dacia*, în Ruggiero-*Dizionario epigrafico*, p. 1443. Fluss, *Napoca*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 1693. Groag, *Lusius Quietus*,. în *Real-Encycl.*, s. v. *Lusius* no. 9, col. 1879—1883. B. W. Henderson, *The life and principate of the emperor Hadrian*, London. 1923 (inaccesibilă). R. Herzog, *C. Iulius Quadratus Bassus*, în *Sitzungsber. d. preuss. Akad. d. Wiss.* (phil. hist. Kl.), 1933, p. 408. L. Homo, *L'empire romain*, p. 65—68; 161—162; 170—175. N. Iorga, *Istoria Românilor*, I, 2: *Sigiliul Romei*, p. 269—278. Kiepert, *Harta Daciei* la *CIL, III*. M. v. Kimakowicz, *Römische Funde bei Kleinschenk*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenb. Landeskunde*, XXXV, 1912, p. 54—56. J. Klose, *Roms Klientel-Randstaaten am Rhein und an der Donau*, p. 128—130. E. Kornemann, *Kaiser Hadrian und der Donauraum im Altertum*, în *Forschungen und Fortschritte*, 1934, p. 427—430. K. Kretschmer, *Sarmatae*, în *Real-Encycl.*, I, A 2, col. 2545. Th. Mommsen, *Die Conscriptionsordnung der römischen Kaiserzeit*, în *Hermes*, XIX, 1884, p. 59. V. Pârvan, *Ştiri nouă din Dacia Malvensis* (An. Ac. Rom.), Bucureşti, 1913, p. 4—10, 15—17, 20—21. Idem, *Cetatea Tropaeum*, p. 16—18. Idem, *Municipium Aurelium Durostorum*, în *Rivista di Filologia e di istruzione classica*, Torino, 1924, p. 316—318. Patsch, *Drobeta*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 1710—1712 A. von Premerstein, *C. Iulius Quadratus Bassus, Klient des jüngeren Plinius und General Trajans*, în *Sitzungsber. d. Bayer. Akad. d. Wiss.* (Phil.-hist. Abt.), 1934, Heft 3, p. 20—46. Idem, *Das Attentat der Consulare auf Hadrian*, Leipzig, 1908 (*Klio*, VIII. Beih.), p. 1—25 şi passim. Idem, *Die Dreiteilung der Provinz Dacia*, în *Wiener Eranos*, 1909, p. 265. E. Ritterling, *Legio*, în *Real-Encycl.*, s. v. col. 1288—1289. P. von Rohden, *Hadrianus*, în *Real-Encycl.*, s. v. *Aelius*, no. 64, col. 500—504. Stein, *Marcius Turbo*, în *Real-Encycl.*, XIV, 2, col. 1597 şi urm., no. 107. Gr. Tocilescu, *Monumente epigrafice şi sculpturali*, p. 103—113; 225—229. D. Tudor, *Paza Romulei şi a împrejurimilor ei*, în *Arhivele Olteniei*, 1933, p. 228—236. W. Weber, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrians*, Leipzig, 1907, passim. A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, I, ed. 3-a, p. 206—210.

III. CELE TREI DACII

1. **Antoninus Pius şi răscoala Dacilor.** După aproape douăzeci şi unu de ani de domnie laborioasă, Hadrian îşi dădu sufletul la 10 Iulie 138. Puţin timp înainte adoptase ca moştenitor pe înţeleptul şi modestul senator *T. Aurelius Antoninus*, cunoscut ca împărat sub numele de *Antoninus Pius.*

Domnia acestuia a fost paşnică. Ca fapte de arme, biograful împăratului notează câteva războaie locale, purtate de guvernatorii respectivi, în Britannia, unde poporul barbar al Brigantilor a fost respins spre nord, iar stăpânirea romană fixată printr'un zid din glii de iarbă *(murus caespiticius)*, apoi în Mauretania, Germania, Dacia, Iudeea, Achaia şi Egipt.

In studiul consacrat împăratului Antoninus Pius, istoricul Lacour-Gayet admite că o răscoală a Dacilor din provincia romană ar fi avut loc înainte de anul 145.

Datele autorilor antici sunt foarte sumare, iar dintre inscripţii numai una, dedicată zeiţei Victoria Augusta, pare să fie în legătură cu aceste lupte de supunere a Dacilor. E greu să ne închipuim că Antoninus Pius a avut de potolit o răscoală a provincialilor daci, ci cu siguranţă luptele au fost duse împotriva cetelor de Daci Liberi care atacau provincia. In acest sens ar vorbi şi grămădirea de trupe în colţul de nord-vest al Daciei, care se întâmplă tocmai acum. Privitor la data luptelor, A. von Premerstein socoteşte că ele au avut loc prin anii 157 şi 158, pe când era guvernator *M. Statius Priscus*, unul dintre marii generali ai timpului. Ca o urmare a acestor întâmplări, hotarul Daciei a fost împins către nord-vest şi după părerea unora întărit cu un val de pământ, care s'ar identifica cu cel existent azi între Oradea şi Beltiug pe Crasna.

2. **Reorganizarea Daciei.** Impărţirea în două a Daciei şi întreaga organizare de până atunci înfăţişa probabil unele neajunsuri,

scoase în evidenţă mai ales în urma luptelor cu Dacii Liberi, deoarece vedem că împăratul purcede la o nouă organizare a provinciei.

Dacia Superior mărindu-se prin anexarea unui nou teritoriu în partea de nord-vest, împăratul desprinse acest teritoriu cu o parte până mai în jos de *Potaissa* (Turda) şi creă o provincie nouă, *Dacia Porolissensis*, cu centrul la *Porolissum* (Moigrad), care în această vreme devenise un oraş însemnat. O inscripţie găsită acolo ne arată că în timpul lui Antoninus Pius s'a refăcut amfiteatrul năruit de vechime *(CIL, III*, 836*)*. El era şi un important centru militar, cu deosebire pentru trupele auxiliare garnizonate în această parte a Daciei. Mai târziu, din cauza situaţiei lui prea expusă atacurilor barbare (era cel mai de nord oraş din Dacia romană) şi în legătură cu aducerea unei legiuni la Potaissa, centrul administrativ al Daciei Porolissensis a fost mutat la *Napoca* (Cluj). Restul Daciei transilvane, probabil până la Carpaţi, cu centrul la *Apulum* (Alba Iulia), deveni *Dacia Apulensis.* A treia Dacie e cunoscută sub numele de *Dacia Maluensis*, după numele municipiului şi apoi coloniei *Malua*, de care ne vorbesc inscripţiile. Acest oraş, bănuit de unii (Tocilescu, Pârvan) prin Oltenia, iar de alţii (C. Patsch, Daicoviciu) prin Banat, n'a fost identificat până acum.

După A. von Premerstein, A. von Domaszewski şi E. Ritterling, aceste trei Dacii erau independente una de alta, *Dacia Porolissensis* şi *Dacia Maluensis* fiind puse fiecare sub conducerea câte unui procurator de caracter praesidial *(cum iure gladii)*, având dreptul de a comanda trupele auxiliare de acolo, aşa cum fusese mai înainte procuratorul Daciei Inferioare. In fruntea *Daciei Apulensis*, care avea o legiune la Apulum (XIII gemina), era un guvernator de rang pretorian. Fără a putea stabili dacă era vreo legătură de subordonare între cei doi procuratori de caracter praesidial şi guvernatorul pretorian al Daciei, după cum credea Domaszewski că există între procuratorul Daciei Inferioare şi legatul Daciei Superioare, constatăm numai că prin crearea Daciei Porolissensis se alcătuia un fel de *marcă*, provincie de margine, al cărei rost era să se opună barbarilor cari atacau dela nord-vest partea cea mai puţin rezistentă a Daciei. Aşa se şi explică grămădirea numeroaselor trupe auxiliare constatate în

această vreme în părţile Daciei Porolissensis. Mai târziu, sub Marcu Aureliu, cele trei Dacii vor fi reunite sub comanda unui guvernator de rang consular.

Data împărţirii provinciei în trei e pusă de învăţatul german E. Ritterling în mod sigur înainte de anul 157. El crede chiar că ar fi putut să se întâmple şi înainte de 150. Intr'un erudit studiu, A. von Premerstein a demonstrat că împărţirea a avut loc între 8 Iulie 158 şi 27 Septemvrie 159, dată pe care o acceptăm şi noi.

3. **Forţele militare din Dacia sub Antoninus Pius.** Dela Antoninus Pius ni s'au păstrat patru diplome militare privitoare la trupele din Dacia. Dintre acestea, una, în urma interpretării lui Premerstein, este databilă în anul 159 (*CIL, III*, Dipl. no. LXX); două sunt din anii 157 (*CIL, III*, Dipl. no. LXVI) şi 158 (*CIL, III*, Dipl. no. LXVII), iar alta găsită recent (*Jahreshefte*, XXIX, 1935, p. 54—59 = *CIL, XVI*, Dipl. no. 90) este din anul 144. Ultimele fiind dinainte de împărţirea Daciei în trei menţionează trupele auxiliare din Dacia Superioară. Din nefericire nu avem nicio diplomă militară contemporană, care să indice forţele din Dacia Inferioară.

Diploma din anul 144 menţionează 3 ale şi 10 cohorte. Acelaş număr e menţionat şi în diploma din anul 157. Ambele diplome sunt însă stricate şi o parte din numele trupelor nu se distinge. Se poate ceti totuşi în diploma din anul 157 numele unei ala, *I Hispanorum Campagonum*, şi a următoarelor cohorte: *I Vindelicorum milliaria, I Flavia Commagenorum, I Ubiorum, I Thracum sagittariorum. I Gallorum Dacica, I Augusta*[. . .]. Pe lângă acestea se pomeneşte şi corpul de *pedites singulares Britannici*, întâlnit în Dacia încă din vremea lui Traian.

Mult mai completă este diploma din 8 Iulie 158, în care sunt menţionate trei ale: *I Batavorum milliaria, I Hispanorum Campagonum, I Gallorum et Bosporanorum*, precum şi cohortele: *I Thracum sagittariorum, IIII Hispanorum, I Augusta Ituraeorum*, împreună cu cetele neregulate: *vexillarii Africae et Mauretaniae Caesariensis* şi *Mauri Gentiles*.

Nu credem că suntem eronaţi dacă identificăm cele trei ale menţionate în diploma din anul 158 cu cele din diploma din 157, aşa încât avem acelaş efectiv de călăreţi şi într'una şi într'alta.

Dintre cohorte întâlnim în ambele diplome pe *I Thracum sagittariorum* şi *I Augusta Ituraeorum* (astfel trebue întregită cohorta *I Augusta* [. . .] incompletă în diploma din 157).

In diploma din 144 se disting numele a două ale: *I Hispanorum* şi *I Gallorum* şi a următoarelor cohorte: *II Gallorum Pannonica*, [. . .] *Ituraeorum, I Vindelicorum milliaria, I T*[. . . . .], *IV Hispanorum, I Ubiorum, I Alpinorum.*

D. Detschew, care a studiat şi publicat această diplomă, a completat-o cu ajutorul celorlalte, stabilind că cele trei ale sunt identice cu alele pomenite în diplomele din 157 şi 158, iar cohortele sunt următoarele: *II Gallorum Pannonica, I Flavia Commagenorum, I Gallorum Dacica, I Augusta Ituraeorum, I Vindelicorum milliaria, I Thracum sagittariorum, IV Hispanorum, I Ubiorum, VIII Raetorum civium Romanorum, I Alpinorum.*

In a patra diplomă datată de Premerstein la 27 Septemvrie 159, am avea menţionate, după acest autor, trupele din Dacia Porolissensis. Se pomenesc trei ale şi douăsprezece cohorte, dar starea de stricăciune în care se află documentul nu ne permite cetirea numelui tuturor corpurilor de trupă. Dintre ale numai uneia i se poate preciza numele, *ala Gallorum et Pannoniorum;* dintre cohorte nu pot fi cetite decât: *I Ulpia* [. . .]; [. . .] *milliaria; I Flavia Hispanorum milliaria*, cunoscută în Dacia din vremea lui Traian (*CIL, III*, 1627 şi diploma no. XXXVI); [. . .] *gaesatorum milliaria; I Augusta Nerv*[. . .]*; I Ulpia Brittonum milliaria; I Hispanorum* [. . .]; *II Hispanorum scutata Cyrenaica; VI Thracum.*

Trebue să accentuăm şi de data aceasta că o exactă socoteală a trupelor din Dacia e greu de făcut. Calculând efectivele după diplomele militare şi după datele epigrafice păstrate, Lacour-Gayet admite că pe la mijlocul secolului al II-lea Dacia era ocupată de aproape 20.000 soldaţi, dintre care 6000 legionari — în această vreme o legiune avea 6000 soldaţi şi în Dacia era legiunea XIII gemina — 2000 de călăreţi, iar restul soldaţi de infanterie auxiliară. Noi credem că efectivul era mai numeros. In orice caz numărul soldaţilor de cavalerie trebue să fi fost mai mare, căci în acest timp îşi mai aveau reşedinţa în Dacia *ala II Pannoniorum*, în castrul dela Gherla, şi *ala I Tungrorum Frontoniana*, în castrul dela Ilişua, trupe care nu au fost trecute în socoteală de Lacour-Gayet,

așa cum nu au fost trecute și unele din cohortele pomenite in diploma din anul 144, descoperită de curând.

Antoninus Pius, iubitor de pace ca și predecesorul său, a căutat ca prin măsuri administrative și de organizare militară defensivă să asigure liniștea provinciilor. Grija de a întări hotarele amenințate ale Imperiului nu se vede numai din activitatea desfășurată în Britannia, unde, dupăce a respins prin legatul său pe barbari, a construit un nou limes, ci și din aceea desfășurată în Dacia, unde a continuat organizarea limesului alutan. O inscripție din anul 140 *(CIL, III*, 13796*)* ne amintește reconstrucția castrelor dela Racovița-Copăceni pe Olt de către o trupă auxiliară *(numerus burgariorum et veredariorum)*, din ordinul procuratorului Daciei Inferioare, *Aquila Fidus*. In aceeași vreme, *ala II Pannoniorum* construia pretoriul în castrul ei dela Gherla, în nordul Daciei *(Jahreshefte*, 1908, Beibl., pag. 207—208 și *Année épigr.*, 1906, no. 112*)*. Tot în timpul lui pare să se fi construit în piatră castrul dela Micia, Ilișua și poate și cel dela Cășei.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare literare antice: S. H. A., *vita Antonini Pii*, cap. 5.

Izvoare literare moderne: C. Daicoviciu, *Dacica*, p. 250, nota 1 (și C. Patsch, în *Anzeiger der Akad. d. Wiss.* in Wien, 1925, XXVII, p. 203 sqq. — mie inaccesibil). D. Detschew, *Ein neues Militärdiplom des Kaisers Antoninus Pius*, in *Jahreshefte*, XXIX, 1935, p. 54—59. E. Fabricius, *Limes*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 643. N. Feliciani, *Dacia*, în Ruggiero-*Dizionario epigrafico* s. v., p. 1443. C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, p. 157—158. W. Hütt, *Antoninus Pius*, 2 vol., Praga, 1933 (inaccesibilă). N. Iorga, *Istoria Românilor*, I, 2: *Sigiliul Romei*, p. 278—291. I. Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, p. 136. G. Lacour-Gayet, *Antonin le Pieux et son temps*, Paris, 1888, p. 114—116, 127—131. Th. Mommsen, *De provinciae Daciae origine et fine*, in *CIL, III*, p. 160, completat de Domaszewski, *ibidem*, p. 1375. V. Pârvan, *Știri nouă din Dacia Malvensis* (*An. Ac. Rom.*), București, 1913, p. 7—8. A. von Premerstein, *Die Dreiteilung der Provinz Dacia*, în *Wiener Eranos*, 1909, p. 256—269. E. Ritterling, *Legio*, în *Real-Encycl*,. s. v., col. 1294—1296. P. von Rohden, *Antoninus Pius*, în *Real-Encycl.*, s. v. *Aelius* no. 138, col. 2502—2507. H. Schiller, *Geschichte der römischen Kaiserzeit*, I, 2, *Gotha*, 1883, p. 631—632. Gr. Tocilescu, *Monumente epigrafice și sculpturali*, p. 113—115. A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. 3-a, vol. I, p. 210—211. P. von Rohden, *Antoninus Pius*, în *Real-Encycl.*, s. v. *Aelius* no. 138, col. 2502—2507.

IV. INCEPUTUL MARILOR ATACURI BARBARE LA DUNĂRE

1. **Marcu Aureliu și mișcările barbare.** Pacea de care s'a bucurat Imperiul Roman sub domnia lui Antoninus Pius nu a durat și sub aceea a urmașului său, împăratul filosof *Marcu Aureliu*, urcat pe tron, împreună cu fratele său adoptiv *Lucius Verus*, la 7 Martie 161.

In Orient, regele Parților, *Vologesus*, deslănțui un război, care cuprinse cea mai mare parte din provinciile asiatice ale Imperiului. Luptele s'au desfășurat în Siria, Cappadocia, Armenia, Mesopotamia și Media, așadar pe toată întinderea dela Marea Mediterană până în podișul Armeniei și munții Iranului.

Infrângerea armatelor romane din provinciile asiatice și amploarea luată de acest război au făcut pe Marcu Aureliu să trimită în Orient pe Lucius Verus, însoțit de cei mai buni generali ai Imperiului. Printre aceștia se afla și fostul guvernator al Daciei, *M. Statius Priscus*, care s'a distins prin cucerirea Artaxatei, cetate în Armenia, precum și alții ca *Avidius Cassius* sau *M Claudius Fronto*. Fiind nevoie de forțe numeroase, căci luptele erau grele, împăratul a trebuit să ia trupe din Europa, în deosebi din armata dela Dunăre. Inscripțiile ne arată că din corpurile de trupă de aci au fost alcătuite detașamente (*vexillationes*) și trimise în Orient; urmarea a fost că apărarea frontierei a slăbit, iar barbarilor li s'a ușurat atacarea Imperiului.

Sguduit încă dela început de marile frământări din Orient, apoi de o răscoală petrecută în 162 în Britannia, când legiunile au voit să proclame împărat chiar pe guvernatorul provinciei, M. Statius Priscus, dar fără voia lui, și în sfârșit de o revoltă a Chattilor, popor german dela Rhin, Imperiul primește o grea lovitură în anul 166, când neamurile barbare dela Dunărea de mijloc pornesc într'un mare atac asupra pozițiilor romane.

2. **Marile lupte dela Dunăre.** Năvala popoarelor barbare dela Dunăre, începută din anul 166, înainte de încheierea păcii în Orient, avea să deslănţuiască un război îndelungat, care va ocupa mai tot restul domniei lui Marcu Aureliu.

Două izvoare literare antice ne dau ştiri mai ample asupra acestor lupte. Unul este istoria lui *Cassius Dio*, contemporanul întâmplărilor; dar, după cum se ştie, opera lui a fost trunchiată şi pe alocuri răstălmăcită de călugărul bizantin Xiphilinus. Al doilea izvor este însăşi biografia împăratului, alcătuită într'o vreme mai târzie pe temeiul ştirilor contemporane şi a unor istorii mai apropiate de evenimente. Ea se găseşte în *Historia Augusta* şi a fost atribuită lui *Iulius Capitolinus*.

Ca şi împăratul Traian, care a lăsat pentru posteritate povestirea războaielor dacice sculptate în marmura Columnei din forul construit de el în Roma, tot astfel şi Marcu Aureliu a voit să eternizeze grelele lui lupte împotriva popoarelor dela Dunărea mijlocie ridicând o *Columnă* în care a pus să se sape scenele mai însemnate din desfăşurarea acestui război.

Columna lui Marcu Aureliu a fost studiată de învăţaţii moderni şi istoricul A. von Domaszewski a încercat să dea preciziune istorică diferitelor scene înfăţişate.

Biograful împăratului spune că « au conspirat toate neamurile dela hotarul Illyricului şi până în Gallia, ca Marcomannii, Variştii, Hermundurii şi Quazii, Suevii, Sarmaţii, Lacringii şi Burii; aceştia şi alţii ca Victualii, Sosibii, Sicobotii[1]), Roxolanii, Bastarnii, Alanii, Peucinii, Costobocii ».

După cum vedem, o adevărată înţelegere a tuturor popoarelor care locuiau dela hotarul Dunării şi până în stepa rusească pentru a ataca Imperiul Roman, a cărui apărare în aceste părţi slăbise din cauza plecării multora din trupe în Orient.

Despre acest paragraf din biografia împăratului Marcu Aureliu, am mai vorbit atunci când am încercat să definim aşezările barbarilor din preajma Daciei. Dat fiind timpul relativ liniştit dintre anii 107 şi 165, credem că nu s'au făcut nici deplasări deosebite de populaţie,

[1]) Müllenhoff şi L. Schmidt socotesc că greşit au fost cetite numele *Sosibi*, *Sicobotes*, în *vita Marci* şi că trebue corectate astfel: *Osi*, *Bessi*, *Saboces*. La rându-i Vasile Pârvan citeşte: *Osi*, *Bessi*, *Cobotes*.

încât situaţia etnografică era cam aceeaşi la începutul războaielor marcomannice, ca şi îndată după cucerirea Daciei. Am văzut că Domaszewski a căutat să definească geograficeşte populaţiile enumerate în citatul de mai sus din povestea vieţii lui Marcu Aureliu.

După el, *Hermundurii* locuiau la hotarele provinciei romane Raetia, deci prin Bavaria de azi, şi se întindeau până în spre izvoarele Elbei; *Marcomannii* deţineau platoul Boemiei, în timp ce *Quazii* ocupau Moravia. Intre aceste două neamuri se aflau *Suevii*[1]), cari odinioară fuseseră supuşi de Romani şi aduşi în clientela lor, pentru ca acum să se revolte. La sud de Marcomanni îşi aveau aşezările *Varistii* sau *Naristii*. Intre Moravia şi câmpia Tisei, locuită de *Iazygi*, se afla neamul celtic al *Cotinilor*, pe la Granul-de-Sus, într'o regiune de mine de fier, apoi *Osii* pannoni şi *Burii*. Intre Buri şi Quazi se mai fixase neamul germanic al *Lacringilor*, care după spusa lui Cassius Dio primiseră dela Romani dreptul de a se aşeza în nordul Daciei. *Vandalii*, pomeniţi în istoria lui Cassius Dio printr'o ramură a lor, *Asdingii*, se aflau la nord de Quazi, prin Silezia de azi (în spre Riesengebirge). Mai spre răsărit, către Vistula, se afla neamul *Victualilor* sau *Victovalilor*. Cât despre *Sosibi* şi *Sicoboti*[1]), aceştia trebue să fi locuit dincolo de Vistula şi erau neamuri slave. *Costobocii*, aflaţi în partea de miazănoapte a Daciei, vecini cu *Burii*, tocmai în această vreme joacă un rol însemnat în atacurile deslănţuite asupra Imperiului Roman. Izvorul antic nu pomeneşte nimic de celălalt mare neam dacic, *Carpii*, ale căror locuinţe erau pe povârnişul răsăritean al Carpaţilor; în schimb sunt menţionaţi *Bastarnii*, localizaţi prin Galiţia şi partea de sus a Moldovei, *Peucinii*, nume sub care trebue să înţelegem o populaţie amestecată de pe la gurile Dunării, şi *Roxolanii*, de neam sarmatic, locuitori ai stepelor dintre Prut şi Bug. *Alanii*, de neam

[1]) Unii învăţaţi contestă existenţa acestora ca popor şi cred că sub acest nume trebue să se înţeleagă Marcomannii şi Quazii.

[2]) L. Schmidt, contestă, după cum am văzut în nota de mai sus, existenţa acestora ca popoare de origină slavă şi arată de acord cu Müllenhoff că e vorba de *Osi*, de origine celtică, şi de *Bessi*, sau *Saboces*, care după Ptolemeu ar fi locuit în părţile Vistulei. Schmidt crede că ei trebue să fi fost tot una cu Dacii, care în 180 au fost aşezaţi în Dacia, după cum arată Cassius Dio (LXXII, 3,3).

iranian, se întindeau în stepa rusească către Marea Neagră şi împotriva lor cetăţile greceşti aveau de purtat deseori lupte de apărare.

Cu toate că izvorul antic pomenit, ca şi o ştire dată de istoricul *Ammianus Marcellinus*, care a trăit prin secolul al IV-lea d. Chr., arată un fel de înţelegere, o coaliţie, între aceste neamuri barbare pornite împotriva Imperiului Roman, totuşi atât modul cum s'a desfăşurat războiul, cât şi faptul că istoricul contemporan acestor întâmplări, Cassius Dio, nu menţionează aşa ceva, au făcut pe istoricii moderni, Mommsen în primul rând, să respingă această afirmaţiune. Atacul pare să se fi deslănţuit sub presiunea mişcărilor de popoare întâmplate în nordul Europei pe la jumătatea secolului al II-lea d. Chr., în urma cărora *Goţii* au ajuns până la Marea Neagră. Dealtfel chiar acelaş biograf al lui Marcu Aureliu spune în altă parte a operei lui că Victovalii şi Marcomannii, împreună cu alte neamuri, năvăliseră în Italia, fugind dinaintea altor barbari. In aceeaşi vreme, alte cete de barbari, printre care trebue să fi fost şi Costobocii, se aruncară asupra Daciei şi o prădară. După C. Diculescu, năvălitorii au fost Lacringii şi Iazygii. Atacul a fost puternic; oraşe ca Drobeta şi Sarmizegetusa au fost serios ameninţate. O inscripţie pusă după aceste întâmplări aminteşte de primejdia prin care a trecut capitala (*CIL, III*, 7969: *ancipiti periculo*). Regiunea minelor de aur a fost şi ea prădată. Tăbliţele cerate găsite ascunse în minele dela Roşia, anticul *Alburnus*, au ultima datare 28 Martie 167, dată care corespunde tocmai năvălirii pomenite. Se vede că nici legiunea dela Apulum, nici garnizoanele de auxiliari, care străjuiau drumul dealungul munţilor Apuseni, n'au putut împiedeca pătrunderea barbarilor. Desigur că populaţia destul de numeroasă a minerilor a părăsit locuinţele şi exploatarea minelor de aur, retrăgându-se prin locuri ferite. Părăsirea nu a fost definitivă, ci ea a ţinut până la alungarea barbarilor, deoarece mai târziu, către sfârşitul veacului al II-lea, regiunea minieră apare destul de populată, iar oraşul *Ampelum*, reşedinţa administraţiei minelor, este ridicat la rangul de colonia, ceeace dovedeşte marea lui desvoltare.

Tot ca o mărturie a acestor năvăliri stau două depozite de monete, unul găsit la Tibot, lângă Odorhei, iar celălalt în apropiere de Reghin; ele au fost îngropate de locuitori pentru a nu cădea în mâna barbarilor.

Alungate pentru un moment, cetele barbare se îndreaptă într'o puternică năvală peste Alpi în Italia şi în 169 (după unii istorici în 167) distrug oraşul Opitergium şi asediază Aquileia.

Situaţia Imperiului era foarte grea. Orientul încă nu se liniştise; provinciile dela Dunăre erau peste tot încălcate de barbari. Supravegherea drumurilor şi vieaţa locuitorilor deveniseră nesigure din cauza desorganizării produsă de năvălitori. Cetele de tâlhari se înmulţiseră şi aţineau calea drumeţilor, mai ales în Dalmaţia şi pe drumul de legătură între Dacia şi coasta Adriaticei. Mai multe inscripţii găsite atât în Dalmaţia (*Mitteilungen aus Bosnien u. Hercegovina*, VIII, 1902, p. 123; *CIL, III*, 8242), cât şi la Dunăre, în regiunea Drobetei (*CIL, III*, 1559 = 8009, 1585 = 8021), ne arată activitatea ucigaşe a acestor tâlhari (*latrones*).

Pe de altă parte finanţele statului erau sdruncinate şi, cum aceste nenorociri nu ar fi fost deajuns, o alta mai mare se abătu asupra Imperiului. Ciuma, adusă de trupe la venirea lor din Orient, se răspândi în Italia şi în provinciile din Europa, făcând numeroase victime. Jalea şi descurajarea domnea peste tot.

In faţa acestor greutăţi, împăratul Marcu Aureliu nu desperă, ci reacţionă cu energie. Pentru apărarea Italiei şi apoi a Raetiei şi a Noricului, lipsite de trupe legionare şi expuse barbarilor germani, el înfiinţă două legiuni noi, *II Italica* şi *III Italica*, stabilindu-le în aceste din urmă două provincii.

Războiul din Orient şi ciuma făcuseră multe goluri în rândul soldaţilor; pentru a le completa, împăratul încorporă pe sclavi, pe gladiatori, ba chiar şi pe tâlharii din Dalmaţia şi Dardania. Deasemenea întrebuinţă ca ostaşi trupele de poliţie din Asia (*diocmites*) şi cu bani atrase barbari germani, pe cari îi folosi împotriva celorlalţi barbari atacatori. In rândul celor intraţi în solda Romei au fost şi Lacringii din nordul Daciei.

Rămas singur în urma morţii lui Lucius Verus, întâmplată în 169, împăratul, după ce luă măsurile de întărire pomenite mai sus, porni ofensiva. Marcomanii şi Quazii fură alungaţi din Italia, iar armata romană trecu Alpii. Sub conducerea lui *Claudius Pompeianus* şi *Helvius Pertinax*, generali de mare valoare, ea liberă Raetia şi Noricum. Pentru mai multă siguranţă, aceste provincii primiră câte o legiune din cele două noi înfiinţate şi fură puse sub comanda câte unui guvernator de rang pretorian.

Ca să întărească apărarea Daciei, împăratul mutase încă din 166 legiunea *V Macedonica* dela Troesmis la *Potaissa* (Turda), iar celor trei Dacii reunite le dăduse un guvernator de rang consular în persoana lui *Lucius Aemilius Carus.*

Prin noua organizare, procuratorul Daciei Porolissensis devenea un simplu administrator financiar, ca și cel din Dacia Apulensis, toate atribuțiile celelalte trecând asupra comandantului legiunii V Macedonica, care era un legatus de rang pretorian. Se pare că în urma acestui fapt capitala Daciei Porolissensis a fost mutată dela Porolissum la *Napoca* (Cluj), mai aproape de reședința legiunii V Macedonica. La rândul ei, Dacia Apulensis își păstra guvernatorul de rang pretorian în persoana legatului legiunii *XIII gemina* dela *Apulum* (Alba-Iulia), pe când Dacia Maluensis rămânea mai departe sub conducerea unui procurator cu caracter praesidial (*cum iure gladii*). Cu această ocaziune, Napoca și Apulum fură ridicate la rangul de *coloniae.*

Noua organizare dădea celor trei Dacii o mai temeinică întărire militară. Unitatea de comandă era asigurată prin reunirea lor sub conducerea unui guvernator de rang consular, *legatus Augusti pro praetore trium Daciarum*, de care ascultau ceilalți guvernatori de rang inferior. Capitala era la *Sarmizegetusa*, unde se făcea și adunarea sfatului celor trei Dacii (*concilium trium Daciarum*).

Împăratul își alese ca centru de operațiuni împotriva barbarilor germani *Carnuntum*, lagărul legionar dela cotul de nord al Dunării mijlocii. Aripa stângă a armatei romane opera în Raetia, iar împotriva Iazygilor din câmpia Tisei fu înființat un comandament unic al trupelor din Moesia Superior și Dacia, încredințat lui *M. Claudius Fronto.* Acest viteaz general, pe care o inscripție din Sarmizegetusa (*CIL, III*, 1457) îl numește *fortissimus dux, amplissimus praeses*, căzu luptând eroic împotriva barbarilor, în 170. Drept recunoștință, împăratul i-a ridicat o statue în Forul lui Traian din Roma; inscripția dela baza statuei s'a păstrat (*CIL, VI*, 1377 = Dessau, *ILS*, 1098).

După moartea lui Claudius Fronto, a fost trimis guvernator în Dacia *Sextus Cornelius Clemens*, care a stat în această calitate între 170—175. In timpul lui s'a întâmplat un episod povestit de Cassius Dio. Asdingii, o ramură a Vandalilor, cerură pământ în Dacia, dar neprimind nimic și îndemnați de guvernator atacară

pe Costoboci, voind să le cuprindă ținutul; îi învinse, dar prădară și Dacia. Atunci Lacringii, aliații Romanilor, temându-se pentru soarta lor, se îndreptară asupra Asdingilor și îi bătură așa de rău, încât aceștia rugară pe împărat să le dea pământ și bani, făgăduind că vor da ajutor Romanilor.

Dela scriitorul antic *Pausanias* știm despre Costoboci că au năvălit și în Grecia, pe care au prădat-o. Știrea e confirmată de inscripții. Una găsită la Thespis, orășel în Grecia, pomenește niște voluntari cari au luptat contra Costobocilor (*Mélanges Glotz*, p. 731); alta din Roma (*CIL, VI*, 31856 = Dessau, *ILS*, 1327) menționează pe un procurator *L. Iulius Vehilius Gratus Iulianus*, care în fruntea unui detașament de trupe a luptat împotriva Costobocilor în Achaia și Macedonia. In sfârșit, o altă inscripție, găsită la Tropaeum Traiani (Adamclissi), pomenește pe un locuitor de acolo, dac de origină, *Daizus* fiul lui *Comozous*, ucis de Costoboci (*CIL, III*, 14214^{12}).

Analizând cu multă perspicacitate datele acestor întâmplări, A. von Premerstein a adus lămuriri ce se pot rezuma în felul următor.

Prin anul 170, Romanii au suferit unele înfrângeri și uciderea lui Claudius Fronto ar fi o dovadă. Profitând de acestea, Costobocii și Bastarnii, laolaltă cu alte neamuri din apropierea gurilor Dunării și a Mării Negre (Roxolani, Peucini, Alani), după ce își construesc o sumă de corăbii mici, fac o mare năvală pe mare, pornind din părțile orașului Tyras spre sud. In acea vreme se trimisese în partea de răsărit a Moesiei Inferioare, la Tropaeum Traiani, o vexillatie alcătuită din ostași ai legiunilor din cele două Moesii și Dacia pentru a apăra ținutul (*CIL, III*, 14433). Cete de năvălitori au debarcat și au prădat Dobrogea, ucizând cu această ocazie și pe acel Daizus, fiul lui Comozous. Prădătorii au mers mai departe; unii au debarcat în Grecia, unde au jefuit templul dela Eleusis. Contra lor a fost trimis L. Iulius Vehilius Gratus Iulianus. Alți năvălitori au mers cu corăbiile până în Africa, prădând și luând robi (*CIL, VIII*, 14667). In timpul când mare parte din războinicii Costobocilor se aflau după jaf în sudul Peninsulei Balcanice, guvernatorul Daciei, Cornelius Clemens, îndemnă pe Asdingi să atace pe cei rămași acasă și să le cuprindă țara. Era o pedeapsă, pe care Romanii nu voiau să o dea cu prețul sângelui lor, ci al barbarilor. Nu o singură dată diplomația romană a asmuțit pe barbari unii asupra altora.

Ştim ce s'a întâmplat apoi. Infrângerea Costobocilor pare să reiasă şi dintr'o inscripţie funerară din Roma (*CIL*, *VI*, 1801 = Dessau, *ILS*, 854), pusă soţiei lui *Pieporus*, regele Costobocilor. După Premerstein, acest rege a fost prins de Asdingi şi dat Romanilor, încât el şi-a sfârşit zilele în captivitate la Roma.

In vremea aceasta, Marcu Aureliu lupta din greu şi cu mari pierderi împotriva Quazilor. In cele din urmă îi supuse şi coloniză chiar o parte din ei în Dacia, Pannonia, Moesia, Germania şi Italia. Prin anul 173 fură înfrânţi şi Marcomanii. Mai rămâneau Iazygii. Pentru a lupta cu toată puterea contra lor, împăratul îşi mută lagărul dela Carnuntum la *Sirmium*, în Pannonia Inferioară. Luptele fură continuate şi în timpul iernii, una din ele petrecându-se chiar pe albia îngheţată a Dunării.

A. von Domaszewski interpretând scenele de pe *Columna lui Marcu Aureliu* afirmă că în anul 174, în timpul luptelor cu Iazygii, armata romană a ocupat o parte din câmpia Tisei, iar împăratul a trecut pe acolo în Dacia, de unde apoi a luptat contra Bastarnilor şi Costobocilor, căutând să asigure hotarul de nord al provinciei. O inscripţie aflată pe un obiect găsit tocmai la Myszkow pe Siret, în Galiţia (*Jahreshefte*, VII, 1904, Beibl., p. 155), pomenind cohorta *I Hispanorum milliaria*, cunoscută în Dacia încă din anul 108, pare să întărească afirmaţia lui Domaszewski, prezenţa ei în acele părţi explicându-se în legătură cu o expediţie împotriva barbarilor din nord-estul Daciei.

După ce asigură Dacia, Marcu Aureliu reluă luptele cu Iazygii, cu cari se război prin părţile de miazănoapte ale Tisei. In anul următor, în urma mai multor bătălii nenorocoase, Iazygii se văzură nevoiţi să încheie pace.

Impăratul îşi pusese în gând să cucerească ţinuturile barbare din stânga Dunării pentru a forma două noi provincii, *Marcomannia* şi *Sarmatia*. Era reluarea vechiului plan al lui Augustus de a muta hotarul Imperiului la munţii Boemiei şi la Carpaţi. Dar tocmai când se afla pe punctul de a zdrobi cu desăvârşire forţa duşmanilor, în Orient generalul său, *Avidius Cassius*, guvernatorul Siriei, se revoltă proclamându-se împărat.

Silit de împrejurări, Marcu Aureliu primi cererile de pace ale barbarilor. Printre condiţiile ce le impuse, în afară de darea înapoi a prizonierilor, cari erau în număr foarte mare — o sută de mii, spune Cassius Dio, ceeace învederează greutatea războiului pentru Romani — fixarea locuitorilor şi zilelor de comerţ cu locuitorii din Imperiu, împăratul le ordonă să stea la o distanţă oarecare de fluviu, 38 de stadii (7,5 km.) pentru Quazi şi Marcomanni, un număr îndoit pentru Iazygi. Le mai impuse să dea trupe de ajutor. Corpul de 5500 călăreţi dat de Iazygi a şi fost trimis în Britannia. Ţinutul Quazilor şi Marcomannilor fu ocupat cu garnizoane romane.

După A. Buday, valul de pământ existent în Bacica şi Banat, între Dunăre (la Apatin) şi Tisa (la Ciuroc), a fost ridicat de Romani în urma păcii cu Iazygii.

Profitând de încurcăturile cauzate împăratului de răscoala lui Avidius Cassius, Iazygii obţinură câteva îmbunătăţiri ale condiţiilor de pace. Intre altele li se permise să facă negoţ cu fraţii lor dela Nistru, Roxolanii, cari de bună seamă erau în pace cu Romanii, prin Dacia, dar cu consimţimântul guvernatorului provinciei.

Calea cea mai dreaptă din câmpia Tisei în cea de peste Nistru trecea prin Dacia Romană şi se pare că traficul comercial dintre Iazygi şi Roxolani era destul de activ, dacă pentru reglementarea lui a trebuit să se prevadă o clauză în tratatul de pace. Drumul trecea, după Vasile Pârvan, prin două părţi: sau pe linia care ar fi mers dela Szolnoc la Oradea, Cluj, Reghin, Bicaz ori Ghimeş-Bacău şi apoi prin Moldova până la Nistru, sau dela Seghedin pe la Arad, pe valea Mureşului până la Alba-Iulia, apoi pe Târnava-Mare, pe Olt, pe la Oituz, pe valea Trotuşului, pe la Poiana, Folteşti pe Prut, şi dealungul Valului lui Traian la Cetatea-Albă. Geograful Ravennat menţionează printre drumurile Daciei unul care venea dela Tyras la Porolissum şi Certie, în nord-vestul Daciei. O parte din localităţile enumerate de geograf au fost identificate şi e de crezut că acesta era drumul antic prin care se făcea legătura dintre cele două stepe locuite de neamurile sarmatice ale Iazygilor şi Roxolanilor.

După potolirea răscoalei lui Avidius Cassius, împăratul trimite în provinciile dunărene, mai întâi în cele două Moesii şi apoi în Dacia, între 177 şi 179, pe destoinicul general *Helvius Pertinax*, ajuns mai târziu împărat, pentru ca prin măsuri energice să reorganizeze provinciile turburate de război. O inscripţie din

Dobrogea, găsită la Adamclissi (*CIL, III*, 14437[2]), ne arată cum din porunca guvernatorului Dacii localnici, cari năpădiseră hotarele orașului *Ausdecensis*, sunt obligați să părăsească locurile cotropite. Cu toate că în Dacia numai o singură inscripție îl pomenește, totuși activitatea desfășurată de el în 177—179 a fost foarte mare, dacă ne gândim la rolul Daciei în noile lupte cu Marcomannii și Quazii răsculați. « Fiind conduse bine (provinciile) », spune biograful lui Pertinax, « i s'a dat apoi guvernământul Siriei ».

Marcomannii și Quazii, neputând suporta condițiile păcii și în deosebi numeroasele garnizoane romane din ținuturile lor, se răsculară din nou în anul 177. Frații *Quintilii*, comandanții armatelor din Pannonia, nu putură înfrânge răscoala, încât fu nevoit să vină la Dunăre în anul următor însuși împăratul, care luă ca însoțitor și pe fiul său *Commodus*. Cam în aceeași vreme, Pertinax lua comandamentul Daciei.

De data aceasta, Marcu Aureliu era hotărît să ducă la bun sfârșit planul de a transforma în provincii romane țările Marcomannilor și Quazilor, mai ales că generalul său *Tarutenus Paternus* repurtă o strălucită victorie. Moartea însă surprinse pe împărat la 17 Martie 180, în lagărul dela Vindobona.

Fiul său, Commodus, dornic de plăcerile Romei, nu ascultă sfaturile generalilor săi și se grăbi să încheie pacea cu barbarii.

Condițiile pentru Marcomanni și Quazi erau în general acelea impuse mai înainte de Marcu Aureliu. Acum mai erau datori barbarii să dea o anumită cantitate de grâu pe an, precum și un contingent de ostași. Le interzicea să se adune după voia lor, ci numai odată pe lună în prezența unui centurion roman; le interzicea deasemenea să facă război cu Iazygii, Burii și Vandalii. După aceea, Romanii evacuară ținuturile cuprinse în pământul barbar, lăsând ca hotar Dunărea.

Chiar în acel an, 180, Commodus prevăzu țărmul cu *burgi* și *praesidia*, mici întărituri așezate « la locuri potrivite spre a împiedeca trecerile pe ascuns ale tâlharilor (*per loca opportuna ad clandestinos latrunculorum transitus oppositis*) », după cum spun unele inscripții găsite la Duna Pentele, antica *Intercisa* (*CIL, III*, 3385, 10312, 10313; *Année épigr.*, 1905, no. 114). Tâlharii, cari treceau pe ascuns fluviul, erau barbarii impuși de Marcu Aureliu la obligația de a sta departe de Dunăre 38 de stadii.

Tot atunci Commodus încheie pacea cu Burii și cu celelalte neamuri năvălitoare în Dacia. Intre « celelalte neamuri », istoricul C. Diculescu socotește pe Vandalii Asdingi și pe Lacringi. Acestor popoare, împăratul le luă înapoi captivii, vreo 15.000, și îi obligă să nu locuiască și nici să-și pască vitele pe o distanță de 40 de stadii (8 km.) dela hotarul Daciei.

Socotindu-se învingător, Commodus se întoarse la Roma unde serbă un triumf. Poate că la această izbândă se referă o inscripție incompletă din Apulum închinată Victoriei lui Commodus (*CIL, III*, 1383 = 7842).

3. **Sabinianus și Dacii Liberi.** Pe vremea când se întâmplau faptele povestite mai sus, guvernator al celor trei Dacii era *C. Vettius Sabinianus*, despre care Cassius Dio ne spune că a supus 12.000 Daci mărginași. Aceștia fuseseră alungați din locuințele lor și guvernatorul, venindu-le în ajutor, le promise pământ chiar în Dacia Romană. Intâmplarea, nu tocmai clar redată de istoricul antic, s'a petrecut la sfârșitul marilor războaie dela Dunăre și ea ar părea să arate una din măsurile de siguranță luate de Romani pentru liniștirea Daciei.

Un pasagiu din biografia lui Commodus menționează că acest împărat, prin legații lui, « a învins pe Mauri, pe Daci și a pacificat stăpânirea în Britannia, Germania și Dacia, de către provincialii cari voiau să o înlăture ».

Un alt paragraf din istoria lui Cassius Dio spune că împăratul Commodus a avut și câteva lupte contra barbarilor de dincolo de Dacia, în care s'au ilustrat *Albinus* și *Niger*, adversarii de mai târziu ai împăratului Septimiu Sever. După A. von Premerstein, luptele cu Dacii s'au întâmplat prin 182 și 183, când guvernatori erau *L. Vespronius Candidus* și *Pescennius Niger*, viitorul împărat.

Prin acțiunea energică a guvernatorilor, atât Dacii din afară, cât și cei dinăuntrul provinciei, au fost aduși la ascultare. Aceste întâmplări, destul de sumar redate de izvoarele antice, ne arată că populația dacă a provinciei nu fusese cu desăvârșire distrusă când ținutul a fost cucerit de Traian. Ea se păstrase și mai departe sub dominația romană, nefiind încă asimilată complet după trei generații. Numărul provincialilor daci crescu și mai mult prin colonizarea Dacilor Liberi de Sabinianus. Trebue să ne închipuim

că acest sistem, destul de vechiu în politica romană, a fost practicat de Romani mai în tot timpul stăpânirii lor în Dacia.

In domnia lui Commodus, după frământările pomenite, provincia începu a se mai linişti. Dintre puţinele inscripţii contemporane aflate în Dacia, două sunt mărturii de dragoste a ostaşilor faţă de împărat şi de cinstire a lui (*CIL*, *III*, 1092 şi 1172).

BIBLIOGRAFIE

Izvoare literare antice: Ammiani Marcellini, *quae supersunt*, ed. Tauchnit, Lipsiae 1876, XXXI, 5,5. S. H. A., *vita Marci*, c. 8, 9, 13, 17, 21, 22, 25. Idem, *vita Veri*, c. 9. Idem. *vita Pertinacis*, c. 2. Cassius Dio, *Hist. Rom.* LXXI passim; LXXII 2, 3, 8. Orosius, *Historiae adversus paganos*, VII 15, 6. Petrus Patricius fr. 6, 7 (în *Fragmenta Historicorum Graecorum*, ed. Müller, vol. IV, p. 186). Pausanias, *Greciae descriptio* X 34, 5. Zonaras, *Annales* XII 4 (în *Corpus scriptorum historiae byzantinae*, ed. Bonn, 1844, p. 533).

Monete: J. Dobiaš, *Le monnayage de Marc-Aurèle et les bas-reliefs*, în *Revue numismatique*, Paris, 1932, p. 127—172.

Izvoare literare moderne: E. Albertini, *L'empire romain*, p. 204—213. A. Buday, *Les retranchements romains du comitat de Bácsbodrog*, în *Dolgozatok*, IV, 1913, p. 79—93. V. Christescu, *Viaţa economică a Daciei Romane*, p. 34. W. Demetrykiewicz şi I. Zingerle, *Fund aus Ostgalizien*, în *Jahreshefte*, VII, 1904, Beibl., col. 150—156. C. Diculescu, *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien*, Leipzig,1923, p. 1—7. A. von Domaszewski, *Der Völkerbund des Marcomannenkrieges*, în *Serta Harteliana*, Wien, 1896, p. 8—13. Idem, *Die Chronologie des bellum Germanicum et Sarmaticum 166—175 n. Chr.*, în *Neue Heidelberger Jahrbücher*, V, p. 107 şi urm. (inaccesibil). Idem, *Geschichte der römischen Kaiser*, I, p. 220—232. R. Egger, *Die Aemterlaufbahn des M. Nonius Macrinus*, în *Jahreshefte*, IX, 1906, Beibl. col. 75—76. E. Fabricius, *Limes*, în *Real-Encycl*, s. v., col. 639. B. Filow, *Die Legionen der Provinz Moesien*, p. 73—78. Fluss, *Moesia*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 2358. Franke, *Marcomanni*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 1619—1629. F. Frahm, *die Entwicklung des Suebenbegriffs in der antiken Literatur*, in *Klio*, XXXI, 1929, p. 192—210. R. Heberdey, *Der Einfall der Kostoboken in Griechenland und die Abfassungszeit der Periegese des Pausanias*, în *Arch.-ep. Mitt.*, XIII, p. 186—191. L. Homo, *L'empire romain*, p. 71—76, 189. Ihm, *Buri*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 1067. Idem, *Bastarnae*, *ibidem*, s. v., col. 110—113. Idem, *Asdingi*, *ibidem*, s. v., col. 1528. N. Iorga, *Istoria Românilor*, I, 2: *Sigiliul Romei*, p. 283. J. Klose, *Roms Klientel-Randstaaten am Rhein und an der Donau*, p. 76—94, 105—114, 119—124, 130. E. Kornemann, *Die neueste Limesforschung*, în *Klio*, VII, 1907, p. 109. G. Mateescu, *I Traci nelle epigrafi di Roma*, în *Ephem. Dacoromana*, I, p. 98. Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, V, ed. 10-a, Berlin, 1927, p. 209—216. Idem, Prefaţă la Napoca şi Apulum, în *CIL*, III p. 169, 182—183. Idem, *Der Marcomannenkrieg unter Kaiser Marcus*, în Petersen-Calderini-Domaszewski, *Marcus-Säule*, p. 21—41. K. Müllenhof, *Deutsche Altertumskunde*, Berlin, 1887, II, p. 83—110; IV, p. 79—92, 535—541. Nagl, *Sabinianus*, în *Real-Encycl.*, 2. Reih. 1, col. 1585, no. 2. V. Pârvan, *Getica*, p. 109—110, 223—224 (în deosebi nota 3 dela pag. 223). Idem, *Cetatea Tropaeum*,p. 25—28, 37—41. Idem, *Municipium Aurelium Durostorum*, în *Rivista di Filologia e di istruzione classica*, Torino, 1924, p. 318—320. Idem, *Câteva cuvinte cu privire la organizaţia provinciei Dacia Traiană*, p. 30. C. Patsch, *Archäologische epigraphische Untersuchungen*, în *Mitteilungen aus Bosnien und Hercegovina*, VIII, 1902, p. 123—124. Petersen-Calderini-Domaszewski, *Die Marcus-Säule auf Piazza Colonna in Rom.*, München, 1896, passim (în deosebi, p. 105—125). A. Plassart, *Une levée de volontaires Thespiens sous Marc Aurèle*, în *Mélanges Glotz*, t. II, 1932, p. 731—738. A. von Premerstein, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Marcus*, în *Klio*, 1912, p. 139—178; 1913, p. 102—109. Idem, *Kostoboken*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 1504—1507. B. Rappaport, *Die Einfälle der Goten in das römische Reich bis auf Constantin*, Leipzig, 1899, p. 13—18. E. Ritterling, *Legio*, în *Real-Encycl* s. v., col. 1296—1307. Idem, *Pannonia inferior halyartói (Legaii propraetore) Trajanustól kezdve*, în *Arch. Ert.* 1927, p. 69 (pentru Sibinianus). Von Rohden, *M. Annius Verus* (Marcus Aurelius), în *Real-Encycl.*, s. v. *Annius* no. 94, col. 2292—2306. Idem, *Commodus*, *ibidem* s. v. *Aurelius* no. 89, col. 2469—2471. L. Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgange der Völkerwanderung* I, 4, Berlin 1910, p. 459—466; II, 2, Berlin 1913, p. 176—193 (în *Quellen u. Forschungen zur alten Geschichte u. Geographie*, hrsg. von W. Sieglin, Heft 22 u. 27; restul inaccesibile). H. Schiller, *Geschichte der römische Kaiserzeit*, I, 2, p. 640—663. L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, ed. 2-a. (*Geschichte der deutschen Stämme bis zum Anfang der Völkerwanderung*), München, 1934, p. 103—104, 200. Schönfeld, *Lacringi*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 350. Idem, *Suebi*, *ibidem*, s. v., col. 569—579. Schwendemann, *Der historische Wert der Vita Marci bei den Scriptores Historiae Augustae*, Heidelberg, 1923 (inaccesibilă). Stein, *Cotini*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 1676. Gr. Tocilescu, *Un monument epigrafic găsit la Igliţa*, Bucureşti, 1898, passim. Idem, *Monumente epigrafice şi sculpturali*, p. 115—123. Tomaschek, *Apulum*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 290—291.

V. DACIA SUB DINASTIA SEVERILOR

1. **Septimiu Sever și Dacia.** Cu toată sguduirea prin care a trecut Imperiul după uciderea lui Commodus, din cauza luptelor pentru tron, totuși sub *Septimiu Sever*, fostul guvernator și comandant al trupelor din Pannonia, proclamat împărat în 193, Dacia cunoaște o perioadă de mare înflorire.

Cunoscător al situației dela Dunăre, împăratul își dădea seama că numai o îngrijire deosebită a provinciilor de aci va feri hotarul de o nouă încălcare barbară. Il mai îndemna la aceasta și un firesc sentiment de recunoștință față de provinciile ale căror legiuni l-au ridicat împărat și l-au susținut împotriva celorlalți doi competitori la tron, *Pescennius Niger* și *Clodius Albinus*.

Nu avem nicio mărturie în ceeace privește participarea legiunilor Daciei la expediția împotriva lui Pescennius Niger, contra căruia știm că au luptat legiunile din Moesia; în schimb avem dovezi că ele au trimis detașamente (*vexillationes*) sub comanda legatului legiunii V Macedonica, *Tiberius Claudius Claudianus*, astfel numit pe o inscripție dela Potaissa din anul 195 (*CIL, III*, 905), pentru a lupta împotriva lui Clodius Albinus în Gallia (*CIL, VIII*, 7978 și 5349: *praepositi vexillationum Daciscarum*). Mai târziu, în războaiele cu Parții din anul 197, se trimit odată cu trupele pornite din Europa în această expediție și trupe din Dacia. Se cunosc o *cohors I Britannica milliaria* și o *vexillatio Dacorum*, puse sub comanda lui *C. Iulius Corinthianus* (*CIL, III*, 1193 = Dessau, *ILS*, 2746; *Année épigr.*, 1909, no. 95).

Pe drept Dacia, care prin anul 195 a avut ca guvernator chiar pe fratele lui Septimiu Sever, poate socoti pe acest împărat ca un mare binefăcător. El dădu și mai mare avânt vieții orășenești, acordând dreptul de *coloniae* Drobetei și Potaissei; acest din urmă oraș, desvoltat din vechiul sat (vicus) de pe vremea lui Traian,

ajunse repede, mulțumită așezării legiunii V Macedonica acolo, la situația unui centru înfloritor. Celui de al doilea oraș dela Apulum, desvoltat din canabele legiunii XIII gemina, împăratul îi acordă titlul de *municipium*. Vechea reședință a administrației minelor de aur, Ampelum, căpătă rangul de colonia și poate tot atunci a dat acest titlu municipiului Tsierna, dela Dunăre.

Septimiu Sever fusese ridicat de soldații legiunilor și deaceea toată atențiunea lui se îndrepta către aceștia. Nu numai că le mări solda foarte mult, că bătu monete cu emblema legiunilor care l-au ajutat, dar le acordă și o mulțime de favoruri, cum a fost acela de a locui afară din lagăr, la familiile lor. Acest fapt a înlesnit desvoltarea *canabelor*, adică a așezărilor civile din preajma lagărelor militare. Copiii militarilor erau înscriși în tribul *Pollia* și la rândul lor intrau ca cetățeni romani în armată, continuând cariera părinților, după cum se vede și în Dacia din mai multe inscripții. Tot atunci fu permisă funcționarea colegiilor militare, precum și acceptarea de către militari a unor funcțiuni în administrația civilă a orașelor. Septimiu Sever a avut multă grijă și de veterani. Mulțumirea acestora, ca și a soldaților, e atestată de inscripțiile de cinstire puse împăratului. Luă măsuri și pentru o mai bună apărare a Daciei; dădu ordine ca vechile castre năruite să fie refăcute. Mărturii păstrate în două inscripții din Dacia Maluensis (Oltenia), în care se pomenește reconstruirea în piatră a castrului dela Bumbești, pe drumul Drobeta—Sarmizegetusa, și a celui dela Slăveni, pe Olt (*CIL, III*, 14485[a], 13800).

Cum în această vreme Dacia Maluensis se umpluse de numeroase așezări romane, dintre care unele se aflau chiar lângă limesul alutan, ca bunăoară *Romula* (Reșca), pentru o mai sigură apărare a lor, împăratul mută hotarul provinciei de pe Olt către răsărit, în ținutul clientelar al Munteniei de azi, pe o linie ce mergea dela Flămânda (lângă Turnu-Măgurele), pe valea Vedei și a Cotmenei (pe la Roșiori și pe lângă Pitești) către Câmpulung și pasul Bran. Acest nou hotar al provinciei a fost prevăzut cu un drum și întărit cu castele de apărare.

2. **Alte lupte cu barbarii dela Dunăre sub Caracalla. Carpii.** Fiul și urmașul lui Septimiu Sever, *Marcus Aurelius Antoninus*, cunoscut mai bine sub numele de *Caracalla*, după ce susținu un război cu Alamanii la Rhin, trecu în anul 214 în Pannonia, pentru

a lupta cu Quazii și Iazygii, cari o amenințau. Aplicând principiul că nicio provincie să nu aibă mai mult de două legiuni, el mări hotarul Pannoniei Inferior și îi adăugă lagărul dela *Brigetio*, unde se afla legiunea *I adiutrix*, încât de acum încolo Pannonia Inferior avea două legiuni și era condusă de un guvernator de rang consular. Pannonia Superior rămânea numai cu două legiuni în loc de trei.

Cam pe atunci, *Goții*, porniți dela Marea Baltică, se coborîseră până la Marea Neagră, așezându-se între Nistru și Don. Ceva mai târziu prezența lor va fi simțită de Imperiu.

Anul 214, Caracalla l-a petrecut în Dacia, având de potolit năvălirile unora din populațiile dela nordul provinciei. Pe Lacringii, cari nu mai voiau să stea în clientela romană, i-a silit să-i dea ostatici și să se recunoască supuși. O sumă de inscripții, dedicate mai toate de militari, față de cari el avea o deosebită atenție, pare să fie puse în legătură tocmai cu prezența lui în Dacia. O inscripție găsită recent în pretoriul castrului dela Cășei este dedicată mamei împăratului, *Julia Domna*, de către cohorta *I Britannica milliaria*, care poartă atributul de *Antoniniana*, după numele lui Caracalla. Un fragment, găsit tot acolo, făcea parte chiar din inscripția dedicată împăratului. Acum trupele din această provincie își iau atributul de *Antoninianae* (*CIL*, *III*, 1063, 1070, 1071, 1129, 1565, 1569; *Année épigr.*, 1912, no. 305). O inscripție este pusă pentru victoria împăratului (*CIL*, *III*, 7836), referindu-se de sigur la luptele contra barbarilor dela hotarele Daciei[1].)

A îngrijit și de drumuri. O piatră miliară, găsită recent, arată că în timpul lui Caracalla s'a reparat vechiul drum imperial construit sub Marcu Aureliu (între 164—166), care unea Napoca cu Porolissum. Din porunca lui Caracalla s'a făcut la Roma o mare hartă a tuturor drumurilor din Imperiu, necesară la stabilirea itinerariilor pentru deplasările de trupe.

Mișcările popoarelor din jurul Mării Baltice, începute încă din a doua jumătate a secolului al II-lea, împingând pe Goți către sud,

[1]) O inscripție din Porolissum, găsită de țărani și copiată de Daicoviciu, care încă n'a publicat-o, pomenește o construcție ridicată în anul 213 la Porolissum, sub împăratul Caracalla. Nu se precizează felul construcției.

au determinat toată acea frământare culminată prin năvălirile Marcomannilor, Quazilor și Iazygilor în Imperiu sub Marcu Aureliu. Contenite câtva timp, năvălirile se vor repeta cu mai multă furie în secolul al III-lea. Dintre popoarele mărginașe Daciei, acela al *Carpilor* începu să se facă mai cu deosebire cunoscut. Carpii erau Daci rămași în afara hotarelor provinciei și ocupau părțile răsăritene ale Carpaților prin Bucovina și Moldova de azi. Se pare că erau destul de numeroși și îndrăzneți, deoarece cronica năvălirilor din secolul al III-lea e plină de numele lor. Și-au început activitatea, după toate aparențele, în timpul lui Caracalla. O inscripție din Moesia Inferior, găsită la Oescus (*CIL*, *III*, 14416), lasă loc interpretării că împăratul ar fi avut lupte cu acești barbari în preajma orașului Tyras. Nu putem ști dacă în legătură cu luptele contra Carpilor ar fi de pus tezaurul descoperit în județul Bacău, regiune locuită de Carpi, și îngropat în vremea lui Caracalla.

Acest împărat, al cărui nume rămâne în istorie legat de edictul dat în anul 212, prin care se acordă cetățenia romană tuturor locuitorilor din Imperiu, a fost ucis de o conjurație de ofițeri, pe când purta războiu cu Parții.

3. **Sever Alexandru.** Timp de câțiva ani Dacia fu liniștită, iar vieața ei deveni tot mai înfloritoare. Colegiile de meseriași și negustori se înmulțiră, comerțul prosperă, orașele se desvoltară.

O foarte însemnată reformă militară, mai ales prin urmările ce le-a avut, a făcut împăratul *Sever Alexandru* (222—235). Socotind că soldații și comandanții lor însărcinați cu paza hotarelor (*limitanei*) se vor lupta mai bine pentru bunurile lor, le dădu toate pământurile luate dela dușmani. Acestea rămâneau moștenire copiilor cari serveau mai departe în armată și nu trebuiau să fie cedate niciodată particularilor.

Printr'o astfel de reformă se accentuează și mai mult caracterul regional al armatei romane, soldații simțindu-se mai temeinic legați de provincia în care locuesc, decât de interesele generale ale Imperiului. Spiritul regionalist, atât de evident în istoria Imperiului Roman din secolul al III-lea, va fi întărit și va duce la proclamarea a numeroși împărați de către armatele provinciale.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare literare antice: Cassius Dio, *Hist. Rom.*, LXXVII 16; LXXVIII, 27. S. H. A. *vita Alexandri Severi*, c. 58 4,5. Idem, *vita Severi* passim. Idem, *vita Antonini Caracalli*, c. 5. Idem, *vita Getae* c. 6.

Monete: M. Macrea, *Contribuții la un repertoriu numismatic al Daciei*, în *AIStCl*, 1928—1932, p. 131—135.

Izvoare literare moderne: E. Albertini, *L'empire romain*, p. 243—267. J. Carcopino, *Le « limes » de Numidie et sa garde syrienne*, în *Syria*, VI (1925), p. 30—57, 118—149. Ad. Ceulneer, *Essai sur la vie et le règne de Septime Sévère*, Bruxelles, 1880, p. 248—249 şi passim. F. Cumont, *Fragment de bouclier portant une liste d'étapes*, extr. din *Syria*, VI, 1925, p. 12—15 (şi precizările lui R. Uhden, *Bemerkungen zum römischen Kartenfragment von Dura Europos*, în *Hermes*, 1932, p. 117—125). C. Daicoviciu, *Un nou « milliarium » din Dacia*, extras, Cluj, 1933, 6 p. Fluss, *Severus*, în *Real-Encycl.*, s. v., no. 13, col. 1948—1992. Groebe, *Severus Alexander*, în *Real-Encycl*., s. v., *Aurelius* no. 221, col. 2526—2542. J. Hasebroeck, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Septimius Severus*, Heidelberg, 1921 (inaccesibilă). L. Homo, *L'empire romain*. p. 77. I. Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, p. 27. W. Kubitschek, *Karten*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 2113—2121. Th. Mommsen, *Prefață la inscr. dela Apulum*, în *CIL,III*, p. 183. Em. Panaitescu, *Castrul roman dela Cășei*, p. 4—5. C. Patsch, *Carpi*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 1608—1609. B. Rappaport, *Die Einfälle der Goten in das römische Reich*, p. 18—23. E. Ritterling, *Legio*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 1308—1321. P. von Rohden, *Caracalla*, în *Real-Encycl.*, s. v. *Aurelius* no. 46, col. 2448. P. de Rohden et H. Dessau, *Prosopographia Imperii Romani*, pars III, Berlin, 1898, no. 326: *P. Septimius Geta*. H. Schiller, *Geschichte d. röm. Kaiserzeit*, I, 2, p. 701—783. L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, p. 201. Schönfeld, *Goti*, în *Real-Encycl.*, supl. III, col. 800. G. Téglas, *Dacische Militärstempel*, în *Hermes*, 1909, p. 152. P. Waltzing, *Recueil des inscriptions grecques et latines relatives aux corporations romaines*, în *Musée Belge*, 1901, p. 62, 130.

VI. DACIA IN TIMPUL ANARHIEI MILITARE

1. **Luptele lui Maximinus în Dacia.** In anul 235, Sever Alexandru se dusese la Rhin pentru a lupta contra Alamanilor; dar trupele, revoltându-se şi ucizându-l împreună cu mama lui, proclamară împărat pe *Maximinus*. Despre acesta se spunea că se trăgea dintr'un tată got; de fapt era originar din Thracia. Se ridicase în oştire dela treapta cea mai de jos şi trăise ca militar în mijlocul soldaților. Proclamarea lui ca împărat de către armată însemna reacțiunea acesteia împotriva domniei Senatului, care sprijinise până atunci pe Sever Alexandru. Armata, mai prezentă şi mai sensibilă la primejdia atacurilor făcute de barbari la granițele Imperiului, va deschide de aci înainte şirul pronunciamentelor, căutând să înlăture autoritatea Senatului, păstrător al tradițiilor centralizatoare ale Romei. Epoca tulbure ce se deschide de aci înainte în istoria Imperiului Roman timp de cincizeci de ani e cunoscută sub numele de *anarhia militară*.

După ce bătu pe Alamani, Maximinus îşi aduse oastea în Pannonia, în care năvăliseră Iazygii. Impotriva acestora duse el mai multe lupte. A avut lupte şi în Dacia. După cum reiese din unele inscripții, în care împăratul e menționat cu titlul triumfal *Dacicus Maximus* (*CIL*, *VIII*, 10047 = Dessau, *ILS*, 488; *CIL*, *X*, 6811 = Dessau, *ILS*, 489; *CIL*, *II*, 4756 = Dessau, *ILS*, 490), s'ar părea că a avut lupte cu Dacii; desigur erau populațiile mărginaşe ale provinciei, între care predominau triburile Dacilor Liberi. La operațiile din Dacia au luat parte şi legiunile din Pannonia şi Noricum, după cum arată inscripțiile puse mai multor soldați din aceste corpuri de trupă căzuți pe câmpul de bătălie (*CIL*, *III*, 3660, poate şi 4375; 3336, 4857, 5218). Luptele s'au întâmplat în anul 236 şi au continuat şi în anul următor.

Pentru o mai bună transportare a oştilor şi de bună seamă tocmai în vederea acestor lupte, Maximinus a pus să se refacă drumurile Daciei. Două pietre miliare ne arată că în anul 236 a fost refăcută şoseaua de pe valea Oltului (*CIL, III*, 14216[19]), precum şi aceea din nord-vestul Daciei, către Almaşul-Mare (*CIL, III*, 8060). In această parte se afla tribul dacic al *Ansamensilor*.

Nu numai Dacia, dar toate provinciile Imperiului, mai ales cele dunărene, au fost prevăzute cu drumuri noi necesare transporturilor de trupe.

In curând însă Senatul se ridică împotriva lui Maximinus şi lupta deschisă între această veche instituţie romană şi împărat se reflectă chiar şi în Dacia, în câteva inscripţii (*CIL, III*, 1422, 1423, 1456). Impăratul furios părăsi teatrul de război dela Dunăre, îndreptându-se cu armata în Italia; dar la asediul Aquileiei fu ucis de proprii lui soldaţi.

2. **Năvala Carpilor.** Maximinus ducând oastea în Italia slăbise apărarea Dunării. De acest lucru profitară *Carpii*, cari făcură o mare năvală în Moesia (anul 238). Lor li se adăugară şi *Goţii*. Nu ştim cât de departe s'au întins prădăciunile barbarilor. Mulţi locuitori au fost luaţi atunci în captivitate şi o inscripţie din Dobrogea aminteşte acest fapt (*CIL, III*, 12455 dela Durostorum).

Pentru înlăturarea năvălitorilor este trimis guvernator în Moesia *Tullius Menophilus*, energicul apărător al Aquileiei pe timpul asediului făcut de Maximinus. Prin bani, el izbuti să câştige pe Goţi şi să-i facă să părăsească provincia. Nu ştim cum a înlăturat pe Carpi.

In năvala lor, Carpii au atacat aşezările daco-romane de pe linia Siretului, trecând valul de pământ din Moldova de jos. Atunci trebue să fi fost prădate Piroboridava (Poiana) şi aşezarea civilă dela Şendreni. E foarte probabil că această linie de apărare a ţinutului clientelar dacic din câmpia munteană să fi fost atunci pierdută de Romani, căci de acum înainte Carpii şi Goţii vor face neîncetat năvăliri în Moesia.

Ca să apere mai bine Dacia şi Moesia, acest guvernator a fortificat temeinic oraşele *Viminacium*, care în anul 239 primeşte dreptul de colonia, şi *Marcianopolis*. Primul servea ca bază de operaţii pentru apărarea Daciei şi a Moesiei Superioare, iar al doilea pentru apărarea Moesiei Inferioare.

In aceeaşi vreme, o inscripţie din anul 239, aflată în nordul Daciei, la Căşei, ne pomeneşte pe un militar din legiunea XIII gemina, beneficiarius consularis şi aedil în colonia Napoca, însărcinat să facă recrutări în regiunea de miazănoapte a Daciei, în tribul Ansamensilor de pe Someş (*CIL, III*, 827 = 7633).

Măsurile luate de Tullius Menophilus, cât şi energia lui, au impus barbarilor, după cum se vede dintr'un fragment păstrat din istoria lui *Petrus Patricius*. Acesta spune că la Tullius Menophilus au venit soli de ai Carpilor să ceară plată, aşa cum se dăduse şi Goţilor, căci spuneau ei «sunt mai de seamă decât Goţii». Cu toate acestea guvernatorul le-a respins cererea; însă ei n'au mai îndrăznit să atace provincia în tot timpul conducerii lui, terminată în anul 241.

3. **Gordian la Dunăre.** Tocmai în 242 Carpii încep din nou atacurile. Cetele lor năvălesc şi pradă Moesia. Cam pe atunci tânărul împărat *Gordianus III*, însoţit de socrul şi sfătuitorul său *Timesitheus*, pornea cu o mare armată împotriva Perşilor. Ca şi Caracalla odinioară, el trecu întâiu pe la Dunăre, unde prin mai multe lupte fericite izbuti să cureţe provinciile de barbari.

Impăratul luă şi unele măsuri impuse de noua situaţie. Linia de apărare a drumului dealungul Siretului, dela Barboşi la Breţcu, căzuse în mâna barbarilor. Urmele găsite în staţiunea dela Piroboridava (Poiana) arată că această localitate a fost părăsită prin secolul al III-lea. Deoarece acum şi câmpia munteană căzuse în stăpânirea barbarilor, iar castrele dela limesul valahic, Flămânda-Bran, fuseseră atacate şi cucerite, Gordian mută apărarea Daciei Maluensis din nou la Olt, aşa cum fusese înainte de Septimiu Sever.

Desigur că în legătură cu acţiunea războinică a lui Gordian împotriva barbarilor dela Dunăre au fost puse inscripţiile închinate zeului războiului *Mars* de către *cohors I sagittariorum milliaria* din Drobeta (*CIL, III*, 6279) şi de un decurion al municipiului Apulum, care îndeplinea şi funcţiunea de preot al altarului împăratului în Dacia (*CIL, III*, 1433).

După ce asigură liniştea la Dunăre, împăratul luând trupe şi de aci porni în Asia împotriva Perşilor; dar fatalitatea, care urmăreau pe cei ce deţineau acum purpura imperială, pândea şi pe acest tânăr stăpânitor al Imperiului. O revoltă militară îi aduse

sfârşitul în anul 244, iar locul lui fu dat prefectului gărzii, *Philippus*, supranumit *Arabul*, din cauza originei lui etnice.

4. **Filip Arabul şi apărarea Daciei.** Plecarea unei părţi din armata dela Dunăre în Orient şi moartea împăratului Gordian au prilejuit Carpilor o nouă mare năvălire în Dacia. Provincia a suferit foarte mult. Unii locuitori, cum a fost mama viitorului împărat *Galerius*, au fugit peste Dunăre, alţii au fost luaţi în solie de barbari. Unul din aceşti prizonieri liberat din captivitate închină la Apulum o inscripţie de mulţumire zeului Jupiter Optimus Maximus (*CIL*, *III*, 1054).

La vestea acestui prăpăd, împăratul se grăbi să sfârşească luptele în Asia şi se întoarse la Dunăre. O parte din trupe au fost transportate cu flota pe Marea Mediterană şi Adriatică în portul Aquileiei. Printre aceste oşti se afla şi un detaşament al legiunii XIII gemina, plecat din Dacia cu Gordian. Menţionarea acestei legiuni în inscripţia din anul 244, găsită la Aquileia (*CIL*, *V*, 8237), făcuse pe istoricul A. von Domaszewski, urmat şi de alţii, să admită că ea fusese retrasă din Dacia şi mutată la Aquileia. Pe drept respinge afirmaţia E. Ritterling, care arată că inscripţia menţionată trebue pusă în legătură numai cu prezenţa temporară a detaşamentului venit din Orient în anul 244. Cele două legiuni ale Daciei au rămas în provincie până la evacuarea definitivă a ei. Era dealtfel greu să se retragă legiunea tocmai în momentul critic al invaziunii Carpilor. Incă din anul 245, trupele Daciei conformându-se obiceiului, îşi exprimă credinţa faţă de împărat, după cum se vede din inscripţiile unei cohorte şi a unei ala, cu garnizoana în castrul dela Micia, pe Mureş (*CIL*, *III*, 1379, 1380).

Impăratul veni în Dacia şi conduse personal războiul contra Carpilor în tot cursul anului 246. In anul următor, el dădu o luptă decisivă împotriva barbarilor, izbutind să-i învingă. O parte din ei se refugiaseră într'un castel, dar Filip îi asedie. Trupele maure din armata romană, luptându-se vitejeşte, respinseră atacul altor cete de barbari, încât Carpii fură siliţi să ceară pace. Trupele maure, despre care vorbeşte Zosimus, de unde luăm aceste amănunte, trebue să fi fost detaşamentele auxiliare cunoscute în Dacia dela Traian.

După victorie, împăratul îşi luă titlul de *Carpicus Maximus* şi, înainte de a se întoarce la Roma, făcu o nouă orânduire în Dacia.

Incă din anul 246 a acordat Daciei dreptul de a bate monetă. Atelierul monetar era cel dela *Viminacium*, în Moesia Superioară. Monetele cu era dacică bătute aci circulau în provinciile dunărene, servind mai ales la plata soldaţilor.

O deosebită atenţie a dat împăratul apărării Daciei, întărind localităţile ameninţate. Astfel a fost întărit cu ziduri construite de soldaţi oraşul *Romula* (Reşca), unul din centrele înfloritoare de lângă hotarul Oltului. In anul 248, pe când Filip serba mileniul Romei, acest oraş, colonie romană, îi pune o inscripţie de cinstire pentru oblăduirea ce i-a acordat-o, înzestrându-l cu ziduri de apărare (*CIL*, *III*, 8031). Cu un an înainte, la Sarmizegetusa, i se ridicase o statue cu o inscripţie de mulţumire (*Arch. Anzeiger*, 1913, col. 335).

5. **Alte năvăliri.** Activitatea împăratului Filip nu înlătură tendinţa armatei de a destrăma Imperiul. Noi pretendenţi se ridicară dintre comandanţii trupelor, iar anarhia se introna din ce în ce mai mult. Puterea de apărare a Imperiului slăbise simţitor. Barbarii mărginaşi, conteniţi în dorinţa lor de pradă numai cu bani, abia aşteptau un pretext spre a năvăli în provincii; deaceea, când Filip, întemeindu-se pe victoria împotriva Carpilor, încetă să mai plătească stipendiul Goţilor, aceştia în unire cu alte popoare năvălitoare, Taifalii, Peucinii, Asdingii şi nelipsiţii Carpi, năvăliră din nou în Moesia sub conducerea a doi şefi, *Agaithus* şi *Gunterichus*.

In izvoarele antice referitoare la aceste vremuri, pe lângă popoarele barbare dela Dunărea de jos cunoscute până acum (Carpii, Goţii, mai vechii Asdingi şi Peucinii sub cari credem că trebue să se înţeleagă un neam amestecat de Bastarni şi Sarmaţi), sunt menţionaţi şi *Taifalii*. Ştim despre Asdingi că erau o ramură vandalică şi că odinioară ocupaseră ţinutul Costobocilor din nordul Daciei; Taifalii sunt identificaţi de istoricul C. Diculescu cu Lacringii, cari locuiseră deasemenea în nordul Daciei. [1]) Nu cunoaştem drumul pe unde s'au coborît spre Dunăre. In orice caz, în legătură cu aceste năvăliri îndreptate prin câmpia munteană către Dacia Maluensis trebue înţeleasă fortificarea Romulei cu ziduri.

[1]) După L. Schmidt, Taifalii erau o seminţie gotică.

Barbarii au trecut Dunărea, prădând Moesia Inferioară şi asediind Marcianopolis, capitala provinciei. Tot pe atunci venise din părţile nordice neamul germanic al *Gepizilor* şi se aşezase la marginea Daciei [1]).

Situaţia Romanilor era critică. La nord, în Dacia, atacau Gepizii, la sud cetele gotice, carpice şi vandalice prădau Moesia. Numai Marcianopolis, apărat cu eroism de un oarecare *Maximus*, mai mult filosof decât militar, rezistă tuturor atacurilor, mulţumită zidurilor cu care fusese întărit de Tullius Menophilus. Trupele romane erau slăbite şi lipsite de disciplină. Pentru a le comanda şi a respinge pe barbari, Filip trimise pe senatorul *C. Messius Quintus Traianus Decius*, originar din Pannonia Inferioară, om energic, care restabili disciplina soldaţilor (*CIL*, *III*, 12351) şi sili pe Goţi şi Carpi să se retragă.

Energia lui Decius impuse oştilor romane din Moesia, care îl aclamară împărat fără voia lui. A îmbrăca purpura în aceste vremuri însemna a lua asupră-şi o mare povară. Ostaşii romani înainte de orice îşi apărau familiile şi proprietăţile, gândindu-se mai puţin la interesele generale ale Imperiului. Pentru ei acel comandant, care prin destoinicia şi vitejia lui ştia să le apere provincia unde li se aflau căminurile, trebuia să fie şi împărat. Această nenorocită înţelegere, izvorîtă în urma reformelor militare dela Hadrian încoace, care au transformat soldaţii Romei în soldaţi ai provinciilor, a desvoltat anarhia prin proclamarea generalilor ca împăraţi.

Revolta trupelor din Moesia şi Dacia a silit pe Filip Arabul să pornească împotriva lui Decius, dar în lupta dela Verona (249) el căzu; fiul său fu ucis la Roma.

Decius se întoarse în Dacia, luptă contra Gepizilor, alungându-i din provincie şi restaură oraşul Apulum, distrus de prădăciunile barbarilor. Intr'o inscripţie de cinstire din anul 250, oraşul restaurat (*colonia nova Apulensis*) îl numeşte reîntemeietorul Daciilor (*restitutor Daciarum*: *CIL*, *III*, 1176). Impăratul îşi ia titlul de *Dacicus Maximus*.

---

[1]) L. Schmidt pune prezenţa Gepizilor la marginile Daciei într'o vreme ceva mai târzie. După părerea acestuia, sub împăratul Decius, Dacia a fost atacată de Carpi.

Sub acest titlu nu trebue să mai înţelegem acum « învingător al Dacilor », ci al acelor popoare aşezate în nordul Daciei, în ţinuturile Dacilor Liberi. C. Diculescu a arătat că adevăraţii atacatori din partea de miazănoapte a provinciei fuseseră Gepizii. Aceasta însă nu exclude şi faptul unei participări în rândurile Gepizilor a acelor seminţii dacice rămase în afara provinciei romane.

Pe monetele Daciei apare inscripţia *D*(*acia*) *F*(*elix*). Scurtă fericire. Chiar în acelaş an Goţii, sub o căpetenie *Cniva*, năvăliră în Moesia, asediară Nicopolis şi pătrunseră până în Thracia, unde cuprinseră Philippopolis prin trădarea guvernatorului Macedoniei, *L. Priscus*.

Decius îşi adună noi forţe şi se înţelese cu guvernatorul Moesiei, *Trebonianus Gallus*, să ţină calea Goţilor la *Abrittus*, în actuala Dobroge (aproape de Bazargic). Dar Trebonianus Gallus, râvnind purpura imperială, trădă. Decius se luptă eroic şi căzu pe câmpul de luptă, împreună cu fiul său (Noemvrie 251). Trădătorul, aclamat de trupe ca împărat, cumpără cu bani pacea dela Goţi, lăsându-i să se retragă peste Dunăre cu toată prada şi cu toţi robii.

Sub acest împărat s'a refăcut în Dacia drumul dela Apulum la Micia (*CIL*, *III*, 8061).

6. **Ultimii ani ai Daciei romane. Aurelian.** Atacat de barbari, frământat de lupte interne, Imperiul mai avu de suferit şi grozăviile ciumei adusă din Orient. Timp de cincisprezece ani bântui această cumplită boală, făcând numeroase victime şi rărind tot mai mult populaţia.

O nouă năvălire în Moesia făcută de Goţi sub Cniva în 253 este oprită prin înfrângerea barbarilor de către guvernatorul *Aemilianus*, proclamat împărat de trupele provinciei. Existenţa lui fu trecătoare, ca şi a înaintaşului său, căci armata din Raetia dădu purpura imperială consularului *Valerianus* şi fiului său *Gallienus*. Sub domnia acestora destrămarea Imperiului se accentuă atât de mult, încât era pe punctul de a se prăbuşi. La Rhin, Alamanii şi Francii trecură fluviul şi pătrunseră în Gallia şi Spania, iar mai târziu chiar în Italia; Marcomannii şi Quazii prădară Pannonia, Raetia fu pierdută. Goţii, Carpii, Sarmaţii, devastară Macedonia, Thracia şi Grecia, iar prin expediţii pe mare atacau

coastele Asiei, prădând orașele. Perșii, sub *Sapor*, trecuseră frontiera Imperiului și ajunseseră până la Antiochia. Impăratul Valerian, încercând să-i respingă, fu bătut, prins și ținut în captivitate până la moarte. In mai toate provinciile Imperiului sunt aclamați noi împărați — acum e vremea celor treizeci de tirani — a căror existență e scurtă și tragică, mai toți sfârșind de moarte violentă.

Acesta este pe scurt bilanțul domniei lui Gallienus. Care a fost soarta Daciei în această vreme? Știrile sunt foarte puține. Izvoarele antice pomenesc că sub Gallienus provincia a fost părăsită și a căzut în mâna Goților. Aproape toți istoricii moderni au acceptat că cel puțin platoul transilvan a trecut în stăpânirea barbarilor înainte de anul 260. E drept că în timpul domniei lui Gallienus, Goții au făcut cele mai numeroase expediții de jaf în Imperiu. Și cum întotdeauna erau întovărășiți de neamurile din preajmă, în deosebi Carpii, trebue să ne închipuim că o astfel de expediție a lor nu se îndrepta numai în provinciile balcanice, ci atingea și Dacia, orașele fiind prădate și locuitorii duși în robie. Bejenia începută mai dinainte continua. Repetatele atacuri barbare făcea nesigură existența locuitorilor, mai ales a celor din orașe, către care se îndreptau cetele lacome de jaf. Bogații își îngropau tezaurele și le ascundeau în speranța că totul va trece și o soartă mai bună va începe.

Dela 253 și până la 270, Goții și tovarășii lor fac nu mai puțin de douăsprezece năvăliri pe teritoriul roman, prădând deopotrivă provinciile balcanice, ca și coastele Asiei, unde ajungeau prin expediții pe mare. Gepizii căutau să pătrundă în Dacia. Armata provinciei rezistă însă, repurtând uneori și succese. Prin anul 257, Gallienus își ia titlul de *Dacicus Maximus*, iar monetele bătute în anul 256 amintesc o victorie. Aceasta, după Diculescu, fusese câștigată asupra Gepizilor, cari atacaseră Dacia în acel an (*CIL*, *VIII*, 1430). Dar soarta Daciei nu se îmbunătățise; apărarea abia se mai putea face. Atelierul monetar dela Viminacium încetează să mai bată monete cu era Daciei chiar în anul victoriei lui Gallienus. Intemeindu-se pe faptul că tezaurele de monete găsite în Ardeal nu trec de Gallienus, unii istorici, ca Mommsen bunăoară, admit că Dacia transilvană a fost luată de barbari din anul 256, armata și administrația retrăgându-se în părțile Banatului, unde s'au aflat inscripții puse împăratului și familiei lui (*CIL*, *III*, 1577 = 8010, 1629, 1630, 1560), atât de civili, cât și de militari; printre altele și aceea dela Mehadia a unui praefectus, comandant al legiunii XIII gemina. Deși anul 256 a fost aproape unanim admis pentru pierderea platoului transilvan, totuși el a fost contestat de Diculescu.

O inscripție databilă între 257—259 a fost pusă de orașul Sarmizegetusa pentru cinstirea fiului lui Gallienus (*CIL*, *III*, 7971). O altă inscripție tot din vremea acestui împărat s'a găsit la Potaissa, fiind pusă de praefectul legiunii V Macedonica (*CIL*, *III*, 875). Rezultă din acestea că în primii ani ai domniei lui Gallienus Dacia transilvană se afla încă în stăpânirea romană. Dar dacă până la 257 legiunile mai stăteau în vechile lor lagăre dela Apulum și Potaissa, nimic după această dată, până în anul 260, nu îndreptățește ocuparea ținutului de Goți. Aceștia tocmai începuseră marile lor expediții de pradă în spre sud; ele sunt oprite prin 258. Cu toate acestea, observă Diculescu, nicio știre nu vorbește de vreo expediție gotică în 259 și 260. In adevăr, se pare că în acești ani provincia a fost liniștită, deoarece detașamente din legiunile Daciei, rămase credincioase lui Gallienus, luptă de partea lui în anul 258 împotriva uzurpatorului *Ingenus*, care e înfrânt în Pannonia. Tot atunci aceste legiuni au participat și la lupta contra Alamanilor, cari năvăliseră în Italia. Urme ale trecerii lor prin Pannonia sunt atestate de existența mai multor inscripții în tempul zeului Mithra din Poetovio. Se pare că chiar fortificațiile de pe Someș au fost păstrate și ala II Pannoniorum a rămas în lagărul ei dela Gherla până la căderea ținutului în mâna barbarilor, numai după aceea mergând să se stabilească la Oescus în Moesia Inferioară (*Revue archéologique*, 1919 [1], p. 132, no. 160; *CIL*, *III*, 832).

Descoperirea la Apulum a unui tezaur conținând monete dela Septimiu Sever la Aurelian (193—275), despre care face mențiune G. von Finály (*Arch. Anzeiger*, 1906, p. 191), ar duce la concluzia că nici platoul transilvan n'a căzut în întregime în mâna Goților până la Aurelian. Poate că partea sud-vestică, împreună cu Apulum, mai era încă în stăpânirea romană.

Se pare totuși că prin anul 260 cea mai mare parte din Dacia transilvană era în mâinile Goților. Faptul a trezit invidia Gepizilor,

cari au pornit împotriva lor sub conducerea regelui *Fastida*. Lupta descrisă de Jordanes s'a dat la *Galtis*, lângă râul *Auha*, localități identificate de Diculescu cu Galt (azi Ungra), pe Olt. Dar Gepizii fură învinși și ținutul rămase în stăpânirea Goților [1]).

Goții stăpâni acum pe o parte din Dacia, ca și pe întreaga câmpie munteană, înmulțiră expedițiile de jaf; aproape în fiecare an cetele lor treceau Dunărea în Moesia. Gallienus însuși, care până atunci stătuse nepăsător de soarta acestor provincii, veni și luptă în persoană împotriva Goților, învingându-i în 267 la râul *Nestos*, în Thracia.

In acea vreme, Goții apar desfăcuți în cele două grupe cunoscute, *Ostrogoți* și *Vizigoți*, primii ocupând ținutul dinspre Nipru, ceilalți întinzându-se către Nistru și Dacia. Alături de Goți, mari jafuri făceau și Sarmații, încât populația și soldații romani din părțile Dunării de jos trăiau într'o continuă stare de război. Aceasta a făcut ca aci să fie ridicați mai mulți împărați, cum au fost *Ingenus*, bătut și ucis de Gallienus, și *Regalianus*, dac de origine și după cât se spunea descendent din Decebal. In calitate de comandant al armatelor din Illyricum, Regalianus câștigase o victorie împotriva Roxolanilor, încât soldații și populația Moesiei, care ura pe Gallienus, l-au proclamat împărat; dar și domnia lui trecu tot așa de repede ca a atâtor alții. Era însă o nouă mărturie de rezistență a provincialilor împotriva barbarilor și de credință a lor față de ideea imperială. Dacă Gallienus abandona provincia, provincialii țineau totuși să rămână în cadrul Imperiului.

In 268, o mare coaliție barbară alcătuită de neamurile germanice din est: Ostrogoții, cari luaseră inițiativa, Vizigoții, Gepizii, Herulii, Peucinii, precum și din Alamanii din vest, trebuia să atace Imperiul cu toată puterea pentru a nimici orice rezistență. Norocul a fost că era împărat atunci energicul și viteazul *Claudius II*, originar din Dalmația, ridicat la tron după uciderea

[1]) Toți cercetătorii și chiar Schönfeld pun această bătălie în anul 248. Cred mai întemeiată ipoteza lui Diculescu, deoarece în 248 provincia era încă în mâna Romanilor și e foarte puțin probabil să admitem că aceștia au stat impasibili; afară numai dacă cele două localități date de Jordanes nu sunt în Dacia și nu corespund celor identificate. In această privință, L. Schmidt merge și mai departe, căci pune lupta puțin înainte de anul 290 după Chr.

lui Gallienus. Alamanii au fost respinși. Neamurile gotice, în număr de 320.000 după știrile antice, se îmbarcaseră pe 2000 de corăbii și, după ce au atacat orașul Tomi, o mare parte din ei au debarcat dând asalt cetății Marcianopolis și jefuind Moesia și Thracia, în timp ce restul pornind pe corăbii atacară Bizanțul și orașele de pe coasta Mării Egee, ajungând până în Ciclade și Cypru. Era o întreagă migrație, căci barbarii își aduseseră cu ei soțiile și copiii.

Prin manevre dibace, Claudius izbuti într'o mare bătălie — cea mai sângeroasă din câte au avut Romanii — dată la *Naissus* (Niș) în 269, să distrugă pe Goți. Peste 50.000 din ei au rămas pe câmpul de luptă. Cetele lor au fost urmărite și distruse. E dela sine înțeles că într'o astfel de bătălie Romanii și-au concentrat toate forțele și e firesc să ne închipuim că un rol destul de activ au avut și trupele romane din acea parte a Daciei Traiane, neocupată de barbari.

In 270, Claudius muri de ciumă, iar trupele proclamară împărat pe *Aurelian*, fostul comandant al cavaleriei în luptele cu Goții.

Ridicarea acestuia în fruntea Imperiului era venită la timp, căci, pe când în Orient regina *Zenobia* din Palmyra își întinsese stăpânirea pe mai toate provinciile, în Occident Gallia și Britannia recunoșteau ca împărat pe senatorul *Tetricus*, iar Italia era pradă neamului germanic al Iutungilor ce venise prin pasurile Alpilor. Aurelian ținu calea Iutungilor în Raetia și îi sili să facă pace. In același an, Vandalii uniți cu Sarmații Iazygi atacară Pannonia, dar fură învinși. O nouă năvălire a Iutungilor în Italia, pe care împăratul nu putuse să o oprească, fiind învins, alarmă populația din Roma. Aurelian trebui să potolească chiar o răscoală, apoi cu toată energia atacă cetele prădalnice ale barbarilor, silindu-le să părăsească peninsula.

In ultimele luni ale anului 271, după ce liniști lucrurile în Italia, veni la Dunăre spre a alunga cetele de Goți, care din nou prădau Moesia. Aurelian îi atacă și îi respinse peste fluviu; îi urmări apoi și în ținutul Munteniei, unde bătu și ucise pe șeful got *Cannabaudes*, împreună cu 5000 de Goți. Impăratul se îndreptă apoi în Orient împotriva reginei Zenobia. Goții rămaseră liniștiți, dar Carpii năvăliră singuri în Moesia, în 272. Aurelian, după ce cuceri Palmyra, se întoarse prin Bizanț, Anchialos și Callatis la Tomi, de unde căzu cu oastea asupra lor. O inscripție

din Durostorum, care amintește această luptă, spune că ea s'a dat între Carsium (Hârșova) și Sucidava (*CIL*, *III*, 12456). Carpii bătuți fură în parte alungați, în parte colonizați în Moesia și Thracia, în regiunea munților Rhodope.

Ocupat în acelaș an cu potolirea răscoalei Palmyrenilor și apoi în anul următor cu recucerirea Galliei din mâna lui Tetricus, energicul împărat putea sărbători în anul 274 un mare triumf în Roma, fiind aclamat ca *restitutor Orbis* [1]).

In anul 275 Aurelian se pregătea pentru o mare expediție împotriva Perșilor. El veni din nou la Dunărea de jos și de data aceasta hotărî soarta Daciei. In adevăr, stăpânirea acestei provincii devenise o problemă.

Cucerită de Traian din nevoia de a apăra hotarul Dunării, prin însemnătatea strategică a platoului transilvan, care domina cele două câmpii, a Munteniei și a Tisei, pe unde se făceau invaziile în Imperiu, Dacia își îndeplinise rolul de parapet al graniței dunărene, până când neîncetatele năvăliri ale Goților și ale celorlalți barbari frânseră elementele de apărare ale acestui hotar.

Căderea celei mai mari părți din podișul dacic în stăpânirea Goților, încă de pe la 260, redusese stăpânirea romană numai la porțiunea Banatului și poate și a ținutului din jurul orașului Apulum, menținându-se legătura cu Moesia pe drumul întărit Tibiscum—Tsierna. In acest ținut se stabiliseră și cele două legiuni ale Daciei, precum și un număr de trupe auxiliare. E probabil că în stăpânirea romană să fi rămas și Oltenia (Dacia Maluensis) cu însemnatul drum militar de pe Olt; totuși importanța strategică a acestui ținut era aproape nulă acum când podișul de dincolo de munți era în mâna barbară.

---

[1]) Titlurile triumfale ale lui Aurelian: *Germanicus Maximus*, *Gothicus Maximus*, *Carpicus Maximus*, *Parthicus Maximus*, *Britannicus Maximus* și *Sarmaticus Maximus*, amintesc victoriile lui asupra Germanilor Iutungi, Goților, Carpilor, Perșilor care ajutaseră pe Zenobia, Britannilor partizani ai lui Tetricus din Gallia, și Sarmaților Jazygi. Alături de aceste titluri apare pe o inscripție din Gallia (Dessau, *ILS*, 971) titlul de *Dacicus Maximus*. Acesta, menționat izolat, poate să fie o simplă greșală din partea celui ce a pus inscripția, provenită din știrea că Aurelian a luptat cu populațiile care pe atunci ocupau Dacia; dealtfel Vandalii bătuți în 270 își aveau așezările chiar în preajma Daciei. De o luptă cu Gepizii, care locuiau pe atunci partea de nord a provinciei, nu avem nicio știre.

Se punea așadar lui Aurelian problema: sau să recucerească podișul Transilvaniei, sau să fixeze definitiv apărarea pe hotarul Dunării. Prima soluțiune ar fi însemnat o operație anevoioasă și de lungă durată, care ar fi cerut multe sacrificii. O risipire de forțe în acele vremuri de continuu război, când apărarea Imperiului cerea o cât mai mare economisire a lor, ar fi fost din partea lui Aurelian un act necugetat; deaceea el se oprește la cea de a doua soluție.

Dând ordin funcționarilor și trupelor să se retragă din ținutul care mai rămăsese în Dacia în stăpânirea romană, el recunoștea oficial părăsirea acestui teritoriu, căzut mai dinainte în mare parte sub barbari. Apărarea Imperiului în aceste locuri era readusă la Dunăre, așa cum fusese cu 175 de ani mai înainte. Cele două legiuni dacice au fost fixate în lagăre pe dreapta fluviului, legiunea XIII gemina la *Ratiaria* (Arčar) și legiunea V Macedonica la *Oescus* (Gigen), în aceleași localități unde înainte de cucerirea Daciei de către Traian fuseseră lagăre legionare. Se înțelege că au fost păstrate și capetele de pod dela Lederata, Tsierna, Drobeta, Sucidava, precum și altele din câmpia munteană, ca bunăoară castrul dela Barboși, la gura Siretului. Controlul făcut de flota romană pe Dunăre, ca și stăpânirea acestui fluviu de Romani, era o nevoie determinată de asigurarea provinciilor dela sud.

Cedarea Daciei Traiane Goților avu ca urmare o potolire — e drept că nu definitivă — a năvălirilor acestora în Imperiu. Pentru a compensa oficial pierderea provinciei, Aurelian înființă la sudul Dunării, prin reunirea unei părți din Moesia Inferior și a uneia din Moesia Superior, exact în partea corespunzătoare vechei Dacii, o nouă provincie Dacia, cunoscută mai târziu sub numele de *Dacia Aureliană*. Aci au fost transportate administrația și trupele, iar în orașe își găsiră adăpost bogătașii și acei ce trăiau pe lângă tabere, familiile militarilor și negustorii. Dar cei mai mulți din locuitorii Daciei Traiane, țărani agricultori sau meseriași săraci, ba chiar negustori obișnuiți de a trafica și cu barbarii, rămaseră în vechea provincie sub dominația Goților.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare literare antice: S. H. A., *vita Maximini*, c. 8, 12, 13, 21, 23. Idem, *vita Gordiani*, c. 23, 26, 29. Idem, *vita Maximi et Balbini*, c. 10, 12, 16, 3. *Chronicon Paschale*, ed. Dindorf, Bonn p. 503 (după Diculescu, *Die Gepiden*, p. 25). Eutropius, *Breviarium historiae Romanae*, VIII, XV. Jordanes, *De origine actibusque Getarum* (în *Monumenta Germaniae Historica*, t. *V*, ed. Mommsen). *XVI*, 90, 91, 92. Lactantius, *de mortibus persecutorum* (ed. S. Brandt, Praga-Vindobona-Lipsia, 1893) 4,3 ; 9,2 S. H. A., *vita Gallieni*, passim. Idem, *Tyranni triginta*, c. 2, 5, 8—11, 23, 29. Idem, *vita divi Claudi*, c. 6, 8, 9, 11, 12. Petrus Patricius fr. 8 (în *Fragmenta Histor. Graec.*, IV. p. 186—187). S. H. A., *vita divi Aureliani* passim. Zosimus, *Historia nova* (ed. L. Mendelsohn, Lipsia, 1887) I, 20.

Monete: V. Christescu, *Le trésor de monnaies de Săpata-de-Jos et la date du limes romain de la Valachie, în Istros*, I, 1934, fasc. 1, p. 73—80. B. Pick, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I, Berlin, 1898, p. 2—4, 25.

Izvoare literare moderne: E. Albertini, *L'empire romain*, p. 284—299. A. Alföldi, *A got mozgalom és Dácia feladása*, în *Egyetemes Philologiai Közlöny*, Budapest, 1929—1930 (inaccesibilă). A. Blanchet, *Note sur la legio V Macedonica sous Gallien et Victorin*, în *Musée Belge*, 1923, p. 168—173. V. Chapot, *Le monde romain*, p. 433—434. V. Christescu, *Il castro romano di Frumoasa (Romania)*, în *Bull. com. della Comm. arch. di Roma*, 1932—X, p. 35—46. C. Diculescu, *Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daciens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, Leipzig, 1922, p. 23—38. Idem, *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien*, Leipzig, 1923, p. 8—14. Diehl, *Historia Augusta*, în *Real-Encycl.*, s. v. col. 2051—2110. A. von Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, p. 187—188. Idem, *Geschichte der römischen Kaiser*, I, p. 284—395. Ensslin, *Galerius Maximianus*, în *Real-Encycl.*, s. v. *Maximianus*, no. 2. col. 2517. B. Filow, *Die Legionen der Provinz Moesien*, p. 81. A. von Finály, *Dacia*, în *Arch. Anzeiger*, 1906, p. 191. Gr. Florescu, *Monuments épigraphiques inédits de Capidava*, extras din *Istros*, I, 1934, fasc. 2-a, p. 9—13. Fluss, *Moesia*, în *Real-Encycl.*, XV, s. v., col. 2381. C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, p. 160—168. Groag, *C. Domitius Aurelianus* în *Real-Encycl.*, s. v. *Domitius*, no. 36, col. 1359—1402. Hohl, *C. Iulius Verus Maximinus*, în *Real-Encycl.*, s. v. *Iulius* no. 526, col. 861. L. Homo, *L'empire romain*, p. 92—106. Idem, *Essai sur le règne de l'empereur Aurélien*, Paris, 1904, p. 63, 74, 89, 106, 109, 110, 312—317. Ihm, *Gepidae*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 1230—1232. N. Iorga, *Istoria Românilor*, I, 2: *Sigiliul Romei*, p. 300—353. I. Jung, *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches*, Innsbruck, 1881, p. 399—403. S. Lambrino, *La destruction d'Histria et sa réconstruction au III-e siècle ap. J.-C.*, în *Revue des Études Latines*, XI (1933), p. 457—463. Th. Mommsen, *De provinciae Daciae origine et fine*, în *CIL, III*, p. 160. Idem, *Römische Geschichte*, V, ed. 10-a, p. 216—220. V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, p. 44—50. Idem, *Castrul dela Poiana*, p. 25. Idem, *Ştiri nouă din Dacia Malvensis*, p. 9. Idem, *Getica*, p. 275. C. Patsch, *Archäologisch-epigraphische Untersuchungen*, în *Wiss. Mitt. aus Bosnien u. Hercegovina*, 1902, p. 124, nota 10. Idem, *Carpi*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 1609. G. Popa-Lisseanu, *Părăsirea Daciei* (în *Isvoarele Istoriei Românilor*, vol. IX şi X.: *Vopiscus şi Eutropius*), Bucureşti, 1936, p. 23—42. B. Rappaport, *Die Einfälle der Goten in das römischen Reich bis auf Constantin*, Leipzig, 1899, p. 27—100. E. Ritterling, *Legio*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 1334—1346. P. von Rohden, *Gordianus*, în *Real-Encycl.*, s. v. *Antonius* no. 62, col. 2625—2626. B. Saria, *Zur Geschichte der Provinz Dacien*, în *Strena Buliciana*, Zagreb, 1924, p. 249—251. H. Schiller, *Geschichte der römischen Kaiserzeit*, I, 2 p. 783—871. L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, p. 201—222, 530. Schönfeld, *Goti*, în *Real-Encycl.*, col. 802—805. Seeck, *Romula*, în *Real-Encycl.* I A supl. I, col. 1073 no. 1. Stein, *Philippus*, în *Real-Encycl.*, s. v. *Iulius* no. 386, col. 761—763. D. Tudor, *Cetatea Romula* (Mem. III al *Inst. de archeologie olteană*), Craiova, 1931, p. 9. Vulić, *Romula*, în *Real-Encycl.* I. A suppl. I. col. 1073 no. 4. R. Vulpe, *Piroboridava*, extr. din *Revue Archéologique*, 1932, p. 275—276. Wittig, *C. Messius Quintus Traianus Decius=Decius*, în *Real-Encycl*, s. v. *Messius* no. 9, col. 1265—1276. A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. 3-a, vol. I, p. 216-235.

PARTEA II-a

ORGANIZAREA DEFENSIVĂ A DACIEI

I. DRUMURILE

1. **Consideraţiuni generale.** Una dintre primele griji, pe care o aveau Romanii atunci când încorporau un nou ţinut stăpânirii lor, era de a-i construi drumuri. Prin ele se legau diferitele lagăre fixate în punctele strategice ale ţinutului şi astfel se uşurau transporturile militare. Drumurile constituiau totdeodată şi cel mai trainic element de legătură al noii provincii cu restul Imperiului. Având la început rosturi militare, ele deveneau cu timpul, pe măsura în care vieaţa orăşenească se desvolta, însemnate artere de circulaţie comercială şi contribuiau în modul acesta la punerea în valoare a bogăţiilor provinciei.

Romanii au procedat în Dacia ca şi în celelalte părţi cuprinse de ei.

Chiar dela început, odată cu aducerea forţelor armate, Traian organizează în Dacia un întreg sistem de apărare. Opera de orânduire a apărării Daciei ne este înfăţişată în numeroase scene de pe Columna Traiană. Vedem acolo legionari, mai mult decât soldaţi auxiliari, construind castele şi întărituri menite să adăpostească între zidurile lor armata de ocupaţie a provinciei; pe lângă acestea soldaţii defrişează pădurile, taie stâncile sau aruncă poduri peste ape ca să deschidă drumuri noi în ţinutul barbar (tablourile XV, XIX, XXIII, LVI, LX, LXV, LXIX, XCII, CXVII, CXXVII, CXXIX). E operă de pioneri ai civilizaţiei romane adusă să se împlânte aci spre a zămisli o vieaţă nouă.

Urmele drumurilor din Dacia se văd până astăzi. Unele construite din blocuri de piatră au rezistat dealungul veacurilor ca

Fig. 11. — Soldaţii romani construesc o şosea prin ţinutul plin de păduri şi prăpastii ai munţilor Carpaţi. (Lehmann-Hartleben, *Trajanssäule*).

să mărturisească uriaşa muncă desfăşurată de ostaşii Romei pe aceste tărâmuri. S'au păstrat chiar şi drumurile mai mărginaşe, construite din pământ bătut şi pietriş. In afară de aceste urme, câţiva stâlpi miliari şi mai ales ştirile păstrate în itinerariile antice, cunoscute sub numele de *Tabula Peutingeriana* şi *Cosmographia Geografului Ravennat*, ne ajută astăzi la reconstituirea reţelei de drumuri a Daciei.

Traian, reorganizând odată cu Dacia toate provinciile dunărene, a coordonat atât şoselele, cât şi sistemul de apărare al noii provincii cu acelea din cele două Pannonii şi din cele două Moesii.

In general, reţeaua drumurilor Daciei se lega, prin podul dela Drobeta, cu marele drum care venea dela Marea Nordului, dealungul Rhinului şi Dunării, până la Marea Neagră şi despre care scriitorul antic Aurelius Victor ne spune că a fost desăvârşit de Traian. Prin acest drum, Dacia era pusă în legătură cu marile artere de comunicaţie ale Imperiului.

Se ştie că în toate timpurile drumurile de pătrundere în Ardeal au fost văile râurilor: dinspre apus văile Someşului şi Mureşului; dinspre Dunăre, prin Banat, văile Caraşului şi Timişului, sau valea Cernei şi a Bistrei prin Poarta de Fier; dinspre sud, văile râurilor Jiu, Olt, prin trecătorile respective din munţi; apoi prin celelalte pasuri ale Munteniei şi Moldovei, către care se ajungea tot pe văile râurilor. Dintre aceste pasuri, mai frecventate erau Branul, Bratocea, Buzău, Oituz şi Ghimiş, mai puţin Bicaz şi Rodna.

Dealungul râurilor s'au construit şi drumurile militare ale Daciei Romane.

2. **Drumurile Daciei după itinerariile antice. Urmele din regiunea Banatului.** După datele păstrate în itinerariile antice s'au putut determina următoarele căi de comunicaţie:

a) Dela *Lederata* (lângă Palanca pe Dunăre), în faţa oraşului *Viminacium* (Costolać), unde era garnizonată o legiune, începea drumul de pătrundere în Dacia, pe care a mers pentru prima oară Traian în războiul cu Decebal. Trecea pe la *Apo* (Oreşaţ, pe Caraş), *Arcidava* (Vărădia), *Centum Putei* (Surduc), *Berzobis* (Jidovin, pe Bârzava), *Azizis* (Ezeriş, pe Bogonici), *Caput Bubali* (între Delineşti şi valea Boului), apoi prin valea Timişului la castrul şi municipium *Tibiscum* (Jupa). Şoseaua e încă vizibilă pe alocurea ca o dâră de pietriş, largă de 4—6 metri;

din loc în loc se mai păstrează şi dale de piatră care arată că a fost pavată.

b) La Tibiscum venea cel de al doilea drum însemnat de itinerarii în regiunea bănăţeană. Pornea dela *Tsierna* (Orşova), suia pe valea Cernei pe la *Ad Mediam* (Mehadia), *Praetorium* (Plugova), unde se mai văd urmele castrului şi ale aşezării romane de odinioară, *Ad Pannonios* (Domaşna), *Gaganis* (Teregova; şi aci sunt vizibile urmele castrului antic), *Masclianis* (Slatina), iar de aci către valea Timişului la Tibiscum. Acest al doilea drum din Banat era legat printr'un pod de vase cu localitatea *Faliatis* de pe marele drum ce mergea dealungul Dunării, iar printr'o ramură cu Drobeta. In regiunea bănăţeană, cercetătorul R. Kematmüller a mai stabilit, în afară de aceste două importante şosele, care la Tibiscum se uneau într'una singură pentru a merge prin Poarta de Fier (*Tapae*?) la Sarmizegetusa, alte două drumuri neindicate de itinerariile antice. Primul pleca dela Plugova (*Praetorium*), de pe linia Tsierna—Tibiscum, trecea peste munţi şi peste valea Almaşului în spre nord-vest peste Nera, atingea la Potoc câmpia şi la Vărădia (*Arcidava*) se încrucişa cu drumul Lederata—Tibiscum, trecea apoi Caraşul către Vârşeţ, de unde probabil pornea în direcţia sud-vest, după cum arată urmele dela Panciova (lângă Dunăre).

Al doilea drum conducea dela Veţel (Micia) pe Mureş, peste pasul Dobra, prin Seghedin, în câmpia iazygică. Acesta probabil că se lega peste Făget şi Lugoş cu Tibiscum.

Se pare că au mai fost şi alte drumuri de o importanţă secundară, necesare circulaţiei locale.

Cele două şosele principale din regiunea Banatului reunite la Tibiscum, se îndreptau în forma uneia singure prin Poarta de Fier, pe valea Bistrei, şi trecând pe la *Agnavia* (Sacul lângă Marga), *Pons Augusti* (Marga), identificat de K. Miller cu pasul *Boutas*, menţionat de Jordanes, ajungea la *Sarmizegetusa*, capitala Daciei, de unde apoi se îndrepta către *Apulum* (Alba-Iulia), centrul militar şi comercial al Daciei Transilvane, luând-o dealungul văii Streiului pe la Orlea, Ruşii, Călan (*Aquae*), apoi pe Mureş pe la Rapolţ (?) (*Petris*), Cigmău (*Germisara*), Gioagiul de Jos, Cârna, Vurpăr (*Blandiana ?*); dela Apulum se ridica în sus pe lângă munţii Apuseni, prin Aiud (*Brucla*), prin Vinţul de Sus şi

Uioara (*Salinae*), Războieni, valea Sacul, Bogata, Turda (*Potaissa*), Aiton, Feleac, Cluj (*Napoca*), iar de aci către nord-vest, pe la Baciu, Nădășel, Șardu-Unguresc, Zutor (*Optatiana*), Zimborul, Vașcapău, Unguraș, Romita, la Moigrad (*Porolissum*).

La Apulum era și punctul terminus al drumului care venea dealungul Oltului, dela *Sucidava* (Celei), situat pe malul Dunării în fața orașului Oescus, urca pe la Reșca (*Romula*), Enușești (*Arcidava*), Drăgășani (*Rusidava*), Ioneștii-Govorei (*Pons Aluti*), Slăvitești-Boroneasa (*Buridava*), Gura-Văii (*Castra Traiana*), Bivolari (*Arutela*), Racovița-Copăceni (*Praetorium*), Câineni (*Pons Vetus*), Boița (*Caput Stenarum*), prin pasul Turnu-Roșu, pe la Tălmaci, Gușterița (*Cedonie*), Poldul-Mic, Miercurea, Vințul de Jos și Vurpăr.

Dela Drobeta, pornea o șosea prin mijlocul Olteniei de azi spre est către drumul Oltului; trecea pe la *Amutrium*, stațiune localizată într'o vreme la Răcari, unde este un castru, dar după unele afirmații recente mai la sud de această localitate (K. Miller o localizează la Gura Motrului); apoi pe la *Pelendova* (Craiova), *Castra Nova* (Drăgănești), la *Romula*, iar de aci peste Olt și peste Dunăre la *Novae* (Șiștov).

Pe lângă aceste cinci drumuri principale ale Daciei, itinerariul antic păstrat de Geograful Ravennat menționează un al șaselea, a cărui identificare nu s'a putut face decât foarte relativ. El pornea dela *Tyras* (Cetatea-Albă) și trecea prin localitățile antice: *Tirepsum*, *Iscina*, *Capora*, *Alincum*, *Ermerium*, *Urgum*, *Sturum*, *Congri*, *Porolissum* și *Certie*. Era un drum de mare trafic, ce străbătea Dacia dela apus la răsărit. Pe el trebue să fi trecut Iazygii din câmpia Tisei la frații lor Roxolani de peste Nistru atunci când, după cum știm, le permitea guvernatorul Daciei. Ar putea fi localizat cu drumul ce mergea dela Tyras dealungul Valului lui Traian, pe la Foltești pe Prut, la Poiana pe Siret, iar de aci, prin pasul Oituz în interiorul Daciei ardelene.

Am văzut mai sus (pag. 79) ipotezele făcute de V. Pârvan asupra acestui drum. In orice caz el era în legătură cu unul din cele două drumuri care veneau din Pannonia prin ținutul barbar ocupat de Iazygi către Dacia, fie cu cel ce pornea dela Aquincum, fie cu celălalt dela Dunaszecső (*Lugio*, pe Dunăre) la stațiunea romană dele Seghedin (pe Tisa) și de aci mai departe pe drumul Mureșului.

3. **Drumuri romane din Ardeal neindicate de itinerarii.** Urmele arheologice au dus la identificarea următoarelor drumuri din podișul Ardealului, nemenționate în itinerariile antice:

1. Drumul dealungul Mureșului dela *Micia* (Vețel), stațiunea de intrare din câmpia iazygică în Dacia, pe la Alba-Iulia (Apulum) până la Deda. El trecea prin localitățile: Vețel, Vințul-de-Jos, Alba-Iulia, Vințul-de-Sus, Războieni, Cușerda, Hadrev, Ciuci, Gheja, Bogata, Orășeni, Iernut, Cipău, Ogra, Sânpaul, Ungheni, Cristești, Sâncraiu de Mureș, Remetea, prin fața orașului Tg.-Mureș, Sfânta Ana, Grădiște, Poca, Voivodeni, Reghinul-Săsesc, Brâncovenești, Deda.

2. Drumul prin valea Târnavei dela Alba-Iulia, prin Micăsasa, Sighișoara, la Odorhei.

3. Drumul de legătură dintre valea Târnavei-Mari și drumul Oltului care ducea la pasul Oituz. Trecea prin Sighișoara, Stein, Ungra, Hoghiz, Apata, Chileni, Tg.-Secuesc, la castrul dela Brețcu, care apăra intrarea în pasul Oituz. Credem că acest drum poate fi identificat cu o parte din marele drum Porolissum — Tyras, menționat de Geograful Ravennat.

4. Drumul dela *Napoca* (Cluj) ce mergea dealungul Someșului pe la castrul dela Gherla, pe la Dej, Cuzdrioara, Boarța, Breaza, Reteag, Uriul, castrul și așezarea romană dela Ilișua, Cristeștii-Ciceului, Cudu, Beclean, Cuci, Sintereag, Șomfalău, Monariu, Jelna, Bistrița.

5. Alt drum era o ramură a celui care mergea pe valea Mureșului, pe la Niraștău, Lorința, Ungheni, Tg.-Mureș, Iedu, Chibelin, Moșuni, Iobăgeni, Sân-Martin, la castrul dela Călugăreni.

6. Un drum spre est pare să fi făcut legătura între drumul Someșului și acela al Mureșului. Urme la Șovar, Siclău, Șovarad, Tălișoara, Sicul.

In afară de aceste drumuri, erau și altele de o folosință mai restrânsă, pentru traficul local. Așa era drumul care lega *Apulum* cu *Ampelum* (Zlatna) și prin acesta cu regiunea minelor de aur. Importanța lui era dealtfel destul de mare.

4. **Drumurile romane din Oltenia și Muntenia.** In Oltenia, arheologul Tocilescu a mai determinat, în afară de cele două drumuri menționate de itinerarii (Drobeta—Romula și cel dealungul Oltului), un altul dela *Drobeta* prin Cătune, Rovinari, castrul dela

Bumbeşti, prin pasul Vulcan la *Sarmizegetusa*[1]), precum şi alte două cu o folosinţă locală: dela *Castra Nova* (Drăgăneşti) la Roaba—Bechet, pe Dunăre; dela *Romula* la Izlaz, lângă gura Oltului.

Un drum paralel mergea dela Romula la *Sucidava* (C lei), unde se afla un castru, chiar în faţa centrului legionar dela *Oescus*[2]).

Pe harta anexată la publicaţia lui, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Tocilescu mai însemnează un drum presupus dela Bumbeşti la Ioneştii-Govorei (*Buridava*); despre acesta, Al. Ştefulescu spune că trecea în judeţul Gorj pe la Iezureni, Glodeni, Săcel, Polovraci. Tocilescu îl continuă tot ipotetic peste Olt, pe la Piteşti, Ploeşti, Ceptura, Pietroasa, Buzău, Râmnicu-Sărat, Focşani, Adjud. E îndoielnică existenţa acestui drum dealungul munţilor în Muntenia.

In ţinutul clientelar al Munteniei, acelaş arheolog a identificat patru mari linii de comunicaţie:

1. Dela Zimnicea (în faţa oraşului reşedinţă de legiune, *Novae*), pe la Frumoasa, Alexandria, Roşiorii-de-Vede, pe lângă Piteşti, pe la Bran, la Râşnov şi de acolo probabil spre drumul Oltului. Pe hartă, Tocilescu îl duce tocmai la Breţcu, paralel cu drumul Oltului, ceeace nu pare probabil. De fapt această linie, care ar urma valea Vedei şi a Cotmenei, pare să fi avut două ramuri: una venind dela Reca—Pietroşani, unde s'au găsit urmele unei staţiuni romane, sau poate dela Zimnicea, unde se afla o veche staţiune getică, pe la Frumoasa, unde se cunoaşte existenţa unui castru de pământ şi lemn; iar alta dela Flămânda, lângă Turnu-Măgurele, pe la Putinei în sus, dealungul limesului creat de Septimiu Sever.

2. Dela *Sexanta Prisca* (Rusciuc) peste Dunăre, pe la Giurgiu (?), prin Bucureşti, Ploeşti, castrul roman dela Drajna, spre Ardeal. Asupra unui cap de pod la Giurgiu, Vasile Pârvan se îndoeşte şi îl admite în mod sigur la Olteniţa.

[1]) Pe acest drum este de fixat şi castrul dela Puţintei, ceva mai jos de Turnu Severin.

[2]) Urmele unei aşezări romane (poate o *statio* sau o *villa*) au fost descoperite de scriitorul acestor rânduri cu ocazia unor sondagii făcute în izlazul comunei Vădăstriţa, la circa 8 km. spre nord de Celei.

3. Dela Călăraşi, în faţa *Durostorului* (reşedinţă de legiune), prin Filipeşti, Focşani, la vechiul drum Barboşi—Breţcu.

4. Dela gura Siretului, pe la Poiana la Breţcu. Dintre drumurile menţionate de Tocilescu în Muntenia şi sudul Moldovei, numai acesta din urmă a putut fi bine precizat, datorită investigaţiunilor serioase făcute de Vasile Pârvan.

5. **Data construirii drumurilor romane din Dacia.** După cum am văzut, Dacia era împânzită cu o reţea de drumuri, care ajuta circulaţia şi o punea în directă legătură cu provinciile Imperiului. Unele din aceste drumuri, cele mai principale, au fost construite chiar din vremea lui Traian.

O piatră miliară din anul 108 d. Chr. (*CIL, III*, 1627) ne arată că la acea dată drumul ce mergea dealungul munţilor Apuseni, dela Sarmizegetusa la Porolissum, pe la Apulum, Potaissa şi Napoca, se construise până la această din urmă localitate.

Piatra miliară arată distanţa dela Potaissa, localitate menţionată ca un vicus din teritoriul rural al oraşului Napoca. La construcţia şoselei a lucrat *cohors I Flavia Ulpia Hispanorum milliaria civium Romanorum equitata.*

De o mare însemnătate strategică erau şi cele două drumuri ale Banatului: Lederata—Tibiscum şi Tsierna—Tibiscum. Despre acestea putem afirma că au fost construite tot de Traian, probabil în timpul războaielor cu Decebal. Castrul dela Arcidava, pe linia Lederata—Tibiscum, datează din vremea lui Traian, iar rostul lui era tocmai de a apăra acest important drum militar. Tot cu lagăre fortificate fusese prevăzut şi drumul Tsierna—Tibiscum. Pe podul de vase, care lega Tsierna cu Faliatis, de pe malul drept al Dunării, uşor se puteau trece trupele spre Dacia; transportul se uşura şi prin legătura cu Drobeta unde exista podul făcut de Apollodor.

După numele localităţii *Castra Traiana*, s'a dedus că şi drumul Oltului a fost construit de Traian. Am văzut că în al doilea război baza de operaţii împotriva Dacilor a fost Oescus, aşezat pe malul drept al Dunării, aproape de gura râului Olt, aşa că pare firesc să socotim construcţia acestui drum de pătrundere în Ardeal din vremea operaţiilor de război cu Decebal. Pe de altă parte, papirul descoperit de Hunt, despre care am mai pomenit, indică o

garnizoană militară la *Buridava* [1]), pe acest drum, imediat după cucerirea Daciei, încât putem afirma cu toată siguranța construirea drumului Oltului în timpul lui Traian.

Suntem înclinați a atribui lui Traian și drumul *Drobeta — Sarmizegetusa* (prin Puținței, Baia de Aramă, Bumbești, valea Jiului și pasul Vulcan). La Bumbești a avut garnizoană cohorta *IIII Cypria*, menționată în Dacia în anul 110 (*CIL*, *III*, Dipl. milit. no. XXXVI). Pe aci, fiind distanța cea mai scurtă dela Dunăre, unde era podul de piatră, la Sarmizegetusa, e dela sine înțeles că Traian și-a îndreptat dela început atenția asupra acestei căi de comunicație. In legătură cu acelaș pod de piatră dela Drobeta stătea drumul care traversa Oltenia (*Drobeta—Romula*) și a cărui ființă ar putea fi datorită tot lui Traian.

In rezumat, putem spune că încă dela început Romanii au făcut drumuri militare menite să lege provincia cu marile centre din sudul Dunării, în deosebi cu localitățile reședințe de legiuni; deasemenea centrul legionar al Daciei, *Apulum*, era în acelaș timp nod al căilor de comunicație din podișul Daciei transilvane. Drumurile erau întărite cu castre și stațiuni militare, cu rostul de a le apăra.

Din numeroasele pietre miliare, puse odinioară pe marginea drumurilor pentru a arăta distanțele, în vremea de azi s'au găsit numai șapte. Cea mai veche este aceea referitoare la porțiunea Potaissa—Napoca, datând din anul 108 (*CIL*, *III*, 1627). Alta arată reconstruirea în anul 165 a șoselei Napoca—Porolissum (C. Daicoviciu, *Un nou « milliarium » din Dacia*, Cluj, 1933), care a fost refăcută sub împăratul Caracalla (211—217 d. Chr.). In anul 236, împăratul Maximinus a construit drumul, de sigur peste un altul mai vechi, care ducea dela Zutor (*Optatiana*) la Almașul-Mare, în partea de nord-vest a Daciei (*CIL*, *III*, 8060). Dela acest împărat s'a mai găsit o piatră miliară pe drumul Oltului, ceeace arată activitatea lui constructivă și în această parte (*CIL*, *III*, 14216^{19}). Evident că ele îi erau necesare pentru deplasarea trupelor în luptele ce le-a avut de susținut în Dacia. Tot pe drumul Oltului s'a dat de alte două pietre miliare, una din anii 193—211,

[1]) C. Daicoviciu se îndoește asupra numelui localității din papirus și crede că ar putea fi *Piroboridava*.

vremea împăratului Septimiu Sever (*CIL*, *III*, 13802), și alta fără o datare precisă, dar socotită din prima jumătate a secolului al III-lea (*CIL*, *III*, 14216^{18}). Pe șoseaua Micia—Apulum a fost găsită o piatră miliară din vremea împăratului Vibius Trebonianus Gallus, adică din anii 251—253 (*CIL*, *III*, 8061). Aceasta dovedește că până aproape de ultimele timpuri ale stăpânirii romane în Dacia activitatea constructivă nu a încetat și mai cu seamă drumurile, a căror însemnătate militară creștea pe măsura întețirii luptelor cu barbarii, constituiau una din primele preocupări ale administrației imperiale.

Drumurile erau supraveghiate de soldați numiți *beneficiari*, fixați în numeroase stațiuni.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare antice: *Tabula Peutingeriana*, *Itinerarium Antonini*, la K. Miller, *Itineraria romana*, Stuttgart, 1916, p. XIII—LV. Ravennatis Anonymi *Cosmographia*, edd. M. Pinder et G. Parthey, Berolini 1860, IV, 5, 7, 14.

Izvoare literare moderne: A. Alföldi, *Studi ungheresi sulla romanizzazione della Pannonia*, în *Gli Studi Romani nel Mondo*, vol. II, Bologna 1935—XIII, p. 281. Idem, *Pannonia romaiságának kialakulása és történeti kerete*, Budapest, 1936, p. 63. M. Besnier, *Via*, în *Dict. des Ant.*, s. v., p. 781, 805—807. R. Cagnat et V. Chapot, *Manuel d'archéologie romaine*, I, Paris, 1916, p. 41—52. V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, p. 96—110. A. Cucu, *Drumurile romane în Banat*, în *Analele Banatului*, 1929, p. 45—52. Fr. Cumont, *Fragment d'un bouclier portant une liste d'etapes*, passim. C. Daicoviciu, *Un nou « milliarium » din Dacia*, extras, Cluj 1933, 6 p. A. von Domaszewski, *Die Beneficiarer-Posten und die römische Strassennetze*, în *Westdeutsche Zeitschrift*, XXI, 1902. p. 158—211 (inaccesibilă). N. Feliciani, *Dacia*, în Ruggiero-*Dizionario epigrafico*, s. v., p. 1454. G. Fischer, *Zwei römische Inschriften aus Billak bei Bistritz*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenb. Landeskunde*, 1921, p. 69. C. Gooss, *Studien zur Geographie und Geschichte d. Trajanischen Daciens*, Hermannstadt (Sibiu), 1874, p. 33—47. Idem, *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, Hermannstadt (Sibiu), 1876, p. 64 și urm. O. Hirschfeld, *Die römischen Meilensteine*, în *Sitzungsber. der k. preuss. Akad. d. Wiss.*, Berlin 1907, p. 165—190. J. Jung, *Zur Geschichte der Pässe Siebenbürgens*, în *Mitt. des Instituts für österreich. Geschichtsforschung* IV. Ergänzungsband, Innsbruck, 1893, p. 5—9. Idem, *Fasten der Provinz Dacien*, p. 141—157. Kiepert, *Harta Daciei și a provincilor limitrofe la CIL, III*. P. Király, *Dacia Provincia Augusti*, 2 vol., Bistrița 1893, I p. 347—364. R. Kematmüller, *Die Römerstrassen im Banat, respective in Südungarn*, în *Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik*, 1892,

p. 214—220 cu o hartă. W. Kubitschek, *Eine römische Strassenkarte*, în *Jahreshefte*, 1902, p. 20—89. Idem, *Itinerarien*, în *Real-Encycl.*, s. v. Idem, *Karten*, în *Real-Encycl.*, s. v., 2113—2121. I. Marțian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, Bistrița, 1920, passim. K. Miller, *Itineraria romana*, Stuttgart, 1916, p. XLI; col. 413—556, în deosebi 539—556. V. Pârvan, *Câteva cuvinte cu privire la organizația provinciei Dacia Traiană*, București, 1906, p. 20—28. Idem, *Castrul de la Poivna*, p. 27—31. Idem, *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, p. 29, 46, 48, 115, 128, 140. Idem, *Getica*, p. 109—110. C. Patsch, *Die Saveschiffahrt in der Kaiserzeit*, în *Jahreshefte*, 1905, p. 139—141. Tr. Simu, *Drumuri și cetăți romane în Banat*, Lugoj, 1924, p. 15—18. C. Schuchhardt, *Wälle und Chausseen im südlichen und östlichen Dacien*, în *Arch.-ep. Mitt.*, IX, 1885, p. 228—229. J. Schnetz, *Neue Beiträge zur Erklärung u. Kritik des Textes der Ravennatischen Kosmographie*, în *Philologus*, LXXXVII, 1932, p. 80—113. Al. Stefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, Tg. Jiu, 1904, p. IV, 83—84, 180. G. Téglas, *Despre drumul dela Palanca la Jupa*, în *Arch. Közlemenyek*, 1899, rezumat în *Revue archéologique* 1901, p. 152. Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, p. 126 și harta. R. Uhden, *Bemerkungen zum römischen Kartenfragment von Dura-Europos*, în *Hermes*, LXVII, 1932, p. 117—125.

II. FORTIFICAȚIILE DACIEI

1. **Fortificațiile podișului transilvan.** Dacă drumurile aveau menirea să lege noua provincie de restul Imperiului și să ușureze transporturile militare, în schimb asigurarea stăpânirii ținutului o făceau fortificațiile: castre, valuri și turnuri de observație, fixate în punctele strategice.

Socotită ca un avantpost al hotarului natural al Imperiului, care era Dunărea, Dacia a primit o orânduire defensivă după această înțelegere.

Se făcuse o distincție între ținutul Olteniei, corespunzător în linii generale Daciei Inferioare din vremea lui Hadrian, și podișul Transilvaniei sau Dacia Superioară. Aceasta din urmă primise încă dela Traian trupe legionare, fixate în lagărul dela Apulum.

După A. von Domaszewski, sistemul de apărare defensiv al platoului transilvan se compunea dintr'un mare centru întărit, castrul legionar dela *Apulum*, așezat pe actuala «Cetate» din Alba-Iulia, având în jurul lui dispuse concentric o serie de *castella* stabilite la intrările văilor.

Atât după itinerariile antice, cât și din cercetările întreprinse pe teren de arheologi, s'a putut preciza o linie de castre și de stațiuni militare, care începea la *Micia* (Vețel), castru așezat pe valea Mureșului la locul de intrare dinspre ținuturile iazyge în interiorul Daciei, trecea prin *Germisara* (Cigmău), tot pe Mureș, apoi dealungul munților Apuseni, pe la *Apulum*, *Brucla* (Aiud), *Salinae* (Uioara), *Potaissa* (Turda), unde dela anul 166 se instalase legiunea V Macedonica, la *Napoca*. Aci era o răspântie. Linia principală de apărare se îndrepta către *Porolissum* (Moigrad), pe la *Optatiana* (Zutor), Unguraș și *Certie* (Romita).

Această linie de castre, legate prin marele drum ce unea Sarmizegetusa cu Porolissum, avea în primul rând scopul de a

apăra ținutul minelor de aur. Pătrunderea barbarilor se putea face dinspre vest pe valea Mureșului către Apulum și de acolo pe valea Ampoiului; sau pe valea Crișului-Repede către valea Someșului, la Napoca și Potaissa, iar de aci pe valea Arieșului până în inima ținutului minier. Se putea pătrunde dinspre apus, dar cu multă greutate, și pe valea Crișului-Alb. Ținta atacatorilor

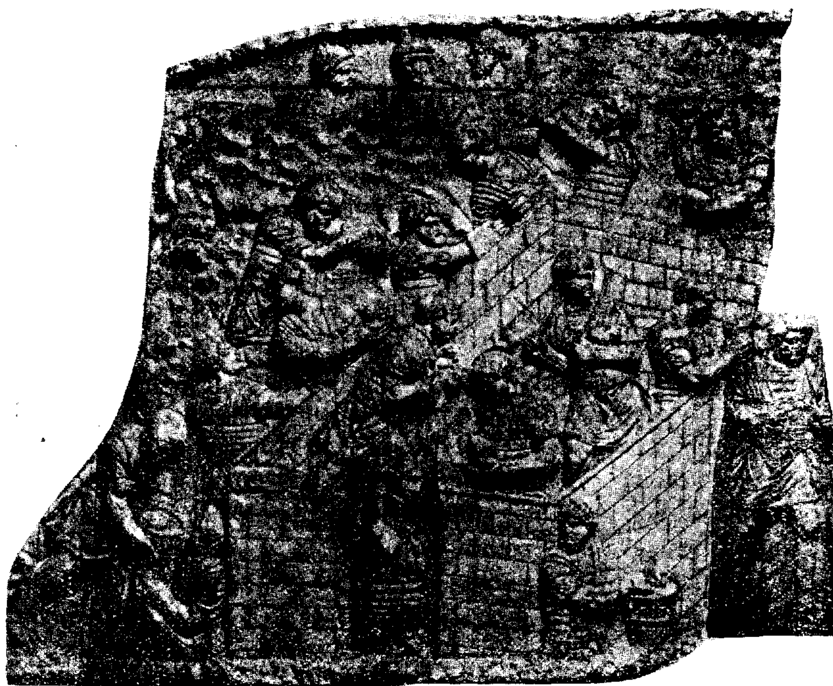

Fig. 12. Legionarii construesc un castru.
(Lehmann-Hartleben, *Trajanssäule*).

era de a prăda, nu atât minele propriu zise, cât mai ales depozitele de aur aflate în centrul administrativ dela Brucla la început, apoi la *Ampelum* (Zlatna). Depozite poate să fi fost și la *Alburnus* (Roșia). Pentru a se ajunge la Ampelum nu se putea folosi decât calea Ampoiului, cu drumul roman de acolo; tot așa pentru Alburnus, la care se mai putea pătrunde și prin valea Arieșului. Linia de stațiuni și lagăre militare menționată mai sus putea să facă față eventualelor năvăliri; dealtfel la Ampelum își avea

garnizoana un detașament de soldați din legiunea XIII gemina. Valea Arieșului mai era străjuită de un lagăr situat la *Moldovenești*. Dintr'o inscripție dela *Alburnus* s'ar deduce că acolo se afla un *castellum* (*CIL*, *III*, 7821), care nu trebue să surprindă dacă ne gândim că această localitate era un însemnat centru minier.

In munții Mezeșului, între Crișul-Repede și Someșul-Mare, arheologul ungur C. Torma a identificat acum câteva decenii urmele unor întăriri romane și a socotit că ar fi făcut parte dintr'un *limes*.

Fig. 13. — *Limes romanus* la Dunăre. Se văd turnurile de pază, construite în piatră. Balconul și acoperișul sunt de lemn. Tot de lemn este și gardul înconjurător.
(Lehmann-Hartleben, *Trajanssäule*).

Prin *limes* se înțelegea la început un drum de hotar. Mai târziu, în epoca imperială, limesul era însăși granița Imperiului și se compunea dintr'un drum prevăzut cu lagăre de apărare și turnuri de observație; iar în părțile unde nu erau obstacole naturale, în deosebi râuri, drumul și castrele erau precedate de un *vallum* de pământ sau de zid, prevăzut cu un șanț. Acest sistem forma un obstacol față de lumea barbară, căreia i se amintea astfel începutul lumii romane. Limesul se întindea în Britannia dealungul Rhinului și Dunării, în Asia și Africa, variind după situația geografică.

Organizarea limesului roman a început în epoca Flaviilor, atunci când Romanii au pus stăpânire pe *Agri Decumates*, ținutul dintre Rhin, Main și Dunăre. O temeinică organizare a dat limesului împăratul Hadrian, care a înțeles să nu mai mărească teritoriul Imperiului, ci dimpotrivă să întărească hotarele existente.

C. Torma interpretând greşit o inscripţie găsită la Căşei, lângă Dej (*CIL, III*, 827 = 7633), a crezut că acolo e vorba de un vallum şi în consecinţă a socotit că toate resturile de întărituri romane aflate de el în regiunea munţilor Mezeş fac parte dintr'un limes. Acesta se întindea pe o lungime de 65—70 kilometri; începând dela *Poieni*, pe Crişul-Repede, şi trecând peste munţi, pe la *Bucium*, ajungea la *Porolissum* şi *Tihău*, pe Someşul-Mare. Se compunea dintr'un vallum întrerupt din loc în loc, lat de 7—8 metri, şi un şanţ care şerpuia dealungul crestelor muntoase. Din loc în loc se aflau turnuri de piatră şi castele de pământ.

Cercetările lui Torma au fost reluate de A. Buday, care confirmă existenţa limesului din munţii Mezeşului.

Acceptată oarecum oficial, existenţa acestui limes a fost recent contestată de C. Daicoviciu, care, după cercetări personale făcute pe urmele lui Torma şi Buday, arată că aceştia s'au înşelat în identificarea diferitelor resturi. Astfel castrul identificat de Torma la Poieni e în realitate urma unei case vechi, tăiată de drumul de ţară. Valul de pământ cu şanţ, menţionat de Torma şi Buday, în realitate nu există. Singurele urme sigure de val şi şanţ se văd la nord-est de Porolissum, pe o distanţă de circa 600 metri cu 2—3 « burguri » de pământ. Nu se poate şti dacă această porţiune de val făcea parte dintr'un limes. Singurele resturi reale sunt micile turnuri de pază de piatră şi micile tabere de pământ, aşa cum au fost identificate de Torma şi Buday.

« Turnuri de observaţie, mici burguri şi tabere, la punctele necesare, formând o linie de frontieră controlată şi păzită, cu castrele de garnizoană a trupelor de graniţă în spatele lor, acesta ar fi fost « limesul dacic » după Mezeş », conchide Daicoviciu.

Evident că forturile fixate de Romani între Criş şi Someş (*Tihău, Porolissum, Romita, Unguraş, Bozna, Bucium, Bologa*) aveau menirea de a observa mişcările barbarilor din partea nord-vestică a provinciei şi în deosebi valea Crişului şi a Someşului-Mare, pe unde ei puteau să pătrundă către ţinutul minelor de aur. Punctul principal de observaţie şi apărare era castrul dela Porolissum, unde avem atestată prezenţa unor trupe auxiliare.

Vasile Pârvan socotea piatra miliară dela Bologa (*CIL, III*, 8060), care indică un drum roman în acele părţi pe vremea împăratului Maximinus, ca provenind în realitate dela Zutor (identificat

azi de Daicoviciu cu vechea *Optatiana*), din regiunea Ansamensilor. Faptul însă nu a fost demonstrat. Nu e îndoielnic ca regiunea Ansamensilor să se fi întins până spre Bologa, iar piatra miliară să indice un drum între cetăţile de apărare pe care nici Daicoviciu nu le neagă. E iar posibil că acest drum să fi fost construit târziu, în timpul marei presiuni a barbarilor sub Maximin. Inscripţii au fost găsite şi în localitatea *Bucium*, din aceeaşi regiune, unde este atestată prezenţa unei cohorte (*CIL, III*, 8074[22], 7645).

Nordul Daciei romane era apărat de o linie de castre care începea cu cel dela *Tihău*, aşezat nu departe de *Porolissum*, la confluenţa Almaşului cu Someşul-Mare. Urma apoi castrul dela *Căşei*, situat la 6 km. de Dej, la vărsarea Someşului-Mic în Someşul-Mare. Tot pe acest râu, mai spre est, se afla castrul dela *Ilişua*. Aceste trei castre, situate la distanţe neegale, se sprijineau pe castrul dela *Gherla*, unde a avut reşedinţă permanentă în timpul stăpânirii romane în Dacia o trupă de cavalerie (*ala II Pannoniorum*). Castrul dela Gherla se afla pe Someşul-Mic şi apăra în acelaş timp drumul care lega Napoca cu castrele dela Căşei şi Ilişua.

In legătură cu această linie de castre nordice trebue pus castrul identificat la *Orhei*, lângă Bistriţa transilvană. Rostul lui era de a face faţă unei eventuale năvăliri dinspre pasul Dornei, din ţinutul Costobocilor şi Carpilor. Legătura cu celelalte castre o face drumul care venea dela Napoca.

Dinspre est, provincia era deasemenea apărată de lagăre fixate pe văile râurilor. Am văzut că dealungul râurilor Romanii construiseră drumuri, al căror rost militar se învedera tocmai prin prezenţa castrelor. Astfel valea Mureşului până la Apulum era apărată de castrul dela *Brâncoveneşti* (41 km. nord de Tg.-Mureş) şi de cel dela *Bogata* (?) [1]), aşezat cam la egală distanţă între castrul Brâncoveneşti şi *Apulum*. Se bănue a fi existat un castru şi la *Cristeşti*, mai jos de Târgu-Mureş, dar se pare că a fost

[1]) Daicoviciu îmi atrage atenţia că menţionarea acestui castru a fost făcută de cercetătorul ungur Orban Balász, care aducea drept argument existenţa unor cărămizi cu ştampila legiunii V Macedonica în pavimentul bisericii reformate din această localitate

distrus de apa Mureșului; singurele urme găsite sunt ale așezării civile.

Pe malul stâng al Nirajului, care se coboară din munții Gurghiului pentru a se uni cu Mureșul, se afla castrul dela *Călugăreni*. Pe Târnava-Mică, spre munți, era castrul dela *Sărata* (lângă Sovata) și poate, după urmele găsite, să fi fost unul și la *Diciosânmartin*. Mai jos de acesta, la *Cetatea-de-Baltă*, A. Buday a

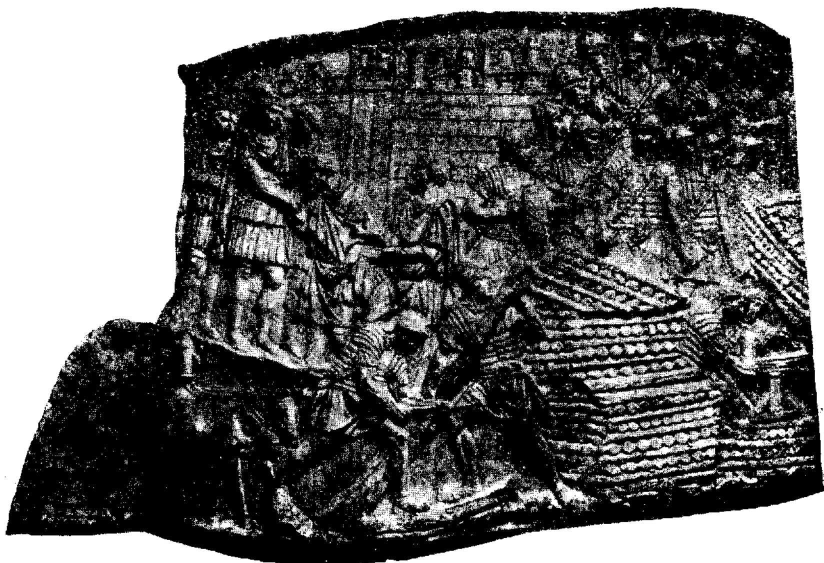

Fig. 14. — Legionarii construesc un turn de apărare din lemn. La un crenel au fixat o mașină de războï.
(Lehmann-Hartleben, *Trajanssäule*).

identificat un mic lagăr de pământ, a cărui existență nu pare să fi fost îndelungată.

Intre cele două Târnave, pe linia estică a castrelor, se afla castrul dela *Inlăceni*. Dealungul Târnavei-Mari mai sunt notate de unii cercetători castre la *Odorhei* și *Sighișoara*.

Din valea Târnavei-Mari se putea trece cu ușurință prin valea Homorodului, în valea Oltului, dealungul căruia șerpuia marele drum ce venea din centrul Daciei către pasul Oituz. Romanii au prevăzut și valea Homorodului cu un castru la *Păuleni*. Intre acesta și Odorhei, Gooss în cronica lui arheologică menționează,

după cercetătorul ungur Orban, existența unui castru la *Mărtiniș* (17 km. depărtare de Odorhei).

La *Hoghiz*, lângă confluența Homorodului cu Oltul, se afla un pod peste care trecea șoseaua romană ce ducea spre pasul Oituz. Podul era apărat de un castru.

Valea Oltului, cu drumul de pe ea, era prevăzută în partea ei transilvană cu următoarele castre de apărare: în fața pasului Oituz, castrul dela *Brețcu*, apoi mai jos cel dela *Comolău*, nu departe de confluența pârâului Negru cu Oltul, cel dela *Hoghiz* menționat, și mai către apus cel dela *Cincșor*, între Făgăraș și Turnu-Roșu. Gooss mai notează un castru la *Olteni*, aproape de pârâul Negru.

Câmpia Bârsei era supraveghiată și de castrul dela *Râșnov*, al cărui rost pare să fi fost în legătură cu limesul identificat de Tocilescu în Muntenia, pe linia Flămânda—Câmpulung—Bran.

Pe drumul de legătură dintre valea Oltului și a Mureșului, dela Turnu-Roșu la Apulum, s'au identificat alte două castre: unul la *Tâlmaci* și altul la *Apoldul-de-Sus*.

Drumul de trecere din pasul Jiului în valea Sebeșului era străjuit de un castru situat tocmai în munte, pe *Vârful lui Petru*. In apropiere, pe muntele *Comarnicelul*, G. A. T. Davies a identificat alte două castre.

Până acum, cercetările făcute în Transilvania, mai ales în părțile răsăritene, nu au fost prea numeroase, iar săpături sistematice nu s'au făcut sub vechiul regim unguresc decât câteva. De abia de câțiva ani s'a început o activitate mai intensă și mai științifică. De pe urma acesteia sperăm să putem avea într'un timp mai scurt investigații și date precise asupra fortificațiilor romane din Dacia transilvană.

Din cele expuse până acum, vedem că văile râurilor, socotite ca drumuri de pătrundere a barbarilor în Dacia, au fost prevăzute de Romani cu șosele strategice, apărate din loc în loc de lagăre întărite, ocupate de trupe auxiliare sau de detașamente legionare. In niciun caz, din cele ce cunoaștem până în prezent, nu poate fi vorba în regiunea Transilvaniei de un limes roman.

Jung a observat cu dreptate că așezarea castrelor răsăritene este în legătură și cu pasurile munților, pe unde barbarii puteau năvăli mai ușor; deasemenea aflarea acestor castre la poalele

munților Vulcanici arată că stăpânirea romană nu a trecut spre răsărit peste acești munți. Nu este totuși exclusă prezența unor posturi romane de observație și dincolo de linia castrelor, spre est. Pentru aceasta ar vorbi urmele drumului dealungul Mureșului, care merge mai sus de castrul dela Brâncovenești, până la Deda.

Cu totul altfel era în partea sud-estică a podișului Transilvaniei. Aci stăpânirea romană nu cuprindea numai valea Oltului, dar se ridica în munți până la Oituz, pentru a asigura, prin pasul local, legătura cu drumul comercial și militar de pe valea Siretului spre Dunăre [1].

2. **Fortificațiile romane în Banat.** Stăpânirea romană din Dacia transilvană se lega cu aceea a provinciilor moesice prin regiunea Banatului și a Olteniei. Hotarul sud-estic al Daciei romane era la Olt, pe când cel vestic nu știm dacă se mărginea la drumul Lederata—Tibiscum sau Tsierna—Tibiscum. Aceste două drumuri ale Banatului erau prevăzute cu castre și stațiuni militare. Faptul că pe ultima este menționată existența unor stațiuni vamale făcuse pe A. von Domaszewski să admită, după cum am văzut în alt capitol, că ea forma hotarul dintre Dacia și Moesia Superioară; dar afirmația lui a fost contestată. O dovadă sigură însă nu avem, căci lipsa de săpături și cercetări ale localităților romane din Banat îngreuiază precizările istorice. Singurul castru care s'a bucurat de o săpătură sistematică a fost cel dela Vărădia (*Arcidava*), de pe drumul Lederata—Tibiscum, despre care știm că a dăinuit până în secolul al III-lea. Săpături sistematice a făcut și răposatul G. Mateescu la Jupa (*Tibiscum*), dar rezultatele n'au fost publicate. E mai probabil că drumul Lederata—Tibiscum făcea parte tot din Dacia. La *Lederata* el era legat printr'un pod cu malul drept și centrul legionar dela Viminacium; de o parte și de alta a podului se aflau două castre. Un alt castru, în afară de cel dela Arcidava, a fost identificat la *Centum Putei* (*Surduc*).

Castrele, ale căror urme se mai văd pe linia Tsierna—Tibiscum, sunt cele dela *Tsierna* (Orșova), *Praetorium* (Plugova), *Gaganis* (Teregova) și *Tibiscum* (Jupa).

[1] Ipoteza lui A. Buday, bazată pe așezarea castrelor Daciei, că această provincie a fost cucerită treptat de Romani, nu se poate susține în mod serios și C. Daicoviciu a arătat netemeinicia ei.

Pe Dunăre, între Tsierna și Lederata, la localitatea actuală *Pojejena sârbească*, dela capătul unui vechi drum roman care unea fluviul cu Praetorium prin Dalboșeț, se afla deasemenea un castru, vizibil încă. Un altul ar fi, după L. Böhm, la *Caonița*.

3. **Fortificațiile romane din Oltenia și Muntenia.** Ca și drumurile de legătură prin Banat, șoseaua care lega orașul Apulum cu Dunărea pe valea Oltului era prevăzută cu lagăre întărite. Am văzut

Fig. 15. — *Castrul dela Bumbești*. Turnul de răsărit al porței principalis dextra. (Foto *C. N. Plopșor*)

pe cele două identificate între Turnu-Roșu și Apulum, la Tălmaci și Apoldul-de-Sus.

Cercetările făcute de Gr. Tocilescu în Oltenia au dus la descoperirea și precizarea unui limes dealungul râului Olt. Arheologul român îi data originea în vremea lui Hadrian; dar știri mai noi și o interpretare mai largă a izvoarelor antice, asupra cărora am insistat în alt capitol, au dus la concluzia că drumul Oltului a fost construit și întărit cu castre chiar din timpul cuceririi Daciei de Traian.

Pe acest limes, alcătuit din drumul militar cunoscut din itinerarii și după pietrele miliare găsite, se aflau douăsprezece

castre: la *Izlaz*, *Slăveni*, Reşca (*Romula*), Enuşeşti (*Acidava*), Drăgăşani (*Rusidava*), Ioneştii-Govorei (*Pons Aluti*), Slăviţeşti-Boroneasa (*Buridava*), Gura-Văii (*Castra Traiana*), Bivolari (*Arutela*), Racoviţa-Copăceni (*Praetorium*), Câineni (*Pons Vetus*), Boiţa (*Caput Stenarum*).

Tot cu castre erau prevăzute şi drumurile interioare ale Olteniei, cum erau Drobeta—Bumbeşti—Sarmizegetusa sau Drobeta—Romula. Pentru primul, serveau castrele identificate la *Drobeta*, *Puţintei* şi *Bumbeşti*. Al Ştefulescu menţionează şi la *Vârţ* un castru de pământ [1]). Pentru al doilea, ştim din itinerariile antice că era unul la *Drăgăneşti* (jud. Romanaţi), care se numea *Castra Nova*. Alte castre nu s'au putut identifica pe acest drum. Până în vremea din urmă se considera castrul dela *Răcari*, pe valea Jiului (lângă calea ferată), ca fiind vechiul *Amutrium* al itinerariului, dar Gr. Florescu, care l-a săpat şi studiat, spune că el nu se poate identifica cu localitatea antică arătată de itinerar, deoarece se află pe un drum lateral, ramură a drumului Drobeta—Romula, ce porneşte de pe lângă Craiova şi merge în sus pe stânga Jiului până la Răcari, iar de acolo la castrul dela Bumbeşti. Am văzut mai sus că Amutrium este localizat de K. Miller la gura Motrului.

Un alt castru, cu urme bine vizibile, se afla pe malul Dunării, lângă Corabia, la Celei (*Sucidava*). Un drum, care trecea prin Vădăstriţa [2]), unea castrul şi aşezarea civilă de aci cu Romula; tot pe aci se făcea legătura cu colonia *Oescus*, de peste Dunăre.

Precum vedem, ţinutul de legătură dintre platoul Daciei transilvane şi provinciile romane dela sudul Dunării, corespunzător în linii generale Daciei Inferioare, era prevăzut cu drumuri ce duceau către fluviu, dealungul cărora erau fixate castre. Deasemenea era prevăzută cu lagăre întărite şi şoseaua Drobeta—Romula, care trecea prin mijlocul Olteniei.

După anul 200, sub împăratul Septimiu Sever, dominaţia romană întinzându-se efectiv şi în ţinutul clientelar dela răsărit

[1]) Colegul Nicolăescu-Plopşor îmi relatează că a făcut personal cercetări în acest loc. Rezultatul este că nu poate fi vorba de un castru, ci de o aşezare preistorică.

[2]) Sondagii executate de autorul acestor rânduri în 1926, în izlazul acestei comune, au dat la iveală urmele unei aşezări romane.

de Olt, s'a construit un nou *limes*, alcătuit dintr'un drum, care pornea dela Flămânda, pe Dunăre (10 km. est de gura Oltului), trecea pe valea Vedei şi a Cotmenei şi de acolo la Râşnov. Despre acest drum, Tocilescu spune că era lung de 235 km. şi că era apărat de un zid de pământ ars (*Troianul*), lat de 2 m. şi înalt de 3 m. In spatele lui, cam la 150—300 m., se aflau castrele eşalonate pe distanţe variabile. Tocilescu a identificat în total 13 castre, dintre care 9 simple şi 4 duble. Acestea sunt dela Dunăre spre nord: *Flămânda*, *Putinei*, *Băneasa* (dublu), *Roşiorii-de-Vede*,

Fig. 16. — Castrul de pământ dela Fâlfani-Izbăşeşti.

Gresia, *Crâmpoia*, *Urlueni* (dublu), *Fâlfani-Izbăşeşti*, *Săpata-de-Jos* (dublu), *Albota*, *Purcăreni* şi *Jidova* (dublu).

Din cercetările făcute de noi pe urmele lui Tocilescu, am constatat că în timp ce castrele simple erau construite din pământ, cele duble aveau o parte cu zid de cărămidă sau pământ ars, iar cealaltă de pământ. Numai castrul dublu dela Jidova avea o parte de piatră şi alta de pământ. Intre aceste castre se aflau turnuri de observaţie, ale căror urme se văd astăzi ca movile înalte.

Dacă la *Drajna-de-Sus* castrul aflat acolo, pe malul Teleajenului, îşi justifică prezenţa cu rostul de a apăra drumul de legătură ce unea Ardealul cu Dunărea prin mijlocul ţinutului clientelar al Munteniei, în schimb apare cu totul singular micul castel de

pământ şi lemn aflat la *Frumoasa*, pe malul Vedei, cam la 10 km. spre nord de Dunăre.

Investigaţiile făcute în anul 1899 au stabilit un castru la *Dichiseni*, în părţile Bărăganului (15 km. spre est de Călăraşi), şi altul la *Filipeşti*, lângă linia ferată Buzău—Brăila. Cercetări mai serioase şi săpături nu s'au făcut. Aceste castre l-au îndreptăţit pe Tocilescu să presupună existenţa unui drum prin părţile Bărăganului către Focşani.

4. **Săpăturile arheologice.** Dintre numeroasele castre şi fortificaţii făcute de Romani în Dacia, prea puţine au fost studiate prin săpături sistematice. Până acum s'au bucurat de atenţia cercetătorilor numai câteva.

Pe vremea stăpânirii ungureşti în Ardeal, s'au săpat castrele dela Ilişua şi Gherla, făcându-se unele cercetări mai serioase şi la Râşnov. De către arheologii români au fost săpate, după 1920, castrele dela Breţcu, Căşei şi Veţel (Micia) [1]. In Banat, tot după 1920, s'au săpat castrele dela Tibiscum şi Arcidava.

In Oltenia, activitatea arheologului Gr. Tocilescu, desfăşurată către sfârşitul veacului trecut, deşi cam superficială, a scos totuşi la lumină o parte din castrele dela Drobeta, Bumbeşti, Slăveni şi Racoviţa-Copăceni; deasemenea cercetările lui au adus şi identificarea altora, în deosebi la limes alutanus. Recent, în Oltenia s'a continuat desgroparea castrului Drobeta şi s'a săpat sistematic castrul dela Răcari.

Pe linia Flămânda—Bran, s'a desgropat în vremea lui Tocilescu castrul dela Jidova, iar în timpul din urmă castrele dela Săpata-de-Jos şi Fâlfani-Izbăşeşti, făcându-se sondajii la Urlueni şi Băneasa.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare literare antice: S. H. A. *vita Hadriani*, c. 11,2, Idem *vita Antonini Pii*, c. 5,4.

Izvoare literare moderne: L. Böhm, *Alterthümer längs der Donau von Pancsova bis Orsova*, în *Arch.-ep. Mitt.*, IV, 1880, p. 179—180. A. Buday, *Restes du limes aux environs de Porolissum*, în *Dolgozatok*, V, 1914, p. 106—108. Idem, *Inscriptions latines non encore décrites*, în *Dolgozatok*, IV, 1913, p.

[1]) Recent aflu dela C. Daicoviciu că s'au efectuat săpături, sub auspiciile Institutului de Studii Clasice din Cluj, şi la Bologa, precum şi la Hoghiz.

107—108 (castrul de pământ dela Cetatea de Baltă). R. Cagnat, *Limes imperii*, în *Dict. des Ant.*, s. v., p. 1255. Idem, *Vallum*, în *Dict. des Ant.* s. v. Idem, *Les frontières de l'empire romain*, în *Journal des Savants*, 1901, p. 31. C. Daicoviciu, *Un nou « milliarium » din Dacia*, p. 5—6. Idem, *Micia. I. Cercetări asupra castrului*, în *ACMTr* 1930—1931, p. 3—43. Idem, *Dacica*. p. 254—256. Idem şi I. Miloia, *Cercetări arheologice în Banatul de sud*, în *Analele Banatului*, 1930, p. 10—25. G. A. T. Davies, *Topography and the Trajan column*, în *JRS*, 1920, p. 17. A. von Domaszewski, *Die Grenzen von Moesia Superior und der illyrische Grenzzoll*, în *Arch.-ep. Mitt.*, XIII, 1890. p. 142—143. Idem, *Zur Geschichte der römischen Provinzialverwaltung IV. Dacia*, în *Rhein. Museum*, XLVIII, 1893, p. 242. E. Fabricius, *Limes*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 573, 612, 642—646. Al. Ferenczi, *Dare de seamă asupra săpăturilor arheologice dela Cristeşti*, în *ACMTr* 1926—1928, p. 216—217. Gr. Florescu, *Castrul roman dela Răcari-Dolj*, p. 1—4. C. Gooss, *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, passim. L. Homo, *L'empire romain*, p. 203—217 (în deosebi p. 210—213). Idem, *Essai sur le règne de l'empereur Aurélien*, p. 208—209. G. Humbert, *Castellani*, în *Dict. des Ant. s. v.* I. Jung, *Zur Geschichte der Pässe Siebenbürgens*, p. 6—10. Idem, *Fasten der Provinz Dacien*, p. 130—140. E. Kornemann, *Die neueste Limesforschung*, în *Klio*, VII, 1907, p. 104—105; IX, 1909, p. 500—502, cu recenzia făcută de W. Barthel în *Bericht über die Fortschritte der römisch-germanischen Forschung im Jahre 1906—1907*, Frankfurt a. M. 1909, p. 174—181. Kubitschek, *Castellum*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 1754. Al. Lattyak, *Traces de limes dans les montagnes de Görgeny*, în *Dolgozatok*, 1917, p. 230—232. I. Marţian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, passim. Masquelez, *Castellum*, în *Dict. des Ant.*, s. v., p. 936—937. C. Moisil, *Repertoriu de localităţile istorice, preistorice ş. a. din judeţul Gorj*, în *Arhivele Olteniei*, 1926, p. 126—129. Th. Mommsen, în *CIL III*, p. 161 (Ilişua), 165 (Căşei), 167 (Porolissum), 168 (Optatiana), 178 (Brucla), 179 (Inlăceni), 220 (Micia), 225 (Germisara). J. Ornstein, *Die römische Niederlassung bei Szamos-Ujvár*, în *Arch.-ep. Mitt.*, XIV, 1891, p. 168—180. Idem, *Ausgrabungen bei Szamos-Ujvár*, în *Jahreshefte* IV, 1903, Beibl. col. 109—111; *ibid.*, XI, 1908, Beibl. col. 207—208. V. Pârvan, *Getica*, p. 275. P. Polonic, *Raportul general asupra cetăţii Jidova*, în Gr. Tocilescu, *Ms. Acad. Rom.* 5137 filele 227—235. Idem, *Lagărul roman dela Racoviţa*, raport de săpături şi cercetări, în Gr. Tocilescu, *Ms. Acad. Rom.* 5133 filele 10—12, 15—18. Idem, *Cercetările pe malul stâng al Dunării dela Călăraşi până la Brăila*, raport în Gr. Tocilescu, *Ms. Acad. Rom.* 5137, filele 122, 132—133. Tr. Simu, *Drumuri şi cetăţi romane în Banat*, Lugoj, 1924, p. 28—52. Al. Stefulescu, *Gorjul istoric şi pitoresc*, p. IV, 75, 83 şi 133. Gr. Tocilescu, *Comunicaţiuni arheologice şi epigrafice*, în *Analele Academiei Române*, s. II, t. XXV (1902—1903). (Şedinţa dela 3 Mai 1902) p. 11. Idem, *Manuscrisele* (*Ms. Ac. Rom.* 5139, filele 6—15). Idem, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, p. 120—126. K. Torma, *Der « Limes Dacicus »*, în *Ungarische Revue*, Budapest, 1882, p. 278—285. E. Weiss, *Statio*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 2211-2212.

III. DESCRIEREA CASTRELOR DIN DACIA

1. **Principiile castrametației în epoca republicană și în cea imperială.** Orice trupă romană, când poposea într'un loc, era obligată să-și fixeze și să-și întărească lagărul (*castra*). Cu cât popasul era mai îndelungat, cu atât construcția lagărului devenea mai solidă. In obiceiul armatei romane era ca așezarea lagărului să fie totdeauna în afara centrelor populate, în deosebi a orașelor.

Un lagăr se construia după anumite principii și regule, iar la început se proceda după un ritual asemănător celui obișnuit la întemeierea cetăților.

Castrele erau de diferite mărimi, după trupele care le ocupau. Istoricul grec Polybiu ne-a descris înfățișarea unui castru roman din epoca republicană. Acesta era de formă pătrată, cu frontul spre răsărit; pe fiecare din cele patru părți se afla câte o poartă. Cea din față se numea *porta praetoria*, cea din spate *porta decumana*, aceea de pe dreapta *porta principalis dextra*, iar aceea de pe stânga *porta principalis sinistra*. Un drum larg de 100 picioare (3,30 m.), numit *via principalis*, lega cele două porți din stânga și din dreapta, pe când poarta praetoria era unită cu poarta decumana prin *decumanus maximus*, un drum larg numai de 50 de picioare (1,65 m.).

Via principalis împărțea lagărul în două părți neegale, prima parte dinspre poarta praetoria cuprinzând două treimi din suprafața totală. Ea era rezervată campamentului trupei. In partea a doua, chiar pe decumanus, se ridica *praetorium*, cortul comandantului, în fața căruia se afla altarul de sacrificiu, precum și alte corturi pentru birouri. De jur împrejur, după o anumită regulă, se înșirau corturile ofițerilor.

Bineînțeles că datele lui Polybiu nu erau respectate întocmai, fiecare comandant trebuind să țină seamă în primul rând de condițiile locale; totuși în linii generale se respectau principiile.

In epoca imperială, sistemul de construcție al lagărelor se schimbă. Dacă pentru cunoașterea acestuia în epoca republicană suntem mărginiți numai la datele lui Polybiu, pentru vremea imperială, în afară de descrierea păstrată la scriitorul Hyginus, al cărui tratat *de munitionibus castrorum* este atribuit secolului al II-lea d. Chr., avem numeroase știri din urmele arheologice rămase în diferite părți ale fostului Imperiu Roman. Indicații căpătăm și din scenele ilustrate de pe Columna Traiană și Columna lui Marcu Aureliu, care reprezintă lagăre.

Forma castrului în epoca imperială nu mai e pătrată, ci dreptunghiulară. Ca și lagărul republican, cel imperial păstrează patru părți; dar suprafața lagărului este acum împărțită în trei părți aproape egale. Partea dinspre porta praetoria, până la via principalis, se numește *praetentura*, partea din mijloc cuprinde *praetorium* și *latera praetorii*. E despărțită de ultima parte, *retentura*, printr'un drum, *via quintana*. De jur împrejurul castrului, în partea interioară pe lângă zid, se află un drum îngust de 30 picioare (1 m.), *via sagularis*.

Intr'un lagăr din epoca imperială, edificiul cel mai însemnat este *praetorium*. La început el era cortul comandantului. Cu timpul, pe măsura în care lagărul devine statornic, el se transformă într'o clădire. Intr'un mare castru, pretoriul se compune din trei încăperi: o sală de intrare, mare cât toată lărgimea edificiului sau chiar mai mult; o curte interioară unde se aflau diferite clădiri printre care și depozitul de arme (*armamentarium*) și apoi o altă curte în fundul căreia se afla capela, unde se depuneau *signa* trupei și unde de asemenea se afla *aerarium*, cassa cu economiile soldaților. Se știe că acestea erau puse sub protecția insignelor trupei, socotite sacre. De o parte și de alta a capelei se aflau birourile. Tot în această parte mai târziu, după Septimiu Sever, când ofițerii inferiori și subofițerii au primit dreptul de a se reuni în colegii (*scholae*), și-au clădit aceștia sălile lor de reuniune.

Deobicei lagărul era înconjurat de un *șanț* paralel cu zidul. Adâncimea și lărgimea lui erau variate. Rostul șanțului era de a ține pe dușman cât mai departe de zidul castrului. Intre șanț și zid se lăsa o porțiune de teren, numită *bermă*.

Mai întotdeauna castrele trupelor auxiliare erau astfel construite, încât să adăpostească o singură trupă: *ala*, *cohors*, *numerus*;

rareori erau adăpostite mai multe corpuri de trupă în acelaş lagăr. După datele cunoscute, mai ales din studiul castrelor dela limesul germanic, s'au putut stabili următoarele dimensiuni:

Suprafaţa unui castru, care adăpostea o ala milliaria, era de 5,2—6,1 ha; pentru o ala quingenaria de 3,8—4,3 ha; pentru o cohors milliaria de 3,1 ha; pentru o cohors quingenaria equitata de 2,14—3,34 ha; pentru o cohors quingenaria peditata de 1,7—2,7 ha. Castrele numerilor erau şi mai mici, variind între 0,6—0,7 ha.

2. **Lagărele legionare din Dacia.** Despre cele două lagăre legionare din Dacia[1]) nu avem ştiri precise. Ştim din cercetările făcute de arheologi, în deosebi de Bela Cserny, că lagărul dela *Apulum*, destinat probabil la început să cuprindă legiunile XIII gemina şi I adiutrix, a fost construit nu departe de vechiul oraş dacic Apulum, situat pe Mureş şi anume pe locul actualei «Cetăţi» din Alba-Iulia, a cărei înălţime domină ţinutul dimprejur. Inscripţiile găsite arată că pe vremea împăratului Antoninus Pius s'a adus apa în castru printr'un apeduct (*CIL*, *III*, 1061); deasemenea aflăm despre existenţa depozitului de arme, *armamentarium* (*CIL*, *III*, 1121 şi 1138), a unui edificiu sacru (*CIL*, *III*, 1158) şi a unui templu cu ceasornic, *templum horologiarium* (*CIL*, *III*, 1070). Pe teritoriul din jurul acestui lagăr, în partea de nord şi nord-est, s'a desvoltat mai târziu din canabe, adică din prăvălioarele şi colibele negustorilor, veteranilor şi familiilor soldaţilor aşezate acolo, un oraş nou, care a primit rangul de *municipium* şi apoi de *colonia Apulum*. Intre acesta şi vechiul oraş Apulum de pe Mureş era o şosea, de o parte şi de alta căreia se aflau morminte.

Lagărul dela *Potaissa*, construit după anul 166 de legiunea V Macedonica, se afla pe platoul situat la nord-vest de actualul oraş Turda. Gooss în *Cronica* sa spune că se mai văd urmele unei porţi, iar dimensiunile sunt de 570 paşi lăţime pe 795 lungime, ceeace ar da o formă dreptunghiulară de aproximativ 430 × 600 m. Suprafaţa ar fi deci de circa 26 ha, spaţiu suficient pentru a

[1]) Deşi se pare că legiunea IIII Flavia Felix, care a făcut parte în primii ani din armata de ocupaţie a Daciei, a avut garnizoana la Sarmizegetusa, cercetările întreprinse până acum n'au scos la iveală nici o urmă de lagăr.

cuprinde o legiune. In interiorul castrului se mai vedeau, pe la jumătatea secolului trecut, resturi de construcţii şi chiar mozaicuri. Lângă lagăr se afla un sat (*vicus*), existent încă din primii ani ai cuceririi Daciei. Ca şi la Apulum, din canabele legiunii şi din satul apropiat s'a desvoltat foarte repede un oraş devenit *municipium* şi apoi *colonia Potaissa*.

3. **Castelele trupelor auxiliare.** In privinţa castrelor sau castelelor (= castre de dimensiuni mai mici) construite şi ocupate de trupele auxiliare suntem mai informaţi. Cu toate că, după cum am observat şi mai sus, numai câteva au fost săpate sistematic, ajungându-se prin aceasta la concluziuni precise, totuşi s'au recunoscut urmele mai multora şi chiar li s'au precizat dimensiunile.

Dăm după C. Daicoviciu lista castrelor din Dacia, ale căror dimensiuni sunt bine stabilite:

Ilişua: 180 × 180 m. (de fapt 182,05 × 182,05); *Gherla*: latura de est 162 m., latura de vest 55 + 102 m., latura de nord 133 m., latura de sud 169 m.; *Căşei*: 165 × 165 m.; *Breţcu*: 180 × 160 m.; *Răcari*: 173,20 × 141,50 m.; *Drobeta*: 135 × 140 m.; *Râşnov*: 108 × 114 m.

La această listă este de adăugat aceea a unor castre, ale căror dimensiuni sunt stabilite numai aproximativ. Acestea sunt:

Inlăceni: 142 × 159 paşi; *Agriş* = (Unguraş): 250 × 160 paşi; *Gârbău*: 300 paşi în perimetru; *Hoghiz*: 312 × 233 paşi; *Comolău*: 160 × 140 paşi; *Mărtiniş*: 300 × 300 paşi (?); *Călugăreni*: 210 × 160 paşi; *Sărata*: 250 × 250 paşi; *Tihău*: 168 × 155 paşi; *Moldoveneşti*: 195 + 100 + 310 paşi; *Bucium*: 205 × 170 paşi; *Brâncoveneşti* (=Veţa): 213 × 213 paşi; *Bozna*: 500—600 paşi în perimetru; *Romita*: 280 × 200 paşi; *Porolissum* (Moigrad): 250 × 375 metri. Castrele din munţii Orăştiei: *Vârful lui Petru*: 220 × 195 m.; *Comărnicel 1*: 300 × 159 m.; *Comărnicel 2*: 300 × 260 m. In Banat *Plugova*: 110 × 135 m.; *Tibiscum*: 160 × 140 m.

Din acest tabel, căruia i se mai pot adăuga castrul dela *Micia*, cel dela *Vărădia* (Arcidava), castrele din Oltenia săpate sub direcţia lui Tocilescu, dar nepublicate (*Slăveni*: 140 × 120 m.; *Racoviţa*: 112 × 101 m.), precum şi cele din Muntenia, despre care vom vorbi mai jos, reiese că în Dacia forma castrelor nu este uniformă, ci ea variază, fiind fie un pătrat şi în acest caz se apropie de aceea a lagărelor republicane descrise de Polybiu, fie un

dreptunghiu aşa cum se obişnuia în epoca imperială, fie în sfârşit ceva intermediar între aceste două forme.

Privitor la tehnica construcţiei, întâlnim la castrele din Dacia cam aceleaşi metode şi materiale întrebuinţate şi în celelalte părţi ale Imperiului. Urmele păstrate arată castre de pământ sau de piatră, precum şi altele ale căror ziduri erau din glii de iarbă (*caespites*). Despre aceste *caespites*, întrebuinţate la construirea zidurilor castrelor, avem unele amănunte în cuvântarea împăratului Hadrian ţinută trupelor din *Lambaesis* (Africa) în anul 128 şi păstrată în inscripţii (*CIL, VIII*, 2532 şi 18042). Astfel de ziduri avusese castrul dela Bumbeşti înainte de a fi refăcut în piatră. Inscripţia pusă în anul 201 d. Chr. de cohorta *I Aurelia Brittonum milliaria Antoniniana*, care avea lagărul acolo, spune că « zidurile de glii de iarbă (*muri caespiticii*) ai castrului, năruindu-se de vechime, au fost refăcute de piatră » (*CIL, III*, 14485ª).

In mod obişnuit, primul lagăr construit de o trupă era din pământ, zidurile fiind ridicate în forma unei dâlme înălţate cu pământul aruncat din şanţul înconjurător. Acest *agger* de pământ era susţinut cu *valli*, pari, pe care soldaţii îi purtau totdeauna cu ei în marş pentru a-i întrebuinţa la întărirea lagărelor. Cu timpul, numele de *vallum* s'a dat chiar acestei ridicături de pământ întărită cu pari de lemn, încât un castru de pământ era format dintr'un vallum înalt, prevăzut în partea de sus cu un fel de drum de rond, adăpostit de un parapet de lemn.

O tehnică deosebită a construcţiei prezintă unele castre din Muntenia. Zidul acestora e din pământ bătut şi ars printr'un procedeu, pe care Tocilescu, într'o notă păstrată în manuscrisele lui dela Academia Română, îl descrie astfel: « trunchi de arbori aşezaţi ca fundament pe lăţimea de 3—4 stânjeni; apoi pământ între garduri de nuiele şi pari. Intre nuiele şi pari pământ frământat... După aceea pământul s'a bătut cu maiul până ce s'a întărit; apoi s'a dat foc pe dedesubt în locurile lăsate într'adins goale pentru cuptoare şi aşa s'a obţinut un zid compact de pământ ars... Pământul era frământat cu apă, cu paie, căci altfel nu arde, ci se face pulbere; aci era preparat cleios cu apă şi cu alte substanţe; era ca dintr'o cărămidă. La unele castele găsim întrebuinţate cărămizi şi pământ ars, la altele numai pământ ars şi la altele numai cărămidă ».

Cercetările şi săpăturile făcute de noi confirmă cele notate de Tocilescu. După el, tehnica aceasta era indigenă şi a fost adoptată de Romani dela Daci.

Faptul n'ar părea de mirat; C. Schuchhardt a încercat chiar să demonstreze că cele mai multe elemente din sistemul lor de apărare defensivă, Romanii le-au împrumutat dela popoarele supuse.

Nu se poate stabili o cronologie absolută după tehnica construcţiei castrelor, cele de pământ coexistând deseori cu cele de piatră. Se observă numai că pe la începutul secolului al III-lea d. Chr. se generalizează construcţia în piatră. In Dacia castrele de piatră încep încă de pe timpul lui Antoninus Pius (la Micia, Gherla, Ilişua, poate Căşei); despre cel dela Bumbeşti ştim sigur că a fost reconstruit în piatră la începutul secolului al III-lea.

Amănunte despre construirea lagărelor din Dacia găsim în inscripţiile puse de *numerus burgariorum et veredariorum* (*CIL, III*, 13795, 13796). Acest corp de trupă îşi construeşte în anul 138 castrul dela *Praetorium* (Racoviţa-Copăceni), pentru ca după doi ani, socotindu-l neîncăpător, să-l lărgească, refăcând valul şi construind şi turnurile de apărare obişnuite la lagărele din epoca imperială.

a) **Micia.** Unul dintre castrele de reşedinţă de trupă auxiliară de o însemnătate deosebită, a fost cel dela *Micia*, situat nu departe de satul Veţel. Castrul e aşezat pe stânga Mureşului, la o mică distanţă de cursul râului între comunele Branişca şi Mintia şi într'o fericită poziţie strategică, deoarece el stăpânea intrarea dinspre vest pe valea Mureşului către interiorul Daciei. Forma lui era dreptunghiulară, cu laturile de nord şi sud de câte 180 m., iar cele de est şi vest de câte 360 m. Avea o suprafaţă de 64.800 mp. Deşi distrus în mare parte de oameni şi tăiat în două de linia ferată Arad—Deva, totuşi săpăturile sistematice, încă neterminate, întreprinse de C. Daicoviciu, au dus la stabilirea următoarelor rezultate:

Se constată două perioade de construcţie:

1. Un castru de pământ, în care zidul era format dintr'un vallum gros de 4 m.; înălţimea actuală de 1—1,30 m. Acesta era alcătuit din pături orizontale de pământ negru şi galben scos din şanţul din faţă. Intre şanţ şi val se afla *berma*, o porţiune de

pământ netedă, largă de 1,80—2 m.; şanţul era lat de 8 m. şi adânc de 2,50 m. Autorul săpăturii crede că valul de pământ trebue să fi avut de o parte şi de alta câte un gard de scânduri sau de nuiele, care să-l susţină. Părerea e întărită şi prin aceea că s'au găsit urmele unor laţi orizontali, cari străbăteau valul şi constituiau un fel de legătură între cele două garduri de susţinere a valului.

Tehnica construcţiei acestui zid de pământ ar fi, după Daicoviciu, identică cu aceea a zidurilor caespiticii. El presupune că deasupra valului-zid ar exista un drum de rond obişnuit tuturor castrelor; acesta era adăpostit de un parapet de lemn şi acoperit pe deasupra. Urcarea pe val şi la drumul de rond se făcea cu ajutorul unor trepte de lemn aplicate la faţa interioară a valului. In dosul acestuia s'a mai identificat o porţiune din drumul ce mergea în interior dealungul zidului (*via sagularis*).

2. Un castru de piatră ridicat ulterior, sub Antoninus Pius, pela 157 d. Chr. Zidul de piatră se afla în faţa valului vechiului lagăr de pământ şi ocupa aproape întreaga lui bermă. S'a săpat un nou şanţ, larg de 12 m. şi adânc de 5 m., după ce şanţul vechi, devenit prea mic şi prea apropiat de zid, fusese umplut. Grosimea zidului de piatră e de 1,80 m. Partea zidului adâncită în pământ, circa 0,80 m., era construită în *opus incertum* (amestec de pietre neregulate întărite cu mortar); tot aşa era zidul şi în partea de deasupra, dar spre exterior era construit în *opus quadratum* din mari blocuri de piatră de augit-andesit, scoasă în vremea romană din cariera dela Uroiu, de lângă Deva. Inălţimea acestui zid pare să fi fost de 2,50 m. E posibil ca partea superioară, după cum ar indica unele resturi să fi fost din cărămidă. Berma avea circa 2 m. Drumul de rond, larg de vreo 4 m., era format din vechiul val al castrului de pământ. La acesta se ajungea cu ajutorul unei escarpe în pantă uşoară de aproximativ 6 m. lungime.

Săpăturile n'au lămurit încă situaţia colţurilor şi a turnurilor.

Din inscripţii aflăm că au stat în castrul dela Micia mai multe corpuri de trupă. Dimensiunile castrului de piatră arată că el putea adăposti fie o ala milliaria, fie o cohortă quingenaria equitata şi o ala quingenaria, fie alte trupe cu un efectiv egal.

b) **Ilişua.** Pe platoul Măgura din partea sud-vestică a satului *Ilişua*, lângă malul stâng al pârâului cu acelaş nume, afluent al Someşului, se află aşezat castrul roman. Acesta a fost săpat de cercetătorul ungur C. Torma. Forma castrului era un pătrat cu latura de 182,05 m., suprafaţa fiind de 3,21 ha. Pe fiecare latură se găsea câte o poartă, flancată de o parte şi de alta de câte o cameră de gardă ieşită în afara zidului de înconjur al castrului. Construcţia acestuia era în *opus incertum* şi avea o grosime de 1,26—1,58 m. Colţurile nu erau rotunjite, ci formau câte un turn pătrat în interior. De şanţul dimprejurul castrului nu s'a putut da; poate că n'a existat. In interior s'au găsit urmele a mai multor construcţii, printre care şi aceea a unui edificiu, compus din mai multe încăperi; între ele erau şi patru camere de baie. Zidurile edificiului, groase de 0,78 m., erau de piatră.

In apropiere de castru s'au mai identificat şi alte clădiri: un turn de pază, două băi (una mai mare şi alta mai mică). Romanii, mari iubitori de băi, dădeau o deosebită atenţie construcţiei acestora. Chiar trupele dela marginea Imperiului, cum erau cele din garnizoana dela Ilişua, aveau grijă să-şi ridice termele şi aproape nu era castru care să nu-şi aibă în apropiere baia lui. După Torma, baia mare dela Ilişua a fost clădită pe timpul lui Septimiu Sever, iar cea mică în primii ani ai domniei lui Sever Alexandru, aceasta fiind ridicată în parte din ruinele celei mari.

In ce priveşte data clădirii castrului de piatră de aci, A. Buday crede că ar fi de pus în vremea lui Antoninus Pius. Mai înainte, în locul castrului de piatră, ar fi existat un lagăr de pământ. Se ştie că aci a avut reşedinţă statornică, începând dela Caracalla, *ala I Tungrorum Frontoniana*.

c) **Gherla.** Situat la 1 km. spre sud de oraşul Gherla, în colţul făcut de canalul morii cu Someşul, castrul roman a fost săpat şi dat la lumină de J. Ornstein. Forma e neregulată, căci, deşi castrul a fost construit după un plan dreptunghiular, latura lui vestică a fost totuşi frântă în aşa fel încât în partea de sud el se îngustează. Dimensiunile sunt următoarele: latura de nord, 133 m.; cea de sud, 169 m.; latura estică, 162 m.; iar cea vestică, 102 m. socotiţi din latura sudică până la frântură, apoi de acolo până la latura de nord încă 55 m., în total deci 157 m. Suprafaţa e de 2,5 ha. Zidul lagărului, în *opus incertum*, era gros de 1,14 m.; înălţimea lui originară, inclusiv fundamentul, era de 5 m. Nu s'au putut constata fortificaţiile dinaintea zidului, şanţul şi berma; în schimb s'a identificat poarta, flancată de două încăperi

de gardă, ale căror ziduri eşeau în afara zidului de incintă cu 4 m. Colţurile unghiulare aveau câte un turn interior. S'a săpat cel din colţul de nord. Zidul lui era gros de 2,30 m. Aci s'au găsit şi blocuri mari de piatră ecuarisate, ceeace arată că turnul era puternic întărit. Intre zidul de colţ şi poartă se afla un alt turn al cărui zid ieşea cu 2 m. în afara zidului de incintă, iar înlăuntrul castrului cu 4,50 m.

Se ştie că în acest lagăr şi-a avut reşedinţa, încă din prima epocă a ocupaţiei romane, *ala II Pannoniorum*. In anul 143, ea a construit din piatră pretoriul castrului, după cum se constată din inscripţia descoperită acolo (*Jahreshefte*, XI, 1908, Beibl., col. 208 = *Année épigr.*, 1906, no. 112). E de presupus că şi castrul de piatră a fost ridicat tot în aceeaşi vreme, probabil în locul unuia de pământ de mai înainte.

După toate probabilităţile, ala II Pannoniorum era *quingenaria*; totuşi, comparând cu dimensiunile castrelor dela Rhin, unde suprafaţa obişnuită pentru o ala quingenaria era de 3,8—4,3 ha., constatăm că pentru această trupă castrul dela Gherla era mai mic.

Ca şi la Ilişua, în apropierea castrului dela Gherla, la 250 paşi spre sud, se afla baia militară.

d) **Căşei.** Al treilea castru de pe Someş, aşezat lângă satul *Căşei*, la o depărtare de 6 km. spre nord de oraşul Dej, a fost săpat în anii 1928—1929 de profesorul Emil Panaitescu. Până acum însă nu a apărut o publicaţie mai desvoltată asupra săpăturilor, ci numai câteva date. Forma castrului este aceea a unui pătrat cu latura de 165 m., orientat către est; suprafaţa este de 2,72 ha. Lagărul săpat este de piatră şi a fost ridicat, după presupunerile cercetătorului, în locul altuia mai vechi, de pământ, care însă nu a fost identificat şi recunoscut până acum. S'au desgropat porţile praetoria, decumana şi principalis dextra, iar în interior pretoriul. Porţile au turnuri care pătrund 4 m. înăuntru, în afară având o formă semicirculară cu o ieşitură de 3 m.

Acest sistem de construcţie este caracteristic pentru începuturile secolului al III-lea d. Chr.[1]); dealtfel două inscripţii de-

[1]) După o observaţie făcută la castrul Bologa, în urma recentelor săpături, Daicoviciu îmi face cunoscut că acest sistem apare în Dacia mai de vreme, încă din a doua jumătate a secolului al II-lea.

dicate împăratului Caracalla şi mamei lui, găsite în pretoriu, au făcut pe autorul săpăturilor să admită construcţia castrului în timpul acestui împărat, adică între anii 212—217 d. Chr. Aceste inscripţii nu sunt deloc concludente în ceeace priveşte datarea construcţiei. Dar o notă deosebită a castrului dela Căşei este existenţa unor « contraforturi », astfel denumite de autorul săpăturilor; ele susţin din interior zidul de incintă. Cum până acum nu avem o descriere amănunţită, iar astfel de ziduri perpendiculare de susţinere nu sunt cunoscute din alte părţi, orice afirmare este hazardată; deaceea interpretarea lor rămâne în discuţie [1]).

In acest lagăr şi-a avut reşedinţa *cohors I Britannica milliaria*.

e) **Arcidava.** Castrul situat la 200 m. spre est de satul Vărădia şi lângă râul Caraş a fost identificat cu vechea *Arcidava*, menţionată de itinerariile antice pe drumul Lederata—Tibiscum, pe unde Traian a invadat prima dată Dacia. A fost săpat în 1932 de Gr. Florescu, care a publicat amănunţit rezultatul săpăturilor.

Forma castrului, orientat către nord, este mai apropiată de pătrat, decât de dreptunghiu, căci dimensiunile lui sunt: lungimea nord-sud, 172 m.; lăţimea est-vest, 154 m. Suprafaţa este de 2,65 ha. De jur împrejur se află un şanţ de 7 m. lăţime şi de aproximativ 2,50 m. adâncime; berma are 2 m. lăţime. Zidul de incintă a fost distrus; totuşi s'a putut preciza că era gros de 1,10 m., iar baza lui ieşea în afară cu 0,15 m. Ici, colo, zidul mai e vizibil în temelie, care are o adâncime de circa 1 m. şi e construită din pietre necioplite. Zidul se ridica, după toate aparenţele, până la 4 m. înălţime; în partea superioară avea creneluri. In spatele lui se afla un vallum larg de 2,20 m., care cobora printr'o pantă lungă de 6,50 m., construită din pietre şi pământ, până la *via sagularis*, largă la rându-i de 3,50 m. Acest vallum servea de drum de rond. Pe fiecare din cele patru laturi, castrul are câte o poartă.

[1]) Intr'o lucrare polemică de acum câţiva ani *Cine conduce Şcoala Română din Roma?*, Bucureşti 1931, p. 30, imputam d-lui Em. Panaitescu faptul că n'a cercetat mai îndeaproape rostul acestor ziduri interioare ale castrului, pe care le botează « contraforturi » şi susţineam că ele ar putea fi mai degrabă stâlpi de susţinere a unui « Wehrgang », care servea şi de adăpost soldaţilor. (Aceiaşi părere o are şi Daicoviciu, care a văzut ruinele castrului la faţa locului).

Porțile praetoria și decumana se află chiar la mijlocul zidurilor, pe când celelalte două porți laterale sunt situate la 72 m. departe de latura nordică. Poarta praetoria, situată la nord, are o intrare dublă, largă fiecare parte de 3,80 m.; cele două intrări sunt separate de un zid gros de 1,20 m. De o parte și de alta se află câte un turn larg de 4,65 m. și lung, în sensul intrării, de 8,40 m. Zidurile acestora sunt groase de 1,40 m. Turnurile ies cu 0,80 m. în afara zidului de incintă. După cele constatate, etajele superioare ale celor două turnuri erau legate printr'un coridor ce trecea pe deasupra porții.

O particularitate a acestui castru o formează două ziduri groase de 0,80 m., care pornesc dela fiecare turn spre interiorul castrului paralel cu zidul de incintă pe o lungime de 10 m. Autorul săpăturii crede că ele aveau rostul de a întări zidul de incintă în partea dinspre poarta cea mai însemnată, care era cea dintâi expusă inamicului. Aceste ziduri trebue să se fi ridicat până la înlățimea valului de 2,20 m. Spațiul dintre ele și zidul de incintă era umplut cu pământ și pietre, formând astfel o estradă, pe care se putea mișca cu ușurință trupele și mașinile de război.

Celelalte trei porți au o intrare simplă, fiecare flancată de turnuri de dimensiuni variate. La poarta decumana turnurile au 2,80×8,50 m.; la celelalte două de 3,15×8,50 m. Intrarea la poarta decumana are o lărgime de 3,15 m., la celelalte de 3,45 m.

Colțurile castrului sunt rotunjite și zidul formează la fiecare câte o eșitură de 0,30 m., întărindu-le astfel rezistența. Asemenea eșituri, care serveau ca un fel de contraforturi, se aflau din loc în loc dealungul zidului de incintă. In deosebire de celelalte castre întâlnite până acum, castrul dela Vărădia nu are turnuri nici la colțuri, nici dealungul zidului de incintă.

In interior s'au descoperit *via principalis*, *via praetoria* și *via decumana*, prima având o lărgime de 3,45 m., a doua de 9,20 m., iar a treia de 3,15 m.; deasemenea *via sagularis*, largă de 3,50 m. Aceste drumuri erau acoperite cu un strat de pietre de râu și sfărâmături de piatră, gros de 0,15 m.

Singurul edificiu construit în piatră a fost pretoriul, toate celelalte clădiri, împreună cu barăcile soldaților, fiind din lemn lipit cu lut.

Pretoriul, situat pe axa făcută de via praetoria și decumana, avea fața pe via principalis. Forma lui imita forma castrului, iar proporțiile se păstrau (lungimea 37,50 m., lățimea 32,50 m.). Grosimea zidului exterior era de 1 m., pe când a zidurilor interioare numai de 0,80 m. In praetorium se intra de pe via praetoria printr'o poartă largă de 7,50 m. Se pătrundea întâi într'o curte lungă de 18,60 m. și largă cât lărgimea pretoriului.

Spre deosebire de alte praetoria, aci nu s'au găsit urmele acelor camere care serveau de depozite de arme (*armamentaria*). Se pare că exista însă un portice. După resturile aflate, s'a putut trage concluzia că prima parte a pretoriului era separată de a doua printr'un șir de pilaștri. A doua curte, *curtea sacră*, largă cât lărgimea pretoriului, mergea în adâncime 9,50 m. Restul pretoriului era alcătuit din cinci încăperi: în mijloc, «capela», largă de 5,70 m.; apoi de o parte și de alta câte o cameră largă de 4,20 m, iar la extremități alte două camere largi de 6,60 m. Peste tot zidurile au fost distruse până în temelie; numai zidul de incintă s'a mai păstrat, ici, colo, puțin deasupra bazei.

Ca material de construcție, s'a întrebuințat la temelie piatra aflată în văile Vărădiei; pentru partea superioară a zidului s'a folosit o piatră calcară provenind din împrejurimi, de pe dealul Kilia. Cărămida nu prea a fost întrebuințată; în schimb a fost lemnul.

In ce privește tehnica, partea interioară a zidului (*emplecton*) a fost făcută dintr'un mortar de nisip bine cernut și var; pietrele erau dese și formau goluri foarte mici. Partea exterioară a zidului era construită din pietre cioplite, dar de dimensiuni variate, blocuri mari alături de blocuri mici. Turnurile porților par să fi fost clădite din blocuri mari de piatră și chiar ornamentate.

Ca și în alte părți, castrul dela Vărădia a fost ridicat pe locul unui vechi lagăr de pământ.

Asupra cronologiei castrului nu se poate stabili nimic precis. Monetele aflate sunt dela Traian și Hadrian. Singurul monument epigrafic găsit e o placă de bronz cu o inscripție, în care se pomenește *cohors I Vindelicorum*. Despre aceasta știm că era milliaria și că exista în Dacia în anul 144 și 157. Avem de observat și la Vărădia, ca la Gherla, micimea lagărului față de mărimea corpului de trupă care îl locuia.

Dacă nu putem şti când a fost construit castrul de piatră, putem admite cu toată probabilitatea clădirea celui de pământ încă din vremea cuceririi Daciei de Traian.

f) **Drobeta.** Clădit lângă malul Dunării, aproape de podul de piatră care unea malurile fluviului, castrul dela *Drobeta* (Turnu-Severin) avea rostul să apere construcţia lui Apollodor din Damasc.

După o inscripţie găsită de profesorul Bărcăcilă, care a făcut săpături acolo, castrul a fost ridicat între anii 103—105 d. Chr. de *cohors I Antiochensium* din armata Moesiei Superioare. Castrul a durat până în timpul lui Justinian, fiind refăcut în acest interval după cum s'a constatat, de trei ori; aşa dar vom găsi reprezentate trei epoce.

Săpăturile s'au făcut în mai multe rânduri şi nu prea fericit. Recent însă, Gr. Florescu a putut, prin întrebuinţarea unei metode ştiinţifice, să aducă următoarele precizări:

In prima epocă, forma castrului era dreptunghiulară, având lungimea nord-sud de 137,50 m, iar lărgimea vest-est de 123 m. Pe fiecare latură se afla câte o poartă şi anume, pe laturile scurte, la mijloc, se găseau *porta decumana* la nord şi *porta praetoria* către Dunăre; iar pe laturile lungi cele două porţi principale, *dextra* şi *sinistra*, se aflau la 46 m. depărtare de latura dinspre Dunăre. Porţile praetoria şi decumana erau legate printr'un drum, *via praetoria* continuată de *via decumana*, dela sud la nord, pe când celelalte două porţi, prin *via principalis*, dela est la vest.

Spre deosebire de castrele cunoscute până acum, la care porta praetoria era fie pe latura de est, fie pe aceea dinspre duşman — în cazul de aci duşmanul ar fi fost la nord — castrul dela Drobeta are porta praetoria către Dunăre. Orientarea aceasta era determinată, după părerea lui Florescu, pe de o parte de rostul defensiv al castrului în legătură cu podul, pe de alta dintr'o nevoie estetică impusă de monumentalitatea podului, din care castrul făcea parte componentă.

Forma castrului s'a păstrat şi după prima refacere. Acum însă porţile, afară de porta praetoria, au fost astupate. Turnurile au fost scoase în exteriorul zidului de incintă. Au fost construite turnuri şi în locul fostelor porţi, precum şi de o parte şi de alta a porţii praetoria.

Zidul de incintă al castrului din prima epocă era gros de 1,30 m. şi se sprijinea în interior pe un val de pământ lat de circa 2,50 m., care servea de drum de rond şi de luptă la crenelurile zidului. Panta valului către interior, lungă de 5 m., se oprea în *via sagularis*, lată de circa 2,50 m. Era pavată cu un strat de pietriş gros de 0,10 m. Zidul trebue să fi avut o înălţime mai mare de 4 m. Toate cele patru porţi aveau lărgimea de circa 3 m. fiecare, fiind flancate de turnuri interioare, al căror zid ieşea în afara zidului de incintă cu 0,70 m. In spre intrare, fiecare turn avea câte doi pilaştri groşi de câte 0,65 m. şi laţi de circa 1,10 m. Serveau probabil de usciori. Zidul turnurilor e gros de 0,80 m.; pe latura dinspre interiorul castrului, fiecare turn are o intrare largă de circa 1,20 m. Se pare că turnurile aveau etaj şi comunicau pe deasupra porţilor printr'un coridor cu creneluri exterioare, sprijinit de grinzi puternice de lemn. Pe lături, între porţi şi colţurile castrului, se aflau turnuri interioare cu lungimea de 2,80 m. şi lărgimea de 2,70 m., servind pentru observaţie şi pentru susţinut maşinile de război. Colţurile castrului erau rotunjite şi prevăzute cu câte un turn interior, cu lărgimea spre zidul de incintă de 4,65 m. şi lungimea spre interior de circa 4,10 m.; intrarea dinspre interior e largă de circa 1 m.

In epoca a treia a castrului, când s'au făcut prefaceri radicale, ruinele provenite din năruirea celui de al doilea, împreună cu valul-drum de rond, au fost nivelate după obiceiul roman şi s'a început noua construcţie, utilizându-se ce se mai putea din resturile vechi. Zidul cât se mai păstrase a fost ridicat faţă de noul nivel şi pentrucă grosimea lui era insuficientă s'au construit două şiruri de pilaştri, unul la 1,50 m. distanţă de zid, iar celălalt la 3,40 m. depărtare spre interior de primul şir. Se pare că primul susţinea un pod de lemn la creneluri. Al doilea şir de pilaştri servea poate la consolidarea terenului înapoia zidului, în vederea mişcărilor de trupe şi a urcării pe scări la creneluri, sau poate la construirea unui fel de cazemate (ceeace pare mult mai sigur). E greu de explicat rostul unui al treilea rând de pilaştri, aşezaţi la 1,50 m. spre interior de al doilea şir.

In această a treia epocă de existenţă a castrului, în locul turnurilor interioare, care nu mai sunt folosite, se construesc turnuri exterioare. Tot acum s'a clădit un zid gros de peste 1 m. dela colţul sud-estic până la Dunăre, cu direcţia sud-est. La capăt se termina

cu un turn circular. Era o fortificaţie făcută cu rostul de a bara trecerea pe valea dintre castru şi Dunăre şi poate şi în legătură cu staţionarea vreunui detaşament din flota dunăreană în acest loc.

Pe *via principalis*, largă de 5,75 m., s'a putut identifica, la castrul din prima epocă, o serie de coloane care formau câte un portice larg de 3,20 m. de o parte şi de alta a drumului. Portic avea şi *via praetoria*, pe când celelalte drumuri din castru nu aveau. Această împodobire din *praetentura* corespundea unei intenţii estetice în legătură cu podul şi circulaţia pe el.

S'a identificat şi pretoriul din prima epocă, aflat la întretăierea căii praetoria cu via principalis. E o clădire de formă dreptunghiulară cu dimensiunile 32,50×36,20 m., orientat ca şi castrul. In faţa lui era un portice susţinut de zece coloane. Poarta pretoriului avea 5,90 m. Din portice se intra într'o curte — *atrium* — largă de 22,80 m. şi lungă de 18,75 m. De o parte şi de alta a acestei curţi se afla câte un rând de cinci camere largi de 3,35 m. şi lungi de 3,30 m., care serveau ca depozit de arme (*armamentaria*). In faţa acestor camere exista un şir de patru coloane. In fund, curtea este închisă de alte patru coloane mai mari. Din atrium se trecea în a doua curte—*curtea sacră* — largă cât lărgimea pretoriului şi adâncă de 7,40 m. Ea comunica prin două porţi, largi fiecare de 2,35 m., aşezate pe laturi, lângă armamentaria. In fundul curţii se aflau cinci camere: cea dela mijloc, terminată în absidă, era capela.

Săpăturile au arătat că şi barăcile soldaţilor au fost de piatră.

O cronologie mai precisă asupra castrului dela Drobeta nu s'a dat. Tocilescu precizase cele trei perioade astfel: prima din vremea lui Traian, a doua de pe timpul lui Constantin cel Mare, iar a treia dela Justinian; totuşi el n'a adus argumente suficiente pentru a convinge. Rămâne în orice caz câştigat faptul că pentru prima oară castrul a fost construit sub Traian sau cu oarecare preciziune între primul şi cel de al doilea război dacic, atunci când s'a clădit şi podul de către Apollodor din Damasc. Ştim deasemenea că Justinian a stăpânit Drobeta şi nu este exclus ca el să fi refăcut castrul.

Castrul dela Drobeta rămâne printre cele mai însemnate opere de fortificaţie romană în Dacia, atât pentru durata lui, dela Traian la Justinian, cât şi pentru bogăţia şi variaţia construcţiei lui.

g) **Răcari.** Castrul e situat lângă staţiunea de drum de fer *Răcari*, pe un drum lateral, care se desprindea către nord, pe stânga Jiului, din vechiul drum *Drobeta—Romula*, menţionat de itinerariile antice. A fost în mare parte distrus de localnici pentru ca să-i ia piatra. Săpăturile le-a făcut aci tot Gr. Florescu.

Din cele publicate de d-sa, rezultă că acest castru, orientat către est, are o formă dreptunghiulară, cu lungimea de 173,20 m. şi lărgimea de 141,50 m.; suprafaţa de 2,45 ha. Grosimea zidului de incintă e de circa 1 m. Valul de pământ care susţinea zidul şi servea de drum de rond e gros de 3 m.; se cobora într'o pantă de 5 m. până la *via sagularis*, largă de 3 m. In faţa zidului, berma are circa 2 m., iar şanţul e larg de circa 8 m. şi adânc de circa 3 m. Dinspre colţul sud-vestic al castrului se desprinde din şanţul înconjurător un alt şanţ-ramură, care merge în direcţia sud-vest până în valea Jiului. Autorul săpăturii crede că pe aci se aducea apa în şanţul castrului. E o eroare, căci niciodată Romanii nu umpleau sanţurile din jurul castrelor cu apă. Şi aci întâlnim patru porţi, largi fiecare de circa 3,95 m., în interior având câte un turn de o parte şi de alta a intrării. Turnurile au forma dreptunghiulară, cu lărgimea în interior de 2,60—2,70 m., iar lungimea de 3,60 m. Grosimea zidului e de 0,90 m. Intrarea dinspre interiorul castrului e de 1 m. Ele ies în afara zidului de incintă cu circa 0,15 m., iar din zidurile lor dinspre intrare se desprind câte doi pilaştri groşi de circa 0,80 m. Aceştia serveau de usciori pentru poartă, care avea două canaturi ce se închideau în interior. Probabil că la porţi se aflau şi poduri care se aruncau peste şanţ. Turnurile aveau deasupra câte un etaj şi acoperiş de ţiglă şi olane. Intre ele comunicau printr'un coridor de lemn pe deasupra porţii. Porţile de lemn, ferecate cu nituri, se sprijineau sus pe un prag de bârne groase.

Colţurile castrului sunt rotunde, iar zidul se îngroaşe în dreptul lor cu 0,15 m. în afară. La fiecare colţ se află câte un turn interior larg de 2,85 m. şi lung de 2,90 m. cu o intrare largă de 0,95 m. pe latura dinspre interiorul castrului.

O particularitate a acestui lagăr o constitue zidul de incintă, din care se desprinde exact la mijlocul distanţei dintre porţi şi colţuri câte două ziduri perpendiculare pe el, lungi de 1,50 m., groase de 0,75 m. şi depărtate unul de altul de 2,85 m. In dreptul

lor, zidul de incintă se îngroaşe deasemenea cu 0,15 m. în afară. Aceste ziduri serveau probabil la susţinerea unui postament pentru maşinile de război, sau poate că erau mici turnuri aşezate la mijlocul curtinelor.

In interior, săpăturile au dat la lumină *via principalis* şi *praetorium*. Acesta prezintă forma obişnuită întâlnită până acum şi se compune din următoarele părţi: prima curte (*atrium*) avea o formă dreptunghiulară (15 × 18,50 m.) mărginită pe trei laturi de un coridor, pe care se afla un şir de camere (*armamentaria*). A doua curte (*curtea sacră*) avea în fund un rând de camere; cea din mijloc era terminată în absidă şi servea de capelă, iar celelalte patru erau birouri. In ele s'au găsit urme de calorifer.

Ca material de construcţie, se întrebuinţa piatra din împrejurimi, adică piatra de râu, cea mai mare pentru temeliile zidurilor, iar cea mică pentru pavaje. Piatra nisipoasă de deal, numită de localnici « săgă », a fost folosită la construcţia zidurilor deasupra temeliei. In partea de sus a zidurilor au întrebuinţat şi cărămidă în cantitate destul de mare. Lemnul a servit la schelărie şi la poduri. Acoperişul era din ţiglă şi olane.

Castrul datează din primele timpuri ale Daciei Romane, dela Hadrian, dacă nu chiar dela Traian, şi a durat până la părăsirea provinciei. O cărămidă cu stampilă, găsită acolo, atestă prezenţa unui *N*(*umerus*) *M*(*aurorum*) *E*(. . . . .), trupă neregulată de Mauri din localitatea E. . ., care ar putea fi însuşi numele antic al castrului dela Răcari.

h) **Racoviţa.** Dintre cele douăsprezece castre identificate de Tocilescu la *limes alutanus* se ştia că au fost săpate numai cele dela Racoviţa-Copăceni şi Slăveni, de unde s'au scos la iveală şi inscripţiile de fundaţie puse de trupele care le-au ridicat. O publicaţie mai detailată asupra săpăturilor însă nu a fost făcută de Tocilescu.

Cercetând manuscrisele lăsate de acesta Academiei Române, am avut norocul să dăm peste raportul asupra săpăturilor efectuate în 1894 la Racoviţa şi Copăceni de P. Polonic, desenatorul Muzeului de Antichităţi din acea vreme.

Săpăturile de atunci au scos la lumină un castellum păstrat binişor la Racoviţa şi un altul situat la 500 m. spre sud de primul, la Copăceni, distrus însă în mare parte, din el nemai păstrându-se decât partea de răsărit.

In cele ce urmează, redăm după raportul lui Polonic datele asupra castrului dela *Racoviţa*.

Castrul, situat la 40 km. spre miazănoapte de Râmnicu-Vâlcii şi la 500 m. spre răsărit de apa Oltului, cam în mijlocul văii Raco-

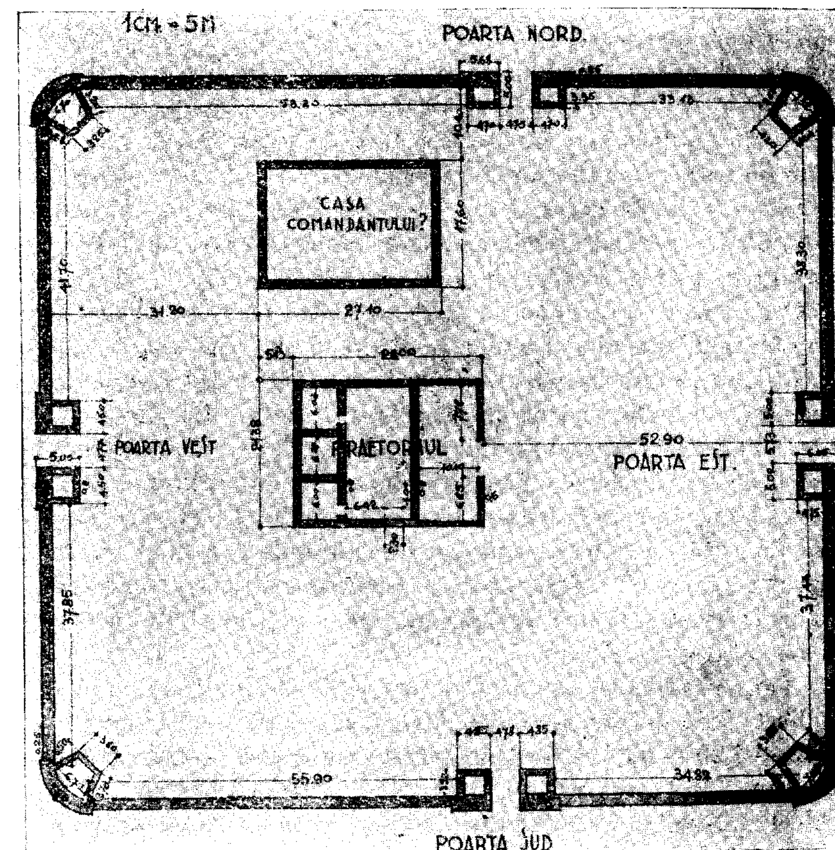

Fig. 17. — Planul castrului dela *Racoviţa*, după desenul lui P. Palonic.

viţa, e orientat între est. Forma lui e aproape pătrată. Latura de sud are 112,41 m., cea de nord 112,29 m., cea de est 101,10 m., iar cea de vest 100,92 m., ceeace ar da cu o mică aproximaţie dimensiunile: E—V 101 m. × N—S 112 m.. Suprafaţa e de circa 1,13 ha., spaţiu suficient pentru necesităţile unui *numerus*. Zidul de incintă, gros de 1,50 m., este de piatră legată cu var. Piatra

provine din munţii din apropiere (valea pârâului Clocotiş şi valea Băiaşului). La data săpatului, zidul încă se mai păstra deasupra solului cu 0,50—1 m. Colţurile castrului sunt rotunjite şi construite din cărămidă; aci zidul de incintă iese în afară cu 0,25 m., pe o lungime de 5 m., aşa încât are o grosime de 1,75 m. Ele au turnuri interioare.

Pe cele patru laturi ale castrului se află câte o poartă. Poarta principală se afla în mijlocul zidului din est. Era largă de 5,73 m. şi era pardosită cu lespezi de piatră. De o parte şi de alta avea câte un turn, având fiecare dimensiunile 6,05 × 5,10 m. Grosimea zidului era în partea exterioară castrului de 1,50 m., iar în cea interioară numai de 0,80 m. Aceste două turnuri au fost construite în piatră. Poarta de sud, situată la 39,50 m. de colţul sud-estic, avea o lărgime de 4,78 m. Către front se aflau stâlpi de cărămidă cu dimensiunile 1,30 × 0,80 m. (Să fi fost stâlpii care fixau canaturile porţii?). Poarta era flancată, ca şi cea precedentă, de două turnuri cu laturile de 5,25 × 4,85. Aceste turnuri n'au fost săpate în interior. Poarta de vest corespunde porţii de est, fiind în mijlocul zidului de incintă. Avea o lărgime de 4,77 m.; în spre front se aflau stâlpi (1,70 × 0,60 m.). Poarta era flancată de două turnuri cu dimensiunile 5 × 4,50 m. Interiorul acestora nu a fost săpat. Poarta de nord corespundea celei de sud; avea o lăţime de 4,75 m., iar turnurile aflate deoparte şi de alta aveau fiecare 5 × 4,70 m.

Turnurile de colţ aveau următoarele dimensiuni: cel din colţul sud-est 7,55 + 3,85 + 3,77 + 3,50 m.; cel din colţul nord-est 7,32 + 4,20 + 3,32 + 3,58 m. (acesta nu a fost săpat complet); cel din colţul nord-vest 6,70 + 3,20 + 3,20 + 3,58, iar cel din colţul sud-vest 6,70 + 3,80 + 3,70 + 3,50 m. Zidurile interioare ale turnurilor erau de piatră; numai zidul de incintă avea la colţuri cărămidă.

Praetorium se afla la o distanţă de 53 m. dela poarta estică şi de 43,25 m. dela poarta sudică. Avea dimensiunile: E-V 28 m. × S-N 22 m. Dela vest la est, era despărţit în trei părţi, dintre care aceea dinspre vest se subdiviza la rându-i în trei camere. Grosimea zidurilor acestor camere era de 0,80—0,85 m. Camera dinspre sud de 6 × 5,90 m. avea în partea dinspre est o intrare largă de 1 m. Era construită în piatră, iar acoperişul de ţiglă.

Camera din mijloc, cu dimensiunile 6,38 × 6,08 m., a fost cu două etaje şi zidită din piatră şi cărămidă (un rând piatră, un rând cărămidă şi aşa mai departe). Nu i s'a găsit vreo intrare. Camera dinspre nord, de 6 × 6,03 avea intrarea largă de 1 m. Ca şi precedenta era zidită din piatră şi cărămidă. Colţurile zidurilor erau din cărămidă.

Despărţitura din mijloc, lată N-S de 22 m. şi largă E-V de 9,70 m., avea o intrare în partea de sud largă de 2,38 m. Era o sală mare, construită din piatră şi cărămidă. Despărţitura dinspre est, lungă de 19,85 m. (cu zidurile 21 m.) şi lată de 10,10 m., avea zidurile groase de 0,60 m. Drept în mijlocul laturii dinspre răsărit avea o intrare largă de 6 m. Această despărţitură e un fel de curte. Pe dinaintea ei trecea *via principalis*, care unea poarta sudică cu cea nordică a castrului.

In pretoriu s'au găsit două cărămizi cu fragmente de inscripţie, două monede de argint, patru săgeţi şi două schelete.

In interiorul castrului, s'a mai dat de o clădire, socotită de autorul săpăturii drept casa comandantului. Era la 13,85 m. spre nord de pretoriu şi avea dimensiunile: V-E 27 m. × N-S 17,60 m. Zidurile erau de piatră cu o grosime de 1,10 m. Credem că această clădire a fost mai de grabă o magazie.

In deosebire de majoritatea celorlalte castre din Dacia, lagărul dela Racoviţa n'a avut şanţ înconjurător.

i) **Jidova.** Am văzut că la limesul identificat de Tocilescu în Muntenia, pe linia Flămânda—Bran, se afla, între cele 13 castre, un castru dublu la *Jidova*, lângă Câmpulung. Se ştia că a fost săpat într'o vreme de Butculescu şi apoi de Tocilescu, dar în afară de câteva cărămizi cu inscripţie, publicate în revistele de specialitate şi mai târziu în *Corpus Inscriptionum Latinarum III*, 12531, 12532, nu se mai ştia nimic. In treacăt, Tocilescu menţionase săpăturile făcute aci într'o comunicare de caracter mai general ţinută la Academia Română, la 3 Mai 1902, şi insistase mai mult asupra unui fragment de inscripţie ce pomenea un *turmarius*, ceeace ar duce la concluzia că în castrul dela Jidova a fost o trupă de cavalerie.

Tot între manuscrisele lui Tocilescu dela Academia Română, am găsit raportul săpăturilor efectuate la Jidova de către P. Polonic

Din acest raport întocmit la 5 Septemvrie 1901, reiese că la Jidova erau două castre, unul de piatră și altul de pământ.

Castrul de piatră e situat la 4 km. spre sud de Câmpulung și la 100 m. spre răsărit de șoseaua națională, pe malul stâng al râului Târgului. Era de formă dreptunghiulară, având laturile de nord și sud de câte 98,65 m., iar cele de est și vest de câte 132,35 m. Din raport ar reieși că orientarea era spre nord.

Zidul de incintă are o grosime la temelie de 2,20 m., iar mai sus de 1,80 m. In interior se sprijină de el valul de pământ, care servea de drum de rond. Acesta era înalt de 2—3 m. și lat de 6 m. Autorul săpăturii nu precizează în raportul său rostul acestui val, a cărui lățime trebue să o înțelegem la sfârșitul pantei către interiorul castrului, acolo unde ar fi fost *via sagularis*. De fapt el notează la poalele valului un șanț lat de 1 m. și adânc de 0,50 m., care ar fi servit pentru scurgerea apelor de ploaie. (Nu era oare *via sagularis*?). Nu pomenește nimic de existența bermei, însă arată dimensiunile șanțului înconjurător: lățimea de 11,20 m.; iar adâncimea de 2—3 m. Ca și în alte părți, castrul avea patru porți, câte una de fiecare latură. De o parte și de alta a intrării se afla câte un turn. Polonic notează că poarta de nord a fost construită altfel decât celelalte care se aseamănă. Deschizătura dintre cele două turnuri interioare care o flanchează este de 5,20 m.; la 1 m. spre interior se află câte un stâlp de 0,90 × 0,90. Rostul acestor stâlpi era să sprijine aripile de lemn ale porții propriu zise. Turnurile de forma aproape pătrată au laturile de nord și sud de câte 2,55 m., celelalte de 2,35 m. Ele ies în afara zidului de incintă cu 1 m. Grosimea zidurilor în interior este de 0,90—1 m.; la temelie, zidurile sunt eșite în ambele părți cu 0,10—0,20 m. Intrarea în turn este pe latura de sud și are o lățime de 1,15 m. Celelalte porți au o deschizătură între turnuri de 5,90 m., deci sunt cu 0,80 m. mai largi decât partea de nord. In interiorul porților acestora sunt câte două rânduri de stâlpi pătrați (0,90 × 0,90 m. și 0,80 × 0,80 m.). Toate porțile au avut câte o boltă de cărămidă, construită peste cei patru stâlpi, iar deasupra probabil o cameră care servea la apărare și prin care se făcea comunicația între turnuri. In fața porților, peste șanț, trebue să fi fost poduri. Aripile porților, ca și pragurile, au fost de lemn. Interiorul lor era pavat cu bolovani.

Colțurile castrului erau rotunde și nu aveau turnuri interioare, ci un adaus de zid de 3,15 m. lungime și 0,90 grosime. Poate că servea, întocmai ca și cel dela Răcari, la susținerea unui postament necesar mașinilor de război.

In interior s'au desgropat *via praetoria*, lată de 5,90 m., și *via principalis*, a cărei lățime autorul săpăturii nu o consemnează în raport.

Praetorium e o clădire de 34,70 m. și lată de 30,40 m. Prima despărțitură e o curte cu dimensiunile: 19,25 × 14,30 m., și e pardosită cu prundiș. In partea de sud e închisă cu un zid gros de 0,90 m. In colțul de sud-vest se aflau urmele unui puț, iar în părțile de est și vest se aflau câte trei camere cu dimensiunile 4,30 × 4,30 m. fiecare. A doua despărțitură e sala (28 × 9,50 m.). Urmele găsite arată că a fost acoperită, dar n'a avut tavan. A treia despărțitură e formată din trei camere mari, cele de pe margine fiind egale (10,15 × 6,25 m.), cea dela mijloc mai mică (5,60 × 6,30). Zidurile despărțitoare au grosimea de 1 m., cele înconjurătoare de 1,20 m. Din camera din colțul nord-estic se desprinde o altă cameră mai mică (5,55 × 4,50 m.), în care s'a dat de pardoseală și de resturile caloriferului.

La 10 m. spre vest de praetorium, s'a desgropat o clădire dreptunghiulară, paralelă cu el, având dimensiunile 34,40 × 12,95 m. Această construcție are pe dinafară, în dreptul laturilor lungi, câte 8 stâlpi, în locul celor scurte, câte 3, așezați la distanțe variind între 3,50—4,50 m. Grosimea lor e de 0,90—1,20 m. Zidul clădirii, socotită de descoperitor magazie, era gros de 0,90 m.

In acest castru, asemănat de Polonic cu cel dela Bumbești și Racovița-Copăceni, s'au găsit diferite obiecte, printre care și arme. Tocilescu remarcă lipsa de monete și inscripții; doar câteva cărămizi au inscripții, una pomenind un *turmarius*, ceeace ar vorbi pentru existența unei trupe de cavalerie garnizonată în acest lagăr.

Castrul de pământ e situat la 300 m. spre sud de cel de piatră, pe malul înalt al râului Târgul. Are dimensiunile: laturile de nord și sud câte 80 m., cele de est și vest câte 66 m. Zidul e alcătuit dintr'un val de pământ, înalt încă de 0,50—1 m. și lat de 10 m. Avea și șanț lat de 5—7 m. și adânc acum de 0,50 m. In interior nu s'au găsit decât cioburi și cărămidă romană. In partea de vest a acestui castru s'a identificat un drum antic.

j) **Săpata-de-Jos.** Castrul de aci face parte tot dintre cele patru castre duble menționate de Tocilescu pe limesul Flămânda — Bran, în Muntenia. Este așezat la 23 km. spre sud-vest de Pitești, pe un platou ce se ridică deasupra șoselei care merge dela Săpata-de-Jos la Lunca Corbului, și la câteva zeci de metri distanță de valea râului Cotmeana. Poate că în vechime râul curgea chiar la marginea de nord-vest a platoului; acum însă și-a mutat albia câteva zeci de metri mai către vest.

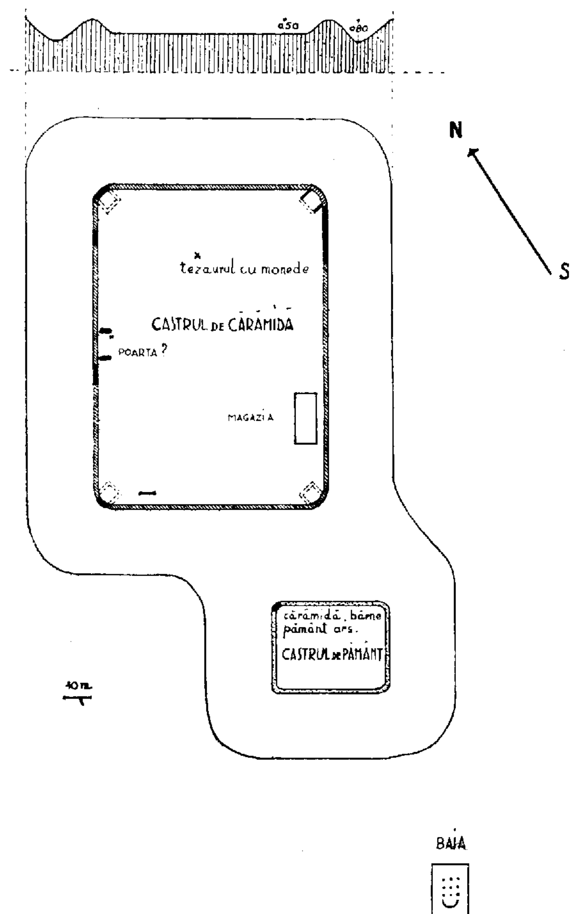

Fig. 18. — Planul castrului dublu dela Săpata-de-Jos.

Acest castru a fost săpat de autorul acestor rânduri în 1929 și 1930. E format din două părți: un castru mare cu zid de cărămidă, și altul mai mic de pământ, aflat la 35 m. spre sud-est de primul.

Castrul cel mare, de formă dreptunghiulară, e orientat către nord-est și are dimensiunile 125 × 90 m., socotite dela zid la zid. Zidul, din care n'a mai rămas decât temelia, era din cărămidă. Starea de distrugere în care se află face foarte grea precizarea grosimii lui, care în unele locuri e de 1,50 m., iar în altele merge până la 2,50 m. In spre colțul de est, unde zidul e mai distinct, are o

grosime de 1,60 m. Ce deosebește cu totul sistemul de construcție al incintei acestui castru de al altora întâlnite până acum este faptul că ceeace socotim valul drum de rond de o parte și berma de alta alcătuesc un tot despărțit numai prin zid. In adevăr, începând dela 6,50 m. spre interior de zid, acolo unde se termină partea valului, care e puțin înalt (1,50 m.), și până aproape de sfârșitul pantei către șanțul exterior, pe o lărgime în total de 16—18 m., inclusiv temelia zidului, avem acelaș fel de lucrare. Peste pământul sănătos a fost depus un strat de 0,60 m. de pământ frământat cu pietriș; peste acesta apoi a fost depus un alt strat de 0,30 m, pietriș amestecat cu nisip și colțuri de cărămidă și din loc în loc cu câte un bulgăre de piatră de var. Totul a fost frământat cu pământ cleios și în urmă bine bătut, încât se prezintă ca un beton tare, greu de sfărâmat cu târnăcoapele. Dacă ar fi deci să socotim drept bermă partea betonată rămasă în afara zidului spre șanț, atunci am avea dimensiunea de 6—7 m. Nici zidul nu credem să fi fost prea înalt, deoarece cărămizile nu erau legate între ele prin mortar, ci printr'un fel de lut negricios amestecat din loc în loc cu praf de var, evident o tehnică specială. Singurul loc unde am găsit întrebuințat mortarul a fost baia castrului. E mai mult ca sigur că zidul de incintă era făcut din cărămidă și lemn, fiindcă în mai multe părți am găsit urme de lemn ars, uneori chiar bucăți mai mari, ca în colțul vestic.

Colțurile castrului erau rotunde și prevăzute cu turnuri interioare. Singurul identificat a fost cel din colțul estic, dar într'o stare atât de rea încât dimensiunile au fost luate cu aproximație: lungimea în lungul castrului circa 10 m., lățimea spre interior 5—6 m. S'au găsit cărămizi, cioburi și mult lemn ars și cenușe, ceeace dovedește că turnul a fost de lemn.

Șanțul înconjurător al castrului era destul de lat; avea 25 m. socotit dela zid până în creasta dimpotrivă. Adâncimea actuală 0,75—0,80 m.

Nici porțile nu s'au putut identifica. Numai pe latura sud-estică, la 25 m. distanță de turnul menționat, zidul se întrerupe pe o porțiune de 1,60 m. Ne îndoim însă că aci ar fi fost o poartă. Pe latura de nord-vest a castrului s'au identificat fragmentele unor ziduri perpendiculare pe zidul de incintă, care ar putea fi puse în legătură cu o eventuală poartă, flancată poate de turnuri.

Intre resturile găsite aci s'a dat şi de un vârf de pilum. Castrul fiind orientat către nord-est, e evidentă că pe acea latură avem să socotim porta praetoria, iar pe latura din faţă porta decumana. In dreptul unde a fost aceasta nu s'au găsit decât câteva cărămizi,

Fig. 19. — Zid interior (lung de 6 m.) găsit în castrul Săpata-de-Jos.

urme de lemn ars, cenuşe şi câteva obiecte, poate tot dela turnul de lângă poartă. Către colţul vestic s'a identificat deasemenea un zid — cel mai bine păstrat — lung de 6 m. şi gros de 1 m.; lângă el urmele a două bârne arse. Pare să fi fost zidul unei construcţii interioare, între poartă şi colţul din vest.

Nu s'a găsit nicio urmă de praetorium; în schimb s'a dat în partea de sud a castrului de o pardoseală a unei locuinţe, probabil tot de lemn. Aci s'au găsit mai multe fragmente de chirpiciu cu urme de nuiele, multe cioburi şi mai multe obiecte: un belciug, o sulă de fier, o lamă de fier şi alte obiecte de fier, un fragment de râşniţă, o monetă dela Sever Alexandru, câteva cioburi de sticlă şi fragmentul unor zale de bronz. La ce va fi servit această clădire care de bună seamă, exceptând pardoseala, era construită din lemn şi lut, nu ştim.

In partea din faţă a castrului, acolo unde ar fi fost praetentura, s'a găsit o ulcică cu 44 monete de argint dela Septimiu Sever şi până la Gordian.

Castrul cel mic este aşezat la 35 m. spre sud de castrul cel mare şi cu 23 m. mai spre sud-est. Are dimensiuni mici: 35×45 m. Incinta e formată de un val de pământ înalt de 1,50—1,60 m., cu colţurile rotunjite. Valul este alcătuit din straturi de pământ bătut. Numai în colţul vestic am găsit, cam la 1 m. adâncime, pe o porţiune de 2 m. lungime, pământ şi lemn ars. Pe aceeaşi latură de nord-vest a valului s'a găsit cam la 7 m. spre nord o porţiune întreagă de pământ ars, cu urmele unor bârne orizontale carbonizate, precum şi un pavaj de cinci cărămizi (1 m. × 0,50 m.). E clar că în această parte valul a fost nu numai bătut, dar şi întărit cu pari şi cărămizi, cărora apoi li s'a dat foc, aşa după cum a remarcat şi Tocilescu în alte părţi ale acestui limes din Muntenia. Nu s'a găsit nicio altă urmă de locuinţe sau obiecte.

De bună seamă că ambele castre au existat în acelaşi timp. Barăcile militare şi chiar celelalte clădiri erau din lemn lipit cu lut (chirpiciu). Urmele rămase arată un sfârşit violent, prin incendiu, al castrului cel mare. Din studiul monetelor găsite, am ajuns la concluzia că acest lagăr dublu datează din vremea lui Septimiu Sever şi a fost părăsit prin anul 242 d. Chr.

O clădire însemnată constitue baia militară, situată cam la 40 m. spre sud de castrul cel mic. Aceasta se compune din patru încăperi, ultimele două având calorifer (*hypocaustum*). S'au găsit tuburile şi ţiglelele prin care circula fumul, precum şi resturi de tencuială. E singura clădire a castrului unde s'au găsit urme de mortar; cu toate acestea zidurile primelor două încăperi şi acoperişul erau de lemn. Clădirea nu era mare, căci toate încăperile

laolaltă se întind pe o lungime de 20 m. și pe o lățime de 14 m.

k) **Frumoasa.** In rândul castrelor cunoscute până acum în Dacia, apare cu totul deosebit acela dela Frumoasa. E situat la circa 15 km. spre nord de Dunăre, lângă malul drept al râului Vedea, chiar în marginea de sud a satului *Frumoasa*. E așezat pe o colină schimbată de mâna omului într'o fortăreață ce domină valea Vedei și câmpia dimprejur pe mai mulți kilometri. Inălțimea colinei este de 80 m. deasupra nivelului mării. Castrul, săpat de

Fig. 20. — Castrul dela Frumoasa.

noi în vara anului 1928, are forma unui pătrat cu colțurile rotunjite. Dimensiunile lui sunt mici; lungimea unei laturi nu are decât 45 m., așa încât suprafața totală atinge mai puțin de o jumătate de pogon (2025 mp.). Castrul a fost construit din pământ și lemn, după un procedeu special. Resturile date la iveală prin săpături arată o foarte bună conservare a sistemului de construcție.

Castrul era închis de toate părțile cu un val de pământ bine bătut și larg de 5 m., afară de colțuri unde avea 6 m. Față de nivelul interior al castrului, înălțimea valului avea 1,50 m. In castru, valul era susținut de un gard alcătuit din pari groși de stejar. La rândul lui, acesta se sprijinea pe un fel de zid de pământ bine bătut și ars, întărit cu pari orizontali, cari se fixau

pe de o parte în niște pari cu grosimea de 0,28—0,30 m., iar pe de alta în gard. Acest zid avea o lărgime de 2 m. și servea ca drum de rond și de desfășurare pentru soldați în caz de luptă. In partea din afară, valul de pământ era susținut de un gard

Fig. 21. — Palisada castrului dela Frumoasa. Se mai văd bulumacii de stejar ai palisadei.

simplu, format din pari groși de lemn de stejar, întăriți prin pari mai mici. Credem că acest fel de construcție corespundea cu ceeace Romanii numeau *murus caespiticius*. (Ceva asemănător s'a găsit la castelul Urspring depe limesul raetic).

La colțuri, acest zid de pământ și lemn se rotunjea în semicerc, formând ca un fel de turn semicircular, cu raza de 1 m. Tot

aci se lărgea și valul până la 6 m. E greu să admitem că la colțuri erau turnuri, ci mai degrabă un fel de platforme pentru mașinile de război, având în același timp și rostul de a întări incinta.

Castrul avea o singură poartă, fixată pe latura estică; lățimea ei era de 3 m. Aci venea și drumul lat de 1,50 m., ale cărui urme se mai văd.

Două șanțuri, care la rândul lor formează alte două valuri (în parte distruse astăzi), înconjoară lagărul. In deosebire de valul incintei, aceste două sunt făcute din pământ aruncat din șanțuri, numai că cel de al doilea val (din mijloc) prezintă și un strat de pământ bătut.

Nu s'a găsit nicio urmă de locuință în interior; desigur că soldații stăteau în barăci de scânduri sau poate chiar în corturi. Singurele obiecte aflate sunt un inel de bronz și câteva vase ceramice romane.

Dimensiunile mici ale castrului arată că aci a stat o trupă puțin numeroasă, un mic detașament, al cărui rost era de bună seamă să supravegheze malul stâng al Dunării, pentru siguranța flotei romane. Deși e greu de stabilit când a fost construit, din lipsa unor date mai precise cum sunt inscripțiile și monetele, totuși forma lui, vasele și inelul găsit arată mai de grabă o epocă târzie, secolul al III-lea sau al IV-lea. N'ar fi exclus ca el să dateze din vremea de după părăsirea Daciei, când Romanii mai dețineau capete de pod pe malul stâng al Dunării.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare literare antice: Hyginus, *de munitionibus castrorum*, ed. Gemoll. Lipsia, 1879, passim. Polybius, *Historiae*, ed. Th. Büttner-Wobst, VI, 27—32. Vegetius, *Epitoma rei militaris*, ed. C. Lang, Lipsia, 1885, I, 21—25.

Izvoare literare moderne: Al. Bărcăcilă, *Drubeta*, București, 1932, passim. Buday A., *A szolnokdobokai római táborhelyek jelentösége*, Cluj, 1911, p. 8—10 și passim (comunicat de Daicoviciu). R. Cagnat, *Vallum*, în *Dict. des Ant.* s. v. R. Cagnat et V. Chapot, *Manuel d'archéologie romaine*, I, p. 252—265. V. Christescu, *Il castro romano di Frumoasa (Romania)*, în *Bull. della Comm. archeol. com. di Roma*, LX, 1932—X, Roma, 1933, p. 35—46. Idem. *Le trésor de monnaies de Săpata-de-Jos et la date du limes romain de la Valachie*, în *Istros*, I, 1934, fsc. 1, p. 73—80. C. Daicoviciu. *Micia*, în *ACMTr* 1930—1931,

p. 3—34. E. Fabricius, *Limes*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 577—578. Idem *Kastell Urspring* (în *ORL*, 26), *no. 66 a* p. 6 și 8. G. von Fináły, scurtă dare de seamă asupra urmelor antice dela Apulum după publicația în limba maghiară a lui Bela Cserny, în *Arch. Anzeiger*, 1913, p. 333. Gr. Florescu, *Castrul roman dela Răcari-Dolj*, passim. Idem, *Castrul roman Drobeta (Turnu Severin). Cercetări și săpături arheologice din 1931*, în *RIR*, III, 1933, p. 32—53. Idem, *Le camp romain de Arcidava (Vărădia). Fouilles de 1932*, passim. C. Gooss, *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, passim. I. Jung, *Romanische Landschaften*, p. 387. P. Király, *Dacia Provincia Augusti*, vol. II, p. 173—190. Kubitschek, *Castellum*, în *Real-Encycl.*, s. v. H. Lorenz, *Untersuchung zum Prätorium*, Halle (Saale), 1936, p. 72—79. Masquelez, *Castra*, în *Dict. des Ant.*, s. v., p. 941—958. J. Marquardt, *De l'organisation militaire chez les Romains* (t. XI du *Manuel des Antiquités Romaines*, trad. J. Brissaud), Paris, 1891, p. 109—128. Th. Mommsen, Prefață la inscripțiile dela Apulum, în *CIL, III*, p. 182. J. Ornstein, *Die römische Niederlassung bei Szamos-Ujvár*, în *Arch.-ep. Mitt.*, XIV, 1891, p. 168—180; în *Jahreshefte*, 1903, Beibl., col. 109; 1908, Beibl., col. 208; *Année épigr.*, 1906, no. 112. Em. Panaitescu, *Le limes dacique. Nouvelles fouilles et nouveaux résultats*, în *Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine*, t. XV, Bucarest, 1929, p. 73—92. Idem, *Castrul roman dela Cășei din cercetările nouă (1929)*, Cluj, 1930. Idem, *Castra Daciae*, extras, Roma, 1931, 4 p. P. Polonic, *Cetatea Jidova de lângă Câmpulung (Raportul general din 5 Sept. 1901)*, în Gr. Tocilescu, *Ms. Academia Română*, no. 5137, filele 227—235 cu observațiile lui Tocilescu. Idem, *Lagărul roman dela Racovița* (raport de cercetări și săpături) în Tocilescu, *Ms. Acad. Rom.*, no. 5133, filele 10—18. Pentru *Slăveni, Bumbești, ibidem*, filele 83—92, 115—147. E. Saglio, *Agger*, în *Dict. des Ant.* s. v., p. 140—142. E. Sander, *Die Hauptquellen der Bücher I—III der epitoma rei militaris des Vegetius*, în *Philologus*, LXXXVII, 1932, p. 369—375. C. Schuchhardt, *Die Römer als Nachahmer im Landwehr- u. Lagerbau*, în *Sitzungsber. der preuss. Akad. d. Wiss.* (Phil.-hist. Kl.), 1931, p. 608—634. Tr. Simu, *Praetorium și Centum Putei*, în *Arhivele Olteniei*, 1925, p. 99—105. G. Téglas, *Neue Beiträge für Inschriftenkunde Dakiens*, în *Klio*, X, 1910, p. 501 (p. Germisara). Gr. Tocilescu, *Fouilles er recherches archéologiques en Roumanie*, p. 141. Idem, *Monumente epigrafice și sculpturali*, p. 78—79. Idem, *Jidova*, în *Arch.-ep. Mitt.*, XIV, 1891, p. 15, no. 30. Idem, *Comunicațiuni arheologice și epigrafice*, în *Analele Acad. Rom.*, seria II, t. XXV (1902—1903), p. 11. Idem, *Note despre castrele de pe linia Flămânda-Brașov și technica construcției*, în *Ms. Acad. Rom.*, no. 5139, filele 14—21. Torma K., *Az alsó-ilosvai római állotábor s müemlékei*, în *Erdély Muz.-Egylet Évkönyvei*, vol. III, fasc. 1 (1864), p. 10 și urm. (comunicat de Daicoviciu).

IV. VALURILE

1. **Consideraţiuni generale.** In afară de castrele şi fortificaţiile limesului descrise până acum, s'au mai identificat în teritoriul dintre Dunărea de mijloc şi Nistru o sumă de valuri de pământ — în Dobrogea e şi unul de piatră — care străbat acest ţinut în diferite sensuri. Tocilescu le redă pe toate în harta anexată publicaţiei lui *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, fără însă a da vreo explicaţie. Numai în manuscrisele lui dela Academia Română se găsesc câteva note explicative.

Ştirile pe care le avem asupra valurilor din ţinuturile Dunării sunt destul de reduse. Dacă cercetările pe teren — destul de reduse şi acestea — au putut cel puţin identifica prezenţa valurilor în anumite părţi, precum şi orientarea lor, în schimb, în ceeace priveşte originea, lipsa de resturi arheologice a lăsat locul la tot felul de presupuneri.

In cele ce urmează vom lăsa la o parte atât valurile dobrogene, care nu intră în studiul nostru şi asupra cronologiei cărora mai e încă discuţie, precum şi marele val de pământ — *Troianul* sau *Brazda lui Novac* — care străbate Oltenia şi Muntenia dela sud de Turnu-Severin până la sud de Brăila, pe o lungime de 450 km. Tot astfel nu ne vom ocupa de celălalt val mai mic, care începe dela *Cetatea* lângă Calafat, şi se opreşte lângă Giurgiu. Se acceptă în general astăzi, mai ales în urma argumentării lui Vasile Pârvan, că aceste din urmă două valuri sunt dinainte de cucerirea Daciei de Romani.

2. **Valurile din şesul Tisei.** In partea de vest a Daciei, în câmpia dintre Dunăre şi Tisa (Bacica), există trei linii de valuri:

1. Unul, numit « valul mic », începe dela ţărmul stâng al Dunării, la Apatin (15 km. mai sus de gura Dravei) şi merge 99 km. în câmpie până la Ciuroc, localitate pe Tisa, la 40 km. în linie

aeriană dela vărsarea acestui râu în Dunăre. Valul se compune dintr'un agger de pământ lat de 13 m. şi înalt acum de 1,6 m.; în faţă are un şanţ lat de 7 m. Acesta e nu numai la nord, dar ici, colo şi la sud de agger. Frontul e îndreptat către nord. A. Buday, care l-a cercetat, crede că a fost construit în anul 173, în urma păcii făcută de Marcu Aureliu cu Iazygii.

2. Al doilea val, numit « valul mare », a fost construit mai târziu. Are o lungime de 25 km.; între Neusatz şi Ciuroc, taie unghiul dintre malul stâng al Dunării şi şesul din dreapta Tisei. Frontul e îndreptat spre nord-vest. Lăţimea acestui val este de 15,5 m., iar înălţimea de 2 m.; şanţul e lat de 13 m. şi adânc de 1,5 m. Buday atribue construcţia acestui val împăratului Constantius (anul 359); totuşi Fabricius se îndoeşte de originea lui romană.

3. Un alt val este acela care merge pe partea vestică a câmpiei Tisei, pe o lungime de 33 km., începând dela Neusatz, înaintea valului mare, cu direcţia spre nord, până la confluenţa râului Csiker cu Tisa. Valul e lat de 12,5 m., păstrându-se încă înalt de 0,70—0,80 m. In partea de răsărit are un şanţ lat de 6,50 m. şi adânc actualmente de 0,60 m. Din cauza orientării lui către Tisa, Fabricius îi contestă originea romană.

3. **Valurile din Banat.** Şi în Banat se păstrează urmele a trei valuri aproape paralele, cunoscute sub numele de « şanţurile romane »:

1. Cel mai din vest porneşte dela gura Tisei spre Mureş, de unde continuă către nord până dincolo de Simand şi se opreşte la Crişul-Alb. H. Kematmüller, după care luăm descrierea acestui val, crede că se continuă spre nord începând dela Poieni, până la Tihău, pe Someş. Am văzut că Daicoviciu a arătat că nu poate fi vorba de un vallum pe distanţa Poieni—Tihău, în afară de o mică porţiune în jurul oraşului Porolissum, această presupunere întemeindu-se pe o greşită relatare a lui C. Torma şi A. Buday. In schimb pe harta lui Tocilescu, ca şi în notele din manuscrisele lui dela Academie (*Ms.* 5139, fila 22), acest val e prelungit pe lângă Curtici, peste cele trei Crişuri, tocmai la Araktö, pe Tisa.

2. A doua linie, mai la răsărit, începe de lângă Dunăre, din comuna Cubin, trece pe lângă marginea dunelor de nisip dela Deliblat, apoi pe lângă comunele Mramorac, Petrovoselo şi Alibunar, unde se întrerupe într'un loc mocirlos pentru ca să continue mai departe dela comuna Opatiţa către nord peste Folia,

Jebel, Păduricea, Chişorda, Timişoara, Cerneteag, Fibiş, unde se pierde până la Mureş. Şi pe acesta Tocilescu îl prelungeşte peste Crişuri, pe lângă Debreţin, până la Tisza Dob.

3. A treia linie, cea mai de est, chiar lângă înălţimile Banatului, începe dela gura Caraşului la Dunăre, din hotarul comunei Grebenaţ în faţa anticului Viminacium şi merge către nord prin Oreşaţ, Parţa, Zagaiţa, Podporani, Vârşeţ, Ianul-Mic, Ghermeni, Butin, apoi, după o întrerupere de 10 km., continuă peste Şipet, Stamora-Română, Moşniţa, Bucovăţ, Remetea, Ianova, Bencecul-Român, şi de acolo în linie şerpuită, pe lângă Lipa, la Mureş. Ca şi celelalte două, acest val e prelungit de Tocilescu peste Mureş, pe la Şiria, pe lângă Salonta-Mare şi peste Crişuri, în sus la Ibrany pe Tisa. Cu toate că pe harta menţionată Tocilescu notează aceste valuri ca explorate, el nu aduce niciun argument pentru a dovedi exactitatea traseurilor fixate de el. Pe bună dreptate Fabricius le socoteşte ca nesigure.

După Adam Cucu, valurile se compun dintr'o dâlmă de pământ (*agger*) înaltă de 2—3 m., aşa încât orientarea lor ar fi către teritoriul dacic. Se pare că originea romană a acestor valuri e mai sigură; totuşi nu se poate aduce o precizare cronologică. Dealtfel Kematmüller le contestă caracterul de fortificaţii, socotindu-le drumuri romane.

4. **Vallum în Crişana.** După constatările lui C. Daicoviciu, am văzut că nu poate fi vorba de un vallum în munţii Mezeş, pe distanţa dela Poieni la Tihău, aşa cum afirmase C. Torma şi A. Buday. Mai la apus se menţionează o altă linie întărită, care merge dela Oradea la Beltiuc pe Crasna, pe o lungime de 160 km. Pe harta lui Tocilescu, această linie e însemnată ca vallum. E. Fabricius crede că, în urma transformării oraşului Porolissum în municipiu şi reşedinţă a procuratorului provinciei Dacia Porolissensis, s'a împins stăpânirea romană mai către nord-vest; totuşi nu face o legătură între acest val şi stăpânirea romană, mărturisind că nu se poate afirma nimic sigur despre originea lui, tot aşa cum nu se poate afirma despre aceea a valurilor din câmpia ungară.

5. **Valurile din sud-estul Daciei.** In anul 1885, învăţatul german Schuchhardt publică rezultatele unei excursiuni arheologice făcută în ţara noastră. Cu această ocazie, menţionează existenţa valurilor din Muntenia: *Brazda lui Novac* (care merge dela sud de Turnu-

Severin până la sud de Brăila), valul *Cetatea* (lângă Calafat)—*Frasin* (lângă Giurgiu) şi valul *Flămânda—Câmpulung*, explorat de el numai până la Roşiorii de Vede. După cum ştim, cercetările au fost reluate de Tocilescu, care în deosebi despre acest din urmă val aduce date mai amănunţite. Acesta făcea parte din limesul muntean, construit în vremea lui Septimiu Sever; asupra lui am insistat în altă parte.

In sudul Moldovei, tot Schuchhardt menţionează valul de pământ care începea la Adjud, trecea Siretul la Ploscuţeni, apoi pe lângă Poiana, cunoscuta staţiune identificată recent cu Piroboridava antică, pe la Tecucel, Ţigăneşti, Corod, Matca, Puţeni, Bileni, la Folteşti pe Prut. Valul, măsurat de Schuchhardt în dreptul Nicoreştilor, avea împreună cu şanţul o lăţime de 34 m. Dincolo de Prut, în Basarabia, valul continua dela Vadul lui Isac, chiar în faţa Folteştilor, mai departe pe o distanţă de 125 km. până la Tătărăşti pe malul lagunei Conduc, de lângă Marea Neagră (nu departe de limanul Nistrului).

Despre valul Adjud—Folteşti, Vasile Pârvan a arătat că avea un rol strategic şi fusese construit de Romani pentru a apăra drumul dealungul Siretului (*Barboşi—Oituz* [1]). Işi exprima însă îndoiala dacă acelaş rost îl avea şi valul din sudul Basarabiei, adică de a apăra drumul presupus de Tocilescu şi de Kiepert ca mergând dealungul valului peste Prut, către gura Nistrului, la Tyras. « Probabil e în orice caz un drum dela Gherghina pe la Galaţi, apoi peste Prut, pe la Reni şi pe deasupra lacurilor Basarabiei, direct la Tyras ».

Descoperirea în 1922, la Dura Europos, a unui scut de piele, pe care era însemnată o listă de etape, întăreşte ipoteza că a existat un drum militar peste Dunăre, prin sudul Basarabiei, la Tyras şi de acolo peste Nistru la Olbia şi Chersonesul Tauric.

[1]) Studiind un tezaur de monede republicane romane găsite la Pirobovidava, îngropate sub val, Ecaterina Dunăreanu-Vulpe trage concluzia că valul datează din timpul lui Plautius Silvanus Aelianus, când s'a instalat în această localitate pentru prima dată o garnizoană romană. Ni se pare mult mai probabilă existenţa acestei garnizoane din timpul lui Traian, atât pentru motivele desvoltate în *Introducerea* studiului de faţă, cât şi pentru faptul că avem şi o documentare scrisă în papirul lui Hunt.

In anul 1925, o cercetare amănunţită pe teren făcută de generalul Sc. Panaitescu şi geograful german C. Uhlig a adus o sumă de precizări de ordin topografic în ceeace priveşte valurile basarabene. Din ampla publicaţie a geografului german, precum şi din studiul generalului Sc. Panaitescu, aflăm că valul care începe la *Vadul lui Isac* (cam la 15 km. spre sud de oraşul Cahul), merge către est la *Tabac* (lângă staţia Valul-lui-Traian), pe malul Ialpugului (2 km. spre nord de oraşul Bolgrad), apoi se îndreaptă spre sud-est, către malul de răsărit al lacului *Cătlăpuga*. De aci, dintr'un punct vestic la 2 km. de lac, porneşte de pe vechiul val o continuare către nord-est în apropiere de lacul *Chitai*, apoi din nou către est, până când se sfârşeşte în malul vestic al limanului *Conduc* sau *Sasic*, la 10 km. spre sud de Tatarbunar. Distanţa acestui val, denumit de localnici *Troian* (*Valul lui Traian*), iar de geograful german « Der Untere Traianswall », dela Vadul-lui-Isac şi până la Cătlăpuga este de 68,3 km., iar de aci până la Sasic de 57,9 km.; în total o lungime de 126,2 km. Şanţul valului avea o adâncime de 3 m. şi o lungime de 10 km.; rampartul (dâlma) este înalt de 2—3 m. şi gros de 10 m. Era orientat către nord. O particularitate a acestui val este că are o bermă de 3—4 m. vizibilă pe o distanţă de 34 km. dela Vadul lui Isac către răsărit. Părerea lui Uhlig este că pe această distanţă valul a fost altfel constituit decât restul.

La nord de acest val, pe distanţa *Leova*, pe Prut — *Copanca*, pe Nistru (16 km. sud de Tighina), se află un alt val, care trece dela vest la est prin valea Sărata, valea Cogâlnicului pe la Grădeşti şi valea Botnei pe la Sălcuţa, Căuşani şi Chircăeşti. Lungimea totală e de 120,4 km. Localnicii îl numesc *Valul lui Traian*, iar Uhlig îl menţionează cu numele « Der Obere Traianswall ».

A fost cercetat şi măsurat în câteva locuri de generalul Sc. Panaitescu. După datele acestuia, la staţia Batâr, valul se prezintă astfel: şanţul adânc de 3 m. şi lat de 10 m.; rampartul înalt de 2 m. şi gros de peste 12 m. Orientarea către nord.

Asupra originei acestor două valuri din Basarabia părerile diferă. In timp ce Panaitescu le socoteşte romane, Uhlig admite originea romană numai pentru o parte a acestui din urmă val, care avea rostul de a apăra Dunărea. Partea dela Ialpug spre răsărit poate presupune şi o origine gotică. In ce priveşte valul Leova-Copanca, Uhlig crede că a fost ridicat pe la începutul secolului al II-lea (*sic*! poate al III-lea) d. Chr., de către Goţi; deasemenea se poate ca prin secolul al VI-lea să fi fost întrebuinţat şi de Bulgari.

La rândul său Schuchhardt, într'un studiu mai recent, se îndoeşte de originea romană a acestor două valuri din sudul Basarabiei şi le atribue Goţilor, pe motivul că valurile romane erau întotdeauna întovărăşite de castre şi turnuri de apărare, lucruri care nu există aci. Mărturisim că, în ciuda erudiţiei pusă din plin la contribuţie, nici Uhlig, nici Schuchhardt nu aduc argumente suficient de convingătoare în sprijinul afirmaţiilor lor. Rămânem mai departe în sfera ipotezelor. Un lucru însă nu se poate contesta: stăpânirea romană în sudul Basarabiei.

In jurul Galaţilor se află un vallum în formă de arc de cerc. Porneşte dela *Serbeşti* (12 km. mai sus de gura Siretului) şi se opreşte la *Tuluceşti*, pe Brateş (la 15 km. nord de Galaţi). Are o lungime de 20 (?) km., iar şanţul e în partea de nord. Profilul la Tuluceşti arată o bază de 24 m., înălţimea de 2,05 m. In partea de miazănoapte are o bermă de 4,5 m. lăţime şi un şanţ lat de 14 m. şi adânc de 2,7 m.; dimpotrivă, la Şerbeşti profilul arată un val înalt de 3 m., fără bermă, însă cu un şanţ adânc de 2 m.

Originea romană a acestui val nu e contestată, dar se crede că el datează dintr'o epocă târzie, de după părăsirea Daciei, când nevoia de a asigura capete de pod pe malul stâng al Dunării, a făcut pe Romani să întărească şi acest punct important de apărare.

Pe harta lui Tocilescu şi în notele lăsate în manuscris mai sunt menţionate în Moldova şi Basarabia următoarele valuri:

1. Valul care porneşte dela *Păuceşti*, pe Siret (între Adjud şi Bacău), trece mai jos de Bârlad, apoi se ridică spre Prut până la *Stănileşti*. Pe hartă, acest val e trecut ca neexplorat. Din dreptul Stănileştilor, dealungul Prutului, în Basarabia, Tocilescu dă ca explorat un alt val care trece în spre sud, pe la *Leova* (de unde am văzut că pleacă un alt val spre Nistru, la Copanca) şi merge până lângă satul *Oancea*, nu departe de *Vadul lui Isac*, de unde ştim că pornea cel mai de sud val din Basarabia.

Valul din Basarabia, care merge dealungul Prutului, a fost cercetat de Uhlig. Acesta îl denumeşte « Valul Prutului ». Incepe

din dreptul satelor Voinescu şi Mingir, trece spre sud pe la Leova şi sfârşeşte la Zărneşti (13 km. nord de Cahul). Lungimea lui e de 75,8 km.

Un alt val, denumit de localnici *Valul Zmeienilor*, se întindea dealungul limanului Nistrului, începând dela satul Şabolat, pe la Cetatea Albă şi până la Palanca, în partea de nord a limanului. Lungimea lui e de 60,2 km.

Uhlig contestă originea romană a acestor două valuri.

S'ar părea că valul *Păuceşti—Stănileşti* ar fi în legătură directă cu cel dela *Leova* la *Tighina* şi în acest caz ar trebui să le considerăm ca având aceeaşi origine. Lipsa unor cercetări sistematice ne face să avem totuşi rezerve.

Cu mult mai la nord de acest val, Tocilescu menţionează un altul neexplorat, care porneşte dela *Lespezi*, pe Siret, trece pe la *Cotnari*, pentru ca să se oprească la *Redia*, lângă Iaşi. In parte, acest val a fost cunoscut şi de Schuchhardt, care l-a cercetat pe porţiunea Sorca, pe Prut, — Papricani, pe Jijia. Ce origine să fi avut, nu putem şti. In orice caz, e cu totul îndoelnică o origine romană.

Tot neroman este şi valul dat deasemenea ca neexplorat pe harta lui Tocilescu, aflat în Bucovina şi partea de sus a Moldovei. Incepe de lângă *Rădăuţi* şi trece prin judeţul Dorohoi, pe la *Truşeşti*, *Năneşti* şi *Manoleasa* pe Prut. Acest val, cercetat de Schuchhardt la Dăngeni (25 km. nord de Botoşani), e notat de el ca neavând şanţ.

Un alt val în Bucovina, tot pe Prut, poate în legătură cu cel dela Rădăuţi, vizibil la *Zamca*, lângă Hliniţa, a fost explorat de cercetătorii bucovineni Szombathy şi Romstorfer, cari au arătat că este dintr'o epocă mai târzie, decât cea romană.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare literare moderne: I. Andrieşescu, *Cercetări şi descoperiri arheologice în Bucovina*, în *Cronica numismatică şi arheologică*, XII, Bucureşti, 1936, p. 168. A. Buday, *Les retrenchements romains du comitat de Bácsbodrog*, în *Dolgozatok* IV, 1913, p. 79—93. R. Cagnat, *Limes*, în *Dict. des Ant.*, s. v., p. 1255. Idem, *Vallum*, în *Dict. des Ant.* A. Cucu, *Valurile romane*, în *Analele Banatului*, 1929, p. 41—44. Fr. Cumont, *Fragment de bouclier portant une liste d'étapes*, p. 7. C. Daicoviciu, *Dacica*, p. 255. Ec. Dunăreanu-Vulpe, *un tezaur

de denari romani găsit la Piroboridava*, în *In memoria lui Vasile Pârvan* Bucureşti 1934, p. 126—133. E. Fabricius, *Limes*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 573; 639—641; 643; 646—647. I. Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, p. 136. H. Kematmüller, *Die Römerstrassen im Banat, respective in Südungarn*, în *Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik*, 1892, p. 219—220. Kiepert, *Harta Daciei* la *CIL, III*. C. Nicolăescu-Plopşor, *Troianul. Bibliografia cercetărilor până la 1900*, în *Arhivele Olteniei*, 1927, p. 69—80. G-ral Sc. Panaitescu, *Valurile lui Traian din Basarabia*, Bucureşti, 1926, passim. V. Pârvan, *Castrul dela Poiana*, p. 27—28. Idem, *Getica*, p. 127—129. I. F. Neigebaur, *Dacien aus den Ueberresten des klassischen Altertums*, Hermannstadt (Sibiu), 1851, p. 8. C. Schuchhardt, *Wälle und Chausseen im südlichen u. östlichen Dacien*, în *Arch.-ep. Mitt.*, IX, 1885, p. 202—232. Idem, *Die sogenannten Traianswälle in der Dobrudscha*, în *Abh. d. preuss. Akad. d. Wiss.* (Phil.-hist. Kl.), 1918, no. 12, p. 60. Tr. Simu, *Drumuri şi cetăţi romane în Banat*, Lugoj, 1924, p. 20. Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, p. 117—119 şi harta anexată. Idem, *Valurile*, în *Ms. Acad. Rom.*, 5139, filele 22—33. C. Uhlig, *Die Wälle in Bessarabien, besonders die sogenannten Traianswälle*, în *Prähistorische Zeitschrift*, XIX, 1928. p 185—250.

PARTEA III-a

TRUPELE DIN DACIA TRAIANĂ

I. LEGIUNILE

1. Consideraţiuni generale. Din paginile precedente am văzut cum dela început noua provincie încorporată Imperiului de Traian se bucură de o puternică ocupaţie militară. Trei legiuni până la 118, apoi o legiune până la 166 şi în sfârşit, după această dată, două legiuni, XIII gemina şi V Macedonica, formau sâmburele armatei romane din Dacia, până la părăsirea ei sub Aurelian.

Se ştie că soldaţii legiunilor erau cetăţeni romani.

O legiune din epoca imperială până la Hadrian, avea după datele lui Hyginus 5280 soldaţi. După alte ştiri, efectivul unei legiuni după Hadrian era de aproximativ 6000 oameni. După Domaszewski, legiunea din timpul Imperiului avea 5600 oameni şi se împărţea în zece cohorte, prima fiind milliaria, celelalte quingenariae. Cohorta milliaria avea cinci centurii, întâia centurie fiind alcătuită din 400 soldaţi, a doua din 200, a treia şi a patra din câte 150 şi a cincia numai din 100. Celelalte cohorte din legiune se compuneau fiecare din câte şase centurii egale. Comandantul legiunii (*legatus legionis*) a fost de rang senatorial până la Gallienus; dela acest împărat, persoanele de rang senatorial fiind excluse dela comandament, legatul e înlocuit de *praefectus legionis*.

Când într'o provincie se afla o singură legiune, guvernatorul provinciei era şi comandant al legiunii. Intr'o provincie consulară, în care se aflau cel puţin două legiuni, aşa cum a fost Dacia între 108—118 şi dela 166 înainte, guvernatorul era comandantul suprem al întregii armate din provincie — *exercitus* — fiecare legiune având-şi comandantul ei separat.

In ce priveşte ierarhia ofiţerilor, cel puţin în secolul al II-lea, se respecta întâietatea după clasa socială. Astfel, după legatul legiunii, imediat în rang venea *tribunus laticlavius*, tot din ordinul senatorial. In legiune se aflau şi tribuni de rang equestru (*t. angusticlavi*), cari însă veneau în ordinea ierarhică după *praefectus castrorum*, ofiţerul cel mai însemnat din legiune după comandant, prin aceea că avea în atribuţia lui toată partea administrativă şi de organizare a taberei. Sub ascultarea lui erau ofiţerii şi subofiţerii puşi în fruntea diferitelor servicii.

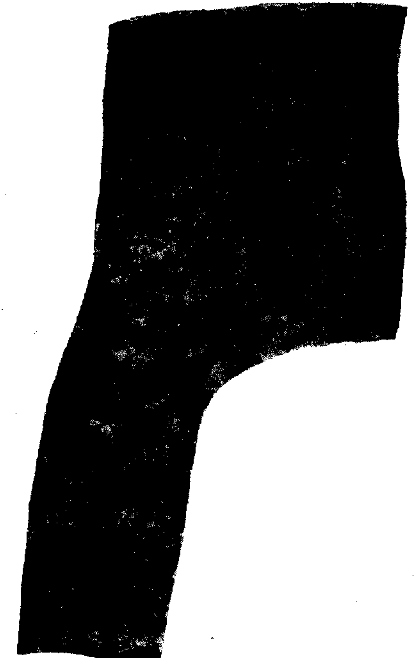

Fig. 22. — Legionari romani în marş. (Lehmann-Hartleben, *Trajanssäule*).

Guvernatorul unei provincii era ajutat în administraţie de un întreg stat-major, împărţit în diferite servicii de caracter administrativ şi militar. La rândul lui, legatul legiunii avea şi el un stat-major, dar de caracter pur militar. Când legatul legiunii era şi guvernator, el avea două state-majoare, unul pentru provincie, altul pentru legiune. Mai multe inscripţii din Dacia ne arată existenţa diferitelor servicii în administraţia militară a provinciei. E greu însă de stabilit, atunci când nu e indicat anume, dacă serviciile menţionate aparţin legiunii sau statului major al guvernatorului.

A. von Domaszewski a studiat pe larg organizarea diferitelor servicii din armata romană, precum şi treptele ierarhice ale militarilor. După el, în statul-major al guvernatorului se aflau următoarele persoane, reprezentând aceste diferite servicii (*officia*): *cornicularii*, *commentarienses*, *speculatores*, *beneficiarii*, *quaestionarii*, *frumentarii*, *stratores*, *singulares*, *haruspices*, *interpretes*, *victimarii*, *librarii*, *exacti*, *immunes*, *exceptores*.

In statul-major al legatului legiunii se găseau numai *cornicularii*, *beneficiarii*, *librarii*, *actarii*, *statores*, *stratores*, *exacti*, *immunes*.

Cornicularii. Cagnat spune că nu se cunoaşte precis felul atribuţiilor încredinţate acestor gradaţi. Numărul lor reglementar era de trei. Ei înşişi aveau ajutoare dintre soldaţi şi legionari.

Commentarienses se găseau numai în serviciul acelor ofiţeri cari erau în acelaş timp şi magistraţi, ca bunăoară guvernatorul provinciei. Ţineau registrele de raport şi documentele ce trebuiau conservate în arhive. Erau în acelaş număr ca şi cornicularii.

Speculatores erau însărcinaţi cu îndeplinirea sentinţelor capitale. Pentru fiecare legiune erau 12 speculatores, unul de fiecare cohortă.

Beneficiarii. Funcţiunile acestor subofiţeri ataşaţi persoanei legatului erau variate şi depindeau de voinţa acestuia. Le încredinţa de exemplu servicii de poliţie, de pază a închisorii, comandamentul poştei ş. a. Aveau servicii şi în administraţie, sau chiar în serviciul personal al comandantului.

Quaestionarii, în număr de cel puţin 5, ajutau pe legat la darea justiţiei. Aveau funcţiunea unor judecători de instrucţie.

Frumentarii erau legionari organizaţi la Roma într'un numerus. Din acesta se detaşa câte unul la cartierul general al fiecărei armate provinciale. Aveau rol poliţienesc.

Stratores erau grăjdari însărcinaţi cu prezentarea calului generalului.

Singulares erau călăreţi sau pedeştri aleşi din trupele auxiliare din provincie şi organizaţi în doi numeri: unul de *equites singulares* şi altul de *pedites singulares* (vezi mai jos). Alcătuiau garda guvernatorului.

Haruspices îndeplineau funcţiuni sacerdotale.

Victimarii aveau rol la sacrificii.

Interpretes erau necesari mai ales în vreme de război la parlamentări cu reprezentanţii diferitelor neamuri, cu care Romanii veneau în legătură.

Librarii ţineau socotelile, dar nu mânuiau fondurile.

Exacti, ca şi *actarii*, aveau rostul de a nota diferitele amănunte ale serviciului zilnic, în deosebi chestiile pur administrative.

Exceptores şi *notarii* erau secretari cari aveau sarcina de a nota ordinele generalului şi de a redacta instrucţiunile pentru soldaţi.

Immunes erau probabil un fel de secretari.

Praefectus castrorum avea sub conducerea şi supravegherea lui următorii specialişti:

Metatores, centurioni însărcinaţi cu supravegherea stabilirii lagărului când trupa se oprea într'un loc.

Mensores, furieri însărcinaţi cu măsurătorile.

Optio carceris (sau *beneficiarius*, ori *frumentarius*) cu grijă de a păzi închisoarea legiunii.

Optiones valetudinarii, în număr de doi, aveau în grijă paza şi administraţia spitalului (*valetudinarium*). Erau şi *capsarii*, infirmieri militari. Medicii trupelor nu serveau ca soldaţi în legiune.

Spitalul veterinar era dat în grija medicilor veterinari, *pequarii*. Deoarece fiecare lagăr avea terme, acestea erau sub grija unui *optio balnearii* sau *a balneis*.

Pentru paza depozitului de arme şi maşini al legiunii (*armamentarium*), existau numeroşi *custodes armorum*, repartizaţi pe cohorte şi puşi sub ascultarea centurionilor. Pentru repararea sau chiar fabricarea armelor, în caz de urgenţă, exista un atelier legionar, *fabrica*, al cărei şef suprem era *praefectus castrorum*. Direcţia atelierului o avea un *optio fabricae*, iar *doctor fabrum* era maestrul.

Alături de aceste depozite şi clădiri, în lagăr se mai aflau magaziile cu alimente (*horrea*), precum şi săli de exerciţii.

Având întreaga conducere şi supraveghere a tuturor acestor servicii, praefectus castrorum era ajutat de un stat-major compus din cornicularius, beneficiarii şi librarii.

Un lagăr legionar avea asigurat şi un teritoriu asupra căruia se exercita autoritatea comandantului legiunii. Pe acest teritoriu se aşezau civilii cari aveau interese cu lagărul, în deosebi negustorii şi familiile legionarilor, alcătuind canabele legiunii. Cu timpul aceste canabe se desvoltă şi devin oraşe.

Dacă într'o provincie se afla o singură legiune, teoretic, întreaga provincie devenea *territorium legionis*, scăpând de sub autoritatea militară numai oraşele cu dreptul de *municipium* sau *colonia*.

2. **Legiunea XIII gemina.** Inainte de războaiele lui Traian cu Decebal, această legiune a garnizonat în Pannonia, la Vindobona. După cucerirea Daciei, a fost adusă în noua provincie, unde şi-a stabilit lagărul la Apulum. Deşi inscripţiile găsite pomenesc

legiunea XIII gemina în acest lagăr abia în vremea lui Hadrian, totuşi E. Ritterling a arătat că din stampilele aflate pe cărămizi se poate confirma şederea ei acolo încă din timpul lui Traian. La Apulum a stat legiunea până la sfârşitul dominaţiei romane în Dacia. Atelierul monetar dintre 246—257 d. Chr., aflat la Viminacium, bate monete cu emblema legiunii, care era leul.

Se ştie că legiunea şi-a fixat lagărul în apropiere de vechiul oraş dacic Apulum, situat pe Mureş, în dreptul actualei suburbii Partoş din oraşul Alba-Iulia.

Lagărul legionar se întindea pe actuala «Cetate» din Alba-Iulia. Cu toate că urmele au fost distruse, totuşi numeroase inscripţii găsite nu mai lasă nicio îndoială asupra acestei identificări.

Ca territorium militar al legiunii se afla mai tot ţinutul care în timpul lui Hadrian e cunoscut sub numele de Dacia Superior. Mai multe cărămizi cu stampila legiunii precum şi unele inscripţii ne arată diferite localităţi din Dacia unde au staţionat detaşamente din această legiune [1]).

Un detaşament a staţionat la *Ampelum* (*CIL*, *III*, p. 215, no. 1294, 1316—1320). Centrul minier era strâns legat de legiunea XIII gemina, aşa cum se vede din tabulele cerate VII (*CIL*, *III*, p. 942—943) şi XXV (*CIL*, *III*, p. 959). Alte staţiuni au fost pe drumul către Sarmizegetusa: la *Orăştioara-de-Jos* (*CIL*, *III*, 8064[10]), Cigmău (*Germisara; CIL. III*, 8064[6]), Călan (*Aquae; CIL*, *III*, 8065[32]), *Sarmizegetusa* (*CIL*, *III*, 8064[2]). Pe drumul Mureşului către apus la Veţel (*Micia; CIL*, *III*, 8064[3]), *Bulci* (*CIL*, *III*, 8064[21]), *Cenadul Nemţesc*, între Arad şi Seghedin (*CIL*, *III*, 8064[22]). Pe drumul către Turnu-Roşu: la *Vinţul-de-Jos* (*CIL*, *III*, 8064[5]), *Berghiu* (*CIL*, *III*, 8064[8]) şi *Apoldul-Mare* (*CIL*, *III*, 8064[9]); în spre răsărit la *Războieni* (Feldioara; *CIL*, *III*, 8064[16]), *Spălnaca* (*CIL*, *III*, 8064[15]) şi apoi tocmai la *Călugăreni*, pe valea Nirajului (*CIL*, *III*, 8064[18]). Staţiuni se aflau şi la *Diciosânmartin* (*CIL*, *III*, 8064[14]) pe valea Târnavei-Mici, precum şi la *Sighişoara*, pe valea Târnavei-Mari (*CIL*, *III*, 8064[7]). Către nord erau detaşamente din legiunea XIII gemina la *Potaissa* (Turda; *CIL*, *III*, 8064[17]), înainte de venirea legiunii V Macedonica, la *Suceag* (*CIL*, *III*, 8064[19]) şi *Porolissum* (*CIL*, *III*, 8064[20]).

[1]) Se admite în general că erau staţiuni de trupe acolo unde se găsesc cărămizi cu numele corpurilor de trupă, căci acestea şi le lucrau pe loc; totuşi sunt unele îndoeli (vezi Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, p. 132, nota 1).

Dintr'o epocă mai târzie, probabil după anul 260, când o mare parte din Dacia transilvană a căzut în mâinile barbarilor, pare să fie databile cărămizile cu stampila legiunii XIII gemina, aflate la *Caransebeş*, *Mehadia* şi *Orşova* (*CIL*, *III*, 8064[11, 12, 13]). Se bănuise că legiunea îşi fixase lagărul la Mehadia, unde a stat până ce Aurelian a trecut-o în sudul Dunării, la *Ratiaria*. Această presupunere, întemeiată pe interpretarea inscripţiei *CIL*, *III*, 1560, a fost respinsă de Ritterling.

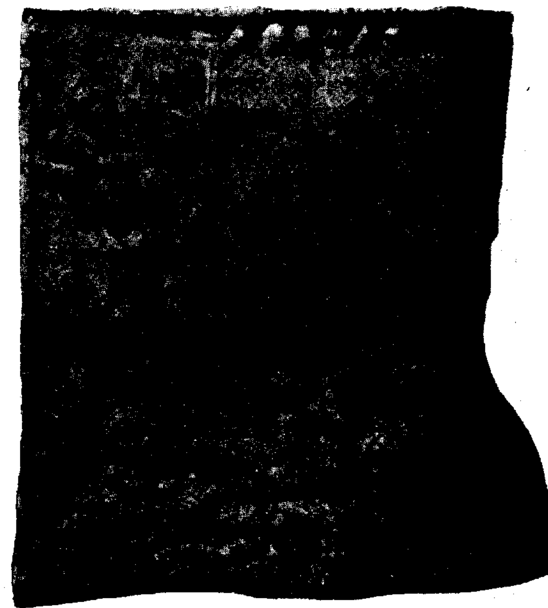

Fig. 23. — Legionarii romani atacă o fortăreaţă dacică făcând *testudo* (broasca ţestoasă).

(Lehmann, — Hartleben, *Trajanssäule*).

Odată cu venirea legiunii V Macedonica, circumscripţia militară a legiunii XIII gemina a fost redusă la ţinutul corespunzător Daciei Apulensis. Aşadar cărămizile cu stampila legiunii găsite la Potaissa, Suceag şi Porolissum sunt de datat înainte de anul 166.

In această vreme, Dacia Inferior avea numai trupe auxiliare puse sub conducerea unui procurator iure gladii, care era şi guvernator al provinciei; deaceea nu găsim urme de garnizoane legionare.

Intr'o inscripţie, găsită recent la Sarmizegetusa, se pomenesc nişte soldaţi *translat*(*i*) în legiunea XIII gemina. (*AIStCl*, 1928—1932, II, p. 54—57). Nu se poate preciza din ce trupe provin aceşti soldaţi transferaţi în legiunea dela Apulum.

Din rândul ofiţerilor şi subofiţerilor legiunii se recruta personalul birourilor din statul-major al guvernatorului; deasemenea pentru diferite nevoi ale legiunii se detaşau soldaţi la muncă. O inscripţie (*CIL*, *III*, 12565 = *Année épigr.*, 1912, no. 305) ne arată o vexillaţie din legiunea XIII gemina, care pe la începutul secolului al III-lea exploata piatra din cariera dela Deva. Se pare că în legătură cu exploatarea minelor de fier din munţii Ardealului de către legiunea dela Apulum trebue interpretată inscripţia *CIL*, *III*, 1128, de pe vremea împăratului Antoninus Pius. Fierul era necesar pentru fabricarea armelor. In lagărul legionar dela Apulum trebue să fi fost un atelier de reparat şi fabricat arme. Despre existenţa depozitului de arme şi muniţiuni avem ştiri din două inscripţii (*CIL*, *III*, 1138 şi 1121).

Tot pe vremea împăratului Antoninus Pius, ne spune o inscripţie (*CIL*, *III*, 1061) că a fost făcut apeductul lagărului. Acesta trebue pus în legătură şi cu existenţa unor băi acolo. In timpul lui Caracalla se construeşte un templu prevăzut cu ceasornic (*templum horologiarium*) de către un soldat, *M. Ulpius Mucianus* (*CIL*, *III*, 1070).

Cele mai multe clădiri din lagăr trebue să fi fost, după cum observă Ritterling din studiul stampilelor de pe cărămizi, din vremea lui Septimiu Sever.

Inscripţiile ne-au păstrat şi numele mai multor comandanţi ai acestei legiuni, printre cari şi *M. Statius Priscus*, vestitul general de pe timpul lui Antoninus Pius şi Marcu Aureliu. O listă a comandanţilor legiunii XIII gemina, ca şi a ofiţerilor (tribuni şi centurioni) a încercat să dea Jung în ale sale *Fasten der Provinz Dacien*.

Alte inscripţii ne menţionează gradaţi, ofiţeri şi subofiţeri, având diferite atribuţii în serviciile legiunii. Una dintre aceste inscripţii (*CIL*, *III*, 7794) este o dedicaţie făcută guvernatorului celor trei Dacii, *P. Septimius Geta*, fratele împăratului Septimiu Sever, de către *cornicularii*, *commentarienses* şi *speculatores* din legiunea XIII gemina.

Dela Septimiu Sever s'a dat voie subofiţerilor şi ofiţerilor inferiori să se reunească în colegii (*scholae*). Clădirea sălii de reuniune (*schola*) era chiar în lagăr. O inscripţie din Apulum (*CIL*, *III*, 7741 = 14479), dedicaţie împăratului Septimiu Sever şi

fiilor lui, Caracalla şi Geta, aminteşte de clădirea colegiului speculatorilor şi împodobirea ei cu statui de către membrii acestui colegiu, cari erau centurioni şi corniculari, atât din legiunea XIII gemina, cât şi din legiunea V Macedonica.

După părăsirea Daciei, legiunea a fost fixată de Aurelian la *Ratiaria*, în sudul Dunării.

3. **Legiunea V Macedonica.** După ce a luat parte la războaiele dacice ale lui Traian, legiunea V Macedonica a fost mutată de acest împărat din lagărul dela Oescus în cel dela Troesmis (Igliţa), unde a rămas până în anul 166, când a fost adusă de Marcu Aureliu în Dacia. Aci a fost fixată la *Potaissa*, unde şi-a construit lagărul, luând sub supravegherea ei întreg teritoriul corespunzător Daciei Porolissensis. O cărămidă găsită la Potaissa poartă stampila *Ex(ercitus) D(aciae) P(orolissensis)* (*CIL*, *III*, 8063). După această lectură, trebue să înţelegem cuprinsul stampilei referindu-se la legiunea dela Potaissa, care împreună cu trupele auxiliare ce depindeau de ea alcătuia armata de pază a Daciei Porolissensis. Comanda o avea comandantul legiunii V Macedonica.

Se înţelege că, în urma instalării legiunii V Macedonica la Potaissa, detaşamentele din legiunea XIII gemina trimise în părţile nordice ale provinciei au fost retrase. Cărămizi cu stampila legiunii V Macedonica au fost găsite, în afară de Potaissa, la *Moldoveneşti*, în castrul care păzea intrarea pe valea Arieşului şi în ţinutul minelor de aur, la *Vinţul-de-Sus* şi *Bogata* [1]), pe Mureş. Cărămizile cu stampila acestei legiuni, găsite la *Mehadia*, datează din vremea părăsirii Daciei. Alte cărămizi cu stampilă s'au găsit la *Sucidava* (Celei), în faţa oraşului *Oescus*, unde legiunea s'a stabilit după anul 275. O altă cărămidă dela *Drobeta* poate fi pusă în legătură cu activitatea vreunui detaşament din această legiune în timpul cuceririi Daciei de Traian, tot aşa cum pietrele funerare ale unor veterani din aceeaşi legiune, aflate în acest oraş, datează de pe când legiunea se găsea în Moesia Inferioară.

Am văzut că urmele castrului legionar dela Potaissa mai erau vizibile la jumătatea secolului trecut pe platoul situat la nord-vest de oraşul Turda de azi. Lipsa de săpături sistematice a făcut

[1]) Daicoviciu crede că acele cărămizi au fost aduse la Bogata dela Potaissa (Turda) în vremea modernă.

imposibilă identificarea urmelor de construcţii din interior, unele cu mozaic, menţionate de C. Gooss. Din inscripţii aflăm de asemenea puţine lucruri.

Dintre comandanţi e de notat *Tib. Claudius Claudianus*, care a fost şi legatus al legiunii XIII gemina, iar pe vremea împăratului Septimiu Sever, în 195, a comandat detaşamentele de trupe din Dacia în războiul din Orient.

Ca şi legiunea XIII gemina, această legiune dă o parte din personalul militar, necesar serviciilor guvernatorului, în deosebi beneficiari. La Potaissa, aceştia aveau colegii pe la anul 200 (*CIL*, *III*, 876). Alte inscripţii pomenesc gradaţi cu diferite funcţiuni în legiune; printre alţii şi un *mensor* (*Jahreshefte*, 1902, Beibl. col. 97, no. 2).

In lagărul dela Potaissa legiunea a stat până în vremea lui Gallienus, după cum rezultă din inscripţia *CIL*, *III*, 875. Pe atunci comandantul legiunii nu mai era un legatus din ordinul senatorial, ci un *praefectus*, provenit din militarii de carieră.

Pe monetele bătute pentru Dacia apar şi emblemele legiunii, care erau un vultur şi un taur.

După părăsirea Daciei, legiunea V Macedonica a fost mutată în vechiul lagăr dela Oescus, pe care l-a avut înainte de cucerirea lui Traian.

4. **Legiunea IIII Flavia Felix.** Prezenţa la Sarmizegetusa a numeroase cărămizi cu stampila legiunii IIII F F a făcut pe Ritterling să admită că între primul şi al doilea război dacic al lui Traian, oraşul a fost ocupat de această legiune, care ar fi constituit de fapt corpul de ocupaţie al provinciei pomenit de Cassius Dio. S'a arătat însă că Sarmizegetusa romană nu e tot una cu capitala lui Decebal, aşa încât prezenţa legiunii IIII F F nu poate fi explicată decât pentru o vreme mai târzie, când s'a întemeiat noua capitală, făcându-se şi construcţiunile unde s'au întrebuinţat cărămizile lucrate de legionarii acestui corp de trupă. C. Daicoviciu a arătat că în amfiteatrul ca şi în aedes Augustalium din Sarmizegetusa, clădite pe la mijlocul secolului al II-lea, s'au găsit ţigle cu stampila legiunii IIII F F. E posibil ca acestea să fi provenit dintr'un stoc anterior, de pe vremea când legiunea îşi avea reşedinţa aci.

O inscripţie dela Sarmizegetusa (*CIL*, *III*, 7904) menţionează pe un centurio din legiunea IIII F(lavia) F(elix) cu funcţiunea de *exerc*(*itator*) *eq*(*uitum*) *sing*(*ularium*) ai legatului C. Avidius Nigrinus, despre care se ştie că a guvernat Dacia către sfârşitul domniei lui Traian [1]).

Ar rezulta, aşadar, că detaşamentul din legiunea III F F exista în acea vreme la Sarmizegetusa. O altă inscripţie dela Micia menţionează un alt centurio din această legiune (*CIL*, *III*, 1353).

Legiunea I adiutrix. In urma argumentării lui Ritterling, se admite astăzi că din armata de ocupaţie a Daciei a făcut parte în primii ani şi legiunea I adiutrix. Intr'o vreme fusese la Rhin, de unde a fost adusă de Domiţian şi încartiruită în Dalmaţia. Sub acest împărat, ca şi sub Traian, a luat parte la războaiele cu Dacii. După cucerirea Daciei, a stat în noua provincie între 107 şi 114. Dintr'o cărămidă găsită la *Apulum* se trăsese concluzia că legiunea I adiutrix a stat în acelaş lagăr cu legiunea XIII gemina. Ritterling a arătat însă că stampila a fost citită greşit şi că nu poate fi vorba de menţionarea legiunii I adiutrix laolaltă cu legiunea XIII gemina pe aceeaşi stampilă; cu toate acestea e posibil ca ambele legiuni să fi ocupat acelaş lagăr, deoarece inscripţiile ne pomenesc în canabele dela Apulum prezenţa unor veterani din legiunea I adiutrix chiar în timpul lui Traian (*CIL*, *III*, 1004, 1008).

In anul 114 legiunea a fost luată să lupte în Orient. După moartea lui Traian, Hadrian a retrimis-o în Dacia unde a luptat sub C. Iulius Quadratus Bassus şi Marcius Turbo contra Iazygilor. In urma reorganizării Daciei de Marcius Turbo, ea este trimisă să-şi ia reşedinţa în Pannonia Superioară, în lagărul dela *Brigetio*.

[1]) Nu e niciun temei pentru a crede cu Mommsen (vezi *CIL*, *III*, ad no.) că personajul C. Avidus Nigrinus, menţionat în această inscripţie, este deosebit de acela din epoca lui Traian.

BIBLIOGRAFIE

Monete: B. Pick, *Die Münzen von Dacien u. Moesien*, I, p. 5.

Izvoare literare moderne: A. Blanchet, *Note sur la légion V Macedonica sous Gallien et Victorin*, în *Musée Belge*, 1923, p. 168—173. R. Cagnat, *Legio*. în *Dict. des Ant.*, s. v. p. 1047—1075; 1080, 1082, 1086. Idem, *L'armée romaine d'Afrique*, ed. 2-a, p. 125—138; 166—174; 181. Idem, *Exercitus*, în *Dict. des Ant.*, s. v., p. 916, 917. C. Daicoviciu, *Fouilles et recherches à Sarmizegetusa*, în *Dacia I*, p. 247 și *Fouilles de Sarmizegetusa ibidem*, III—IV, p. 521, 541—2. Idem, *La première division de la Dacie*, p. 76—77. A. von Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, p. 28—29 și passim. Idem, *Die schola der speculatores in Apulum*, în *Jahreshefte*, IV, 1901, Beibl., col. 3—8. Idem, *Die Fahnen im römischen Heere* (în *Abhandl. d. arch.-ep. Seminars d. Univ. Wien*, V), Wien, 1885, p. 1—48. Idem, *Die Thierbilder der Signa*, în *Arch.-ep. Mitt.*, XV, 1892, p. 182—193. B. Filow, *Die Legionen der Provinz Moesien*, p. 56—78. O. Floca, *O contribuție la istoria legiunii a XIII-a gemina în Dacia*, în *AIStCl*, 1928—1932, p. 54—57. I. Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, p. 1—97. Kubitschek, *Signa*, în *Real-Encycl.*, s. v. no. 2, col. 2327, 2335—2345. J. Marquardt, *De l'organisation militaire chez les Romains*, p. 174—183. Von Premerstein, *Legatus*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 1133, 1143—1148. Idem, *Das Attentat der Consulare auf Hadrian*, p. 11—12. Idem, *C. Iulius Quadratus Bassus Klient des jüngeren Plinius und General Trajans*, p. 35—45 și nota 2 dela p. 43. E. Ritterling, *Legio*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 1207, 1710—1722, 1572—1581, 1540—1549, 1380—1392. E. Ritterling-E. Stein, *Die kaiserlichen Beamten und Truppenkörper im römischen Deutschland unter dem Prinzipat* (în *Beiträge zur Verwaltungs- und Heeresgeschichte von Gallien u. Germanien*, I), Wien, 1932, p. 71—86. A. Schulten, *Das territorium Legionis*, în *Hermes*, XXIX, 1894, p. 481—516.

II. TRUPELE AUXILIARE REGULATE

1. **Considerațiuni generale.** Pe lângă legiuni, armata din Dacia cuprindea și un mare număr de corpuri de trupă auxiliare. Erau trupe de infanterie, *cohortes*, cu efective de 500 soldați (*quingenariae*) și 1000 de soldați (*milliariae*) și trupe de cavalerie, *alae*, cu efective identice cohortelor. Uneori corpurile auxiliare erau mixte, *cohortes equitatae*, alcătuite din pedestrași și călăreți, în proporția de 360 pedestrași și 140 călăreți pentru cele quingenariae și 720 pedestrași și 280 călăreți pentru cele milliariae.

Aceste corpuri de trupă, împreună cu legiunile, alcătuiau armata regulată a provinciei. In deosebire de legionari, cari erau cetățeni romani în momentul începerii serviciului militar în legiune, ostașii din trupele auxiliare nu erau încetățeniți — afară de cazuri excepționale — decât după terminarea serviciului obligator.

Comandantul unei ala sau cohors era un *praefectus;* uneori comandantul unei cohorte era un *tribunus*. Praefectura cohortis și praefectura alae, împreună cu tribunatus legionis, erau cele trei funcțiuni militare, pe care trebuiau să le îndeplinească pe rând tinerii din clasa cavalerilor, înainte de a intra în cariera rezervată lor, începând mai ales dela Hadrian.

Trupele auxiliare care au stat în Dacia au fost identificate pe de o parte după diplomele militare găsite până acum, pe de alta cu ajutorul cărămizilor însemnate cu stampila acestor corpuri de trupă. După locul unde s'au aflat cărămizile s'au putut preciza și lagărele lor.

2. **Corpurile auxiliare de cavalerie (alae).** Erau compuse din călăreți și depindeau direct de guvernatorul provinciei. Aveau în fruntea lor *praefecti*. Dintre aceste corpuri, au staționat în Dacia următoarele:

Ala I Asturum. A participat la cucerirea Daciei de către Traian (*CIL, IX*, 4753) şi a rămas apoi aci, unde a stat până după anul 200. A avut garnizoana la *Hoghiz* (*CIL, III*, 1633[11], 8074, [1 a. b.]; 6075 = Dessau, *ILS*, 1366). Pe la anul 200, un praefectus al acestei ala pune o dedicaţie zeiţei Fortuna pentru sănătatea împăratului Septimiu Sever şi a fiilor lui la Germisara (Cigmău) (*CIL, III*, 1393).

Ala I Batavorum milliaria, menţionată în diploma militară *CIL, III*, no. LXVII, din anul 158, îşi avea lagărul la *Războieni* (Feldioara) pe Mureş, unde s'au găsit cărămizi cu stampila acestei trupe (*CIL, III*, 8074[2] şi *AIStCl*, 1928—1932, II, p. 62, no. 4). O inscripţie dela Apulum pomeneşte un eques al acestei ala (*CIL, III*, 7800). Stampila A T B, găsită la Cristeşti şi notată de Finály (*Arch. Anzeiger*, 1909, p. 504, no. 5) ca aparţinând alei I Batavorum, credem că trebue să fie mai de grabă atribuită trupei care urmează.

Ala Bosporanorum, alcătuită la început din călăreţi îmbrăcaţi în zale, daţi de regele clientelar din Bosforul Cimerian (Crimeea), e menţionată în Dacia la *Cristeşti*, pe Mureş (*CIL, III*, 8074[3] şi 12630; poate tot la aceeaşi ala se referă inscripţia din *Année épigr.*, 1912, no. 75, care o notează ca *milliaria*) şi la *Micia* (*CIL, III*, 1344, 7696; *ACMTr*, 1932, p. 38, no. 8). Două inscripţii pomenesc ostaşi din această ala, unul decedat la Apulum (*CIL, III*, 1197) şi altul care face o dedicaţie în staţiunea balneară Germisara (*CIL, III*, 7888). După Cichorius, această ala a stat întâi la Cristeşti, de unde apoi a fost mutată la Micia; împreună cu alte trupe de aci, în mod sigur cu *cohors II Flavia Commagenorum*, apăra poarta de intrare în Dacia din spre vest, pe valea Mureşului.

Ala I Gallorum et Bosporanorum, pe care o găsim indicată în diplomele militare *CIL, III*, no. LXVII din anul 158, găsită tot la *Cristeşti*, şi *Jahreshefte*, XXIX, 1935, p. 59 = *CIL, XVI*, no. 90 din anul 144, ar fi, după Cichorius, provenită fie din unirea unei ala *Bosporanorum* cu o *ala Gallorum*, despre a cărei existenţă în Dacia ştim dintr'o inscripţie din Roma (*CIL, VI*, 3191 = Dessau, *ILS* 2205), fie din unirea numai a unor părţi din aceste ale. Tot după acest autor, ala I Gallorum et Bosporanorum s'ar fi stabilit la Cristeşti după mutarea alei Bosporanorum la Micia.

Ala I Civium Romanorum e menţionată ca făcând parte din armata Daciei în diploma *CIL, III*, no. XXXVI din anul 110. Nu se ştie unde a avut lagărul. Ceva mai târziu a fost mutată în Pannonia, unde stătuse şi mai înainte.

Ala Hispanorum, menţionată între trupele Daciei Inferioare în diploma militară *CIL, III*, no. XLVI, din anul 129, e pomenită şi într'o inscripţie din Spania (*CIL, II*, 1180), împreună cu alte trupe din Dacia Inferioară. Din această inscripţie, aflăm existenţa unui personaj, *Sextus Iulius Posessor*, care a fost *praepositus* al alei în jurul anului 160. In Dacia, trupa a fost stabilită din timpul lui Traian, după cucerirea provinciei. Pe la 205, ea se afla la *Slăveni*, pe Olt, unde şi-a construit lagărul din temelie (*CIL, III*, 13800). I. Jung se întreabă dacă *ala Hispanorum* nu e tot una cu *ala I Hispanorum Campagonum*, întâlnită în diplomele militare *CIL, III*, no. LXVI şi LXVII din anii 157 şi 158, privitoare la trupele din Dacia Superioară. Către sfârşitul secolului al II-lea, pe timpul lui Septimiu Sever, această ala făcea parte din garnizoana *Miciei* (*ACMTr*, 1930—1931, p. 37, no. 5; p. 36, no. 4; *CIL, III*, 1343, 1193), unde a stat probabil până la părăsirea Daciei (*CIL, III*, 1377 din anul 212; 1378; 1380; 1342; 7871 şi *CIL, VI*, 3238 = Dessau, *ILS*, 2208). In diploma militară din anul 144, pe care o publică Detschew în *Jahreshefte*, XXIX, 1935, p. 54—59, se menţionează trei ale, dintre care prima are numele cu totul stricat încât nu se poate descifra; a doua este *I Hisp(anorum)*, iar a treia *I Gall(orum)*. Detschew socoteşte că ala I Hispanorum din această diplomă trebue întregită *I Hispan(orum) [Campagonum]*, fiind tot una cu aceea menţionată în diplomele militare *CIL, III*, no. LXVI şi LXVII, deoarece aceste trei diplome sunt date de împăratul Antoninus Pius şi se referă la armata din Dacia Superioară.

Despre o *ala Gallorum*, pe care am văzut-o mai sus reunită prin anul 158 cu ala Bosporanorum, avem o menţiune în *CIL, VI*, 3191 = Dessau, *ILS*, 2205). Un dac, provenit din această ala, făcea parte din trupele din Roma. Date mai amănunţite nu avem şi nu putem spune dacă ea a stat vreodată singură în Dacia, sau numai reunită unei alte ala. Am văzut mai sus că o *ala I Gallorum* apare şi în diploma militară din anul 144, publicată de Detschew. E totuşi discutabil dacă ea a existat astfel şi s'ar putea ca Detschew să aibă dreptate întregind-o *ala I Gallorum et Bosporanorum*. In afară de *ala Gallorum et Bosporanorum*, dintr'o diplomă

militară (*CIL*, *III*, no. LXX, databilă în anul 159), aflăm de existenţa unei *ala I Gallorum et Pannoniorum* (*cataphractaria*), care până la anul 134 stătuse în Moesia Inferior. Cichorius crede că această din urmă trupă mixtă de cavalerie provine din reunirea a doua ale: *I Pannoniorum* şi *I Claudia Gallorum*, cunoscute în Moesia Inferioară în anii 99 şi 105 d. Chr. Despre locurile de garnizoană ale acestor corpuri nu ştim nimic.

Ala I Illyricorum e menţionată într'o inscripţie din Roma de pe vremea împăratului Antoninus Pius (*CIL*, *VI*, 3234). După G. Cantacuzino, această ala s'a născut din detaşamentul de călăreţi illyri (*vexillatio equitum Illyricorum*) pomenit în diploma militară *CIL*, *III*, no. XLVI din anul 129. In castrul dela *Brâncoveneşti*, pe Mureş, s'au găsit cărămizi cu stampila *al*(*a*) *n*(*ova*) *Il*(*l*)*yr*(*icorum*); iar dela castrul *Orhei* din apropiere vine o altă cărămidă a cărei stampilă Cichorius o atribue tot acestei ala Illyricorum. După cum se vede, într'o vreme, lagărul trupei a fost în nord-estul Daciei, la *Brâncoveneşti*.

Ala I Augusta Ituraeorum sagittariorum, pomenită în diploma militară *CIL*, *III*, no. XXXVI din anul 110 şi în inscripţia *CIL*, *III*, 1382, a stat în Dacia până la jumătatea secolului al II-lea, când a fost mutată în Pannonia Inferioară, unde apare între anii 145—160.

Dintr'o inscripţie dela Zutor, nu departe de Porolissum, aflăm despre existenţa în Dacia a unei *ala milliaria* (*CIL*, *III*, 7644). Inscripţia este databilă, cel mai de vreme, pe la sfârşitul veacului al II-lea. Un *praefectus* al acestei ala a fost *C. Iulius Corinthianus*, originar din Theveste (Numidia), care a comandat în războiul lui Septimiu Sever cu Parţii un detaşament din Dacia (*CIL*, *III*, 1193). Nu se ştie lagărul ei. Se mai cunoaşte o ala milliaria şi în Mauretania, dar nu este identică cu cea din Dacia.

In *Arhivele Olteniei*, 1933, p. 236, D. Tudor publică un fragment de ţiglă, provenit după toate probabilităţile din Oltenia, având imprimată stampila AL.M., cetită de d-sa *al*(*a*) *M*(*aurorum*). Faptul ar fi posibil, dat fiind că se cunosc trupe neregulate de călăreţi Mauri în Dacia; din ele poate s'a alcătuit această ala. Până acum însă nu s'a întâlnit nicăieri o ala Maurorum, încât ne gândim dacă nu cumva stampila de pe ţigla publicată nu se referă la o *ala milliaria*.

Despre *ala II Pannoniorum*, deşi nu e pomenită în niciuna din diplomele militare aflate până acum în Dacia, avem totuşi ştiri mai precise. In anul 103, se afla în Pannonia. După ce a luat parte la războaiele cu Dacii, a rămas în noua provincie. Numele ei apare în mai multe inscripţii din Dacia. Veterani proveniţi din această trupă sunt stabiliţi la Apulum (*CIL*, *III*, 1100) şi Micia (*CIL*, *III*, 1375). Un soldat decedat are piatra funerară la Sarmizegetusa (*CIL*, *III*, 1453). Cărămizi cu stampilă au fost găsite la *Gherla*, unde se constată şi lagărul ei pe tot timpul cât a stat în Dacia (*CIL*, *III*, 8074[5]; 12542). In anul 143, ea construeşte în piatră pretoriul lagărului punând şi o inscripţie comemorativă (*Année épigr.*, 1906, no. 112 şi *Jahreshefte*, 1908, Beibl., p. 207—8). La Gherla a stat până la sfârşitul stăpânirii romane în Dacia. Din ultimii ani ai şederii ei în Dacia datează dedicaţia făcută lui Hercule de praefectul *Pannon*(*ius*) *Maxi*(*minus*) (*CIL*, *III*, 832). După părăsirea provinciei, trupa a fost mutată la *Oescus*, în Moesia Inferioară (G. Seure, în *Revue archéologique*, 1919[1], p. 136). Numele acestei ala se află şi pe o cărămidă, care provine dintr'o insulă a Dunării aflată în faţa Palancei şi a cărei prezenţă acolo nu poate fi pusă decât în vremea războaielor dacice.

In *Arch. Anzeiger*, 1909, p. 509, no. 8, G. von Finály publică două cărămizi cu stampilă, găsite de Téglas la *Cristeşti*. După ei, stampila trebue cetită: *A*(*lae*) *P*(*annonium*) *V*(*exillationum*) *E*(*lectorum*), punând-o în legătură cu inscripţia *CIL*, *III*, 1464 din Sarmizegetusa, care menţionează la începutul secolului al III-lea pe un *Ulpius*, *praepositus vexill*(*ationibus*) *auxiliar*(*iorum*) *Pan*-*n*(*oniae*) *Inf*(*erioris*). Lectura dată de Téglas şi Finály stampilei de pe cărămizile dela Cristeşti ni se pare forţată şi neverosimilă; o revedere o socotim necesară.

Numeroase inscripţii găsite la *Gilău*, pe drumul Napoca—Porolissum, arată că aci şi-a avut garnizoana *ala Siliana* [*torquata civium Romanorum*], care în anul 98 făcea parte din armata Pannoniei (*CIL*, *III*, Dipl. milit. no. XIX). Ea a luat parte la războaiele cu Decebal, rămânând după cucerirea Daciei aci. Lagărul şi l-a stabilit la Gilău (*CIL*, *III*, 845—847; 847 a = 7651), unde se constată şi prin secolul al III-lea.

Tot la Gilău s'a găsit o inscripţie cu menţiunea unui călăreţ, *eques*, din *ala T(hra)ecum* (*CIL*, *III*, 849). Poate că acest corp de trupă a staţionat vreodată în lagărul de aci.

In castrul dela *Ilişua*, pe Someş, îşi avea garnizoana ala *I Tungrorum Frontoniana*, despre care ştim că în anul 114 era încă în Pannonia Inferior (*CIL*, *III*, Dipl. milit. no. XXXIX; *CIL*, *III*, 3400). Atât cărămizile cu stampilă, cât şi numeroasele inscripţii găsite la Ilişua, ne atestă prezenţa acestei trupe acolo, unde de-altfel a rămas până la părăsirea ţinutului de Romani (*CIL*, *III*, 8074^{4}; 787—789, 791, 793, 797—802, 804—807, 809, 811). Cichorius, urmat de A. von Premerstein, crede că despre această ala ar fi vorba în diploma militară *CIL*, *III*, no. LXX (datată de Premerstein în anul 159), unde din tot titlul ei nu se mai descifrează decât literile *...ont.* Despre o *ala Contariorum*, bănuită de Jung în Dacia, nu poate fi vorba.

Din cele ce s'au putut preciza privitor la garnizoanele trupelor regulate de cavalerie din Dacia, reiese că acestea erau fixate mai cu deosebire la hotarul nordic, pe Someş (*Ilişua*, *Gherla*); apoi pe Olt, la *Hoghiz*, locul de întâlnire al drumului ce lega castrele estice cu drumul Oltului către pasul Oituz şi în sfârşit la *Slăveni*, aproape de confluenţa acestui râu cu Dunărea. Spre apus, *Micia* avea o puternică garnizoană, din care făcea parte şi cel puţin o ala. In nord-vestul provinciei, trupe auxiliare de cavalerie au fost la *Gilău*, pe drumul Napoca—Porolissum.

3. **Corpurile auxiliare regulate de infanterie (cohortes).** Aceste corpuri de trupă erau puse sub conducerea unui *praefectus* sau *tribunus*. In deosebire de ale, cohortele depindeau de comandanţii legiunii, deoarece făceau împreună cu aceasta un corp unitar. In Dacia, se cunosc până acum următoarele cohorte:

Cohors I Afrorum, menţionată într'o inscripţie din Roma (*CIL*, *VI*, 3529), databilă după anul 170. Această trupă poate fi identificată cu *cohors I Afrorum c(ivium) R(omanorum) eq(uitata)*, despre care pomeneşte o inscripţie din Auximum (Italia; *CIL*, *IX*, 5841).

Cohors I Alpinorum, atestată de mai multe cărămizi cu stampilă, găsite în castelele dela *Sărata* şi *Călugăreni* din estul Daciei (*CIL*, *III*, 8074^{8}, 6256; *AIStCl*, 1928—1932, II, p. 58) precum şi diploma militară publicată de Detschew în *Jahreshefte*, XXIX, 1935, p. 54—59. După inscripţia unui veteran îngropat la Apulum (*CIL*, *III*, 1183), această cohortă era *equitata*. Pe vremea împăratului Septimiu Sever făcea parte din garnizoana dela *Micia* (*CIL*, *III*, 1343).

Cohors I Batavorum milliaria e cunoscută în Dacia prin două inscripţii: una (*CIL*, *III*, 839 = Dessau, *ILS*, 2598) dela Romita, antica *Certie*, pe drumul Napoca—Porolissum, şi alta dela *Sân-Mihai*, lângă Potaissa (*CIL*, *III*, 13766, 13767, reconstituită în *Jahreshefte*, V, Beibl., p. 107). Garnizoana ei deci trebue pusă în Dacia Porolissensis, fie la *Sân-Mihai*, fie la *Certie*, sau poate, în vremuri diferite, în amândouă localităţile. Despre această cohortă se ştie că a stat mai înainte în Pannonia, a luat parte la războaiele cu Decebal şi apoi a rămas în Dacia.

Cohors II Flavia Bessorum e menţionată în diploma militară *CIL*, *III*, no. XLVI, din anul 129, în armata Daciei Inferioare. In anul 105 îşi avusese garnizoana în castrul dela Cincşor pe Olt (*Korrespondenzblatt d. Ver. f. sieb. Landesk.*, 1912, p. 54—57 şi Daicoviciu în *AIStCl*, 1933—1935, p. 253). Un praefectus al acestei cohorte a fost *T. Antonius Claudius Alphenus Arignotus*, un Oriental, care a mai comandat şi alte trupe auxiliare (*CIG*, 3497).

Cohors I Bracaraugustanorum, atestată în castrul dela *Breţcu* prin mai multe cărămizi cu stampilă (*CIL*, *III*, 8074^{9} şi Panaitescu, *Castra Daciae*, p. 3), e cunoscută în armata Moesiei Inferioare în anii 99 şi 134 d. Chr. Prezenţa ei la Breţcu se poate lămuri prin trecerea în armata Daciei într'o vreme mai târzie din secolul al II-lea.

Cohors I Brittanica milliaria civium Romanorum a luat parte la războaiele cu Dacii şi a rămas apoi în provincie, fiind menţionată în diploma militară *CIL*, *III*, no. XXXVI, din anul 110. Drept recompensă pentru destoinicia în război, Traian a dat soldaţilor ei dreptul de cetăţenie. Garnizoana era la *Căşei* (*CIL*, *III*, 821, 829, 830, 7634), unde a stat până în secolul al III-lea. Inscripţii din vremea împăratului Caracalla au fost găsite în pretoriul castrului (Em. Panaitescu, *Castrul dela Căşei*, p. 4—5). A participat şi la războiul partic al lui Septimiu Sever (*CIL*, *III*, 1193).

Cohors II Brittanica milliaria se află menţionată pe cărămizi găsite la *Romita* şi *Ilişua* (*CIL*, *III*, 8074^{11}), aşadar tot în nordul Daciei. După Cichorius, ea era *equitata*.

[*Cohors III Britannica* a lucrat în anul 105 la podul lui Traian dela Drobeta (*CIL, III*, 1703[3]). Cărămizi cu stampila ei s'au găsit la *Sucidava* (Celei; Pârvan, *Dacia Malvensis*, p. 26; *CIL, III*, 8074[12]). E mai mult ca sigur că această cohortă nu a făcut parte din armata Daciei, ci a rămas în Moesia. Atribuirea ei armatei din Dacia s'a făcut pe baza unei greşite cetiri a stampilei aflată pe cărămizile găsite în castrul dela Cincşor, care recent a fost lămurită ca aparţinând cohortei *II Flavia Bessorum*.]

Cohors I Flavia Bryttonum milliaria e pomenită într'o inscripţie din Salonic (*CIL, III*, 13704) în Dacia Maluensis. Această trupă, având însă numele *cohors I Aurelia Brittonum milliaria Antoniniana*, îşi reconstrueşte lagărul în piatră la *Bumbeşti*, în anul 201 (*CIL, III*, 14485[a]). Cărămizi cu stampila ei s'au mai găsit în Dacia Maluensis la *Boroneasa* pe Olt (*CIL, III*, 14216[25]); deasemenea la *Tsierna* (Orşova; *CIL, III*, 8074[10]). Cichorius credea că această cohortă era *equitata;* dar nu există nicio dovadă concludentă.

Cohors I Ulpia Brittonum milliaria, menţionată în diploma militară *CIL, III*, no. LXX, din anul 159, e socotită şi de Cichorius şi de A. von Premerstein ca un corp de trupă deosebit de cohortele de Britanni pomenite până acum. Deasemenea A. Buday publică în *Dolgozatok*, 1915, p. 101, o inscripţie dela Porolissum, în care se menţionează un centurio din *coh(ors) I Brittonum*. Ar putea fi una şi aceeaşi trupă, mai ales că, după cum observă şi Premerstein, în diploma militară din 159 sunt menţionate o mare parte din corpurile de trupă aparţinând Daciei Porolissensis. Din inscripţia centurionului din Porolissum nu reiese neapărat, cum crede A. Buday, că exista acolo şi cohorta din care făcea parte. Ne punem întrebarea dacă de fapt aceste două ultime cohorte nu s'ar referi la una şi aceeaşi trupă, adică la *cohors I Brittanica milliaria civium Romanorum*, a cărei existenţă se cunoaşte sigur la Căşei, în Dacia Porolissensis.

Cohors III Campestris civium Romanorum a făcut parte din armata Daciei încă dela începutul provinciei (*CIL, III*, Dipl. milit. no. XXXVI). A avut garnizoana la *Drobeta* (*CIL, III*, 14216[8,10] şi 7289). Un *tubicen* al acestei cohorte face o dedicaţie la *Napoca* (*AIStCl*, 1928—1932, II, p. 59). Daicoviciu crede că aci a stat cohorta înainte de a fi trimisă la Drobeta.

Cohors I Flavia Commagenorum e cunoscută în armata Moesiei Inferioare în anul 105 (*CIL, III*, Dipl. milit. no. XXXIII). Diploma *CIL, III*, no. LXV din anul 157 o menţionează în armata Daciei Superioare. Nu avem nicio altă dovadă despre existenţa ei în această provincie şi se pune întrebarea dacă nu cumva ar fi de cetit în diploma dacică *cohors I[I] Fl(avia) Commagen(orum)*, despre care ştim sigur că a existat în Dacia. Aşa socotea şi E. Ritterling (*Arch.-ep. Mitt.*, XIX, 1896, p. 83). In acest caz ar fi de corectat şi întregirea cohortei *I Fl(avia) Commagen(orum)* din diploma militară din anul 144, publicată de Detschew în *Jahreshefte*, XXIX, 1935, p. 59, în *II Fl(avia) Commagen(orum)*. Cărămizile cu stampila cohortei I Flavia Commagenorum, găsite lângă Olt, la *Piatra*, *Romula* şi *Slăveni*, datează, după Daicoviciu, de prin anul 105, când Oltenia aparţinea de Moesia Inferioară. Soldaţi din această cohortă pare că au luat parte şi la construirea castrului roman dela *Drajna-de-Sus* (jud. Prahova) laolaltă cu soldaţi ai legiunilor din Moesia. Se ştie că aci au fost găsite cărămizi cu stampila unei *coh(ors) Com(magenorum)*.

Cohors II Flavia Commagenorum e constatată în Dacia la *Micia* (*CIL, III*, 8074[14]). Cărămizile cu stampilă dela Romula şi Piatra sunt de fapt ale cohortei I Flavia Commagenorum, aşa cum a arătat D. Tudor. Dintr'o inscripţie (Dessau, *ILS*, 9273), reiese că această cohortă era *equitata* şi se compunea din arcaşi (*sagittarii*). Prezenţa unei astfel de trupe în castrul dela Micia se explică uşor, dacă ne gândim că trebuia să facă faţă Iazygilor din câmpia Tisei, cari erau popor de călăreţi şi de stepă. Numeroase inscripţii atestă existenţa cohortei la Micia până târziu în vremea împăratului Filip Arabul (*CIL, III*, 1347 = 7850, 1343, 1355, 6267, 7848, 7849, 1619 = 7854, 7855, 7873). Pe timpul lui Septimiu Sever ea îşi reconstrueşte băile năruite (*Année épigr.*, 1903, no. 66 = *AIStCl*, 1930—1931, p. 35).

[*Cohors I Cretum.* O inscripţie dela *Apulum* (*CIL, III*, 1163) pomeneşt un *praef(ectus) coh(ortis) I Cretu[m]*. Această cohortă e menţionată şi în stampila unei cărămizi găsită la *Palanca*, pe Dunăre (*Année épigr.*, 1912, no. 78 = *Klio*, 1911, p. 507). Dintre ţiglele găsite la *Drobeta*, una poartă stampila *coh(ors) I Cre(tum)* (*CIL, III*, 1703[2]). E greu de spus dacă această trupă a făcut parte din armata Daciei. Despre ea se ştie numai că în anul 93 d. Chr.

se afla în Moesia Superior. N'ar fi deci exclus ca și cărămizile cu stampilă, aflate la Palanca și Drobeta, ambele localități pe Dunăre în dreptul Moesiei Superioare, să ateste numai o trecătoare activitate a cohortei în acele părți. Din inscripția dela Apulum deasemenea nu se poate trage concluzia că trupa ar fi staționat acolo].

Cohors I Cypria e atestată de o cărămidă cu stampilă (*CIL*, *III*, 8074[13]) în castrul dela *Tihău*, pe Someș. După Jung, cărămida ar aparține unei *cohors I Cyrenaica*.

Cohors IIII Cypria civium Romanorum este menționată în Dacia în anul 110 (*CIL*, *III*, Dipl. milit. no. XXXVI) și o aflăm cu garnizoana în castrul dela *Bumbești* (*CIL*, *III*, 14216[27]). Probabil că a părăsit această reședință înainte de anul 200, când se află aci *cohors I Aurelia Brittonum milliaria*.

Cohors III Delmatarum milliaria equitata civium Romanorum pia fidelis își are numele imprimat pe cărămizi găsite la *Moldova Veche*, pe Dunăre, și la *Mehadia* (*CIL*, *III*, 8074[15]). Aci se afla și pe vremea împăratului Gallienus, pe la anul 260 d. Chr. (*CIL*, *III*, 8010). Atât A. von Domaszewski, cât și Cichorius, iar după ei I. Jung și Victoria Vaschide, au atribuit această cohortă armatei din Moesia Superior. O inscripție, tot dela *Mehadia*, descoperită mai recent (*Année épigr.*, 1912, no. 5), arată o dedicație pusă de cohorta noastră Iuliei Mammaea, mama împăratului Sever Alexandru, fiind dedicant *Iasdius Domitianus*, guvernatorul de rang consular al celor trei Dacii. Așadar cohorta aparținea armatei din Dacia și avea garnizoana la Mehadia (*Ad Mediam*).

Cohors I [*Aelia*] *Gaesa*[*torum*] *milliaria*, astfel întregită de Cichorius în diploma militară *CIL*, *III*, no. LXX din anul 159, este socotită și de A. von Premerstein ca având reședința în nord-vestul Daciei, la *Bologa*. Stampila unei cărămizi găsită aci (*CIL*, *III*, 8074[26]) este cetită de Cichorius *c*(*ohors*) *p*(*rima*) *g*[*ae*]*s*[*a*]*t*(*orum*). Tot acestei cohorte socotește el că aparține stampila CHIAEG (*CIL*, *III*, 8074[16] și recent *AIStCl*, 1928—1932, II, p. 61), găsită pe mai multe cărămizi din această localitate și atribuită de A. von Domaszewski unei *cohors I Aelia Gallorum*. Cohorta ar fi menționată și în inscripția mutilată *CIL*, *III*, 7648 dela Bologa.

Cohors I Gallorum Dacica. Despre aceasta nu avem altă știre decât pomenirea ei într'o diplomă militară *CIL*, *III*, no. LXVI, din anul 157. Domaszewski crezuse că stampilele de pe cărămizile

găsite la Bologa (*CIL*, *III*, 8074[16]), despre care am vorbit mai sus, au aparținut acestei trupe (care ar fi una cu *cohors I Aelia Gallorum*); după cum am văzut, ele aparțin cohortei *I Aelia Gaesatorum*.

Cohors II Gallorum Macedonica, menționată în diploma militară *CIL III*, no. XXXVI, din anul 110, a stat puțin în Dacia, deoarece dela Hadrian se stabilește în Brittania. Un praefectus al acestei cohorte a fost *P. Licinius P. f. Gal*(*eria tribu*) *Maximus*, originar din Spania. Din inscripția pusă de fratele său (*CIL*, *II*, 3230), aflăm că trupa din Dacia era o cohors *equitata*.

Cohors II Gallorum Pannonica este pomenită în armata Daciei Superioare în anul 144 (Diploma militară din *Jahreshefte*, XXIX, 1935, p. 54—59 = *CIL*, *XVI*, no. 90). Nu avem nicio altă mențiune despre această cohortă și nici nu știm unde a avut lagărul. Faptul că diploma militară se eliberează unui soldat *Aulenus Her*(...*f*...), cu atributul *ex equit*(*e*), deci un călăreț, ne face să admitem că această cohortă era *equitata*.

Cohors III Gallorum făcea parte din armata Daciei Inferioare în anul 129 (*CIL*, *III*. Dipl. milit. no. XLVI). Dintr'o inscripție din Spania (*CIL*, *II*, 1180) aflăm existența ei în părțile Daciei Inferioare și pe vremea împăratului Antoninus Pius. Lagărul l-a avut la *Hoghiz*, după cum îmi comunică C. Daicoviciu, care a găsit recent în castrul de acolo o inscripție cu numele acestei trupe. Prin aceasta se lămurește și inscripția mutilată *CIL*, *III*, 955 = 7721, care menționează un *praef*(*ectus*) *coh*(*ortis*) *III C*[.....] și care a fost găsită tot la *Hoghiz*. Cichorius credea că ar fi vorba de o cohors III Commagenorum; în realitate este cohors III Gallorum.

Cohors I Flavia Ulpia Hispanorum milliaria civium Romanorum a luat parte la războaiele dacice și a lucrat la drumul Potaissa—Napoca în anul 108 (*CIL*, *III*, 1627). E menționată în diploma militară *CIL*, *III*, no. XXXVI din anul 110. E pomenită și pe timpul lui Antoninus Pius (*CIL*, *III*, Dipl. milit. no. LXX), iar în vremea războaielor marcomannice știm că a luptat prin părțile Galiției, unde a lăsat urme despre trecerea ei pe acolo (*Jahreshefte*, VII, 1904, Beibl. p. 149). Cohorta era *equitata*.

Cohors I Hispanorum pia fidelis, menționată ca și precedenta în diploma militară *CIL*, *III*, no. XXXVI din anul 110, a luptat împotriva Dacilor lui Decebal, rămânând după cucerire în armata de ocupație a provinciei. Cât a stat nu putem preciza. Cichorius

credea că despre această cohortă se face mențiune într'un rând, distrus în parte, din diploma militară *CIL, III*, no. LXX din anul 159. Părerea lui e acceptată și de A. von Premerstein. Se pare că ale ei sunt cărămizile cu stampilă dela *Unguraș* (*CIL, III*, 8074[18]). Ar însemna atunci că a avut lagărul în partea de nord-vest a Daciei.

Cohors I Hispanorum veterana quingenaria equitata e cunoscută ca făcând parte din armata Moesiei Inferioare în anul 99 (*CIL, III*, Dipl. milit. no. XXXI). Aci a stat și în primii ani după cucerirea Daciei, după cum reiese din papirul publicat de Hunt, despre care am vorbit mai sus. Pe când era în Moesia Inferioară a participat la apărarea ținutului clientelar al Munteniei, trimițând detașamente la *Piroboridava* pe Siret și la *Buridava* pe Olt. (Am văzut că Daicoviciu face rezerve asupra interpretării pasagiului din papirul lui Hunt, în care se vorbește de un detașament la Buridava). Mai târziu a fost mutată în Dacia Inferioară, unde este menționată în anul 129 (*CIL, III*, Dipl. milit. no. XLVI). In castrul dela Bivolari (*Arutela*), pe Olt, s'a găsit o lamă de argint, care avea incizat în puncte numele unui călăreț, cu atributul de librarius în această cohortă (*CIL, III*, 12602). Se pare că într'o vreme a avut reședința în castrul dela *Brețcu;* cărămizile cu stampila COH.HISP. nu pot fi atribuite decât ei.

Cohors II Hispanorum, pe care Cichorius, urmat de A. von Premerstein, o identifică cu *cohors II Hispanorum scutata Cyrenaica*, menționată în diploma militară *CIL, III*, no. LXX din anul 159, e cunoscută prin cărămizile cu stampilă dela *Palanca*, pe Dunăre (*CIL, III*, 8074[20]) și printr'o inscripție din anul 108 dela *Vârșeț* (*CIL, III*, 6273). Mai târziu apare în nord-vestul Daciei, la *Bologa*, după cum arată cărămizile cu stampilă găsite acolo (*CIL, III*, 8074[19]). Tot aci dealtfel s'a găsit și piatra de mormânt a unui decurio din această cohortă (*CIL, III*, 843), care poartă atributul de *equitata*. Așadar, după ce a luptat în războaiele dacice, lucrând în 103—105 și la podul lui Traian dela *Drobeta* (*CIL, III*, 1703), a stat după cucerire câtva timp la Vârșeț, apoi a fost transferată, poate pe timpul lui Antoninus Pius, în nord-vestul Daciei, la Bologa.

Cohors IIII Hispanorum equitata avea în secolul al II-lea lagărul la *Inlăceni*, în răsăritul Daciei. Aci s'au găsit mai multe

dedicații făcute zeilor de diferiții praefecți ai acestei cohorte (*CIL, III*, 945—947, 948 = 7718, 6257). In anul 144 o aflăm pomenită între cele 10 cohorte menționate în Dacia Superioară de diploma militară publicată de Detschew în *Jahreshefte*, XXIX, 1935, p. 54—59. La *Apulum* s'a descoperit o cărămidă cu pecetea legiunii XIII gemina și a cohortei IIII Hispanorum (*Année épigr.*, 1912, no. 71). Probabil că o unitate mixtă, alcătuită din cele două corpuri de trupă, a lucrat la o construcție din centrul legionar dela Apulum.

Cohors I Augusta Ituraeorum sagittariorum, după toate probabilitățile a luat parte la războaiele dacice și a rămas apoi în Dacia, căci o vedem menționată în trupele de aci în anul 110 (*CIL, III*, Dipl. milit. no. XXXVI) și mai târziu, în Dacia Superioară, în anii 144 (Dipl. milit. din *Jahreshefte*, XXIX, 1935, p. 54—59 = *CIL, XVI*, no. 90), 157 și 158 (*CIL, III*, Dipl. milit. no. LXVI și LXVII). A. Buday a publicat o inscripție găsită în stare foarte rea la *Orăștie* (*Dolgozatok*, 1913, p. 257). Se distinge totuși întreg penultimul rând unde se află scris *prae-f(ectus) coh(ortis) I Aug(ustae)*, iar din ultimul numai litera T, ceeace a făcut pe Buday să completeze *t(ribunus)*. De fapt e de completat *I(turaeorum)*, așa cum a arătat Daicoviciu. Inscripția se referă tocmai la cohorta noastră și este prima mărturie epigrafică, în afară de diplomele militare citate, care face mențiune despre existența ei în Dacia.

Cohors I Ituraeorum [*sagittariorum* (*equitata?*)], menționată în aceeași diplomă militară din anul 110, făcea deasemenea parte din armata Daciei. După Ritterling-Stein, cohorta fusese pe vremea lui Domițian la Rhin; dintr'un monument găsit la Mainz se constată că era alcătuită din *sagittarii* (arcași); în anul 88 e menționată în Syria, de unde a fost adusă de Traian spre a lupta contra Dacilor. A rămas apoi în armata de ocupație a provinciei.

Cohors V Lingonum e menționată într'o inscripție dela *Porolissum* din vremea lui Caracalla sau Elagabal (*CIL, III*, 7638), pusă de un praefectus al ei.

Cohors I Montanorum, despre care se știe că era în Pannonia pe vremea lui Domițian (*CIL, III*, Dipl. milit. no. XVII), apare, după cum susține Cichorius, pomenită în stampila unei cărămizi dela *Sebeș* (*CIL, III*, 8074[21]).

Cohors I Augusta Nerv[......], menţionată incomplet în diploma militară *CIL, III*, no. LXX din anul 159, a fost completată de I. Jung *Nerv*[*iorum*]. Cichorius, urmat de Premerstein, socoteşte că ar fi una şi aceeaşi cu *cohors I Augusta Nerviana velox Mauretana*, cunoscută în Mauretania Caesariensis în anul 107; de acolo ar fi fost adusă în Dacia. E. Stein o identifică cu *cohors I Nervia Germanorum milliaria* menţionată în diploma militară din Britannia din anul 122 (*JRS*, XX, p. 16).

Cohors II Flavia Numidarum milliaria, menţionată între trupele Daciei Inferioare în anul 129 (*CIL, III*, Dipl. milit. no. XLVI), îşi afirmă prezenţa şi în Dacia Superioară prin cărămizile cu stampilă, aflate în oraşul civil dela *Apulum* (*CIL, III*, 8074^{22}), precum şi în castrul dela *Bucium* (*CIL, III*, 8074^{22} şi *Klio*, 1910, p. 500), din Dacia Porolissensis, unde probabil că a avut într'o vreme reşedinţa. Un praefectus al acestei trupe a fost acel oriental, *T. Antonius Claudius Alphenus Arignotus*, menţionat în inscripţia greacă din Thyatira (Lydia; *CIG*, 3497).

Cohors VIII Raetorum civium Romanorum, pentru meritele câştigate în războaiele cu Dacii, a căpătat dela Traian dreptul de cetăţenie romană pentru ostaşii ei. In anul 110 este menţionată printre trupele de ocupaţie ale Daciei (*CIL, III*, Dipl. milit. no. XXXVI). Apare şi în anul 144 între trupele din Dacia Superioară, după cum rezultă din diploma militară întregită şi publicată de Detschew (*Jahreshefte*, XXIX, 1935, p. 59). Intr'o dedicaţie dela *Micia* (*Année épigr.*, 1911, no. 40 = *Klio*, 1910, p. 504 = *AIStCl*, 1930—1931, p. 40, no. 13), dedicanţii sunt arătaţi prin literele *NB et CR*, ceeace a făcut pe G. Téglas, editorul acestei inscripţii, să creadă că ar putea fi vorba de un *n*(*umerus*) *B*(*rittonum*) şi o *c*(*ohors*) *R*(*aetorum*). Faptul n'ar fi imposibil, dar totuşi e foarte problematic.

Cohors I sagittariorum milliaria Gordiana îşi avea reşedinţa pe vremea împăratului Gordian la *Drobeta*. Aci s'au găsit nu numai cărămizi cu stampila cohortei (*CIL, III*, 8074^{23}), dar şi două inscripţii (*CIL, III*, 6279 şi 1583 = 8018).

Cohors I Thracum civium Romanorum era în anul 89 la Rhin, de unde în anul 100 a fost adusă în Moesia Superioară. După ce a luptat împotriva lui Decebal, a rămas pentru câţiva ani în Dacia; în 110 e menţionată în diploma militară *CIL, III*, no. XXXVI. A fost trimisă apoi în Germania şi de acolo readusă în Pannonia.

Cohors I Thracum sagittariorum este atestată în armata Daciei Superioare în anii 144 (*Jahreshefte*, XXIX, 1935, p. 59), 157 şi 158 (*CIL, III*, Dipl. milit. no. LXVI şi LXVII).

Cohors VI Thracum [*equitata*] e menţionată în Dacia în aceeaşi vreme ca şi precedenta. Făcuse mai înainte parte din armata Pannoniei, apoi, după ce a luat parte la luptele cu Dacii, a rămas în noua provincie. După cărămizile cu stampila ei, aflate la *Unguraş*, în nord-vestul Daciei, se vede că acolo şi-a avut lagărul (*CIL, III*, 8074^{24}).

Cohors I Ubiorum a făcut mai întâi parte din armata Moesiei Inferioare, a luptat în războaiele lui Traian cu Decebal şi a rămas apoi în Dacia. Cărămizi cu stampila ei au fost găsite în lagărul dela *Orhei*, la *Odorheiul Secuesc* şi la *Diciosânmartin* (*CIL, III*, 8074^{25}), ceeace însemnează că a avut reşedinţa în partea de est a Daciei. In anii 144 şi 157 e pomenită în diplomele militare (*Jahreshefte*, XXIX, 1935, p. 54—59 = *CIL, XVI*, no. 90; *CIL, III*, Dipl. milit. no. LXVI). Un praefectus al acestei cohorte face o dedicaţie lui Hercule la Mehadia (*CIL, III*, 1571).

Cohors I Vindelicorum milliaria[1]), menţionată în diplomele militare din anii 144 şi 157 (*Jahreshefte*, XXIX, 1935, p. 59 = *CIL, XVI*, no. 90; *CIL, III*, Dipl. milit. no. LXVI), şi-a lăsat urme, după Cichorius, la *Sarmizegetusa*, *Valea Sângiorgiu* şi mai ales la *Tibiscum* (*Arch.-ep. Mitt.*, I, p. 124; VI, p. 142; IX, p. 243; *CIL, III*, 8074^{26} *d* şi Daicoviciu, *Cronica*, 1919—1929, p. 15). In primele timpuri ale ocupării Daciei a construit lagărul dela *Arcidava* (Vărădia), sau a stat în el, după cum lasă să se presupună un obiect de bronz cu inscripţie, găsit acolo (Gr. Florescu, *Arcidava*, p. 67, 70). După Cichorius, această cohortă ar fi luat parte, pe vremea împăratului Hadrian, la războiul împotriva Iudeilor.

Mai multe inscripţii din Dacia arată prezenţa în această provincie şi a altor cohorte, care până acum n'au fost identificate decât ipotetic. Astfel se menţionează într'o inscripţie dela *Potaissa*

---

[1]) Intre cărămizile cu stampila acestei cohorte şi aceea a cohortei I Ubiorum s'a făcut confuzie, atât în *CIL, III*, cât şi de Torma şi Téglas în *Arch.-ep. Mitt.*, VI, p. 144 şi IX, p. 243. Admitem însă interpretarea lui Cichorius.

(*CIL, III*, 908) o *cohors I P.P.* O altă *cohors VIII P.P.*, pe o inscripţie tot dela *Potaissa* (*CIL, III*, 13764), pare să fie una şi aceeaşi cu precedenta. Cele două litere *P. P.* dela ultima inscripţie au fost cetite de Fr. Cumont: *P(annoniorum) P(hilippiana?)*, pe când Cichorius crede dimpotrivă că ar fi mai nimerit să se cetească o *cohors Palmyrenorum*. Recent, Ritterling o identifică cu o *cohors P(almyrenorum) P(orolissensium)*.

O cărămidă dela Apulum poartă stampila COH.IIII P (*CIL. III*, 12631), pe care Cichorius o ceteşte *coh(ors) IIII P(annoniorum)*.

Cohortele auxiliare ocupau mai toate posturile înaintate la marginea provinciei, atât în nord-vestul Daciei, cât şi la nord şi est. Un lagăr cu o puternică garnizoană de trupe auxiliare era la *Micia*. Pe la sfârşitul secolului al II-lea, garnizoana de aci se compunea dintr'o ala, trei cohorte şi un numerus (*CIL, III*, 1343). In Dacia Inferioară, unde nu se aflau decât trupe auxiliare, cohortele erau destul de numeroase.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare literare moderne: A. Buday, *Recherches archéologiques de Porolissum*, în *Dolgozatok*, 1915, p. 101—102. R. Cagnat, *Exercitus*, în *Dict. des. Ant.* s. v. Gh. Cantacuzino, *Câteva corpuri barbare din armata romană dela Augustus la Gallienus*, Bucureşti, 1929, p. 78—79. Idem, *Un papyrus latin rélatif à la défense du bas-Danube*, p. 38—74. Cichorius, *Ala*, în *Real-Encycl.*, s. v. passim. Idem, *Cohors, ibidem*, s. v. passim. C. Daicoviciu, *Notiţe arheologice şi epigrafice*, în *AIStCl* I, 2 (1928—1932), p. 59, 60, 61, 62. Idem, *Dacica*, p. 251 n. 1, p. 253. A. von. Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, p. 53—59. N. Feliciani, *Dacia* în Ruggiero-*Dizionario epigrafico* s. v., p. 1449—1451. R. Grosse, *Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung*, Berlin 1920, p. 15—16, 42—48. I. Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, p. 104—122. M. Kimakowicz, *Römische Funde bei Kleinschenk*, în *Korr.-Blatt d. Ver. für sieb. Landesk.* Sibiu, 1912, p. 55—56. S. Lambrino, *Observations sur un nouveau diplome militaire de l'empereur Claude*, în *Revue de Philologie*, 1931, p. 262. J. Marquardt, *De l'organisation militaire chez les Romains*, p. 183—199. Th. Mommsen, *Die Conscriptionsordnung der römischen Kaiserzeit*, în *Hermes*, XIX, 1884, p. 1—79, 210—217. Em. Panaitescu, *Castrul roman dela Căşei din săpăturile nouă*, p. 4—5. Idem, *Le limes dacique*, în *Bulletin de la Sect. historique Acad. Roumaine*, t. XV, 1929, p. 4, 6—10. A. von Premerstein, *Die Dreiteilung der Provinz Dacien*, în *Wiener Eranos*, 1909, p. 256—260.

E. Ritterling = E. Stein, *Die kaisserlichen Beamten und Truppenkörper im römmischen Deutschland unter dem Prinzipat* p. 137—138, 140—141, 152, 186, 189, 194, 199, 203 (cu nota 304), 204, 213—214, 217, 223, 238, 245—246. G. Téglas, *Neue Beiträge zur Inschriftenkunde Dakiens*, în *Klio*, X, 1910, p. 504 (Micia). R. Thouvenot, *Un diplôme militaire de Banasa*, în *Comptes-Rendus à l'Acad. des Inscr. et Belles Lettres*, Paris, 1934, p. 11—19. Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, p. 137—140. D. Tudor, *Paza Romulei şi a împrejurimilor ei*, în *Arhivele Olteniei*, 1933, p. 229—236. Victoria Vaschide, *Histoire de la conquête de la Dacie et des corps d'armée qui y ont pris part*, Paris, 1903, p. 154—173.

III. TRUPELE NEREGULATE

1. **Consideraţiuni generale.** Pe lângă trupele auxiliare încadrate, disciplinate şi organizate după sistemul roman, împăraţii întrebuinţau şi trupe neregulate, recrutate în ţinuturile cele mai puţin romanizate ale Imperiului. Deobicei acestea îşi păstrau armamentul şi felul lor naţional de luptă. Am văzut că, chiar în vremea cuceririi Daciei, Traian a folosit astfel de trupe recrutate în Britania, Spania, Africa şi Asia. Ele purtau diferite numiri: *symmachiarii*, *gentiles*, *pedites* sau *equites singulares*, *exploratores*.

Cu timpul aceste corpuri de trupă barbare erau încadrate cu ofiţeri romani şi socotite ca făcând parte în mod regulat din armata unei provincii. In această calitate ele primeau numele de *numeri*.

Un *numerus* însemna propriu zis un corp de trupă variind între 500—900 oameni, alcătuit din barbari, cari luptau după tradiţiile şi cu armele lor naţionale. Comanda o avea un ofiţer roman, *praepositus*. După G. Cantacuzino, în secolul al III-lea, comandantul e un *praefectus* sau un *tribunus*. In deosebire de alele şi cohortele auxiliare, care din cursul secolului al II-lea, în urma introducerii sistemului de recrutare locală, îşi schimbă caracterul etnic primitiv, *numeri* îşi păstrează mai departe aspectul lor naţional, deoarece ei continuă a fi completaţi cu elemente din patria de origine. Cu toate acestea şi în aceşti numeri pătrund elemente autohtone, după cum vom vedea mai jos.

A. von Domaszewski consideră numeri ca formaţiuni de infanterie, îndeplinind pe lângă cohortele auxiliare însărcinate cu apărarea graniţelor rolul de infanterie uşoară. Ostaşii fiind analfabeţi, comanda se dădea numai oral.

In rândul trupelor neregulate trebue să socotim şi unele *vexillationes*, detaşamente care, deşi aveau organizare romană, erau totuşi alcătuite din elemente adunate din diferitele trupe

auxiliare ale unui ţinut. Un astfel de detaşament avea de cele mai multe ori un caracter provizoriu, el asimilându-se cu un numerus, sau transformându-se după oarecare timp într'o ala sau cohors, după cum soldaţii cari îl compuneau erau călăreţi sau pedestraşi.

2. **Numeri. Vexillatio.** In Dacia se cunosc până acum următoarele trupe auxiliare neregulate:

Numerus Brittonum e menţionat într'o inscripţie din anul 186 d. Chr. (*CIL*, *III*, 1396), pusă la *Germisara* (Cigmău). După G.

Fig. 24. — Soldaţii auxiliari neregulaţi din armata romană în marş. Se disting arcaşii orientali (poate Sirieni); alţii cu partea superioară a corpului nudă (poate Germani) şi alţii prăştiaşi. După ei vin auxiliari regulaţi cari se disting prin legătură dela gât (*focale*).
(Lehmann — Hartleben, *Trajanssäule*).

Cantacuzino, acest corp de trupă a fost alcătuit din Britanni, după răscoala acestora în 142, şi trimis în Dacia. După toate aparenţele însă acest numerus Brittonum trebue completat *n*(*umerus*) [*s*(*ingularium*)] *B*(*ritannicorum*), deoarece de aci, dela *Germisara*, cunoaştem cărămizi cu stampila N.S.B. (*CIL*, *III*, 8075[32]), care e cetită în mod obişnuit *n*(*umerus*) *s*(*ingularium*) *B*(*ritannicorum*).

Singulares alcătuiau o trupă de gardă formată din oameni aleşi din trupele auxiliare ale provinciei şi însărcinată cu paza guvernatorului (*Jahreshefte*, V, Beibl., p. 117, no. 15: *p*(*edites*)

si(n)g(ulares) co(n)s(ularis). Un corp de trupă cu numele *pedites singulares Britannici* este pomenit în armata Daciei, în anul 110 (*CIL, III*, Dipl. milit. no. XXXVI). Soldaţii din această trupă fuseseră recrutaţi în Britannia şi trecuţi apoi în armata Daciei. Un detaşament a staţionat probabil la *Germisara*.

In afară de *singulares* pedestri existau şi călăreţi, *equites singulares*, cari formau deasemenea un numerus, tot cu rostul de gardă a guvernatorului. Mai multe inscripţii ne arată prezenţa lor la *Apulum* (*CIL, III*, 8074^{33}, 12633, 1160, 1195, 7800, 7904). Un călăreţ din *numerus singularium* dela Apulum e retrimis în *ala Batavorum*, din care probabil făcuse parte mai înainte (*CIL, III*, 7800). Printre equites singulares, găsim şi un dac, *Mucasenus Cesorini* (*CIL, III*, 1195).

Numerus Campestrorum se află pe o inscripţie găsită la *Petridul de Jos*, lângă Potaissa (*CIL, III*, 1607). Originea acestui numerus nu se cunoaşte. G. Cantacuzino crede, dar fără a putea afirma cu siguranţă, că era recrutat în nordul Helvetiei, în ţinutul Rauracilor, unde se afla o localitate Cambes sau Cambete, dela care i s'ar trage numele. Am mai văzut în Dacia o *cohors III Campestris*.

Numerus Germanorum, pomenit pe o inscripţie funerară din Apulum (*Année épigr.*, 1910, no. 152), fusese alcătuit probabil din ajutoarele primite de Romani dela Quazi, Marcomanni şi ceilalţi Germani, după luptele duse de Marcu Aureliu şi Commodus. Prezenţa acestei trupe în Dacia ar fi deci de pus după anul 180[1]).

Mauri Gentiles. Numeri Maurorum. Dela Cassius Dio ştim că unul din ajutoarele preţioase ale lui Traian în războaiele cu Decebal a fost şeful maur *Lusius Quietus*, care în fruntea cetelor sale de călăreţi mauri s'a purtat în mod brav. Pe aceşti călăreţi îi vedem înfăţişaţi pe Columna Traiană (tabloul LXIV) luptând după obiceiul lor şi păstrându-şi în tot timpul caracterul etnic.

[1]) C. Daicoviciu îmi atrage atenţia că ar trebui cetit *n(umerus) Germ(anicianorum)*, aşa cum apare într'o inscripţie din Germania Inferior (*CIL, XIII*, 8329) şi care este tot una cu *numerus Exploratorum Germanicianorum* (*CIL, XIII*, 8683), cunoscut tot acolo. Acest numerus a fost probabil adus în Dacia pentru câtăva vreme, după cum a fost şi în Thracia (*CIL, III*, 14207) şi în Mauretania (Dessau, *ILS*, 9187). Dacă va fi fost aşa, atunci acest numerus nu a mai fost alcătuit din auxiliarii germani dela Dunăre, ci originea lui trebue căutată în ţinuturile germane dela Rhin.

Romanii îi numeau *Gentiles*. După luptele cu Dacii, o parte din ei au fost lăsaţi în Dacia, unde îi găsim sub denumirea *Mauri Gentiles* (*CIL, III*, Diploma milit. no. LXVII din anul 158). Sub Hadrian se cunoaşte o trupă identică în Moesia Superioară (*Année épigr.*,

Fig. 25. — Auxiliari neregulaţi: călăreţi Mauri. (Lehmann — Hartleben, *Trajanssäule*).

1914, no. 119 = Pârvan, *Dacia Malvensis*, p. 15—17). Cu timpul aceşti *Mauri Gentiles* au fost organizaţi în *numeri*, integraţi în armata romană.

Numeri de Mauri se găsesc în mai multe părţi ale Daciei. Deobicei un numerus, pe lângă atributul etnic, mai poartă un al

doilea atribut, care indică localitatea unde trupa își avea garnizoana. Găsim astfel în Dacia următorii *numeri Maurorum*:

O inscripție dela *Ampelum* (*CIL*, *III*, 1294), din vremea lui Caracalla, ne face cunoscut un *n*(*umerus*) *Maur*(*orum*) *Hisp*. Această lectură a lui Domaszewski a fost respinsă de Ritterling, care arată că trebue cetit *Tibi*(*scensium*), confuzia lui Domaszewski fiind provocată de faptul că textul inscripției nu s'a păstrat decât în manuscris, unde de sigur că aceste litere au fost copiate greșit de un nespecialist. Ultimul atribut se referă la o localitate din Dacia, unde și-a avut reședința acest numerus. Un *praefectus*, care l-a comandat odată, este menționat într'o inscripție din Apulum (*CIL*, *III*, 1149).

N(*umerus*) *M*(*aurorum*) *Ti*(*biscensium*) (*CIL*, *III*, 1343), despre existența căruia ne informează și o inscripție din Mauretania Caesariensis (*CIL*, *VIII*, 9368 = 20944), apare pe timpul împăratului Septimiu Sever între trupele dela *Micia*.

Alte inscripții atestă existența unui *n*(*umerus*) *M*(*aurorum*) *M*(*iciensium*), care avea garnizoana la *Micia* (*CIL*, *III*, 6267, 911 = 7695). Tot la această trupă pare să se refere și acel numerus pomenit în vremea lui Sever Alexandru într'o inscripție din Sarmizegetusa (*Dacia*, III—IV, p. 554 = *Année épigr.*, 1933, no. 250).

In nordul Daciei, la *Zutor*, s'au găsit cărămizi cu stampila N.M.O. (*CIL*, *III*, 8074[27]). E vorba de un numerus, pe care multă vreme specialiștii l-au cetit *n*(*umerus*) *m*(*ilitum*) *O*(*srhoënorum*). Recent, C. Daicoviciu a demonstrat că trebue cetit *n*(*umerus*) *M*(*aurorum*) *O*(*ptatianensium*).

Din săpăturile făcute la Răcari, în Oltenia, de Gr. Florescu, a ieșit la iveală o cărămidă cu stampila unei trupe identificată cu *n*(*umerus*) *M*(*aurorum*) *E*., ultima literă indicând de sigur localitatea de staționare a trupei.

Se pune întrebarea dacă în Dacia existau tot atâția numeri de Mauri, câte localități sunt indicate în numele lor; sau exista numai unul singur, care a trimis detașamente prin toate aceste localități (Micia, Tibiscum, Optatiana, E...). E greu să se dea un răspuns precis. Faptul că în garnizoana dela Micia apare într'un timp un *n*(*umerus*) *M*(*aurorum*) *Ti*(*biscensium*), ne face să bănuim că existau numeri deosebiți și deci fiecare atribut de localitate indică un alt numerus de Mauri.

Numeri Palmyrenorum erau trupe alcătuite din Palmyreni. Sunt cunoscuți în Dacia în mod sigur din vremea lui Hadrian. După cum atestă inscripțiile, acești numeri și-au păstrat în tot timpul caracterul lor etnic; cu toate acestea, printre soldații orientali au început să se strecoare elemente autohtone, după cum se vede dintr'o inscripție dela Apulum (*Année épigr.*, 1914, no. 102), în care e menționat un Dac, *Mucatra Brasi*, ca soldat în *numerus Palmyrenorum Tibiscensium*.

Inscripțiile găsite până acum ne indică următorii numeri de Palmyreni în Dacia:

Numerus Palmyrenorum Tibiscensium, cu reședința la *Tibiscum* (*Année épigr.*, 1914, no. 102; *CIL*, *III*, 7999, 14216).

Numerus Palmyrenorum Porolissensium, la *Porolissum*, atestat de o inscripție grecească dela Salonic (Dessau, *ILS*, 9472), cât și de alte inscripții din Dacia (*CIL*, *III*, 803, 837). Poate că la acest numerus dela Porolissum se referă și inscripția unui veteran din numerus Palmyrenorum, stabilit la Potaissa (*CIL*, *III*, 907 = 7693). Dintr'o diplomă militară aflăm că acești Palmyreni erau la *Porolissum* încă din anul 120, iar dintr'o inscripție aflăm numele întreg al trupei: *n*(*umerus*) *Pal*(*myrenorum*) *Porol*(*issensium*) *sag*(*ittariorum*) *c*(*ivium*) *R*(*omanorum*) (Daicoviciu, *La première division de la Dacie*, p. 74 și nota 7). După cât se vede, acești soldați erau arcași.

Pe o inscripție din *Sarmizegetusa* apare un veteran, fost centurion într'un *n*(*umerus*) *P*(*almyrenorum*) *O*. (*CIL*, *III*, 1471). Această din urmă literă ar putea fi, după cum arată Daicoviciu, prescurtarea dela *O*(*ptatianensium*). Am avea în cazul acesta atestată prezența unui numerus Palmyrenorum și la Optatiana, fapt care nu trebue să surprindă, dacă ne gândim că a existat acolo într'o vreme și un numerus de Mauri.

Suri sagittarii. La limesul alutan, pentru a face față eventualelor atacuri din spre șesul muntean, împărații aduseseră arcași sirieni, pe cari mai târziu i-au organizat într'un numerus. Despre existența lor știm din mai multe inscripții. Astfel pun ei, pe vremea lui Hadrian, dedicații acestui împărat în castrele dela *Bivolari* și *Rădăcinești*, unde au și locuit (*CIL*, *III*, 12601 [a. b.] = 13793, 13794; 12604, 12605). In castrul dela *Slăveni*, tot pe Olt, ca și la Caracal (provenind acolo probabil dela *Romula*), s'au găsit cărămizi

cu stampila acestui numerus (*CIL, III*, 8074[28]), iar la *Romula* o dedicaţie zeului Mithra a fost făcută de librarii şi un actarius din acelaş numerus (Pârvan, *Dacia Malvensis*, p. 20, no. 24 = *Année épigr.*, 1914, no. 120). In sfârşit o inscripţie din Spania (*CIL, II*, 1180), ne pomeneşte pe un comandant, *praepositus*, al acestui numerus; el a îndeplinit şi funcţiunea de *curator* al oraşului *Romula*. In ruinele acestui oraş s'a mai găsit epitaful pus de un imaginifer din *numerus sagittariorum* soţiei sale (*CIL, III*, 1593 = 8032). D. Tudor crede că această trupă a lucrat la fortificaţiile Romulei [1]).

Un numerus de *Suri sagittarii* pare să fi staţionat şi la *Lucin* sau *Piua-Petrii* la gura Ialomiţei (*CIL, III*, 7493). Rostul acestor arcaşi sirieni în apărarea câmpiei muntene, ţinut de şes ca şi ţinuturile orientale de unde veneau ei, este explicabil.

Ca şi Mauri Gentiles, la început *Suri sagittarii* alcătuiau cete, care se conduceau independent, şi numai în a doua jumătate a secolului al II-lea au început să fie organizaţi în numeri. Se pot preciza în părţile Dunării de jos doi numeri, unul ţinând de armata Daciei şi având reşedinţa în jurul Romulei, la *limesul alutan*, iar altul depinzând de armata Moesiei Inferioare şi având reşedinţa într'o localitate din Dobrogea, pe lângă gura Ialomiţei, poate la *Carsium* (Hârşova). Rostul acestor numeri era să aibă în observaţie şi apărare câmpia getică; făceau mai bine zis un fel de poliţie. Intocmai ca Maurii şi Palmyrenii, ei trebue să fi fost călăreţi.

Vexillatio şi *numerus Illyricorum*. In diploma militară din anul 129 (*CIL, III*, no. XLVI), se menţionează între trupele auxiliare din Dacia Inferioară şi un detaşament de călăreţi din Illyricum, *vexillatio equitum Illyricorum*.

Illyricum nu era o provincie, ci sub acest nume se înţelegea un mare despărţământ geografic, care cuprindea mai multe provincii dela Dunăre. Detaşamentul a fost deci alcătuit din călăreţi aleşi din trupele acestor provincii, în vederea unui anumit scop.

[1]) Printr'o scrisoare, D. Tudor îmi face cunoscut că a găsit recent două inscripţii provenite din chiar zidul valului, care înconjură oraşul Romula, şi care menţionează vexillaţiuni din legiunea XXII pr. p. f., originară din Germania. Ar reieşi că acestea au lucrat pe vremea lui Filip Arabul la fortificarea Romulei. Aceasta nu exclude însă şi participarea trupei de arcaşi Sirieni.

G. Cantacuzino crede că aceasta s'a întâmplat cu ocazia războaielor lui Traian cu Dacii. După cucerirea provinciei, trupa a rămas aci, un veteran al ei liberându-se în anul 129, când a obţinut diploma militară cunoscută. Această *vexillatio* apare în alte inscripţii ca un *numerus* (*CIL, IX*, 393: *numerus equitum electorum ex Illyrico*, şi *CIL, III*, 1197). Mai târziu el se transformă într'o *ala*, a cărei prezenţă în Dacia e cunoscută (vezi mai sus p. 180).

După cum vedem, acest numerus de călăreţi din Illyricum este deosebit de numeri întâlniţi până acum, prin aceea că el nu e alcătuit la origine din elemente recrutate într'un anumit ţinut barbar din Imperiu, ci a fost format din călăreţi luaţi trupelor auxiliare regulate din provinciile Illyricului. Rămânând în Dacia ca un detaşament neregulat, *vexillatio* şi apoi *numerus*, mai târziu el se transformă într'o *ala*, trecând astfel în rândul trupelor auxiliare regulate.

Vexillarii Africae et Mauretaniae Caesariensis sunt menţionaţi în diploma militară din anul 158 (*CIL, III*, Dipl. milit. no. LXVII), în Dacia Superioară. După cum îi arată chiar numele, ostaşii cari compuneau acest detaşament fuseseră recrutaţi în Africa şi Mauretania Caesariensis. Credem că acest detaşament — *vexillatio* — era analog cu cel din Illyricum, în sensul că a fost alcătuit din ostaşi aleşi din trupele celor două provincii, Africa şi Mauretania Caesariensis, în vederea unui anumit scop. Prezenţa Iazygilor şi Roxolanilor călăreţi în preajma Daciei şi Moesiei justifică întrebuinţarea călăreţilor africani la Dunăre. I. Jung a arătat că între Dacia şi Africa au existat legături strânse.

Nu ştim cât au stat aceşti *vexillarii* în Dacia. Poate că mai târziu s'au amestecat cu acei Mauri Gentiles, alcătuind numeri Maurorum cunoscuţi.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare antice: Hyginus, *De munitionibus castrorum*, ed. Gemoll, Lipsia, 1879, c. 29, 30. Arrian, *Τέχνη Τακτική*, ed. R. Hercher — A. Eberhard, Lipsia, 1885, c. 44, 1.

Izvoare literare moderne: R. Cagnat, *Dilectus*, în *Dict. des Ant.*, s. v., p. 221. Idem, *L'Armée romaine d'Afrique*, ed. 2-a, p. 131, 205—206, 262—267. Idem, *Numerus*, în *Dict. des Ant.* s. v. Idem, *Vexillarius*, *Vexillatio*, în *Dict. des Ant.*, s. v., p. 776. G. Cantacuzino, *Câteva corpuri de trupă barbare*,

passim. J. Carcopino, *Note complémentaire sur les numeri syriens de la Numidie romaine*, în *Syria*, XIV, 1933, p. 20—55 (p. 36: *Chronologie du « numerus Palmyrenorum »*). G. L. Cheesman, *The auxilia of the roman imperial army*, Oxford, 1914 (inaccesibilă). C. Daicoviciu, *Fouilles et recherches à Sarmizegetusa*, în *Dacia I*, 1924, p. 251. Idem, *Un nou « milliarium » din Dacia*, p. 5 şi notele 3, 4. Idem, *La première division de la Dacie*, în *AIStCl*, II, 1933—1935, p. 71—75. A. von Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, p. 59—61. N. Feliciani, *Dacia* în Ruggiero-*Dizionnario epigrafico* s. v., p. 1451. Fluss, *Tibiscum*, în *Real-Encycl.* s. v. col. 814. Groag, *Lusius Quietus*, în *Real-Encycl.*, s. v., *Lusius*, no. 9, col. 1874—1879. R. Grosse, *Römische Militärgeschichte*, p. 25—26, 49. I. Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, p. 122—126. Liebenam, *Equites singulares*, în *Real-Encycl.*, s. v. col. 313—314, 317—318. G. Mateescu, *Cercetări cu privire la Traci. A) Emendaţiuni la Corpus I. L.*, în *BCMI*, 1916, p. 34. Th. Mommsen, *Die Conscriptionsordnung der römischen Kaiserzeit*, în *Hermes*, XIX, 1884, p. 222—230. Idem, *Die römischen Provinzialmilizen*, în *Hermes*, XXII, 1887, p. 547— 558. Ed. Norden, *Die germanische Urgeschichte in Tacitus Germania*, ed. 3-a, Leipzig—Berlin, 1923, p. 424—425 (*Germani als Selbstbezeichnung*). Em. Panaitescu, comunicare despre o diplomă pomenind Palmyreni în Dacia, în *Rendiconti della Pontificia Accad. Romana di Archeologia*, vol. VII, fasc. III, 1930—1931, (Citta di Vaticano), 1932, p. 199—200. E. Ritterling — E. Stein, *Die kaiserlichen Beamten und Truppenkörper im röm. Deutschland unter den Prinzipat*, p. 233—246, 260—262. A. Stappers, *Les milices locales de l'Empire romain*, în *Musée Belge*, 1903, p. 313—327. D. Tudor, *Paza Romulei şi a împrejurimilor ei*, în *Arhivele Olteniei*, 1933, p. 232—233. Victoria Vaschide, *Histoire de la conquête de la Dacie*, p. 174—176.

IV. TRUPELE AUXILIARE RECRUTATE IN DACIA

1. **Trupele auxiliare regulate.** Indată după cucerire, Traian a supus Dacia sistemului recrutării, întocmai după cum erau şi celelalte provincii. S'au recrutat deopotrivă elemente pentru unităţi auxiliare regulate (alae, cohortes), ca şi pentru corpuri auxiliare neregulate (numeri).

Din vremea lui Traian cunoaştem o *ala I Ulpia Dacorum* (*CIL, VI*, 1333 = Dessau, *ILS*, 1077 şi *CIL, III*, 5044), care a fost trimisă în Cappadocia. O diplomă militară din anul 157 (*CIL, III*, no. CX = Dessau, *ILS*, 9057) menţionează printre trupele din Siria o *cohors I Ulpia Dacorum*. Aşadar, pe lângă o ala, Traian a format şi o cohortă de Daci, pe care a trimis-o tot în Orient, unde a rămas până pe timpul lui Antoninus Pius.

Nu e greu de bănuit că aceste unităţi dacice au fost alcătuite de Traian în preajma expediţiei lui împotriva Parţilor; aşa se explică prezenţa lor între trupele din Orient.

Până la Hadrian, trupele recrutate într'o provincie erau trimise în garnizoane în alte provincii ale Imperiului. Hadrian introducând recrutarea regională pentru legiuni, desigur că a luat aceeaşi măsură şi pentru trupele auxiliare. In modul acesta un corp de trupă cu garnizoana într'o provincie îşi completa efectivul chiar din acea provincie, încât cu timpul trupele capătă un caracter etnic pronunţat local.

In Dacia, sistemul lui Hadrian nu a fost aplicat în totul, cel puţin în primele decenii ale provinciei. Elementele autohtone încep să apară în trupele Daciei mult mai târziu, către sfârşitul secolului al II-lea şi mai ales după anul 200, când provincializarea trupelor se accentuiază.

Sub Hadrian, se creează o nouă trupă auxiliară dacică, *cohors I Aelia Dacorum*, care e trimisă tocmai în Britannia. Acelaş

sistem era, după cum a arătat Mommsen, în Britannia și Iudeea. Trupele recrutate în aceste provincii, chiar după Hadrian, nu rămâneau pe loc, ci erau trimise în alte părți. Știm dealtfel că unele din trupele auxiliare britannice erau în Dacia, așa încât între aceste două provincii s'a făcut un schimb de trupe. Cohorta dacică a stat în Britannia până târziu în secolul al III-lea (*CIL*, *VII*, 803, 806—817, 818, 820 = Dessau, *ILS*, 2553, 821, 822, 823, 826, 837, 838, 866, 867, 868, 886 = Dessau, *ILS*, 4724). La Amboglanna (Bürdoswald), unde a staționat multă vreme această cohortă, o inscripție pomenește un soldat cu numele *Decebal* (*CIL*, *VII*, 866). Originea dacică a acestui nume e prea cunoscută și el atestă caracterul etnic al soldaților din cohorta dela Amboglanna. Intr'o altă inscripție mutilată, tot din Britannia (*CIL*, *VII*, 944), apare un personaj, *Iulius Pi...tinus*, care se intitulează *cives Dacus*. Poate că prezența lui în Britannia să fie în legătură tot cu existența cohortei de Daci.

O inscripție dela Dalya (*Teutoburgium*, în Pannonia Inferioară), pomenește o *cohors II Aug*(*usta*) *Dac*(*orum*) *p*(*ia*) *f*(*idelis*) *milliaria equitata* (*CIL*, *III*, 10255), iar alta, găsită lângă Kutlovica (*Municipium Montanensium*) în Moesia Inferioară, menționează o *coh*(*ors*?) *Dacorum* (*CIL*, *III*, 12382). După Hirschfeld, această inscripție ar data de pe vremea lui Septimiu Sever, din anul 204.

Tot dela Kutlovica, din castrul de acolo, provine inscripția *CIL*, *III*, 14211[9] pusă soției împăratului Gordian de către *coh*(*ors*) *gem*(*ina*) *Daco*(*rum*) *Gordiana* (*milliaria*).

De bună seamă că aceste două din urmă inscripții se referă la una și aceeași cohortă de Daci, cu garnizoana în Moesia Inferioară, pe vremea împăratului Gordian.

O altă inscripție, găsită în Macedonia (*CIL*, *III*, 600 = Dessau, *ILS*, 2724), ne arată că în vexilatiile care au luptat în Mesopotamia sub *M. Valerius Lollianus* au fost și soldați din *cohors III Dacorum*, a cărei garnizoană deasemenea nu se cunoaște. Un militar dintr'o *cohors? Dacor*(*um*) e pomenit într'o inscripție din Cesena (Italia) (*CIL*, *XI*, 558).

2. **Trupe auxiliare neregulate.** Ca trupe neregulate recrutate în Dacia avem de pomenit următoarele:

Numerus burgariorum et veredariorum. Două inscripții găsite de Tocilescu la *Racovița-Copăceni*, pe Olt (anticul *Praetorium*), unde

se mai află urmele a două castre romane, arată că în anii 138 și 140 aceste castre au fost construite de *numerus burgariorum et veredariorum* (*CIL*, *III*, 13795 și 13796). In deosebire de numeri întâlniți până acum, acesta nu lasă să i se precizeze originea etnică. Deasemenea nu se poate spune cu siguranță în ce constau rosturile lui militare. A. Stappers crede că e vorba de o trupă mixtă, cu caracter de miliție provincială, adică recrutată în Dacia. *Burgarii* erau păzitorii burgilor, acele posturi de observație, pe care le-am întâlnit la Dunăre pe vremea lui Commodus (*CIL*, *III*, 3385 și *Année épigr.*, 1905, no. 114; 1910, no. 145). Astfel de burgi erau și între castrele dela Olt, grija și paza lor fiind încredințată burgarilor. G. Cantacuzino crede că acești burgari erau un fel de trupe de geniu, meseriași și salahori, atașați armatei romane. In ce ne privește, credem mai îndreptățită părerea lui Stappers. *Veredarii* erau soldați călăreți și aveau ca însărcinare principală asigurarea drumului — un fel de poliție — și a poștei dealungul Oltului. După cum vedem, prin anii 138—140, reședința acestui numerus era la *Praetorium* (Racovița-Copăceni).

Vexillatio Dacorum Parthica. Vexillatio Daciarum. La războiul partic al lui Septmiu Sever a luat parte și un detașament, *vexillatio*, alcătuit din trupe dacice, puse sub comanda tribunului *C. Iulius Corinthianus*, al cărui epitaf s'a găsit la *Apulum* (*CIL*, *III*, 1193). Se pare că această vexillatie a dăinuit în Dacia mai multă vreme ca un corp de sine stătător, deoarece la *Potaissa* s'a găsit o cărămidă cu stampila ei (*Année épigr.*, 1909, no. 35); aceasta însemnează că a lucrat la construcțiile din lagărul de acolo.

La *Mehadia* s'a găsit o altă cărămidă cu stampila VEXILLATIO DACIARVM (*CIL*, *III*, 8074[30]), a cărei autenticitate o suspectează Mommsen. Evident, în caz că e autentică, am avea și aci de a face cu un corp de trupă alcătuit din soldați luați dintre trupele celor trei Dacii, în vederea unui război. Am văzut în alt capitol că până către sfârșitul stăpânirii romane în provincie, legiunile de aci trimit detașamente pentru a participa pe alte teatre de operațiuni.

Dacă pentru unitățile neregulate menționate mai sus nu avem siguranța originei lor etnice — *vexillatio Dacorum* fiind, după cum am văzut, alcătuită din soldați ai diferitelor trupe, cu origine

etnică variată — avem în schimb știri sigure despre câteva trupe neregulate, a căror origine etnică dacică nu poate fi tăgăduită.

In descrierea lagărului aflată în opera lui Hyginus, *de munitionibus castrorum*, se menționează pe lângă alte trupe auxiliare mai multe corpuri denumite *nationes*, care ar avea caracterul unor unități auxiliare neregulate. Aceste corpuri de trupă sunt: *Palmyreni*, *Gaetuli*, *Daci*, *Brittones*, *Cantabri*. Mommsen și Jung au arătat că trupa de Daci pomenită de Hyginus era o miliție provincială recrutată în Dacia. Această miliție se recruta încă pe la începutul secolului al III-lea.

Intr'un monument cu inscripție, pus în anul 239 la *Cășei* (*CIL*, *III*, 827 = 7633), se face o dedicație zeiței Nemesis de un soldat din legiunea XIII gemina, care era *beneficiarius consularis* și *agens sub si[g](nis) Samum cum reg(ione) Ans(amensium)*. Această inscripție a fost interpretată de A. von Domaszewski și de I. Jung în sensul că beneficiarul consular pomenit avea în grija lui chemarea sub arme a unei miliții locale în comuna Samus, din regiunea (circumscripție administrativă) a Ansamensilor (după completarea lui V. Pârvan). Pârvan a arătat că Ansamensii erau o populație dacică. Ei trăiau în părțile mărginașe ale provinciei, neorganizați într'o vieață municipală romană, așa cum era restul Daciei.

Miliția recrutată aci avea un caracter pur teritorial, iar comandanții ei erau numiți de guvernatorul provinciei. Inscripția de mai sus ne arată că cel însărcinat cu recrutarea și desigur și comanda acestei miliții era un beneficiar consular, deci un subofițer din preajma guvernatorului provinciei. De unde la început asemenea miliții nu se întrebuințau decât la apărarea regiunii respective de eventuale invazii sau atacuri, cu timpul ele începură să fie folosite și în afara provinciei, alături de trupele legionare sau auxiliare regulate. Am văzut cum miliții asemănătoare recrutate în Asturia și Mauretania au fost aduse de Traian în războaiele cu Dacii. In secolul al III-lea, în afară de trupele auxiliare regulate recrutate în Dacia, provincia mai dădea și astfel de miliții, care apar alături de trupele legionare și auxiliare în descrierea lagărului din opera lui Hyginus; așadar ele erau întrebuințate și în afara Daciei.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare literare antice: Hyginus, *de munitionibus castrorum*, c. 29, 30. Arrianus, *Τέχνη Τακτική*, c. 44, 1.

Izvoare literare moderne: R. Cagnat, *Dilectus*, în *Dict. des Ant.*, s. v., p. 218. G. Cantacuzino, *Câteva corpuri de trupă barbare*, p. 45—50, 63—64. A. von Domaszewski, nota ad no. 7633, în *CIL, III*, p. 1376. N. Feliciani, *Dacorum* în Ruggiero-*Dizionario epigrafico* s. v., p. 1458—1459. I. Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, p. 98—103. Th. Mommsen, *Die römischen Provinzialmilizen*, în *Hermes*, XXII, 1887, p. 550, 552, 555, 560; XXIV, 1889, p. 205. Idem, *Die Conscriptionsordnung der römischen Kaiserzeit*, în *Hermes*, XIX, 1884, p. 212, 217. V. Pârvan, *Getica*, p. 275—276. A. Stappers, *Les milices locales de l'Empire romaine*, în *Musée Belge*, 1903, p. 320—325. Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, p. 128—134. Idem, *Monumente epigrafice și sculpturali*, p. 24—26.

V. TRUPELE ŞI ACŢIUNEA LOR ROMANIZATOARE

1. **Originea trupelor din Dacia.** După cum reiese din înşirarea diferitelor corpuri de trupă constatate că au staţionat în Dacia, vedem că, în afară de cele două legiuni, găsim trupe auxiliare care la început făceau parte fie din armata Pannoniei, fie din a Moesiei Inferioare, după cum au aparţinut legiunii XIII gemina, a cărei reşedinţă fusese în Pannonia, sau legiunii V Macedonica, despre reşedinţa căreia ştim că a fost la Troesmis, în Moesia Inferior, mai înainte de a fi mutată în Dacia.

La început, trupele auxiliare, după cum le arată numele, au fost recrutate în diferite provincii ale Imperiului, în deosebi cele imperiale:

Spania (alae: Asturum, Hispanorum = Hispanorum Campagonum; cohortes: I Flavia Ulpia Hispanorum milliaria civium Romanorum, I Hispanorum pia fidelis, I Hispanorum veterana quingenaria equitata, II Hispanorum = II Hispanorum scutata Cyrenaica, IIII Hispanorum equitata, I Bracaraugustanorum).

Britannia (cohortes: I Britannica milliaria civium Romanorum, I Flavia milliaria Brittonum = I Aurelia Brittonum milliaria Antoniniana, I Ulpia Brittonum milliaria, II Brittanica milliaria; numeri: n. Brittonum = n. s(ingularium) B(rittanicorum), p(edites) s(ingulares) B(ritannici).

Provinciile germanice (alae: I Batavorum milliaria, I Tungrorum Frontoniana; cohortes: I Batavorum milliaria, I Ubiorum; numerus Germanorum [1]).

Provinciile alpine (cohortes: I Alpinorum, III Campestris (?), I Montanorum (?), VIII Raetorum civium Romanorum, I Vindelicorum milliaria; numerus Campestrorum (?).

[1]) Sau, după lectura indicată de Daicoviciu: Germanicianorum.

Provinciile gallice (alae: Gallorum, combinată mai târziu ala Gallorum et Bosporanorum, Gallorum et Pannoniorum; cohortes: I Gallorum Dacica, II Gallorum Macedonica, II Gallorum Pannonica, III Gallorum, V Gallorum, V Lingonum).

Provinciile Illyricului şi Thracia (alae: I Illyricorum, II Pannoniorum, (Gallorum et) Pannoniorum, Thraecum; cohortes: II Flavia Bessorum, III Delmatarum, I Thracum civium Romanorum, I Thracum sagittariorum, VI Thracum, IIII Pannoniorum (?); vexillatio şi numerus Illyricorum.

Provinciile africane (cohortes: I Afrorum civium Romanorum equitata, II Flavia Numidarum; n. Maurorum Miciensium, n. Maurorum Tibiscensium, n. Maurorum Optatianensium, n. Maurorum E., Mauri Gentiles, vexillarii Africae et Mauretaniae Caesariensis).

Provinciile orientale (alae: Bosporanorum (din Crimeea), I Augusta Ituraeorum sagittariorum; cohortes: I Flavia Commagenorum, II Flavia Commagenorum, I Cypria, IIII Cypria civium Romanorum, I Augusta Ituraeorum Sagittariorum, I Ituraeorum, I Sagittariorum milliaria (I sau VIII Palmyrenorum?); numeri: n. Palmyrenorum Tibiscensium, n. Palmyrenorum Porolissensium, n. Palmyrenorum Optatianensium, n. Surorum Sagittariorum).

După cum vedem, corpurile de trupă care se găseau în Dacia proveneau deopotrivă din provinciile occidentale, ca şi din cele orientale ale Imperiului Roman. Dacă ne gândim că aci, în ţinuturile Dunării de jos, ne aflăm într'o regiune în care cele două lumi ale Imperiului, aceea de cultură greacă şi aceea de cultură romană, se întâlnesc, nu ne va surprinde faptul că găsim trupe amestecate. In ce priveşte Dacia, ea a trebuit încă dela început să primească corpuri de trupă din toate regiunile Imperiului, încât, din acest punct de vedere, s'ar putea spune că provincia anexată de Traian reprezenta în mic, nu numai prin elementele civile colonizate, dar şi prin armata ei, întreaga lume aflată sub ascultarea Romei.

Unele din trupele recrutate la origine în provincii diferite, stând mai mult în regiunile dunărene, se amestecă cu altele de aci, aşa cum s'a întâmplat bunăoară cu alele de Galli, care au format corpuri mixte cu alele de Bosporani şi de Pannoni. Se face astfel şi un amestec de soldaţi.

Departe de ţara lor, soldaţii legionari şi auxiliari nu aveau nicio legătură cu provincia în care staţionau. Ei se simţeau numai ostaşi ai împăratului, ale cărui imagini le adorau. Educaţi în limba oficială a Imperiului, care era cea latină, pătrunşi de misiunea lor de apărători ai hotarelor stăpânirii romane, aceşti soldaţi deveneau cei mai autentici reprezentanţi ai romanismului, chiar când întâmplător îşi mai păstrau numele originar. Se ştie dealtfel că mai toţi militarii peregrini, recrutaţi în provinciile Imperiului, la intrarea în corpul de trupă respectiv adoptau un nume roman, încât e foarte greu astăzi să distingem originea etnică a soldaţilor după numele pe care ni-l înfăţişează inscripţiile ce îi pomenesc. Este cunoscut cazul egipteanului *Apion* care, înrolându-se ca soldat în flota din Misene, îşi schimbă numele în *Antonius Maximus*. Cine ar fi bănuit că sub acest nume roman se ascunde un Egiptean, dacă întâmplarea n'ar fi făcut să se păstreze un document lămuritor?

Se înţelege dela sine că aceşti soldaţi, de origini atât de diferite, transformaţi în creuzetul de romanizare, care era corpul de trupă legionar sau auxiliar, devin cei mai activi fermenţi de romanizare a provincialilor, mai ales când intră în legături de căsătorie cu băştinaşii sau când, după terminarea serviciului militar, rămân ca veterani în provincia unde s'au eliberat din armată, după cum era obiceiul.

2. **Alcătuirea trupelor se schimbă în urma reformei lui Hadrian.** Incepând din a doua jumătate a secolului al II-lea, situaţia se prezintă altfel. Dacă până la Hadrian armata Imperiului se înfăţişa compusă, după cum remarcă Mommsen, din două armate, cea recrutată în provinciile orientale şi cea formată din contingentele provinciilor apuseme, dela acest împărat, odată cu recrutarea regională, încep să se formeze tot atâtea armate, câte provincii avea Imperiul. E drept că în bună parte aceste provincii erau romanizate şi pătrunse de ideea imperială; totuşi introducerea crescândă a provincialilor în legiuni şi în trupele auxiliare, chiar dacă nu împiedecă romanizarea, creează însă un spirit particularist, care se va manifesta cu deosebire în timpul marei crize a Imperiului din secolul al III-lea, atunci când provinciile, mai ales cele expuse atacurilor barbare, îşi vor alege fiecare împăratul propriu.

Cercetând originea soldaţilor, pe măsura în care ne permit documentele, ajungem la constatările următoare.

3. **Soldaţii legiunilor.** In legiune nu erau admişi decât cetăţenii romani. Deşi în secolul al II-lea recrutarea nu se mai face în Italia, afară de cazuri cu totul excepţionale, cum au fost pe vremea lui Marcu Aureliu, totuşi o inscripţie din Apulum (*CIL, III*, 1188 = 7797) ne menţionează un soldat din oraşul *Carsulae*, din Italia. Jung a arătat în ale sale *Fasten der Provinz Dacien* că o parte din ofiţerii şi subofiţerii legiunilor din Dacia erau, cel puţin în secolul al II-lea, originari din Italia (*CIL, IX*, 19 = Dessau, *ILS*, 2664 din *Ravenna; CIL, III*, 1092 din *Falerio; CIL, X*, 5829 = Dessau, *ILS*, 2726 din *Ferentinum*).

Din nefericire există prea puţine inscripţii de ale legionarilor, după care putem cunoaşte originea lor. După nume, unii par să fie orientali, aşa cum sunt:

M. Ulpius Apollinaris, praefectus castrorum în legiunea XIII gemina (*Jahreshefte*, 1909, p. 139), *M. Aurelius Marinus*, veteran din legiunea XIII gemina (*CIL, III*, 989); *Ulpius Bachius*, centurio în aceeaşi legiune (*CIL, III*, 14479); *Mar. Mem. Longos*, beneficiar, care cu tot numele roman pune o inscripţie în greceşte la Apulum (*CIL, III*, 7740^{a}); *Iulius Alexander*, actarius l(egati) l(egionis) XIII geminae (*CIL, III*, 14469); *C. Iul. Antigonus*, centurio în legiunea V Macedonica (*CIL, III*, 881); *Aurelius Farnax*, veteran din legiunea V Macedonica (*CIL, III*, 7688); *Aur. Gaianus*, veteran din aceeaşi legiune (*CIL, III*, 7688); *Aelius Dionysius*, veteran din legiunea XIII gemina (*CIL, III*, tab. cer. XXV); Q. *Philippicus* Q. *f. Mae(cia tribu)* din *Edessa*, signifer în legiunea V Macedonica (*CIL, III*, 14492) [1].

Alţii par să ascundă origine tracică. Printre aceştia menţionăm pe: *Aur. Dolens*, soldat în legiunea V Macedonica (*CIL, III*, 6255), *Aur. Vitalis*, *Aur. Mucianus*, *Aur. Celsus*, *Aur. Crescens*, toţi din legiunea V Macedonica (*CIL, III*, 7688); *Ulpius Vitalis*, centurio

[1] Inscripţia acestuia a fost găsită la Celei şi ea poate să dateze din vremea când legiunea V Macedonica era la Oescus, înainte deci de mutarea ei la Troesmis în timpul lui Traian (vezi fotografia monumentului cu reprezentarea signiferului în Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, p. 189).

în legiunea III Italica (sau XIII gemina?) şi *Aelius Primus*, tubicen din legiunea V Macedonica (*CIL*, *III*, 906).

Alţi militari sunt de origine dalmată ca acel [....] *Victor* din *Iader*, oraş în Dalmaţia (*CIL*, *III*, 1200), sau celtică (*Cavon Vernuleus*, veteran în legiunea XIII gemina; *CIL*, *III*, 1037). alţii sunt din Noricum (*Q. Quartius Secundus*, din *Celeia: CIL*, *VI*, 2619; *C. Val(erius) Silvanus* din *Virunum: Dacia*, III—IV, p. 624—625). Vom vedea mai jos că în legiuni au pătruns şi provinciali din Dacia [1]).

4. **Soldaţii trupelor auxiliare.** O primă categorie de documente, pe care le putem folosi în determinarea originei soldaţilor auxiliari, este aceea a diplomelor militare. Am văzut că pentru Dacia avem citate în *Corpus Inscriptionum Latinarum*, *III*, următoarele diplome militare: una dela Traian, din anul 110 (no. XXXVI); alta dela Hadrian din anul 129 (no. XLVI) şi trei dela Antoninus Pius, din anii 157 (no. LXVI), 158 (no. LXVII) şi 159 (no. LXX), deci în total cinci. Pe lângă acestea se mai adaugă fragmentul unei diplome reconstituită în parte de Daicoviciu (*La première division de la Dacie*), care o datează în anul 120, deci în vremea lui Hadrian. Tot din timpul acestui împărat a mai fost găsită o diplomă militară la Căşei, însă până acum, deşi anunţată de câţiva ani, nu a văzut încă lumina tiparului. O altă diplomă este aceea publicată în *Jahreshefte*, XXIX, 1935, p. 54—59 şi reeditată de Nesselhauf în *CIL*, *XVI*, no. 90. După cum am văzut ea datează din anul 144, deci din vremea lui Antoninus Pius.

Diploma lui Traian a fost dată unui soldat care se elibera din *ala I Augusta Ituraeorum* şi care se numea *Thaemus Horati f(ilius)*, de naţionalitate Ituraeu. Se vede de aci că, în anul 110, trupa de cavalerie menţionată avea soldaţi originari din provincia unde ea a fost prima dată alcătuită, adică Ituraea, ţinutul din părţile Siriei. E de observat că respectivul Oriental era romanizat. Tatăl său purta numele *Horatius*, iar dintre cei trei fii ai săi, cărora li se acordă cetăţenia romană odată cu el, numai unul poartă nume oriental (*Nal*), pe când ceilalţi doi au nume romane (*Marcus* şi *Antonius*).

---

[1]) Unii dintre militarii de vază, chiar aparţinând altor trupe decât ale Daciei, capătă onoruri municipale în oraşele Daciei (*CIL*, *III*, 14468).

Diploma lui Hadrian din anul 129 este eliberată unui soldat din detaşamentul de călăreţi Illyri (*vexillatio equitum Illyricorum*), cu numele *Eupator*, *Eumeni f(ilius)*, originar din *Sebastopolis*, oraş în Pontus. Copiii lui, patru băieţi şi o fată, au următoarele nume: *Eupater*, *Eupator*, *Eumenes*, *Thrason* şi *Philopatra*. Acest soldat oriental, în deosebire de cel precedent, şi-a păstrat mult mai bine caracterul lui etnic, şi încă nu vedem, cel puţin în numele lui şi al copiilor, vreo influenţă romană. Ar mira totuşi prezenţa lui într'o trupă recrutată în provinciile Illyricului. După cum s'a arătat, când a fost vorba de acest detaşament de călăreţi, el a fost alcătuit din ostaşi aleşi din diferitele trupe de cavalerie aflate în provinciile din Illyricum. Printre aceste trupe trebue să fi fost şi o ala recrutată în Asia, trupă din care făcea parte la început soldatul nostru.

Cât de mult şi-au pierdut trupele auxiliare caracterul etnic primitiv în cursul secolului al II-lea d. Chr., ne arată trei din diplomele lui Antoninus Pius. Prima, din anul 144, este eliberată unui Trac, pe nume *Aulenus Her(...f...)*, originar de prin părţile de astăzi ale Bulgariei sudice (Nova Zagora). Acesta făcea parte din *cohors II Gallorum Pannonica*, alcătuită la început din Galli. Pătrunderea acestui Trac într'o astfel de trupă o explicăm mai jos. Comandantul cohortei are numele *M. Aemilius R...* Nu putem şti de ce origine era; în orice caz are nume romanizat. A doua diplomă, din anul 157, este dată unui soldat din *cohors I Vindelicorum*, despre care ştim că la început era alcătuită din soldaţi recrutaţi în Vindelicia, provincie din regiunea Alpilor. Soldatul menţionat acum este originar din *Caesarea*, în Asia. Numele lui sună *Barsimsus Callisthenis f(ilius)*. Tot aşa cel care primeşte diploma din anul 158 este soldat în *ala I Gallorum et Bosporanorum* şi poartă numele *Heptapor Isi f(ilius)*, de origine Bes. Se ştie că Beşsii erau un neam tracic aşezat în vremea romană deopotrivă în Thracia ca şi în Moesia, în ţinutul Dobrogei de azi. Aşadar acest soldat nu era nici Gal, nici Bosporan. Pătrunderea elementului tracic în ala aceasta se explică prin şederea îndelungată a diferitelor alae de Galli în ţinuturile dunărene, din a căror populaţie şi-au recrutat ostaşi pentru completarea efectivului. A treia diplomă a lui Antoninus Pius (*CIL*, *III*, no. LXX) e dată unui soldat din *cohors I Ulpia Brittonum milliaria*. Numele acestuia este *Luonercus*

Molaci f(ilius) şi e Britan. Reiese de aci că, pe la mijlocul secolului al II-lea, cohorta de Britanni îşi mai păstra caracterul etnic, având soldaţi recrutaţi chiar în Britannia. Tot în această diplomă ne este menţionat şi comandantul cohortei, *L. Nonnius Bassus*, italian din Picenum.

A doua categorie de documente din care putem trage concluzii asupra compoziţiei etnice a trupelor auxiliare o alcătuesc inscripţiile. Din ele avem două feluri de indicaţii privitoare la originea soldaţilor. Intâia şi cea mai sigură este indicaţia patriei; a doua este trădarea originii prin păstrarea numelui peregrin, deşi de multe ori acesta e redat în formă romanizată. Ceva asemănător am văzut şi mai sus, când am încercat să determinăm originea câtorva militari din cele două legiuni ale Daciei.

E drept că inscripţiile păstrate nu sunt numeroase şi mai ales cele care arată patria soldaţilor sunt foarte puţine. După ele se poate face următoarea listă de ofiţeri, subofiţeri şi soldaţi, cu indicaţia patriei, din trupele auxiliare ale Daciei:

P. Prifernius P. f. Qui(rina tribu) Paetus Memmius Apollinaris, originar din împrejurimile oraşului *Reate*, în Italia Centrală (*CIL*, *IX*, 4753; I. Jung, *Fasten*, p. 74). In vremea războaielor lui Traian cu Decebal era praefectus alae I Asturum şi a fost decorat de împărat.

Sex. Pulfennius C. f. Ter(etina tribu) Salutaris M. Luccius Valerius Severus, trib(unus) mil(itum) coh(ortis) I mil(liariae) Vindelicorum, originar din *Venafrum* (Italia; *CIL*, *X*, 4873; I. Jung, *Fasten*, p. 75).

[*C. Vibius C. f. Pomptin(a tribu) Celer Papirius Rufus*, din *Circeii* (Italia), trib(unus) coh(ortis) I Flaviae Hispanorum milliariae (Jung, *Fasten*, p. 76)].

C. Nonnius C. f. An(iensi tribu) Caepianus din *Ariminium* (Italia). Era de rang cavaler şi a fost praepositus equitum electorum ex Illyrico în Dacia (*CIL*, *IX*, 393 = Dessau, *ILS*, 2739; I. Jung, *Fasten*, p. 76).

L. Paconius L. f. Pal(atina tribu) Proculus, dintr'un oraş necunoscut din Italia, a fost praef(ectus) coh(ortis) I Fl(aviae) Hisp(anorum) eq(uitatae p(iae) f(idelis) în Dacia, apoi trib(unus) mil(itum) leg(ionis) XI Cl(audiae) p(iae) f(idelis) din Moesia Inferioară şi mai târziu, poate pe vremea războaielor partice ale lui

Marcu Aureliu sau Septimiu Sever (nu se poate preciza), praef(ectus) vexillation(ibus) eq(uitum) Moesiae infer(ioris) et Daciae eunti (sic!) in expeditione Parthic(a) (Dessau, *ILS*, 2723; I. Jung, *Fasten*, p. 77).

T. Attius C. fil. Tutor din *Flavia Solva*, în Noricum, a fost praef(ectus) alae I Batavorum (milliariae) şi praef(ectus) alae I Tungrorum Frontonianae (*CIL*, *III*, 5331 = Dessau, *ILS*, 2734; I. Jung, *Fasten*, p. 78).

T. Varius T. fil. Clemens din *Cl(audia) Celeia*, în Noricum, a comandat cohorta II Gallorum Macedonica (*CIL*, *II*, 3230) şi ala II Pannoniorum (*CIL*, *III*, 5211—5216 = Dessau, *ILS*, 1362, 1362 [a. b.]).

Cl(audius) Pater(nu)s Clement[i]a[n]us din *Abudiacum*, în Vindelicia, a fost praefectus equitum alae Silianae torquatae civium Romanorum, pe când aceasta era în Dacia (*CIL*, *III*, 5775—5778 şi Dessau, *ILS*, 1369; I. Jung, *Fasten*, p. 79).

P. Licinius P. f. Gal(eria tribu) Maxinius din *Laminium*, oraş în Hispania Citerior, era pe vremea lui Traian praefectus cohortis II Gallorum equitata în Dacia (*CIL*, *II*, 3230; I. Jung, *Fasten*, p. 80).

Sex. Iulius Sex. f. Quir(ina tribu) Possessor din *Hispalis*, în Hispania Ulterior, a fost pe rând praefectus cohortis III Gallorum, praepositus numeri Syrorum Sagittariorum şi comandant al alei I Hispanorum, trupe care au staţionat în Dacia Inferior (*CIL*, *II*, 1180 = Dessau, *ILS*, 1403; I. Jung, *Fasten*, p. 81).

...Postumus A. f. Pap(iria tribu) Acilianus din *Corduba* (Hispania), e numit într'o inscripţie nedatabilă (*CIL*, *II*, 2213), praefectus cohortis I Flaviae Hispanorum milliariae equitatae, despre care ştim că a stat şi în Dacia. Să fi fost tocmai în acea vreme comandantul acestui corp de trupă? (Jung, *Fasten*, p. 81).

C. Iul(ius) C. fil. Corinthianus din *Theveste*, oraş în Numidia, a îndeplinit pe rând mai multe comandamente în Dacia. A fost tribunus cohortis I Brittanorum şi în acelaşi timp tribunus vexillationis Dacorum Parthicae (vremea lui Septimiu Sever), praefectus alae Campagonum şi alae milliariae (*CIL*, *III*, 1193 = Dessau, *ILS*, 2746; Jung, *Fasten*, p. 81).

.....ius Annianus din *Tipasa* (oraş în Numidia sau în Mauretania), praefectus cohortis IIII Hispanorum (*CIL*, *III*, 945).

P. Divius Italicus din *Mauretania Caesariensis*, praefectus cohortis IIII Hispanorum equitatae (*CIL, III*, 6257).

C. Iul(ius) Iulianus, din *Rom(a)*, praefectus cohortis IIII Hispanorum equitatae (*CIL, III*, 946; Jung, *Fasten*, p. 75).

C. Licinius Coll(ina tribu), din *Caesarea Pontului*, veteran, a fost soldat în ala I Augusta Ituraeorum (*CIL, III*, 1382).

....A]elius D...., din *Palmyra* (?), praefectus cohortis I Aug(ustae) [Ituraeorum] (*Dolgozatok*, IV, 1913, p. 257).

Din lista de mai sus constatăm că în inscripţii arătarea patriei sau a locului de origine o fac mai mult ofiţerii; soldaţii foarte rar, aproape deloc. Acest fapt îngreunează cunoaşterea obârşiei lor şi e cu atât mai de regretat, cu cât ei erau un element mult mai stabil, deoarece rămâneau în provincie tot timpul şederii corpului or de trupă acolo, pe când ofiţerii nu stăteau multă vreme, căci erau mutaţi odată cu avansarea. După cum s'a arătat, o parte din ei erau din Italia, alţii din Noricum, Vindelicia, Spania sau din provinciile africane. Unul pare să fie din Palmyra.

Toţi aceşti ofiţeri erau cetăţeni romani. Jung observă că, în afară de Italieni, avem Spanioli, cari vin după Traian; sub Antoninus Pius sunt doi din Noricum, iar dela Septimiu Sever încep să apară şi ofiţeri de origine africană în armata Daciei. Dar lista ne arată că majoritatea sunt din provinciile occidentale ale Imperiului, aşa că, cel puţin în ce priveşte conducerea trupelor auxiliare, elementul latin predomina.

Din alte inscripţii ale militarilor din corpurile de trupă auxiliare putem alcătui o listă de nume care arată originea etnică a persoanelor respective. Avem astfel:

Ael(ius) Taton(ius) (*CIL, III*, 843) din cohors II Hispanorum. Numele *Tato* e frecvent în Illyria şi Dacia.

Tutor Silvani, călăreţ din ala Bosporanorum, a fost în numerus Illyricorum (*CIL, III*, 1197). Numele *Tutor* e de origine illyrică, după Krahe.

Aurel(ius) Masini(us), duplicarius în ala milliaria (*CIL, III*, 7644). După Holder, cognomenul *Masinius* este celtic.

Dasaticenus Barbi, călăreţ în ala Batavorum (*CIL, III* 7800), era Illyr (Krahe).

Aurelius Thaemes, librarius în ala Frontoniana (*CIL, III*, 804). Cognomenul *Thaemes* e de origine orientală, probabil siriană (Wüthnow).

Sola Mucatri, veteran din ala Frontoniana (*CIL, III*, 787), Trac.

...s(ius) Mucapor şi *Ael(ius) Mucapor*, călăreţi din ala Frontoniana (*CIL, III*, 799), Traci.

C. Val(erius) V[ita]lis, fost decurion în ala Frontoniana (*CIL, III*, 811), Trac cu nume romanizat.

Mucasenus Cesorini, eques din numerus singularium (*CIL, III*, 1195), Trac sau Dac.

M. Aur(elius) Alexander, soldat în numerus Maurorum Tibiscensium [1] (*CIL, III*, 1294), în care trebue să vedem un peregrin de origine greco-orientală.

Aur(elius) Maurus, veteran din cohors II Flavia Commagenorum şi *Aur(elius) Surus*, soldat în numerus Maurorum Miciensium (*CIL, III*, 6267) sunt de origine orientală.

Zenon Tarasi, soldat în numerus Germanorum [2] (*Année épigr.*, 1910, no. 152), Oriental.

Anton(ius) Z(oi)lus, actarius în numerus Surorum Sagittariorum (*Année épigr.*, 1914, no. 120), Sirian.

L. Anton(ius) Marinianus, praefectus cohortis V Lingonum (*CIL, III*, 7638), Oriental.

Aur(elius) Reatinus Birsi, soldat în cohors I Batavorum (*Jahreshefte*, V, Beibl., p. 107 = *CIL, III*, 13766+13767). Cognomenul acestuia, *Reatinus*, derivă dela numele oraşului Reate din Italia; totuşi nu trebue să vedem în el un Italian, ci mai de grabă un peregrin din ţinuturile gallo-germane dela Rhin.

C. Campani(us) Vitalis, centurio în cohors I Batavorum (*CIL, III*, 839), Trac.

T. Sc?ruinus Vi[t]alis, tubicen în cohors III Campestris (*AIStCl*, 1928—1932, II, p. 59), Trac.

Liccaius Vinentis, soldat în cohors III Campestris (*CIL, III*, 14216^{8}). Numele Liccaius e obişnuit în Dalmatia, Pannonia şi Dacia (Krahe).

[1] Vezi mai sus p. 198.

[2] Sau Germanicianorum, după lectura lui Daicoviciu (vezi mai sus p. 196, nota 1).

Iulius Herculanus, cu familia lui (*CIL*, *III*, 1583 = 8018), decurio în scola fabrum (un fiu, *Aurelius Iulius*, în cohors I Sagittariorum); Greco-Orientali.

Mucatra Brasi, soldat în numerus Palmyrenorum Tibiscensium (*Année épigr.*, 1914, no. 102), Trac sau Dac.

Ael. Bolhas Bannaei, veteran din numerus Palmyrenorum (*CIL*, *III*, 907 = 7693), Palmyrean.

Salmas Rami, soldat din numerus Palmyrenorum (*CIL*, *III*, 837), Palmyrean.

P. Ael(ius) Sept(imius) Audeo qui et Maximus, fost centurion în numerus Palmyrenorum Optatianensium (*CIL*, *III*, 1471), e Oriental, poate Palmyrean.

Ael(ius) Boraeas Zabdiboli, soldat din numerus Palmyrenorum (*CIL*, *III*, 14216), Palmyrean.

Din cele 26 de personaje menţionate în lista de mai sus, constatăm că 18 sunt simpli soldaţi (unii dintre ei liberaţi ca veterani), iar restul gradaţi. Unul singur este ofiţer superior, praefectus al cohortei de Lingoni.

In măsura în care s'a putut identifica originea lor, constatăm următoarele:

De	origine	illyro-italică avem	1
»	»	illyro-dacică avem	2
»	»	illyră avem.	1
»	»	celtică avem	1
»	»	celto-germană (?) avem . .	1
»	»	traco-dacică avem.	8
»	»	greco-orientală avem . . .	12, dintre cari

4 Palmyreni.

După cum vedem, cea mai mare parte din soldaţii şi gradaţii trupelor auxiliare din Dacia provin fie din Orient, fie din ţinuturile traco-dacice; foarte puţini trădează o origine apuseană. Acest fapt trebue explicat prin recrutarea locală, introdusă de Hadrian, care a făcut posibilă intrarea în trupele auxiliare din Dacia a o sumă de autohtoni din provinciile Illyricului. Numărul mare de Orientali trebue explicat pe de o parte prin prezenţa a numeroşi Orientali în oraşele din sudul Dunării, ba chiar în Dacia, în urma colonizării făcute de Traian, iar pe de altă parte prin recrutarea

numerilor de Palmyreni şi Sirieni în Palmyra şi provinciile siriene în tot timpul secolului al II-lea şi în secolul al III-lea, aşa după cum se constată şi în Africa.

E de observat că aceşti soldaţi, cu toate că îşi păstrează în cea mai mare parte cognomenul peregrin, ţin totuşi să îl prezinte în formă romană, aşa cum fac de exemplu *Aurel(ius) Masini(us)*, *Ael(ius) Tatoni(us)*, *Aur(elius) Maurus*, *L. Antonius Marinianus*, *Aur(elius) Reatinus Birsi (filius)*, *Antonius Z(oi)lus*, etc. Şi filiaţia este dată aproape exclusiv în forma latină (Exemple: Dasaticeno *Barbi*, Tutor *Silvani*, Mucasenus *Cesorini*, Aur(elius) Reatinus *Birsi*, Liccaius *Vinentis*, Mucatra *Brasi*, Ael(ius) Bolhas *Bannaei*, Salmas *Rami*, Ael(ius) Boraeas *Zabdiboli*). In această privinţă vedem că la forma latină a filiaţiei ţin deopotrivă şi militarii de origine traco-illyră, cât şi cei orientali. Lăsând la o parte gradaţii — ofiţerii şi principales — cari erau cetăţeni romani şi deci posedau cele trei nume caracteristice unui cetăţean al Romei (praenom, nomen gentile şi cognomen), cum pare că au fost *C. Val(erius) Vitalis*, *C. Campanius Vitalis* şi *L. Antonius Marinianus*, sau pe veteranii cari la ieşirea lor din armată căpătau deasemenea cetăţenia romană, toţi militarii menţionaţi mai sus sunt în bună parte romanizaţi.

Inscripţia familiei soldatului *Aurelius Iulius* din cohors I Sagittariorum dela Drobeta (*CIL*, *III*, 1583 = 8018) ne înfăţişează în deaproape acest proces al romanizării. Inscripţia ne pomeneşte mai multe persoane aparţinând aceleiaşi familii. Tatăl poartă numele roman *Iulius Herculanus;* soţia lui are un nume celtic, *Vivennia*. Băieţii se numesc *Iulius Marcianus*, *Aurelius Iulius*, *Iul(ius) Marcellinus*. Sunt apoi două fete şi o nepoată. Prima fată are numele *Iulia Marcia*, iar nepoata *Iulia Marcellina*. Amândouă aceste nume sunt romane. In schimb a doua fată, cu numele *Iulia Eraclia*, e singura care trădează originea peregrină, greco-orientală, a tatălui ei. In adevăr, ea are cognomenul feminin în forma greacă după cognomenul transformat în forma romană, *Herculanus*, al tatălui. Procesul de romanizare al acestei familii de militari e destul de înaintat, pentrucă, afară de mamă şi una din fete, toţi ceilalţi membrii, în frunte cu tatăl, au ţinut să adopte nume romane.

Pe lângă cele arătate mai sus, inscripţia pomenită ne înfăţişează în plus încă unul din aspectele obişnuite vieţii militarilor. Orientalul *Iulius Herculanus*, faber într'un corp de trupă, se căsătoreşte cu *Vivennia*, o celtă după nume. Nu trebue neapărat să ne gândim la provenienţa acesteia din provinciile gallice, cu toate că din alte inscripţii avem ştirea despre aşezarea unor negustori din acele părţi în Dacia; ea era probabil din regiunile Dunării de mijloc, unde elementul celtic s'a păstrat până târziu în vremea Imperiului Roman.

Tot aşa trebue să se fi întâmplat şi cu soţia unui călăreţ din ala Siliana. Numele ei este *Amadusa* (*CIL*, *III*, 840), de origine celtică după Holder. Ala Siliana, înainte de a se stabili în Dacia, a avut reşedinţa în Pannonia, unde pe vremea Imperiului se cunoaşte seminţia celtică a Cotinilor.

Intr'o altă inscripţie (*CIL*, *III*, 1593 = 8032) se menţionează un imaginifer din numerus Surorum, pe nume *Cl(audius) Montanus*, tatăl unei fete, *Claudia Amba*, care moare în vârstă de 20 de ani, după ce a stat 5 ani în Dacia. Nu ştim de ce origine a fost tatăl, fiindcă poartă nume roman; nu este exclus să fi fost Oriental, deoarece numerus de Sirieni şi-a păstrat multă vreme caracterul etnic originar. Soţia lui însă, dela care fata pare să fi împrumutat cognomenul, a fost desigur o Celtă, căci numele *Amba*, după Holder, este celtic.

Intr'o altă serie de inscripţii, găsim ca soţii ale militarilor femei cu nume traco-dacic. Astfel *C. Iulius [Aeter]nalis*, dacă nu cumva *[Mucatr]alis*, centurion din cohors II Flavia Commagenorum, are de soţie pe *[Tzi]tzia*, despre care G. Mateescu spune că este o Tracă sau o Dacă (*CIL*, *III*, 7873; Mateescu, *Emendaţiuni*, p. 36); fiul lor poartă numele roman *Iulius Ianuarius*. Un veteran cu numele *Valerius Longinus*, fost soldat în numerus Campestrorum, are de soţie tot o Tracă sau o Dacă, pe *Aurelia Pirusi* (*CIL*, *III*, 1607).

O inscripţie dela Zutor (Panaitescu, *Largiana*, p. 6) pomeneşte familia unui signifer, *Aurelius Bassus*, din numerus Maurorum Optatianensium, a cărui soţie, *Aelia Prisosta*, are nume trac după cât se pare. Cei doi copii se numesc *Aurelia Bassina* şi *Aurelius Denzi*. Numele *Denzus*, care apare în forma romană, e cunoscut în sudul Dunării, în ţinuturile tracice; dealtfel şi numele

roman *Bassus* era foarte răspândit la Traci. Această inscripţie de pe la începutul secolului al III-lea ne arată cum un peregrin trac, sau poate dac, intrând ca soldat în armată, se romanizează, romanizând la rândul lui întreaga familie.

Nu ştim cum s'a numit călăreţul din ala Frontoniana, menţionat în inscripţia *CIL*, *III*, 809, dela Ilişua, a cărui soţie e o Tracă sau o Dacă, pe nume *Mucapuis*.

Chiar soldaţii, al căror caracter peregrin s'a păstrat mai accentuat, cum au fost cei din numeri de Palmyreni, au fost supuşi procesului de romanizare. Faptul reiese dintr'o inscripţie din Sarmizegetusa (*CIL*, *III*, 1471) a unui veteran din numerus Palmyrenorum Optatianensium. Devenit cetăţean roman, probabil la ieşirea din armată, îşi ia trei nume romane: *P. Ael(ius) Sept(imius)*, pe lângă care păstrează şi vechiul lui nume oriental *Audeo*, precum şi porecla romană *Maximus*. Fiul lui, soldat în legiunea XIII gemina, poartă numai nume romane: *Ael. Sept. Romanus* şi tot astfel şi fata lui, *Septimia Septimina*, cu porecla *Revocata*. La rândul ei, soţia lui are numele roman *Cornelia Antonia*. E clar că cel puţin după nume familia acestui Oriental este romanizată.

Din puţinele inscripţii, care au putut fi supuse cercetării noastre, ne putem da seama — e drept foarte relativ — de acţiunea romanizatoare exercitată de corpurile de trupă, chiar când erau auxiliare, asupra diferiţilor provinciali, cari intrau în ele ca soldaţi. Romanizaţi, la rândul lor aceştia îşi romanizează familiile, încât nu trebue să ne surprindă dacă, cu toată mărimea numărului de Orientali veniţi în Dacia, fie ca soldaţi, fie ca negustori şi meseriaşi, toate inscripţiile din această provincie, cu excepţia câtorva, sunt puse în limba latină. Cât de lămurit ar fi fost pentru noi acest proces de romanizare, dacă am fi avut putinţa să precizăm originea etnică a tuturor acelora, pe care zecile de inscripţii din Dacia îi pomenesc cu nume romane.

Autohtonii, pe măsura în care pătrund în corpurile de trupă, suferă aceeaşi influenţă romanizatoare.

5. **Pătrunderea Dacilor în corpurile de trupă.** In primele timpuri de stăpânire romană în Dacia, regimul militar apare întrucâtva diferit de al celorlalte provincii, asemănându-se mai mult cu cel din Britannia. In Dacia, ca şi în Britannia, recrutarea locală

a lui Hadrian nu e aplicată, iar trupele auxiliare alcătuite din elemente autohtone sunt trimise în alte părţi ale Imperiului. (Am văzut o cohortă Aelia Dacorum în Britannia, iar trupe din Britannia în Dacia). Mai târziu, odată cu întărirea romanizării, localnicii daci pătrund nu numai în trupele auxiliare din provincie, dar chiar şi în legiuni. Cu deosebire către sfârşitul secolului al II-lea şi la începutul secolului al III-lea, pătrunderea Dacilor în trupele regulate romane se face tot mai evidentă.

O inscripţie mutilată dela Apulum (*CIL*, *III*, 1199) pomeneşte pe un soldat *P. Iusti... Verecundus*, originar din Sarmizegetusa (?). Să fie un autohton?

E greu să stabilim cu exactitate dacă acei militari cu nume daco-tracic, întâlniţi în inscripţiile Daciei, sunt băştinaşi din această provincie sau provin din provinciile tracice învecinate. Credem că nu ne înşelăm dacă socotim ca Daci pe *Mucatra Brasi*, soldat din numerus Palmyrenorum Tibiscensium (*Année épigr.*, 1914, no. 102) şi tot astfel pe *Mucasenus Cesorini*, eques ex singularibus consularis, a cărui soţie este tot o Dacă, *Rescu Turme Soie* (*CIL*, *III*, 1195).

Pătrunderea provincialilor daci în trupele provinciei se cunoaşte mai mult din inscripţiile găsite în alte părţi, mai ales în Roma. Insemnatul studiu al răposatului G. Mateescu asupra Tracilor menţionaţi în inscripţiile din Roma a lămurit pe deplin importanţa avută de elementul traco-dac în trupele capitalei Imperiului din secolul al II-lea şi al III-lea d. Chr.

Trei inscripţii din Roma ne pomenesc trei equites singulares, proveniţi din trupele auxiliare ale Daciei. Unul, *Aurelius Victor*, fusese în ala I Illyricorum (*CIL*, *VI*, 3234 = Dessau, *ILS*, 2209); altul, *Aurelius Antonius*, din ala Gallorum (*CIL*, *VI*, 3191 = Dessau, *ILS*, 2205), iar al treilea, *Aurelius Vitalis*, din ala Campagonum (*CIL*, *VI*, 3238). Toţi aceştia îşi arată originea etnică prin adăugarea cuvintelor *natione Dacus*. Inscripţia ultimului e databilă după Aurelian, însă Mateescu a arătat că chiar la treisprezece ani după părăsirea Daciei se mai găseau elemente din această provincie în garda imperială.

O sumă de alte inscripţii, vreo 13 la număr, ne menţionează soldaţi dintre equites singulares sau din cohortele pretoriene, care nu indică trupa de provenienţă, dar în schimb îşi afirmă originea

dacică prin expresiuni: *natione Dacus*, *natus provincia Dacia* (*CIL*, *VI*, 2425 = Dessau, *ILS*, 2042), sau *h]oriundus ex provincia Dacia* (*CIL*, *VI*, 2602). Unul singur, *Aurelius Victorinus*, a cărui inscripţie conţine mai multe greşeli de limbă, îşi indică odată cu originea etnică (*natione Daqus*) şi oraşul de obârşie: *domum* (sic!) *coloni[a] Zermiegete* = *Sarmizegetusa* (*CIL*, *VI*, 3236 = Dessau, *ILS*, 2204).

In alte unsprezece inscripţii din Roma, cuprinzând liste de pretorieni (*laterculi praetorianorum*), mulţi dintre aceştia îşi indică domiciliul în vreun oraş din Dacia, ceeace însemnează că provin din această provincie.

Pretorienii, în deosebire de soldaţii trupelor auxiliare, aveau dreptul de cetăţenie romană şi ei în mod obişnuit îşi indicau originea etnică prin domiciliu, pe când militarii necetăţeni romani printr'un atribut etnic.

In listele de pretorieni despre care am vorbit (*CIL*, *VI*, 32561, 32625, 32624, 32621, 32563, 32634, 32523, 32536, 32538, 32622, 32610), avem menţionaţi doisprezece pretorieni originari din Sarmizegetusa, trei din Apulum şi câte unul din Napoca, Tsierna, Drubeta. Ca loc de origine a altuia e Dacia Maluensis. Pe lângă aceştia, mai sunt de adăugat: pretorianul *P. Aelius Victorinus*, din Napoca (*CIL*, *VI*, 269) şi *M. Aurelius Decianus*, menţionat în diploma militară *CIL*, *III*, no. LXXXVII ca fiind originar din colonia Maluensis din Dacia. Despre acesta din urmă, G. Mateescu spune că adevăratul lui nume de acasă trebue să fi fost *Decibalus*.

Un centurion cu cognomenul *Lucilianus*, originar din Porolissum, se afla în prima jumătate a secolului al III-lea (între 216 şi 247) într'una din trupele armatei din Pannonia (*CIL*, *III*, Diploma milit. no. XC).

Vieaţa orăşenească desvoltată în Dacia, în urma avântului luat de provincie tocmai către sfârşitul veacului al II-lea, a adâncit mult romanizarea şi deaceea, începând din această vreme, elementele autohtone apte de a primi cetăţenia romană sunt tot mai numeroase. In această privinţă, serviciul militar oferea cel dintâi posibilitatea de a căpăta cetăţenia de care se legau atâtea avantaje. Dacii, cu mari însuşiri războinice, ca şi ceilalţi Traci, pătrund în mare număr în corpurile de trupă romane, de unde sunt aleşi pentru garda împăratului, tocmai pentru calităţile lor militare.

Romanizarea provinciei a uşurat pătrunderea Dacilor chiar în legiuni, ai căror soldaţi erau recrutaţi dintre cetăţenii romani. O inscripţie găsită în stare fragmentară la Beneventum, în Italia (*CIL*, *IX*, 1451 = 1609), arată cariera militară a unui Dac din Sarmizegetusa, cu cognomenul *Florus*, care în anul 200 intră ca soldat în legiunea XIII gemina, de unde în anul 205 e mutat într'o cohortă pretoriană din Roma. Aci e înaintat pe rând la gradul de *principalis* în anul 209, la un alt grad în 213, e făcut *optio* în 214, *signifer* în 215, *custos aedis sacrarum* în 217, etc. In anul 238, deci după 38 de ani de militărie, a mai fost mutat într'o altă cohortă, căpătând probabil un nou grad.

O inscripţie dela Mogontiacum (Mainz, în Germania Superioară) menţionează pe un *Aur(elius) German(us)*, soldat în cohors I pr(aetoria), în centuria lui Castus, provenit din legiunea XIII gemina. Se spune că este Dac (*nat(ione) Dacus; CIL*, *XIII*, 6824).

Dacă nu avem ştiri îndestulătoare pentru a urmări intrarea provincialilor daci în cele două legiuni ale Daciei, inscripţii din alte părţi ne arată legionari de origine dacă.

Intr'o inscripţie din Aquincum, centru legionar din Pannonia Inferior, e menţionat un anume *Ssocissianus* (?), *custos armorum* şi *duplarius* în legiunea II Adiutrix, care moare în vârstă de 32 ani, după 14 ani de militărie (*CIL*, *III*, 3556). Era din *Porolissum*, « din provincia Dacia », cum ţine să precizeze moştenitorul şi camaradul lui (poate tot un Dac), care îi pune inscripţia.

O listă de soldaţi intraţi în legiunea VII Claudia dela Viminacium (Moesia Superior) în anul 169 şi liberaţi în 195, deci după 26 de ani de serviciu militar, menţionează şi pe câţiva proveniţi din următoarele oraşe ale Daciei: 2 din *Ampelum*, 4 din *Sarmizegetusa* şi 1 din *Romula*. Restul soldaţilor sunt din Moesia, Pannonia, Dalmaţia şi numai unul singur din Pergam, oraş în Asia (*CIL*, *III*, 14507). Această inscripţie înfăţişează o icoană a modului de recrutare legionară din a doua jumătate a secolului al II-lea d. Chr. Pentru o legiune, al cărei lagăr era la Dunăre, lângă cele patru provincii: Moesia, Pannonia, Dalmaţia şi Dacia, efectivele erau completate din toate aceste provincii. Trebue să ne gândim că în acelaşi fel îşi completau efectivele şi cele două legiuni ale Daciei, XIII gemina şi V Macedonica.

Un soldat anume *Drebias*, probabil de origine dacică, era în legiunea I Italica. El pune o inscripţie la Potaissa, de unde poate era originar (*CIL*, *III*, 889).

Pe o inscripţie funerară din Roma (*CIL*, *VI*, 3277), este menţionat un veteran din equites singulares, anume *C. Marius Gemellinus*, Dac de origine; fraţii lui, care îi pun inscripţia, au îmbrăţişat de asemenea cariera armelor, unul *Aurel(ius) Emeritus*, fiind *evocatus*, iar altul, *Marius Marcellinus*, soldat în legiunea II Partica.

Un mare număr de soldaţi recrutaţi în Dacia se aflau şi în legiunea III Augusta dela Lambaesis, în Numidia. Dintr'un număr de ostaşi ai acestei legiuni, menţionaţi într'o inscripţie (*CIL*, *VIII*, 18085), nu mai puţin de 19 sunt originari din *Napoca*, în Dacia; acolo s'a găsit şi epitaful unui veteran, care îşi dă obârşia tot la Napoca (*CIL*, *VIII*, 3021). Aceştia pare să fi fost recrutaţi în Dacia pe timpul lui Hadrian, care ştim că a ridicat Napoca la rangul de municipium. Un astfel de oraş avea cetăţeni romani cari puteau furniza elemente pentru legiuni. Printre 30 de beneficiari, cari apar pe o listă din vremea lui Elagabal sau Sever Alexandru, se găsea şi unul originar din Sarmizegetusa (*CIL*, *VIII*, 2586). I. Jung a arătat legătura care exista între provinciile africane şi Dacia, mai ales în secolul al II-lea, când provinciali daci, cu deosebire din regiunea Napoca, erau recrutaţi pentru a completa efectivele legiunii III Augusta din Numidia; în acelaş timp provinciile africane trimeteau trupe auxiliare (Mauri) în Dacia. Drumul cel mai scurt era prin Dalmaţia. Un deosebit interes prezintă pentru aceasta inscripţia unui cetăţean din Lambaesis, *M. Servilius Fortunatus*, care a îndeplinit funcţii militare (*CIL*, *VIII*, 2772). Soţia lui murind pe când era în Dacia, el îi aduce rămăşiţele acasă, la Lambaesis, călătorind *per maria et terras*, peste mări şi ţări. Desigur că drumul nu era atât de greu, dacă acest iubitor soţ a putut transporta şi rămăşiţele tovarăşei lui de vieaţă, fie ele chiar sub forma de cenuşă într'o urnă. Acest drum era destul de frecventat.

O inscripţie din Ravenna (*CIL*, *IX*, 28), menţionează pe un *optio* cu numele *Q. Decimus Dacus* ca făcând parte din flota de acolo. Ostaş de origine dacică cu serviciul în flotă se cunoaşte, în afară de cel pomenit, numai unul din vremea împăratului Vespasian în flota din Misene (*Izvestia — Bull. de la Soc. Arch. bulgare*,

1923—1924, p. 94). Mateescu a arătat că acesta nu poate fi decât un Dac din dreapta Dunării, de prin Moesia. N'ar fi exclus ca şi optio din flota Ravennei să fi fost recrutat tot dintre Dacii din dreapta Dunării, ale căror îndeletniciri erau de multe ori în legătură cu vieaţa pe apă (ca şi riveranii Dunării de astăzi).

6. **Veteranii.** Un însemnat rol în romanizarea provinciilor romane l-au avut *veteranii*.

In vremea imperială, serviciul militar dura foarte mult, 25 de ani în trupele auxiliare şi 20 de ani în legiuni; cu toate acestea mai niciodată soldaţii nu erau liberaţi la termen, ci erau reţinuţi în serviciu, uneori chiar mai mulţi ani. Am văzut mai sus cariera Dacului *Florus* din Sarmizegetusa, care, intrând în legiunea XIII gemina în anul 200 şi apoi în cohortele pretoriene din Roma, a stat în serviciu 38 de ani.

Două inscripţii dela Apulum, puse de veterani ai legiunii XIII gemina, una în anul 160 (*CIL, III*, 1078), alta în anul 191 (*CIL, III*, 1172), ne arată că aceştia au făcut 25 de ani serviciul militar. A. von Domaszewski observă că, pe măsura în care se accentuează provincializarea armatei, legionarii ajung să servească 25 de ani ca şi auxiliarii. Exemplele de mai sus ne arată că acest proces s'a întâmplat şi în legiunile Daciei. In ce priveşte pe soldaţii auxiliari, chiar după formula de eliberare scrisă pe diplomele primite de ei la părăsirea serviciului militar reiese timpul îndelungat pe care îl serveau şi care trecea de 25 de ani (*qui quina et vicena plurave stipendia meruerunt*).

Unii dintre legionarii veterani erau chemaţi după liberare în activitate sub numele de *evocati*. In această calitate aveau o situaţie privilegiată şi li se încredinţau diferite atribuţii. Un *evocatus* este cunoscut şi la Romula (*CIL, III*, 1052 = 8028).

Şederea îndelungată a soldaţilor sub arme desvolta în ei, pe lângă un mare sentiment de camaraderie, o puternică conştiinţă romană. Cel mai mare timp al vieţii petrecut în armată, în slujba împăratului şi a Romei, făcea pe provincialul celt, german, african, trac, illyr sau dac, ba chiar pe Orientalul mai conservator faţă de tradiţiile lui etnice, să-şi identifice existenţa cu existenţa Imperiului şi în mod firesc să se pătrundă de toate formele de vieaţă romană, pe care acesta le oferea tuturor celor ce intrau în serviciul sau sub stăpânirea lui.

Răsplata căpătată la eşirea din armată de soldatul care şi-a îndeplinit conştiincios serviciul era destul de însemnată şi făcea din el, ca element civil, un personaj privit cu respect de provincialii în mijlocul cărora se aşeza. In afară de economiile strânse în timpul serviciului militar din soldă şi mai ales din *donativa*, gratificaţiile date de împăraţi, sume care alcătuiau un fel de avere personală (*peculium castrense*), la eşirea din armată legionarul primea o sumă de bani şi dreptul de a contracta o căsătorie legitimă cu o femeie. Se ştie că soldaţilor li se interzicea căsătoria pe toată durata serviciului militar; legăturile contractate de ei cu femeile din provinciile unde îşi avea garnizoana trupa lor nu deveneau legale, decât după ce soldaţii se liberau cu cinste (*honesta missione*).

Prin legea care se dădea atunci şi după care o copie săpată pe două plăci de bronz închise şi pecetluite (*diploma militară*) se înmâna celui interesat, atât soţia, cât şi copiii născuţi, erau recunoscuţi legal ca cetăţeni romani; astfel soldatul, devenit veteran, întemeia deodată o familie romană. Soldatul auxiliar, la eşirea din armată, primea el însuşi cetăţenia şi odată cu el soţia şi copiii. Se înţelege dela sine însemnatul rol jucat de aceşti soldaţi în romanizarea provinciilor.

Legaţi încă de trupa şi lagărul în care au servit o mare parte din vieaţa lor, veteranii se stabileau de cele mai multe ori în aşezările de pe teritoriul acestor lagăre, în *canabae*, făcând prin prezenţa lor tot mai numeroasă ca acestea să se desvolte repede către o vieaţă municipală independentă (vezi mai jos). Mult mai rar se aşezau în ţinuturile rurale. Citâm ca exemplu pe *Aelius Iulius*, fost centurion, aşezat în împrejurimile Napocei (*Dolgozatok*, 1911, p. 260—270 şi *Arch. Anzeiger*, 1912, p. 529).

Copiii veteranilor, educaţi în spirit militar şi în preajma castrelor, intrau la rândul lor în legiune, continuând astfel serviciul militar al tatălui. Familiile de veterani deveniră în curând elementele cele mai însemnate pentru completarea efectivelor legionare. Incepând din secolul al III-lea, dela Sever Alexandru, se creează chiar o categorie de veterani, *limitanei*, cărora li se dădea pământuri la limes, scutite de dări şi cu dreptul de a le lăsa moştenire copiilor lor, numai dacă şi aceştia îmbrăţişau cariera armelor. Se forma astfel o categorie de soldaţi grăniceri, cari, fiind

proprietari de pământuri la hotare, se opuneau cu mai multă

Fig. 26. — Piatra de mormânt a veteranului *C. Valerius Silvanus*, fost soldat n legiunea XIII gemina dela Apulum. A fost pusă de fiul său, soldat în aceeaşi legiune.

înverşunare încălcării barbare. In Dacia, nu s'a păstrat nicio inscripţie care să ne arate existenţa acestei instituţii a lui Sever

Alexandru [1]). In schimb, din patru inscripţii vedem continuarea serviciului militar părintesc de către copii.

Prima inscripţie, dela Apulum (*Dacia*, III—IV, p. 625, no. 6), este un epitaf al veteranului *C. Val(erius) C. fil(ius) Silvanus*, din legiunea XIII gemina. El era originar din Virunum, oraş în Noricum. Murind, a fost îngropat la Apulum, unde se aşezase după părăsirea serviciului militar; fiul său, care îi pune inscripţia, se intitulează soldat în legiunea XIII gemina, deci în acelaş corp de trupă ca şi tatăl său.

A doua inscripţie, tot dela Apulum (*CIL*, *III*, 1194), e un epitaf pus de veteranul din legiunea XIII gemina, *Val(erius) Constans* şi de soţia lui fiului lor decedat, *M. Mociuncius Valentinus*, care era lib(rarius) legati leg(ionis) XIII g(eminae).

A treia inscripţie, tot un epitaf, menţionează la Sarmizegetusa pe veteranul din legiunea XIII gemina, *C. Iul(ius) C. fil(ius), Pap(iria tribu) Valerius*, care pe la începutul secolului al III-lea ajunsese şi magistrat al coloniei Sarmizegetusa, împreună cu cei trei fii ai săi, *C. Iul(ius) Valerianus*, *C. Iul(ius) Carus* şi *C. Iul(ius) Fronto*, toţi militari, ultimul făcând parte din coh(ors) I praet(oria). (Daicoviciu, *Dacia*, *III—IV*, p. 550).

In sfârşit, a patra inscripţie e dela Gilău (*CIL*, *III*, 847), unde ştim că a fost reşedinţa trupei auxiliare, *ala Siliana*. E deasemenea un epitaf pus de un veteran, *Aurelius Reburus*, împreună cu soţia lui, fiului lor *Aur(elius)* [*F*]*abius*, signifer în ala Siliana, mort în vârstă de 29 de ani şi 11 luni.

Ca fiu de veteran, trebue să ne închipuim că acest signifer era cetăţean roman; totuşi, în loc să-l găsim în legiune, îl vedem făcând parte dintr'un corp de trupă auxiliar, în care intrau deobicei numai provincialii fără drepturi de cetăţenie romană.

După cum a remarcat Mommsen, prezenţa cetăţenilor romani în trupele auxiliare nu era o raritate. Unii le preferau din cauza serviciului mai uşor într'o trupă auxiliară, decât în legiune. In cazul nostru, fiul veteranului Reburus a voit, de bună seamă, să slujească în aceeaşi trupă de cavalerie, în care a slujit tatăl său.

[1]) Intr'un mic studiu, Daicoviciu a arătat că instituirea acestui sistem de miliţieni-ţărani în părţile noastre a dat mai târziu naştere termenului de *sat*, derivat dintr'un *fossatum*, locul de comandament al acestor trupe (C. Daicoviciu, *Fossatum-sat*, în *Dacoromania*, V, 1927—1928, p. 478—479).

La terminarea serviciului militar, soldaţii rămâneau în provincia în care se afla corpul lor de trupă în momentul când se liberau. Ei se aşezau deobicei în canabele din jurul lagărului şi numai uneori la ţară. Foarte rar erau aceia cari părăseau provincia, ducându-se în altă parte, şi de cele mai multe ori determinaţi de motive familiare. Cunoaştem în acest fel cazul unui soldat din legiunea V Macedonica, *T. Val(erius) Marcianus*, el însuşi născut în canabele lagărului dela Troesmis; probabil că tatăl său fusese tot militar (*CIL*, *III*, 7505 = Dessau, *ILS*, 2311). Intrat în legiune în anul 145 d. Chr., el serveşte vreme de 25 de ani, până în anul 170, luând parte la luptele cu Parţii sub Marcu Aureliu, precum şi la războaiele cu Quazii şi Marcomannii, în timpul cărora, în 167, legiunea V Macedonica a fost trecută definitiv în Dacia, la Potaissa. Liberat ca beneficiar consular în anul 170, nu rămâne în Dacia, ci se întoarce peste Dunăre, la Troesmis, unde îşi avea soţia şi căminul (*at lares suos*).

Alteori, veteranii erau trimişi în mod oficial să formeze o colonie. Sistemul era obişnuit în epoca republicană când în teritoriile cucerite, pentru asigurarea stăpânirii romane, se trimeteau colonii de veterani. Aceştia, în caz de revoltă sau de atacuri din partea populaţiilor barbare, opuneau rezistenţă până la sosirea trupelor romane. In acelaş timp, prezenţa şi activitatea lor desvoltau adevărate focare de romanism, încât mulţumită lor Italia a fost romanizată în scurtă vreme.

Impăraţii întrebuinţează mai departe sistemul coloniilor militare. La cucerirea Daciei, a cărei rezistenţă a fost atât de înverşunată, Traian, odată cu aducerea masselor de colonişti din Dalmaţia şi Orient, creează ca centru al nouei provincii un oraş nou, în care trimite o colonie militară. Acest oraş, numit la început *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica*, aşezat pe locul unde astăzi e satul Grădişte (sau cu denumirea actuală Sarmizegetusa), în regiunea Haţegului, a luat mai târziu numele de *Sarmizegetusa*, după numele vechii capitale a lui Decebal.

Intre veteranii aduşi de Traian în noua capitală a Daciei avem de socotit pe *Q. Manilius Verus*, fost signifer în legiunea XV (*CIL*, *III*, 1478), pe *L. Val(erius) Rufus*, veteran din legiunea XIII gemina, fost beneficiar consular (*CIL*, *III*, 1485); pe *T. Fl(avius) Longinus*, fost decurion în ala II Pannoniorum (*CIL*, *III*, 1100), pe *C. Sentius C. f(ilius) Sulp(icia tribu) Flaccus*, originar din Antiqaria (Spania), fost soldat în legiunea XIII gemina (*CIL*, *III*, 1196).

Aşezaţi în oraşe, veteranii, mulţumită consideraţiei de care se bucurau, ajung să fie aleşi în funcţiunile de conducere şi mulţi din ei capătă demnitatea de decurioni, membrii în consiliul comunal, sau pe aceea de duoviri ori quattorviri, magistraţi supremi, sau de edili şi quaestori. Inscripţiile din Dacia ne arată veterani cari au îndeplinit funcţiuni municipale la *Sarmizegetusa* (*CIL*, *III*, 1485, 1478; *Dacia*, III—IV, p. 550; *CIL*, *III*, 1472, 12587); la *Apulum*, unde un veteran din legiunea I adiutrix este pomenit ca cel dintâi cu funcţiunea de magistrat al canabelor (*CIL*, *III*, 1008); altul îndeplineşte funcţiunea de decurio în municipiul *Tibiscum* (*CIL*, *III*, 12595), iar un fost signifer în legiunea V Macedonica ajunge decurio în colonia *Napoca*, în anul 204 (*CIL*, *III*, 854 = 7657).

De un mare prestigiu pare să se fi bucurat veteranul *T. F(lavius) Longinus*, fost decurio în ala II Pannoniorum pe vremea lui Traian. Colonizat de acest împărat în Dacia, el a fost ales decurio în *Colonia Dacica*, decurio în municipiul *Napoca* şi decurio al canabelor legiunii XIII gemina dela *Apulum*. Aci a şi fost îngropat (*CIL*, *III*, 1100).

Veterani au locuit şi la *Drobeta* (*CIL*, *III*, 14216[5, 6, 7]; la *Micia* (*CIL*, *III*, 1375, 1382), apoi în centrele mai mici din jurul lagărelor dela *Gilău* (*CIL*, *III*, 846, 847, 848), *Ilişua* (*CIL*, *III*, 805), *Căşei* (E. Panaitescu, *Castrul dela Căşei*, p. 18). Piatra funerară a acestuia din urmă oferă o interesantă mărturie a unei arte locale, în care sunt înfăţişate eclectic o sumă de motive din diferite părţi ale Imperiului (V. Christescu în *RIR*, 1932, p. 267—288).

In *teritoriul rural* al Sarmizegetusei s'a găsit piatra de mormânt a unui veteran din legiunea XI Claudia, originar din Amasia, oraş în Asia. Monumentul e pus de soţia şi fiii lui, toţi cu nume romane (*CIL*, *III*, 971).

In rezumat, veteranii alcătuiau unul dintre factorii cei mai însemnaţi dintr'un ţinut intrat în stăpânirea romană. După cum spune R. Cagnat, « aceşti veterani aglomeraţi în diferite puncte ale provinciei formau centre militare importante. Puteau în caz de invazie sau de răsvrătire să reziste primelor atacuri şi să dea

armatei regulate timpul de a sosi. Căsătoriţi, ei dădeau statului recruţi preţioşi, crescuţi în respectul disciplinei şi în dragostea meşteşugului armelor. Aduceau în ţinuturile barbare civilizaţia, făcând-o să pătrundă din om în om şi câştigau în mod pacific pentru Roma, ceeace se cucerise prin luptă ».

7. **Canabele.** Niciodată o trupă romană nu-şi aşeza lagărul într'un oraş, ci într'un ţinut rural, înglobat apoi teritoriului militar al lagărului. Ca întotdeauna, pe lângă lagăr vin să-şi facă afacerile negustori, furnisori de tot felul pentru nevoile soldaţilor; ei îşi construesc micile lor dughene pe locurile de lângă castru. Prăvălioarele sunt mai numeroase pe măsura în care şi corpul de trupă din lagăr este mai mare. La limesul german s'a dat în unele părţi de resturile acestor prăvălioare, compuse deobicei din două încăperi, una mai mare şi alta mai mică.

Pe lângă prăvăliile negustorilor, se adăugau locuinţele construite de familiile soldaţilor. Neavând voie să locuiască în lagăr, femeile militarilor îşi făceau locuinţele în apropiere, unde se stabileau cu copiii. Aci veneau, la obţinerea permisiei de a părăsi castrul, soţii lor să-şi găsească familiile. Aceste aşezări civile din preajma unui lagăr se numeau *canabae*. Alcătuite din lumea amestecată aşezată în jurul lagărelor, canabele se deosebeau de aşezările civile din provincie organizate ca municipia şi coloniae. După cum a arătat Schulten, ele sunt tot aşezări de caracter civil — sâmburele îl formează un *conventus civium Romanorum*, mic grup de cetăţeni romani — şi alcătuesc întregirea cetăţenească a lagărului. Ca în orice *conventus*, găsim şi în canabe *magistri* şi *curator civium Romanorum*, un fel de magistraţi de caracter cetăţenesc; fiind însă situate pe teritoriul lagărului, ele sunt în dependenţă de autoritatea militară.

Dela Septimiu Sever, soldaţii obţinând dreptul de a locui cu femeile lor, lagărul deveni un fel de cazarmă unde se duceau numai pentru serviciu. Cum era firesc, în urma acestui fapt, canabele căpătară mare însemnătate, iar desvoltarea lor se făcu cu mare repeziciune.

Dar chiar mai dinainte militarii au ajutat la desvoltarea acestor aşezări civile din jurul castrelor, căci — după cum am văzut — la părăsirea serviciului militar ei preferă să locuiască în canabe, în apropierea foştilor camarazi de cari îi legau atâţia ani de convieţuire în serviciul Romei şi de sigur puternice sentimente de camaraderie şi prietenie. Mai erau determinaţi să stea în canabe şi de existenţa familiilor lor, băieţii de cele mai multe ori înrolându-se în corpul de trupă în care şi ei au servit mai înainte.

Prezenţa veteranilor în canabe făcea ca importanţa acestora să crească, deoarece ei, fiind cetăţeni romani şi bucurându-se de tot prestigiul acordat celor ce deţineau cetăţenia română, transformau canabele într'o aşezare din ce în ce mai romană, grăbind astfel căpătarea dreptului de a se organiza pe baze municipale.

Cele mai însemnate canabe se desvoltă în jurul lagărelor legionare.

In Dacia, ştiri mai amănunţite avem despre canabele legiunii XIII gemina, pe când despre cele de pe teritoriul legiunii V Macedonica nu posedăm nimic. Ştiri epigrafice despre existenţa canabelor legiunii V Macedonica avem numai din vremea când această legiune era stabilită la Troesmis.

Canabele legiunii XIII gemina s'au întemeiat odată cu lagărul legiunii, chiar din primii ani ai provinciei. Ele erau situate în partea de nord şi nord-est a lagărului.

In această aşezare civilă de negustori, despre a căror prezenţă la Apulum ne vorbesc mai multe inscripţii (*CIL*, *III*, 1068, 1061, 1214, 1500, 7761), încă dela început veteranii căpătară o mare consideraţie. Intr'o inscripţie (*CIL*, *III*, 1008), un oarecare *L. Silius Maximus*, veteran din legiunea I adiutrix, se intitulează *magistra[n]s primus in can(abis)*; aşadar dela prima organizare a canabelor conducătorul, *magister*, era un veteran. Un alt veteran din legiunea I adiutrix pune o dedicaţie împăratului Traian (*CIL*, *III*, 1004). In aceeaşi vreme, un veteran despre care am mai vorbit, *T. Fl(avius) Longinus*, fost decurion în ala II Pannoniorum, îndeplineşte funcţiunea municipală de decurio, membru în consiliul comunal, în Colonia Dacica, în municipiul Napoca şi în canabele legiunii XIII gemina. Ca *decurio canabensium* apare şi un veteran din legiunea XIII gemina, *Cl. Atteius Celer* (*CIL*, *III*, 1093). Dar pe lângă veterani, constatăm că face parte din consiliul canabelor şi un negustor; este un Trever dela Rhin, stabilit aci, *T. Fabius Ibliomarus* (*CIL*, *III*, 1214), care se intitulează *decurio kanabarum*. El era cetăţean roman şi numai în această calitate a îndeplinit funcţinea de decurio. E drept că

cea mai mare parte a cetăţenilor romani din canabele dela Apulum o formau veteranii. Unul din aceşti veterani, originar din oraşul Clunia, în Noricum, *L. Iul(ius) T. f. Galer(ia tribu) Leuganus*, fost soldat în legiunea XIIII gemina din Pannonia, aşezându-se — prin ce împrejurare nu ştim — în canabele legiunii XIII gemina dela Apulum, devine *aedis custos c(ivium) R(omanorum) leg(ionis) XIII g(eminae)* (*CIL, III*, 1158).

Organizarea canabelor se făcea sub directa supraveghere a comandantului legiunii, a cărui autoritate se exercita peste întregul teritoriu ce depindea de legiune. Dacă din inscripţii rezultă existenţa unui *ordo decuriorum*, aşa cum se întâlneşte şi în localităţile cu organizaţie municipală, exista totuşi deosebire între constituţia canabelor şi aceea a unui municipiu. Pe când acesta din urmă era independent, canabele depindeau, după cum am arătat, de autoritatea militară. Acest fapt e ilustrat la Apulum de o inscripţie pusă în cinstea lui *M. Ulpius Apollinaris, praefectus castrorum legionis XIII geminae*, tocmai cel însărcinat cu partea administrativă a legiunii, de către *conscribti*, adică decurionii, după interpretarea lui Jung (*Jahreshefte*, 1909, Beibl., p. 139) şi *cives Romani consistentes kanabis legionis eiusd(em)*.

Inmulţirea numărului cetăţenilor romani în aceste canabe a făcut ca ele să ia cu timpul o mare desvoltare, încât sub Marcu Aureliu au căpătat dreptul de municipiu, putând astfel să iasă de sub autoritatea comandamentului legiunii şi să-şi aleagă magistraţi municipali, *quattorviri*.

Canabele legiunii XIII gemina au avut un însemnat rol în teritoriul militar al lagărului dela Apulum. Ele deveniră un centru comercial activ nu numai pentru nevoile legionarilor, dar şi pentru întreaga regiune, în care se cuprindeau centrele minelor de aur. Două din tablele cerate găsite în minele romane dela Roşia, vechiul Alburnus, reprezentând contracte de vânzare-cumpărare a unor sclavi, arată că actele s'au încheiat în canabele legiunii XIII gemina (*Act(um) kanab(is) leg(ionis) XIII g(eminae)*; *CIL, III*, tab. cer. VII şi XXV). Şi dacă în primul contract, datat în anul 142, apare printre martori un veteran, *Appius Proclus*, din legiunea XIII gemina, în al doilea contract participarea elementului militar e şi mai vădită. In adevăr, actul este încheiat între un soldat din legiunea XIII gemina, centuria lui C. Marius, pe nume *Cl. Iulianus*,

care cumpără dela un oarecare *Cl. Philetus* o femeie de origine cretană, cu numele *Theodote*. Actul, redactat după toate regulile de drept, a fost încheiat în anul 160 d. Chr., în canabele legiunii XIII gemina [1]). Printre martori, căci orice act de acest fel era întărit cu martori, figurează pe lângă un veteran, *Aelius Dionysius*, şi un militar activ din legiune, *Val(erius) Valens*. Precum vedem nu numai veteranii, dar şi legionarii intrau în legături de afaceri, care în mod firesc se încheiau în aşezarea civilă de lângă castrul legiunii.

Pentru romanizarea provinciei, canabele au un rol mai însemnat chiar decât oraşele civile, căci în ele se concentrează elementul cel mai romanizat, veteranii. Aceştia ajută prin activitatea lor şi a familiilor lor la împrăştierea romanismului printre provinciali, încât canabele devin puternice focare de romanizare. O ilustrare vădită a pătrunderii romanismului până şi la cei mai conservatori provinciali, Greco-Orientalii, se vede din aceeaşi tăbliţă cerată din anul 160 (*CIL, III*, tab. cer. XXV), menţionată mai sus. In rândul martorilor îşi pune iscălitura şi garantul *Alexander Antipater*, care însă neştiind să scrie latineşte, iscăleşte pe greceşte; cu toate acestea numai literele cu care scrie sunt greceşti, căci termenii sunt în limba latină *(Αλέξανδρει / Αντιπατρί / σεκοδο αὺκ / τωρ σεγναι)*

BIBLIOGRAFIE

Izvoare literare antice: S.H.A. *vita Alexandri Severi* c. 58[4,5].

Izvoare literare moderne: A. Alföldi, *Pannonia romaiságának kialakulása és történeti kerete* (Desvoltarea romanismului în Pannonia şi cadrul lui istoric), Budapest, 1936, p. 58—63. O. Bohn, *Ueber die Heimat der Prätorianer* (*Wissenschaftliche Beilage zum Programm des Fr. Real-Gymnasiums* Ostern, 1883) Berlin, 1883, p. 13, 16. R. Cagnat, *L'armée romaine d'Afrique*, ed. 2-a, p. 300—307. V. Christescu, *Câteva observaţiuni asupra unei inscripţii romane din Drobeta*, Piteşti, 1929. Idem, *Viaţa economică a Daciei Romane*, p. 101. Fr. Cumont,

[1]) Acest act are o deosebită importanţă şi prin aceea că el ne face să întrevedem unul din numeroasele cazuri ale însoţirii militarilor cu femei de condiţie peregrină sau chiar servilă, cum e cazul aci. E foarte probabil că această sclavă să fi avut şi rolul unei concubine, care după o convieţuire mai îndelungată, la eliberarea militarului din armată, era recunoscută ca soţie legitimă, după ce bineînţelcs căpăta libertatea.

Neue Funde aus Dacien und Moesien, în *Arch.-ep. Mitt.*, XVII, p. 21. C. Daicoviciu, *Fossatum-sat*, în *Dacoromania*, V, 1927—1928, p. 478—479. C. Diculescu, *Dacia romană în oglinda inscripţiilor şi a limbii de azi*, Cluj, 1926, p. 2—26. A. von Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, p. 78—80. G. von Finály, în *Arch. Anzeiger*, 1913, col. 333. M. Fluss, *Napoca*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 1692—1696. I. Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, p. 126—129 şi passim. A. Holder, *Alt-celtischer Sprachschatz*, I, A—H, Leipzig u. Berlin, 1925, şi II I—T, Leipzig, 1922. H. Krahe, *Lexikon altillyrischer Personnennamen* (*Indogerm. Bibliothek* herausg. von Hirt und Streitberg 3. Abt. no. 9), p. 16, 67, 101, 111. S. Lambrino, *Observations sur un nouveau diplome militaire de l'empereur Claude*, în *Revue de Philologie*, 1931, p. 262. R. Grosse, *Römische Militärgeschichte*, p. 63—70. M. Macrea, *Monetele din cetatea dacă dela Costeşti*, p. 161. G. Mateescu, *I Traci nell'epigrafi di Roma*, în *Ephemeris Dacoromana* I, 1923, p. 72, 141 şi passim. Idem, *Emendaţiuni la Corpus I. L.*, în *BCMI*, 1916, p. 36. Idem, *Apulo*, în *Enciclopedia Italiană*, vol. III, p. 787—788. Th. Mommsen, *Die Conscriptionsordnung der römischen Kaiserzeit*, p. 61. Idem, Prefaţă la inscripţiile dela Apulum, în *CIL, III*, p. 183. J. Marquardt, *De l'organisation militaire chez les Romains*, p. 183—187, 278—284, 306—331. J. B. Mispoulet, *Veteranus*, în *Dict. des Ant.*, s. v., p. 773—775. Oberhummer, *Bessoi*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 329—331. Em. Panaitescu, *Monumente inedite din Largiana*, Cluj, 1932, p. 6—13. C. Patsch, *Dalmatien und Dacien*, în *Wiss. Mitt. aus Bossnien und Hercegovina*, VI, 1899, p. 264. Ritterling, *Legio*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 1482, 1505, 1726—27, A. Schulten, *Das Territorium Legionis*, în *Hermes*, XXIX, 1894, p. 501—510. D. Teodorescu, *Cetatea dacă dela Costeşti*, p. 291. Vulić, *Sarmizegethusa*, în *Real-Encycl.*, s. v., col. 25—27. H. Wüthnow, *Die semitischen Menschennamen in griechischen Inschriften u. Papyri des vorderen Orients* (în *Studien zur Epigraphik u. Papyruskunde* herausg. von Fr. Bilabel, I, Schrift 4), Leipzig, 1930, p. 54.

INCHEIERE

Nu avem multe de spus la sfârşitul acestei încercări de a înfăţişa, în măsura permisă de documentele existente, o icoană asupra vieţii militare a Daciei romane.

Cucerită din nevoi militare de către Traian, provincia a luat repede avânt mulţumită tocmai admirabilei organizări date de împărat şi de urmaşii lui.

Ca un bastion înaintat în lumea barbară, ea înfăţişa pentru restul provinciilor dunărene primul element de care se izbeau valurile năvălitoare.

Intărită temeinic prin fortificaţii, deţinând un însemnat număr de trupe şi legată prin drumuri de restul Imperiului, Dacia a putut să-şi îndeplinească rolul destinat de Traian vreme de 150 de ani. A fost un timp îndestulător, pentru ca la adăpostul taberelor să se desvolte aci o vieaţă economică înfloritoare, care a înlesnit în multe privinţe nevoile materiale ale Imperiului.

La acelaş adăpost al taberelor au luat fiinţă centrele, de unde romanismul s'a împrăştiat între provinciali. Pentru romanismul dunărean, Dacia a devenit un puternic sprijin. Ţinând în loc pe năvălitori, ea a întârziat barbarizarea provinciilor şi a putut ajuta astfel întărirea elementului roman închegat în aceste părţi, pentru a putea rezista dealungul veacurilor.

I-a fost dat poporului nostru, rămas ca o frântură a acestui romanism dunărean în limitele Daciei, să păstreze prin toate vitregiile soartei spiritul Romei şi să îndeplinească până astăzi rosturile de apărător al Europei civilizate în faţa valurilor nimicitoare ale barbariei, rosturi hărăzite de marele împărat acum optsprezece veacuri.

INDICE[1]

A

Abrittus 95.
Abrud 41.
Abudiacum 215.
Achaia 66, 77.
Acidava 108, 124.
Actarii 168, 200.
Adamclissi 20, 22, 37, 77, 80; *monumentul* 32.
Adjud 110, 161, 163.
Ad Mediam 97, 107, 171, 173, 186, 191, 205.
Ad Moesiam 36.
Ad Pannonios 107.
aedes Augustalium 174.
Adriatică, *marea* 25, 92.
aedis custos *v.* custos aedis
Aelia Prisosta 220.
Ael. Bolhas Bannaei 218, 219.
Ael(ius) Boraeas Zabdiboli 218, 219.
...A]elius D...., *praefectus*, 216.
Aelius Dionysius 211, 235.
Aelius Iulius 227.
Ael(ius) Mucapor 217.
Aelius Primus, *tubicen*, 212.
P. Aelius Rasparaganus, *rege*, 58.
P. Ael(ius) Sept(imius) Audeo qui et Maximus 218, 221.
Ael. Sept. Romanus 221.
Ael(ius) Tatonius 216, 219.
P. Aelius Victorinus 223.
Aemilianus, *guvernator*, 95.
L. Aemilius Carus 76.
M. Aemilius R... 213.
Africa 2, 63, 77, 117, 132, 194, 201, 219.
Agaithus 93.
Agens sub si[g](nis) Samum cum reg(ione) Ans(amensium) 206.
Agger 132, 159, 160.
Agnavia 107.
Agri Decumates 4, 9, 117.
Agriş *v.* Unguraş.
Aiton 108.
Aiud *v.* Brucla.
Aixis 18, 106.
Alae 13, 15, 43, 46, 47, 68, 69, 92, 129, 134, 177, 203, 208.
ala I Asturum milliaria 43, 278, 208, 214.
ala Batavorum = I Batavorum milliaria 68, 178, 196, 208, 215, 216.
ala I Bosporanorum 43, 178, 209, 216.
« Campagonum *v.* I Hispanorum Campagonum.
« I civium Romanorum 44, 178.
« Contariorum 182.
« I Ulpia Dacorum 203.
« Frontaniana *v.* I Tungrorum Frontoniana.
« Gallorum 179, 209, 222.
« I Claudia Gallorum 180.

---

[1]) Acest indice a fost întocmit în cea mai mare parte de d-l D. Adameşteanu, student, pentru care fapt îi aduc mulţumirile mele.

ala I Gallorum = I Gallorum et Bosporanorum 68, 69, 178, 209, 213.
» I Gallorum et Pannoniorum (cataphractaria) 69, 180, 209.
» Hispanorum = I Hispanorum Campagonum 43, 62, 68, 69, 179, 188, 215, 222.
» I Illyricorum 180, 201, 209, 222.
» nova Illyricorum 180.
» I Augusta Ituraeorum sagittariorum 44, 180, 209, 212, 216.
» milliaria 130, 134, 180, 215, 216.
» Maurorum 180.
» I Pannoniorum 180.
» II Pannoniorum 44, 69, 70, 97, 119, 136, 181, 209, 215, 230, 231, 233.
» quingenaria 130, 134, 136.
» Siliana civium Romanorum torquata 44, 181, 215, 220, 229.
» Thraecum 182, 209.
» I Tungrorum Frontoniana 69, 135.
A(lae) P(annonium) v(exillationum) E(lectorum) 181.
Alamani 85, 89, 95, 97—99.
Alani 72, 73, 77.
Alba Iulia *v.* Apulum.
Albertini E. 32, 64, 82, 88, 102.
Albota 125.
Alburnus 41, 74, 116, 117, 234.
Alexander Antipater 235.
Alexandria 110.
Alexandru cel Mare 1, 57.
Alföldi A. 54, 102, 113, 235.
Alibunar 159.
Alincum 108.
Almaş, *râu* 107.
Almaşul Mare 90, 112, 119.
Alpi, *munţi*, 2, 3, 75, 213.
Alt-Ofen *v.* Aquincum.
Amadusa 220.
Amasia 231.
Amba *v.* Claudia Amba.
Amboglanna 204.
Ammianus Marcellinus 9, 32, 74, 82.
Ampelum 41, 74, 85, 109, 116, 170, 198, 224.
Ampoiul, *râu*, 110, 116.
Amutrium 108, 124.
Anarhia militară 64, 89, 93, 94.
Anchialos 99.
Ancona 25.
Andrieşescu I. 164.
Annianus ...ius 215.
Anonymus Ravennas 79, 106, 108, 109, 113.
Ansamensii 90, 91, 119, 206.
Antiochia 58, 96.
Antiqaria 231.
Antoninianae, trupe, 86.
Antoninus Pius *împărat*, 66—68, 70, 71, 130, 133—135, 172, 179, 180, 187, 203, 212, 213, 216.
Antonius 212.
T. Antonius Claudius Alphenus Arignotus 183, 190.
L. Anton(ius) Marinianus, *praefectus*, 217, 219.
Antonius Maximus, *Egiptean*, 210.
Anton(ius) Zoilus, *actarius*, 217, 219.
Antonius Maximus v. Apion.
Apata 109.
Apatin 79, 158.
Apion *v.* Antonius Maximus.
Apo 106.
Apoldul Mare 170.
Apoldul de Sus 121, 123.
Apollodor din Damasc 23, 31, 111, 140, 142.
Appius Proclus 234.
Apulum 41, 43, 61, 62, 67, 74, 76, 79, 81, 85, 91, 92, 94 (Colonia nova Apulensis), 95, 97, 100, 101, 107—109, 111—113, 115, 116, 119, 121, 126, 130 (colonia), 170—172, 175, 178, 181, 183, 185, 186, 189, 190, 192, 196, 198, 199, 205, 211, 222, 223, 226, 229, 231, 233, 234.
Apuseni, *munţi*, 35, 74, 107, 111, 115.
Aquae 107.
Aquila Fidus, *procurator*, 70.

Aquileia 75, 90, 92.
Aquincum 4, 13, 53, 108, 224.
Arabia 57.
Arad 79, 133.
Araktő 159.
Arčar *v.* Ratiaria.
Arcaşi Palmireni *v.* numerus Palmyrenorum sagittariorum.
arcaşi Sirieni *v.* Suri sagittarii.
Arcidava 18, 106, 111, 122, 126, 131, 136—139, 191.
Ardeal 20, 21, 28, 40, 49, 96, 106, 109—111, 125, 126.
Arieş, *râu*, 116, 117.
Ariminium 214.
armamentarium 129, 130, 139, 142, 169.
Armenia 2, 71.
Arminius 3.
Arrianus 201, 207.
Artaxata 71.
Arutela 62, 108, 124, 188, 199.
Asia 1—3, 58, 61, 75, 91, 96, 117, 194, 213, 224, 231.
Asdingi 73, 76, 77, 78, 93.
Astures *v.* symachiarii Astures.
Asturia 45, 206.
Atelier monetar 93, 96.
atrium 144.
Cl. Atteius Celer 215.
T. Attius C. fil. Tutor 2[illegible]3.
August-Octavian, *împărat*, v. Augustus.
Augustus 3, 4, 8—10, 26, 32, 63, 78.
Auha, *râu*, 98.
Aulenus Her[...f...], *ex equite*, 187, 231.
Aurelian, *împărat*, 95, 97, 99, 100, 166, 171, 173, 222.
Aurelia Bassina 220.
Aurelia Pirusi 220.
M. Aur(elius) Alexander 217.
Aurelius Antonius 222.
T. Aurelius Antoninus *v.* Antoninus Pius.
Aurelius Bassus, *signifer*, 220.
Aur. Celsus 211.
Aur. Crescens 211.
M. Aurelius Decianus 223.
Aurelius Denzi 220.
Aur. Dolens 211.
Aurel(ius) Emeritus 225.
Aur(elius) [F]abius, *signifer*, 229.
Aurelius Farnax 211.
Aur. Gaianus 211.
Aur(elius) German(us) 224.
Aurelius Iulius 219.
M. Aurelius Marinus 211.
Aurel(ius) Masini(us), *duplicarius*, 216, 219.
Aur(elius) Maurus 217, 219.
Aur. Mucianus 211.
Aurelius Reburus 229.
Aur(elius) Surus 217.
Aur(elius) Reatinus Birsi 217, 219.
Aurelius Themaes, *librarius*, 217.
Aurelius Victor 32, 47, 106, 222.
Aurelius Victorinus 223.
Aurelius Vitalis 211, 222.
Ausdecensis civitas 80.
C. Avidius Nigrinus 43, 59, 61, 175.
Avidius Cassius, *guvernator*, 71, 78, 79, 81.
Azizis v. Aixis.

B

Bacău 87, 163.
Bacica 79.
Baciul 108.
băi 135, 136, 153, 169, 185.
Baia de Aramă 112.
Balász O. 129.
Baltică marea 86.
Banat 6, 14—16, 21, 22, 35, 36, 52, 61, 67, 79, 97, 100, 106, 107, 111, 122, 123, 126, 131, 160.
Băneasa 125, 126.
Bărăgan 126.
Barbari 2—4, 7—10, 11, 17, 26, 30—32, 36, 37—39, 41, 53, 54, 58—60, 63, 67, 70—72, 74, 75—77, 78, 80, 81, 85, 87, 90—94, 98, 99, 101, 113, 116—119, 121, 171.

Barboşi 19, 20, 36, 48—50, 91, 106, 111, 161,
Bărcăcilă A. 140, 156.
Bârlad 163.
Barsimsus Callisthenis f. 213.
Basarabia 4, 36, 37, 49—51, 161—163.
basilici 32.
Bassus 221.
Bastarni 10, 11, 13, 17, 27, 37, 38, 72, 73, 77, 78, 93.
Bavaria 72.
Bazargic 95.
bazinul dunărean 8.
Beclean 109.
Belgrad *v.* Singidunum.
Beltiug 66.
Bencecul-Român 160.
beneficiari 113, 168, 169, 206, 211, 225, 230.
Beneventum 224.
Benndorf O. 32.
Berghiu 170.
bermă 129, 133—135, 137, 143, 148, 151, 162, 163.
Berzobis = Berzovia 18, 106.
Besnier M. 113.
Bessi 72, 213.
Bibliografie 32, 54, 64, 70, 82, 88, 102, 113, 126, 156, 164, 176, 192, 201, 207, 235.
Bicaz, *pas*, 79, 106.
Bicilis 30.
Bilabel Fr. 236.
Bileni 161.
Biografiile împăraţilor 37.
Bistra, *râu*, 14, 21, 107.
Bistriţa, *oraş*, 109.
Bivolari *v.* Arutela.
Bizanţ 99.
Blandiana 107.
Blanchet A. 102, 176.
Boarţa 109.
Boemia, 8, *munţi* 78; *cadrilaterul* 10.
Bogata 108, 109, 119, 173, 174.
Bogonici 106.
Böhm L. 132, 126, 235.
Boiţa *v.* Caput Stenarum
Bolgrad 162.
Bologa 44, 118, 119, 126, 136, 186—188.
Boroneasa 184.
Bosforul Cimerian 38, 178.
Bosporani 209, 213.
Botna, *râu*, 162.
Botoşani 164.
Boul, *valea*, 106.
Boutas, *pas*, 107.
Bozna 118, 131.
Brăila 4, 126, 158, 161.
Bran, *pas*, 85, 91, 106, 110, 121, 126, 147.
Brâncoveneşti 119, 122, 180.
Brănişca 133.
Bratocea, *pas*, 49, 106.
Brazda lui Novac 4, 158, 160.
Breaza 109.
Breţcu 35, 48, 49, 51, 61, 91, 109—111, 121, 126, 136, 183, 188.
Briganti 66.
Brigetio 43, 53, 62, 175.
Britani 55, 99, 100, 184, 214.
Britannia 26, 64, 66, 70, 71, 79, 81, 117, 187, 190, 194, 196, 203, 204, 208, 214, 221.
Britannicus Maximus 100.
Brittones 206.
Brucla 107, 115, 116.
Bucium 62, 118, 119, 131, 190.
Bucovăţ 160.
Bucovina 37, 87, 164.
Bucureşti 110.
Buday A. 50, 51, 54, 79, 82, 118, 120, 122, 126, 135, 156, 159, 164, 184, 189, 192.
Bug, *fluviu*, 73.
Bulgaria 231.
Bumbeşti 30, 62, 85, 110, 112, 124, 126, 132, 133, 184, 186.
Bürdoswald *v.* Amboglanna
Burebista 2, 4, 11.
burgarii 205.
burgi 80, 118, 205.

Buri 10, 17, 37, 72, 73, 80, 81.
Buridava 108, 110, 112, 124, 188.
Butin 160.
Buzău 110, *pasul*, 106, 126.

C

Caesar 2, 9, 11, 32, 57.
Caesarea 213.
Caesarea Pontului 216.
caespites 132.
Cagnat R. 54, 64, 113, 127, 156, 164, 168, 176, 192, 201, 207, 231, 235.
Cahul 163, 164.
Câineni v. Pons Vetus.
Calafat 53, 158, 161.
Călan v. Aquae.
Călăraşi 111, 126.
Calderini 83.
Callatis 99.
Călugăreni 109, 120, 131, 170, 182.
Cambes = Cambete 196.
C. Campani(us) Vitalis, *tubicen*, 217, 219.
Câmpia Bârsei 121.
Câmpia iazygică 107, 109.
Câmpia munteană 4, 5, 7, 19, 20.
Câmpia Tisei 11, 13, 37—39, 50, 59, 73, 76, 78.
Câmpulung 85, 121, 148, 161.
canabae 85, 130, 131, 175, 227, 230—235.
Cannabaudes, *şef got*, 99.
Cantabri 206.
Cantacuzino G. 54, 64, 113, 127, 164, 176, 192, 201, 207, 231, 235.
Caoniţa 123.
Capora 108.
Cappadocia 63, 71, 203.
capsarii 169.
Caput Bubali 106.
Caput Stenarum 108, 124.
Caracal 199.
Caracalla, *împărat*, 85—87, 91, 112, 135, 137, 172, 173, 183.
Caransebeş 171.
Caraş, *râu*, 106, 107.
Carcopino J. 31, 32, 88, 202.
Cârna 107.
Carnuntum 4, 13, 53, 76, 78.
Carpaţi, *munţi*, 8, 24, 26, 37, 50, 60, 67, 78; meridionali 50, 51, 60; răsăriteni 10, 12, 73, 87.
Carpicus Maximus 92, 100.
Carpii 37, 73, 87, 90—94, 96, 99, 100.
Carsium 13, 23, 100, 200.
Carsulae 211.
Cartagina 1.
Cartal 50.
Cassius Dio 5, 6, 11, 17, 19, 21, 23, 24, 26—28, 37, 45, 59, 60, 72—74, 76, 79, 81, 174, 196.
castella 13, 19, 47, 52, 53, 92, 104, 115, 117, 118, 131.
castra 4, 9, 23, 25—30, 35, 40, 43, 48, 50—52, 61—63, 69, 70, 76, 80, 85, 86, 91, 92, 97, 101, 104, 106—111, 115—126, 128—156, 169—175, 178—192, 199, 204—206, 224, 232—235, 237.
Castra Nova 108, 110, 124.
CastraTraiana 30, 108, 111, 114, 129.
Castus 224.
Căşei 63, 70, 86, 91, 118, 119, 126, 131, 133, 136, 137, 183, 184, 206 212, 231.
Cătlăpuga, *lac*, 162.
Cătune 109.
Cavon Vernuleus 212.
Cazane 12, 24.
Cedonie 108.
Cehoslovacia 7.
Celei *v.* Sucidava.
Celeia = Claudia Celeia 212, 215.
Celţi 220.
Cenadul Nemţesc 170.
Centum Putei 18, 106, 122.
centurio 184, 199, 211.
Ceptura 110.
Cerna, *râu*, 16, 19, 24, 28, 106, 107.
Cerneteag 160.
Certie 79, 108, 115, 118, 183.

Cetatea 158.
Cetatea Albă v. Tyras.
Cetatea de Baltă 120.
cetăți dace 21, 22, 26, 30.
cetăți grecești 38, 74.
Ceulneer A. 82.
Chapot V. 32, 55, 102, 113, 156.
Chatti 71.
Cheesman L. G. 202.
Cherson 37.
Chersonesul Tauric 161.
Chibelin 109.
Chircăești 162.
Chitai, *lac*, 162.
Chișorda 160.
Christescu V. 55, 82, 102, 113, 156, 235.
Chronicon Paschale 102.
Cichorius C. 12, 15, 17, 21, 28, 30, 32, 38, 44, 49, 55, 64, 178, 182—184, 186, 187, 189—192.
Ciclade 99.
Cigmău v. Germisara.
Cincșor 44, 51, 61, 121, 183, 184.
Cipău 109.
Circeii 214.
Ciuci 109.
Ciuroc 79, 158, 159.
Cives Romani consistentes kanabis legionis 234.
classis Flavia Moesica 5, 9, 48, 52.
classis Flavia Pannonica 9.
Claudia Amba 220.
Claudiu, *împărat*, 3, 4.
Claudius II, *împărat*, 98, 99.
Tib. Claudius Claudianus 84, 174.
M. Claudius Fronto 71, 76, 77.
Cl(audius) Iulianus 234.
Claudius Livianus 21.
Cl(audius) Montanus 220.
Cl(audius) Pater[nu]s Clement[i]a[n]us 215.
Cl(audius) Philetus 235.
Claudius Pompeianus 75.
Clodius Albinus, *împărat*, 81, 84.
Cluj v. Napoca.
Clunia 234.
Cniva, *șef got*, 95.
Cobot s v. Sicobotes.
Cogâlnic, *râu*, 162.
cohorte pretoriene 222, 226.
cohortes 13, 15, 43, 44, 46, 49, 50, 61, 62, 68—70, 78, 84, 86, 93, 129, 134, 177, 192, 194, 203, 208; Antoninianae 86; milliariae, 46, 130, 177; quingenariae 46, 177; q. equitatae 130, 134, 177; quingenariae peditatae 130, 177.
cohors I Afrorum civium Romanorum equitata 182, 209.
cohors I Alpinorum 69, 182, 193, 208.
cohors I Antiochensium 140.
cohors I Augusta 68, 69.
cohors, I Batavorum milliaria 44, 45, 183, 208, 217.
cohors II Flavia Bessorum 44, 45, 51, 61, 62, 183, 184, 209.
cohors I Bracaraugustanorum 48, 51, 183, 208.
cohors I Brittanica milliaria civium Romanorum 44, 84, 86, 137, 183, 208.
cohors II Brittanica milliaria (equitata) 44—46, 183, 208.
cohors III Britannica 184.
cohors I Aurelia Brittonum milliaria Antoniniana = I Flavia Bryttonum milliaria 132, 184—186, 208.
cohors III Campestris civium Romanorum 44, 62, 184, 196, 208, 217.
cohors Com(magenorum) 185.
cohors I Flavia Commagenorum 49, 68, 69, 185.
cohors II Flavia Commagenorum (equitata) 44—46, 178, 185, 290, 217, 220.
cohors III Commagenorum 187.
cohors I Cretum 185.
cohors I Cyrenaica 186.
cohors I Cypria 186, 209.
cohors IIII Cypria civium Romanorum 44, 62, 112, 186, 209.

cohors I Aelia Dacorum 203, 222.
cohors I Ulpia Dacorum 203.
cohors II Aug(usta) Dac(orum) p(ia) f(idelis) milliaria equitata 204.
cohors III Dacorum 204.
cohors gem(ina) Dac(orum) Gordiana milliaria) 204.
cohors ? Dacor(um) 204.
cohors III Delmatarum milliaria equitata civium Romanorum pia fidelis 186, 209.
cohors I [Aelia] Gaesa[torum] milliaria 69, 186, 187.
cohors I Gallorum Dacica 68, 69, 186, 209.
cohors I Aelia Gallorum 186, 187.
cohors II Gallorum equitata 215.
cohors Gallorum Macedonica (equitata 44, 46, 187, 209, 215.
cohors II Gallorum Pannonica [equitata] 69, 187, 209, 213.
cohors I Flavia Ulpia Hispanorum milliaria civium Romanorum equitata 44, 46, 69, 78, 111, 187, 208, 214, 215.
cohors I Hispanorum pia fidelis 44, 187, 208, 214.
cohors I Hispanorum = I Hispanorum veterana quingenaria equitata 48, 51, 62, 69, 188, 208.
cohors II Hispanorum = II Hispanorum scutata Cyrenaica 44, 45, 69, 188, 208, 216.
cohors IIII Hispanorum equitata 68, 69, 188, 189, 208, 215, 216.
cohors I Augusta Ituraeorum sagittariorum 68, 69, 189, 209, 216.
cohors I Ituraeorum [sagittariorum (equitata?)] 44, 68, 189, 209.
cohors V Lingonum 189, 209, 217, 218.
cohors I Montanorum 44, 189, 208.
cohors II Mattiacorum 48.
cohors I Augusta Nerv[....] 69, 190.
cohors I Nervia Germanorum milliaria 190.
cohors I Augusta Nerviana velox Mauretana 190.
cohors II Flavia Numidarum milliaria 62, 190, 209.
cohors I P(almyrenorum) P(orolissensium) 192.
cohors I P(annoniorum) P(hilippiana?) 192.
cohors IIII P(annoniorum) 192, 290.
cohors I pr(aetoria) 224, 229.
cohors R(aetorum) 190.
cohors VIII Raetorum civium Romanorum 44, 69, 190, 208.
cohors I sagittariorum milliaria Gordiana 91, 190, 209, 219.
cohors I Thracum civium Romanorum 44, 45, 190, 209.
cohors I Thracum sagittariorum 68, 69, 191, 209.
cohors VI Thracum[equitata] 44—46, 191, 209.
cohors I Ubiorum 44, 45, 68, 69, 191, 208.
cohors I Vindelicorum milliaria 68, 69, 139, 191, 208, 213, 214.
Colchida 58.
Colegii 85, 87.
colonia 22, 28, 39, 42, 53, 74, 76, 84, 85, 90, 91, 93, 130, 131, 169.
Colonia nova Apulensis v. Apulum.
Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica = Colonia Dacica v. Sarmizegetusa.
colonii militare 230.
coloniști romani 4, 31, 39, 41.
Columna v. Columna Traiană.
Columna Traiană 12—19, 21, 25, 27, 28—32, 38, 39, 45, 47, 72, 104, 129, 196.
Columna lui Marcu Aureliu 72, 78, 129.
Comărnicel, *munte*, *castre*, 121, 131.
Commageni 49, 50.
commentarienses 168, 172.
Commodus, *împărat*, 80—82, 84, 196, 205.
Comolău 51, 121, 131.

Comozous 77.
concilium trium Daciarum 76.
Conduc = Sasic, *liman*, 162.
Congri 108.
conscribti 234.
Constantin cel Mare, *împărat*, 142.
Constantius, *împărat*, 159.
conventus civium Romanorum 232.
Copăceni 142.
Copanca 162, 163.
Corabia 124.
Corduba 215.
Cornelia Antonia 221.
Sex. Cornelius Clemens 76, 77.
Cornelius Fuscus 5, 8, 14, 21.
cornicularii 168, 172.
Corod 161.
Costeşti 22.
Costoboci 37, 72—74, 77, 78.
Costolač *v*. Viminacium.
Cotini 37, 73, 220.
Cotmeana, *râu*, 85, 125, 150.
Cotnari 164.
Couissin B. 32.
Craiova *v*. Pelendova.
Crâmpoia 125.
Crasna, *râu*, 66.
Crimeea 52, 178.
Cristeşti 43, 109, 119, 178, 181.
Criş, *râu*, 118; cele 3 Crişuri 159, 160; Crişul Repede 116; Crişul Alb 116.
Cserny B. 130, 157.
Csiker, *râu*, 159.
Cuci 109.
Cucu A, 113, 160, 164.
Cudu 109.
Cumont Fr. 88, 113, 164, 192, 235.
curator 200; curator civium Romanorum 232.
Curtici 159.
Cusdrioara 109.
custodes armorum 169.
custos aedis 234; custos aedis sacrarum 224.
Cuşerda 109.
Cypru 99.

D

Daci 2, 4, 5—9, 11—15, 17—27, 30, 31, 40, 50, 58, 66, 80, 81, 95, 111, 133, 181, 191, 197, 199, 201, 203, 204, 206, 217, 218, 220—225; mărginaşi 81; Dacii Liberi 37, 41, 63, 66, 67, 81, 89, 95.
Dacia *passim*; transilvană 97, 107, 108, 121, 122.
Dacia Felix 95.
Dacia Inferior 60—62, 67, 68, 70, 115, 124, 171, 187, 188, 190, 192, 215.
Dacia Superior 60—62, 67, 68, 115, 170, 185, 189—191, 201.
Dacia Apulensis 67, 76, 171.
Dacia Maluensis 67, 76, 85, 91, 93, 100, 184, 223.
Dacia Porolissensis 67—69, 76, 173, 183, 184, 190.
Dacia Aureliană 101.
Dacicus 22; Dacicus Maximus 89, 94, 96, 100.
Daicoviciu C. 33, 42, 51, 52, 54, 55, 60, 61, 64, 67, 70, 88, 112, 113, 119, 122, 126, 127, 131, 133, 134, 136, 137, 156, 160, 176, 184, 185, 187—189, 192, 196, 198, 212, 217, 229.
Daizus 77.
Dalboşeţ 123.
Dalmatia 9, 25, 35, 42, 75, 98, 175, 212, 217, 224, 225, 230.
Dálya *v*. Teutoburgium.
Dăngeni 164.
Dardania 75.
Dasaticenus Barbi 216, 219.
Davies G. A. 32, 121, 127.
Debreţin 160.
Decebal, *rege*, 5—8, 10—15, 17, 19, 21, 22, 24—28, 30, 31, 39, 45—48, 51—54, 57, 59, 106, 111, 169, 181, 183, 187, 190, 191, 196, 214; *soldaţi*, 204, 223.
Decei A. 33.
Q. Decimus Dacus 225.

Decius, *împărat*, *v*. C. Messius Quintus Traianus Decius.
decumanus maximus 128.
decurio 188, 230, 231; decurio canabensium 233.
Deda 109, 122.
Dej 109, 118, 119, 136.
Deliblat 159.
Delineşti 106.
Deltă 50, 52, 64.
Demetrykiewicz W. 82.
Denzus 220.
Dessau H. 33, 88, 100.
Detschew D. 70, 179, 182, 185, 189, 190.
Deva 133, 134, 172.
Dichiseni 126.
Diciosânmartin 120, 170, 191.
Diculescu C. 55, 74, 81, 82, 93, 95—98, 102, 236.
Diehl Ch .102.
Dierna *v*. Tsierna.
diocmites 75.
diplome militare 13, 43—45, 48, 49, 60—63, 68—70, 177, 178—191, 199, 201, 203, 212, 213, 227.
P. Divius Italicus 216.
Dobiaš I. 82.
Dobra, *pas*, 107.
Dobrogea 3, 6, 7, 13, 37, 48, 77, 80, 90, 95, 158, 200, 213.
doctor fabrum 169.
Domaszewski A. von 33, 37, 52, 55, 61, 62, 64, 67, 72, 78, 83, 92, 102, 113, 115, 122, 127, 166, 176, 186, 192, 194, 198, 202, 206, 207, 226, 236.
Domaşna *v*. Ad. Pannonios.
Domitian, *împărat*, 1, 5—10, 14, 17. 22, 26, 48, 50, 53, 64, 175, 189.
Don, *fluviu*, 86.
donativa 227.
Dorna, *pas*, 119.
Drăgăneşti *v*. Castra Nova.
Drăgăşani *v*. Rusidava.
Drajna de Sus 49, 50, 110, 125, 185.
Drava, *fluviu*, 4, 158.
Drebias 225.
Drobeta = Drubeta 21, 23, 24, 27, 28, 30, 38, 41, 52, 60, 62, 74, 75, 84, 85, 91, 101, 106—112, 124, 126, 131, 140, 142, 143, 158, 173, 184—186, 188, 190, 219, 223, 231.
drumuri *v*. şosele.
Duna-Pentele *v*. Intercisa.
Dunărea, *fluviu*, 4, 5, 6, 8—11, 14, 15, 17, 19—22, 24, 25, 37—39, 41, 47—50, 52—54, 58, 63, 71—73, 75—81, 84, 85, 90, 92—94, 98, 100, 101, 106—108, 110—112, 115, 117, 122—126, 140—142, 156, 158—160, 162, 181, 185, 186, 196, 200, 201, 205, 209, 218, 220, 224, 226, 230; mijlocie 3, 4 6, 9, 12; inferioară 9, 35; de jos 2—4, 7, 8, 26, 32.
Dunăreanu-Vulpe Ec. 161, 164.
Dunaszecsö *v*. Lugio.
duoviri 231.
Dura Europos 161.
Durostorum 23, 50, 52, 90, 100, 111.
dux (fortissimus) 76.

E

Edessa 211.
edili 231.
Egee, *marea*, 99.
Egipteni 210.
Egiptul 1, 58, 63, 66.
Elagabal, *împărat*, 189, 225.
Elba, *fluviu*, 3, 26, 73.
Eleusis 77.
emplecton 139.
Ennslin 109.
Enuşeşti *v*. Acidava.
eques 178, 182.
equites singulares 15, 47, 194, 196 222, 225.
Ermerium 108.
Eufrat, *fluviu*, 2, 57, 58, 60.
Eumenes 213.
Eupater 213.

Eupator Eumeni f. 213.
Europa 2, 3, 71, 74, 75, 84.
Eutropius 32, 36, 39, 40, 54, 59, 60, 64, 102, 103.
evocati 225, 226.
Evrei 58.
exacti 168.
exceptores 168.
exercitus 166; ex(ercitus) D(aciae) P(orolissensis) 173.
exploratores 194.
Ezeriş 106.

F

T. Fabius Ibliomarus 233.
fabrica 169.
Fabricius E. 51, 64, 70, 82, 127, 157, 159, 160, 165.
Făgăraş 121.
Făget 107.
Falerio 211.
Fâlfani-Izbăşeşti 125, 126.
Faliatis = Taliatis 107, 111.
Fastida, *rege got*, 98.
Feldioara *v.* Războeni.
Feleac 108.
Feliciani N. 33, 55, 64, 70, 113, 192, 202, 207.
Ferenczi A. 127.
Ferentinum 211.
Fibiş 160.
Filip Arapul = Philippus, *împărat*, 92—94, 185, 200.
Filipeşti 111, 126.
Filow B. 33, 55, 82, 102, 176.
Fináły A. von 97, 102, 157, 178, 181, 236.
Fischer G. 113.
Flămânda 50, 85, 91, 110, 121, 125, 126, 147, 150, 161.
Flavii, *împăraţi*, 4, 9, 117.
Flavia Solva 215.
T. Fl(avius) Longinus 230, 233.
Floca O. 176.
Florescu Gr. 33, 55, 102, 124, 127, 137, 140, 143, 157, 198.
Florus 224, 226.
flota dunăreană 4, 142, 156.
Fluss 33, 55, 64, 82, 88, 102, 202.
Focşani 110, 111, 126.
Folia 159.
Folteşti 79, 108, 161.
Fortuna 178.
fossatum 229.
Frahm F. 82.
Francii 95.
Franke 33, 82.
Frasin 161.
Fraţii Arvali 12, 26.
Fronto 64.
frumentarii 168, 169.
Frumoasa 110, 125, 154.

G

Gaetuli 206.
Gaganis 107, 122.
Galaţi 161, 163.
Galerius, *împărat*, 92.
Galiţia 73, 78, 187.
Galli 209, 213.
Gallia 2, 26, 72, 84, 95, 99, 100.
Gallia Narbonensis 2.
Gallienus, *împărat*, 95—99, 162, 166, 186.
Galtis 98.
Gârbău 131.
Geje 109.
Gentiles 45—47, 68, 194, 196, 197, 200, 206, 209.
Geoagiul de Jos 107.
Geograful Ravennat *v.* Anonymus Ravennas.
Gepizi 94—98, 100.
Germani 3, 7, 9, 17, 37, 75, 76, 100, 196.
Germania 7, 9, 20, 22, 62, 66, 78, 81, 191.
Germania Inferior 196, 200.
Germania Superior 224.

Germanicus Maximus 100.
Germisara 107, 115, 170, 178, 195, 196.
Geţi 48, 63.
Gherghina 161.
Gherla 44, 69, 70, 97, 109, 119, 126, 131, 133, 135, 136, 139, 181, 182.
Ghimeş, *pas*, 79, 106.
Gigen *v.* Oescus.
Gilău 44, 181, 182, 229, 231.
Giurescu C. C. 33, 55, 70, 102.
Giurgiu 50, 110, 158, 161.
« glacis » 26.
Glodeni 110.
Gooss C. 112, 113, 120, 121, 127, 130, 157, 173, 236.
Gordianus III, *împărat*, 91, 92, 153, 190, 204.
Gorj 110.
Goti = Gothi 74, 86, 90, 91, 93—101, 163.
Gothicus Maximus 100.
Grădeşti 162.
Grădişte 109, 230.
Grădiştea Haţegului 22.
Graniţa Imperiului Roman *v.* Hotarele Imperiului Roman.
Granul, *ţinut*, 37; — de Sus, *râu*, 73.
Grebenaţ 160.
Greci 38.
Grecia 1, 2, 77, 96.
Greco-Orientali 218, 235.
Gresia 125.
Groag 55, 64, 102, 202.
Grobe 88.
Grosse R. 192, 202, 236.
Gsell St. 33.
Gunterichus, *şef got*, 93.
Gura Ialomiţei 50.
Gura Motrului 108, 24.
Gura Văii *v.* Castra Traiana.
Gurghiu, *munţi*, 120.
Guşteriţa 108.

H

Hadrev 109.
Hadrian, *împărat*, 28, 35, 43, 52, 53, 57—64, 66, 94, 115, 117, 123, 132, 139, 144, 166, 170, 175, 187, 191, 197, 199, 203, 204; reformă militară a lui — 210; diplome militare dela — 212, 213, 225.
Haemus, *munţi*, 2.
Hârşova *v.* Carsium.
haruspices 168.
Hasebroeck J. 88.
Haţeg, *regiune*, 230.
Heilchem F. 33.
Heinze R. 33.
Helvetia 196.
Helvius Pertinax, *guvernator şi împărat*, 75, 79, 80.
Henderson B. W. 12, 15, 33, 65.
Heptapor Isi f. 213.
Herculanus *v.* Iulius Herculanus.
Hercule 181, 191.
Hermundurii 72, 73.
Herulii 98.
Herzog R. 33, 65.
Hirschfeld O. 113, 204.
Hispalis 215.
Hispania *v.* Spania.
Hispania citerior 215.
Hispania ulterior 215.
Historia Augusta 37, 72.
Hliniţa 164.
Hoghiz 51, 61, 109, 121, 126, 131, 178, 182, 187.
Holder A. 216, 220, 236.
Homo L. 26, 33, 65, 82, 102, 127.
Homorod, *râu*, 120, 121.
honesta missione 227.
horrea 169.
Hotarele Imperiului Roman 1—3, 8, 10, 11, 54, 70, 78.
Hotarele provinciei Dacia 35, 41, 42, 51, 63, 66, 81, 85—87, 122.
Hotarele (= limita) stăpânirii romane 3, 36, 54.

Hotarul dunărean 8, 25, 39, 52, 54, 57.
Hotarul roman 26, 35, 49, 54, 58.
Humbert G. 127.
Huniedoara, *munți*, 26, 30.
Hunt 48, 50, 62, 111, 161, 188.
Hyginus 129, 156, 166, 201, 206, 207.

I

Iader 212.
Ialomița, *râu*, 200.
Ianova 160.
Ianul-Mic 160.
Iasdius Domitianus, *guvernator*, 186.
Iași, 164.
Iazygi 4 (Metanaști), 10, 11, 13, 24, 28, 38, 39, 47, 52, 53, 58, 59, 73, 74, 76, 78, 79, 86, 87, 89, 99, 100, 108, 159, 175, 185, 201.
Ibany 160.
Iedu 109.
Iernut 109.
Iezureni 110.
Iglița *v.* Troesmis.
Illyri, *călăreți*, 44, 46, 62, 213, 216.
Illyria 2, 216.
Illyricum 9, 44, 72, 98, 200, 201, 209, 213, 218.
Ilișua 44, 69, 109, 119, 126, 131, 133—136, 182, 183, 221, 231.
imaginifer 200, 220.
immunes 169.
Imperiul Partic 57.
Imperiul Roman 1—4, 6—10, 21, 22, 24, 26, 31, 39, 41, 42, 44, 54, 57, 58, 60, 63, 64, 70—75, 79, 84, 86, 87, 194, 203, 209, 210, 216, 220, 222, 226, 237.
India 57.
Ingenus, *împărat*, 97, 98.
Inăceni 120, 131, 188.
Intercisa 80.
interpretes 168.
Iorga N. 33, 55, 65, 70, 82, 102.
Iran, *munți*, 71.
Iscina 108.
Italia 78, 182, 204, 211, 214, 216, 217, 224, 230.
Italieni 216, 217.
Ituraea 212.
Iudea 58, 66, 204.
Iudei 191.
Iulia Domna, *împărăteasă*, 86.
Iulia Eraclia 219.
Iulia Marcellina 219.
Iulia Marcia 219.
C. Iulius [Aeter]nalis *sau* [Mucatr]alis 220.
Iulius Alexander, *actarius*, 211.
C. Iulius Antigonus, *centurio*, 211.
Iulius Capitolinus 72.
C. Iul(ius) Carus 229.
C. Iulius Corinthianus 84, 180, 205, 215.
C. Iul(ius) Fronto 229.
Iulius Herculanus 218—220.
Iulius Ianuarius 220.
C. Iul(ius) Iulianus, *praefectus*, 216.
L. Iul(ius) L. f. Gal. Leuganus 234.
Iulius Marcianus 219.
Iul(ius) Marcellinus 219.
Iulius Pi....tinus, cives Dacus, 204.
Sex. Iulius Sex. f. Quir. Possesor 179, 215.
C. Iulius Quadratus Bassus 59—61, 175.
C. Iul(ius) Valerianus 229.
C. Iul(ius) C. fil. Pap. Valerius 229.
L. Iulius Vehilius Gratus Iulianus 77.
P. Iusti... Verecundus 222.
Iutungi 99, 100.
Izlaz 110, 124.

J

Jebel 160.
Jelna 109.
Jidova 125, 126, 147, 148.
Jidovin *v.* Berzobis.
Jijia, *râu*, 164.

Jiu, *râu*, 21, 24, 28, 62, 106, 112, 121, 124, 142.
Jordanes 98, 102, 107.
Jung I. 33, 55, 70, 88, 102, 113, 121, 127, 157, 165, 170, 172, 176, 182, 186, 190, 192, 201, 202, 206, 207, 211, 214—216, 225, 234, 236.
Jupa *v.* Tibiscum.
Juppiter Optimus Maximus 12, 91.
Justinian 140, 142.

K

Kematmüller R. 113, 159. 160, 165.
Kiepert H. 50, 51, 113, 161, 165.
Kilia, *deal*, 139.
Kimacowicz M. von 65, 192.
Király P. 113, 157.
Klose J. 33, 55, 65, 82.
Kornemann E. 60, 65, 82, 127.
Krahe H. 216, 217. 236.
Kretschmer K. 55, 65.
Kubitschek W. 55, 88, 114, 127, 157, 176,
Kutlovica *v.* Municipium Montanensium.

L

La Berge C. de 18, 32.
Marius Laberius Maximus 13, 19.
Lacour-Gayet G. 66, 69, 70.
Lacringii 72, 73—75, 77, 81, 86, 93.
Lactantius 102.
lagăr *v.* castra
Lambaesis 132, 225.
Lambrino S. 33, 102, 192, 236.
Laminium 215.
latera praetorii 129.
laterculi praetorianorum 223.
latrones 75.
Latiu 1.
Lattyak Al. 127.
Lederata 14, 16, 19, 101, 106, 111, 122, 123, 137.
legatus 53, 59, 67, 70, 76, 81, 84.
legatus Augusti pro praetore trium Daciarum 76.
legatus legionis 166.
legionari 30, 40, 47, 54, 69, 104, 175.
legiones = legiuni 8, 13, 15, 21, 23, 27, 36, 39, 43, 44, 46, 49, 50, 52—54, 61, 63, 67, 69, 71, 74, 75, 77, 84—86, 89, 97, 100, 101, 106, 110—112, 166—175, 177, 208, 210, 211, 222, 224, 226.
legio I adiutrix 43, 54, 61, 86, 130, 175, 231, 233.
legio I Italica 13, 23, 49, 50, 52, 225.
legio I Minervia 20.
legio II adiutrix 13, 53, 224.
legio II Italica 75.
legio II Parthica 225.
legio III Augusta 225.
legio III Italica 75, 212.
legio IIII Flavia Felix 13, 22, 43, 53, 54, 61, 130, 174, 175.
legio V Macedonica 13, 23, 49, 52, 76, 84, 85, 97, 101, 115, 119, 130, 166, 171, 173, 174, 208, 211, 212, 224, 230, 231, 233.
legio VII Claudia 13, 53, 224.
legio X gemina 53.
legio XI Claudia 23, 49, 52, 214, 231.
legio XIII gemina 13, 43, 54, 61, 62, 67, 69, 76, 85, 91, 92, 96, 97, 101, 117, 130, 166, 169—171, 173—175, 189, 206, 208, 211, 212, 224, 226, 229—231, 233—235.
legio XIIII gemina 13, 53, 234.
legio XV 230.
legio XV Apollinaris 13, 53, 63.
legio XXII pr. p. f. 200.
legio XXX Ulpia 53.
Lehmann-Hartleben K. 33.
Leova 162—164.
librarii 168, 188, 200.
Lespezi 164.
Liccaius Vinentis 217, 219.
Licia 58.
C. Licinius Coll(ina tribu) 216.
P. Licinius P. f. Gal. Maximus, 187, 215.

Licinius Sura 21.
Liebenam W. 202.
limes 64, 70, 85, 110, 117, 118, 121, 123, 124, 150, 227; dacic 118; roman 121, 227; alutanus 85, 126, 144, 199, 200; germanic 129, 232; raeticus 155; valahic 91, 110, 125, 147, 150, 161.
limitanei 87, 227.
Lipa 160.
Longinus 25, 27.
Lorenz H. 157.
Lorința 109.
Lucas P. L. 55.
Lucilianus 223.
Luciu 50, 200.
Lucius Verus, *împărat*, 71, 75.
ludus dacicus 22.
Lugi 37.
Lugio 108.
Lugoș 107.
Lunca Corbului 150.
Luonercus Molaci f. 213, 214.
Lusius Quietus 21, 45, 58, 196.
Lydia 190.
Lydus Iohannes 31.

M

Macedonia 1, 2, 9, 77, 95, 96.
Macrea M. 32, 88, 236.
magistri 232, 233.
Măgura, *platou*, 133.
Mainz *v.* Mogontiacum
Malua 67.
Q. Manilius Verus 230.
Manoleasa 164.
mansiones 49.
Maramureș 37.
marcă 67.
Marcianopolis 90, 94.
Q. Marcius Turbo, *guvernator*, 58—61, 65, 175.
Marcomanni 6, 8, 38, 53, 72, 73—75, 78—80, 87, 95, 196, 230.
Marcomannia 78.
Marcu Aureliu, *împărat*, 36, 49, 68, 71—75, 78, 80, 85—87, 95, 159, 172, 173, 196, 211, 215, 230.
Marcus, *Oriental*, 212.
Marga 107.
C. Marius Gemellinus 225.
Marius Marcellinus 225.
Marquardt J. 55, 157, 176, 192, 236.
Mars 91.
Martian I. 33, 114, 127.
Mărtiniș 121, 131.
Masclianis 107.
Masinius 216.
Masquelez 157.
Matca 161.
Mateescu G. G. 82, 122, 202, 220, 222, 223, 226, 236.
Mauretania 58, 59, 66, 180, 196, 201, 206, 215.
Mauretania Caesariensis 190, 198, 216.
Mauri 44, 45, 58, 62, 81, 180, 196, 198, 200, 225.
Mauri Gentiles *v.* Gentiles.
Maximinus, *împărat*, 89, 90, 112, 119
Maximus, *apărătorul Marcianopolei*, 94.
Media 71.
Mediterana, *mare*, 1, 71.
Mehadia *v.* Ad Mediam
Mein, *râu*, 9, 117.
Mar. Mem. Longos 211.
Mendelsohn 102.
mensores 169, 174.
Mesopotamia 2, 58, 71, 204.
C. Messius Quintus Traianus Decius, *împărat*, 94, 95.
metatores 169.
metropolis 42.
Mezeș, *munți*, 117, 118.
Micia 43, 44, 70, 92, 95, 107, 109, 113, 115, 126, 131, 133, 134, 170, 175, 178, 179, 181, 183, 185, 190, 192, 198, 231.
Miercurea 108.
miliție provincială 62, 206.
Miller K. 107, 108, 113, 114.
Miloia I. 127.

mine de aur 26, 35, 41, 74, 85, 109, 116, 118.
mine de fier 73, 172.
Mingir 164.
Mintia 133.
Misene, flota din —, 210, 225.
Mispoulet J. B. 236.
Mithra 97, 200.
M. Mociuncius Valentinus 229.
Moesia 3—6, 8, 9, 13, 15, 22—24, 27, 39, 47, 50, 52, 53, 58, 60, 63, 77—79, 84, 90, 94, 95, 97, 100, 106, 184, 201, 213, 226.
Moesia Inferior 13, 19, 20, 23, 28, 36, 48—52, 77, 87, 90, 94, 101, 173, 180, 185, 188, 191, 200, 204, 208.
Moesia Superior 13, 24, 25, 51—53, 61, 76, 90, 92, 101, 122, 140, 186, 190, 197, 224.
Mogontiacum 189, 224.
Moigrad *v.* Porolissum.
Moisil C. 32, 127.
Moldova 20, 36, 37, 48—52, 73, 79, 87, 106, 111, 161, 163.
Moldova Veche 186.
Moldovenești 117, 131, 173.
Mommsen Th. 32, 33, 55, 65, 70, 74, 82, 88, 96, 102, 127, 157, 192, 202, 204, 205, 207, 210, 229, 236.
Monariu 109.
monete 31, 43, 49, 74, 85, 93, 95, 96, 97, 153, 156, 174.
Moravia 38, 73.
Mostiștea, *lac*, 50.
Moșnița 160.
Moșuni 109.
Mramorac 159.
...s(ius) Mucapor 217.
Mucapuis 221.
Mucasenus Cesorini, 196, 217, 219, 222.
Mucatra Brasi 199, 218, 219, 222.
Müllenhof K. 83.
Muncel, *munte*, 14, 22, 30.
municipium 41, 60, 63, 67, 85, 130, 131, 169.
Municipium Montanensium 204.
Muntenia 22, 36, 47, 49—51, 60, 85, 99, 100, 106, 109—111, 121, 123, 131, 132, 158, 160, 188.
Mureș, *râu*, 21, 30, 43, 79, 92, 106—109, 115, 116, 119—122, 133, 159, 160, 178.
muri caespiticii 66, 132, 134, 155.
Myszkow 78.

N

Nădășel 108.
Nagl 83.
Naissus 99.
Nal, *Oriental*, 212.
Nănești 164.
Napoca 35, 41, 44, 63, 67, 76, 79, 86, 91, 108, 109, 111, 112, 115, 116, 119, 181, 182, 184, 187, 223, 225, 227, 231.
Napoleon, *împărat*, 57.
Naristii 72, 73.
nationes 206.
Neagră, *marea*, 5, 7, 9, 12, 13, 26, 38, 47, 49, 52, 73, 74, 77, 86, 106.
neam sarmatic 4.
Negru, *râu*, 51.
Neigebaur F. 165.
Nemesis 206.
Nera, *râu*, 107.
Neron, *împărat*, 1, 4.
Nerva, *împărat*, 1.
Nesselhauf 212.
Nestos, *râu*, 98.
Neusatz 159.
Nicolăescu-Plopșor C. 124, 165.
Nicopolis 95; — ad Istrum 20, 39.
Nicorescu P. 55.
Niemann G. 32.
Niger, *împărat*, v. Pescennius Niger.
Nipru, *fluviu*, 98.
Niraj, *râu*, 120.
Nirașțău 109.

Nistru, *fluviu*, 4, 5, 36, 37, 51, 79, 86, 98, 108, 158, 161, 163.
L. Nonnius Bassus 214.
C. Nonnius C. f. An. Caepianus, *praepositus*, 214.
Norden Ed. 202.
Nordului, *marea*, 5, 9, 12, 47, 106.
Noricum 52, 53, 75, 89, 212, 215, 216, 229, 234.
notarii 168.
Novae 13, 23, 50, 52, 108, 110.
Nova Zagora 213.
numeri 15, 45, 46, 62, 129, 145, 194—197, 200, 203, 205; — Maurorum 196, 198, 201; — Palmyrenorum 199, 209, 218, 221.
n(umerus) B(rittonum) = n(umerus) [s(ingularium)] B(ritannicorum) 190, 195, 208.
numerus burgariorum et veredariorum 62, 70, 133, 204, 205.
numerus Campestrorum 196, 208, 220.
numerus exploratorum Germanicianorum 196.
numerus Germanorum = n. Germanicianorum? 196, 208, 217.
numerus Illyricorum = n. equitum electorum ex Illyrico 200, 201, 209, 216.
n(umerus) Maur(orum) Hisp. *v.* n. Maur(orum) Tibi (scensium).
n(umerus) M(aurorum) E... 144, 198, 209.
n(umerus) M(aurorum) M(iciensium) 198, 209, 217.
n(umerus) M(aurorum) O(ptatianensium) 198, 209, 220.
n(umerus) M(aurorum) Ti(biscensium) 198, 209, 220.
n(umerus) m(ilitum) O(srhoënorum) 198.
n(umerus) P(almyrenorum) O(ptatianensium) 199, 209, 218, 221.
numerus Palmyrenorum Porolissensium = n. Pal(myrenorum) Porol(issensium) sag(ittariorum) c(ivium) R(omanorum) 199, 209.
numerus Palmyrenorum Tibiscensium 199, 209, 218, 222.
numerus Sagittariorum 200.
numerus Surorum Sagittariorum 209, 215, 217, 220.
numerus singularium 196, 217.
Numidia 180, 215, 225.

O

Oancea 163.
Oberhummer 236.
Octavian-August, *împărat*, 3, 63, 78.
Odorhei 74, 109, 120, 121, 191.
Oescus 13, 23, 28, 52, 53, 87, 97, 101, 109—111, 124, 173, 174, 181, 211.
Ogra 109.
Oituz, *pas*, 20, 28, 35, 36, 48, 79, 106, 108, 109, 120—122, 161, 182.
Olbia 161.
Olt, *râu*, 14, 21, 24, 28, 29, 35, 44, 48, 50—52, 60—62, 70, 79, 85, 90, 91, 93, 98, 100, 106, 108—111, 120—123, 125, 145, 179, 182, 183, 185, 188, 199, 204, 205; drumul Oltului 29, 62, 100, 109—112.
Olteni, *castru*, 121.
Oltenia 4, 6, 14, 21, 22, 24, 28, 35, 36, 44, 52, 67, 85, 100, 108—110, 112, 115, 122—124, 126, 131, 158, 180, 185, 198.
Oltenița 50, 110.
Opatița 159.
Opitergium 75.
Oppius Sabinus 5.
Optatiana 108, 112, 115, 119, 198.
optio 224, 225.
optio balnei 169.
optio carceris 169.
Optio fabricae 169.
optiones valetudinarii 169.
opus incertum 134, 135.
opus quadratum 134
Oradea 66, 79, 160.
Orășeni 109.
Orăștie 14, 22, 189.
Orăștioara de Jos 170. —

ordo decurionum 234.
Oreșaț 106, 160.
Orhei 44, 119, 180, 191.
Orientali 212, 217, 218, 220, 221.
Orlea 107.
Ornstein J. 127, 135, 157.
Orosius 82.
Orșova 107, 171, 184.
Osi 37, 73.
Ostrogoti 98.
O-Szöny *v.* Brigetio.
Ovidius 6, 32, 49.

P

L. Paconius L. f. Pal. Proculus, *praef(ectus)*, 214.
Păduricea 160.
Palanca 106, 181, 186, 188.
Palestina 58.
Palmyra 99, 216.
Palmyreni 43, 63, 100, 199, 200, 206, 218, 219.
Panaitescu Em. 33, 88, 136, 137, 157, 192, 202, 236.
Panaitescu Sc. G-ral 162, 165.
Pannoni 209.
Pannonia 6, 9, 13, 14, 22—24, 27, 35, 43, 45, 47, 52, 53, 57, 59, 62, 63, 78, 80, 84, 85, 89, 95, 97, 99, 106, 108, 169, 179, 181, 183, 189, 191, 208, 217, 220, 223, 224, 234.
Pannonia Inferior 53, 59, 61, 63, 78, 85, 94, 182, 204, 224.
Pannonia Superior 53, 86, 175.
Pannon(ius) Maxi(minus) 181.
Paribeni R. 9, 12, 15—17, 20, 25, 26, 33, 39, 55.
Parthicus Maximus 100.
Parța 160.
Parții 1, 2, 54, 57, 61, 84, 87, 91, 96, 180, 203, 230.
Pârvan V. 4—6, 9, 12—14, 17, 28, 33, 37, 49, 50, 54, 55, 65, 67, 70, 79, 83, 102, 108, 110, 111, 114, 118, 127, 158, 161, 165, 206, 207.
Patsch C. 34, 52, 55, 65, 67, 70, 83, 88, 102, 114, 236.
Păucești 163.
Păuleni 120.
Pausanias 77, 82.
peculium castrense 227.
pedites singulares 194, 195.
pedites singulares Britannici 43, 44, 46, 68, 196, 208.
Pelendova 62, 108.
Peninsula Balcanică 2, 77.
pequarii 169,
Pergam 59, 224.
Perșii 91, 100.
Pertinax *v.* Helvius Pertinax.
Pescennius Niger, *împărat*, 81, 84.
Petersen E. 34, 83.
Petridul de Jos 196.
Petris 107.
Petronell *v.* Carnuntum.
Petrovoselo 159.
Petrus Patricius 82, 102.
Pettau *v.* Poetovio.
Peucinii 72, 73, 77, 93, 98.
Philippopolis 95.
Philippus, împărat, *v.* Filip Arabul.
Q. Philippicus Q. f. Mae., *signifer*, 211.
Philopatra 213.
Piatra 185.
piatră milliară 86, 90, 106, 111, 112, 113, 118, 119, 123.
Picenum 214.
Pick B. 102, 176.
Piefigii 50.
Pieporus, *rege*, 78.
Pietroasa 110.
Piganiol A. 34.
Piroboridava 20, 28, 35, 36, 48, 49, 79, 90, 91, 108, 111, 112, 161, 188.
Pitești 85, 110, 150.
Piua Petrii 200.
Plassart A. 83.
Platoul boem *v.* Podișul Boemiei.
Platoul transilvan *v.* Podișul transilvan.
Plautius Silvanus Aelianus 4, 10.
Ploești 110.

Ploscuțeni 161.
Plotina, *împărăteasă*, 57.
Plugova *v.* Praetorium.
Poarta de Fier 6, 14, 16, 19, 24, 28, 106, 107.
Poca 109.
Podișul Boemiei 3, 7, 10, 26, 38, 73.
Podișul dobrogean 5, 7.
Podișul transilvan = p. ardelean = p. dacic 2, 7, 8, 24—26, 28, 60, 96, 97, 100, 101, 112, 115, 122, 124.
Podporani 160.
Podul lui Traian 23, 24, 27, 60, 62 106, 111, 112, 140, 142, 184, 188.
Poeni 118.
Poetovio 4, 13, 22, 86, 97.
Pojejena sârbească 123.
Poiana *v.* Piroboridava.
Pola 58.
Podul Mic 108.
Pollia, *trib*, 85.
Polonic P., 127, 144, 145, 147, 157.
Polovraci 110.
Polybius 128, 131.
Pons Aluti 108, 124.
Pons Augusti 107.
Pons Vetus 108, 124.
Pontes 23.
populații germanice 36, 53.
Popricani 164.
Porolissum 67, 76, 79, 86, 108, 109, 111, 112, 115, 118, 119, 131, 159, 160, 170, 171, 180—182, 184, 189, 199, 223, 224.
porta decumana 128, 138, 140, 152.
porta praetoria 128, 129, 138, 140, 152.
porta principalis dextra 128, 140.
porta principalis sinistra 128, 140.
. . . Postumus A. f. Pap. Acilianus 215.
Poșta 205.
Potoc 107.
Potaissa 67, 76, 84, 97, 108, 111, 112, 115, 116, 130, 131 *(colonia)*, 170, 171, 173, 174, 183, 187 *(drum)*, 191, 192, 196, 199, 205, 225, 230.
praefectus 175, 180, 187, 189—191, 194, 198, 214—216, 218.
praefectus castrorum 167, 169, 234.
praef(ectus) coh(ortis) III C[. . .] 187.
praef(ectus) coh(ortis) Aug(ustae) [I(tu-raeorum)] 189.
praef(ectus) coh(ortis) I Cretu[m] 185.
praefectus legionis 166.
praepositus 179, 194, 200, 215.
praeses 61, 76.
praetentura 129, 142.
praetorium 70, 86, 128, 129, 136, 138, 139, 149, 153, 181.
Praetorium, *castru*, 69, 107, 108, 122—124, 126, 131, 133, 144, 145, 204, 205.
praesidia 80.
pretorieni 15, 223.
Premerstein A. von 34, 55, 60, 61, 64—70, 77, 78, 81, 83, 176, 182, 184, 186, 188, 190, 192.
P. Prifernius P. f. Quir. Paetus Memmius Apollinaris 214.
principales 219, 224.
Priscianus, *gramatic*, 14.
L. Priscus 95.
Prislava 50.
procurator 3, 35, 61, 67, 70, 76, 77, 171.
provincie romană 6, 9, 11, 22, 27, 66, 73, 80.
provinciile africane 209, 216, 225.
provinciile alpine 208.
provinciile apusene 210, 216.
provinciile dunărene 7, 9, 11, 22, 35, 39, 40, 47, 60, 63, 79, 90, 106, 237.
provinciile gallice 209, 220.
provinciile germanice 208.
provinciile moesice 10, 41, 51, 52, 122.
provinciile mesopotamiene 57.
provinciile orientale 209, 210.
provinciile pannonice 52.
provinciile partice 60.
provinciile siriene 219.
provinciile tracice = ținuturile tracice 222.

Prut, *râu*, 36, 49, 51, 73, 79, 108, 161, 162, 164.
Ptolemeu, *geograf*, 36, 48, 54.
Sex. Pulfennius C. f. Ter. Salutaris M. Luccius Valerius Severus, *tribunus*, 214.
Purcăreni 125.
Putinei 111, 125.
Puțeni 161.
Puțintei 110, 112, 124.

Q

quaestionarii 168.
quaestori 231.
Q. Quartius Secundus 212.
quattorviri 231, 234.
Quazii 8, 38, 53, 72, 73, 75, 78—80, 86, 87, 95, 196, 230.
Quintilii, *frații*, 80.

R

Răcari 62, 108, 124, 126, 131, 143, 198.
Racovița 144, 145.
Racovița-Copăceni *v.* Praetorium.
Rădăcinești 62, 199.
Rădăuți 164.
Raetia 53, 73, 75, 76, 95, 99.
Râmnicul Sărat 110.
Râmnicul Vâlcii 145.
Rapolț (?) *v.* Petris
Rappaport B. 83, 88, 103.
răscoala pannonică 3.
Râșnov 110, 121, 124, 126, 131.
Rasparaganus, *rege*, *v.* P. Aelius Rasparaganus.
Ratiaria 53, 101, 171, 173.
Rauraci 186.
Ravenna 211; *flota din* — 225, 226.
Războeni 108, 109, 170, 178.
războaie dacice 12, 15, 23, 25, 27, 32, 45, 47, 51, 59, 72, 111, 174, 183, 187, 188, 190, 201.
războaie marcomannice 73, 81, 187.
Reate 214, 217.
Reatinus 217.
Reca-Petroșani 50, 110.
recrutarea regională a lui Hadrian 63, 94, 203, 210, 218, 222.
Redia 164.
Regalianus, *împărat*, 98.
Reghinul săsesc 74, 79, 109.
regiuni dunărene 27.
Remetea 109, 160.
Renaștere 12.
Rescu Turme Soie 222.
restitutor Daciarum 94.
restitutor Orbis 100.
Reșca *v.* Romula.
Reteag 109.
retentura 129.
Rhin, *fluviu*, 3, 4, 7, 8, 9, 11, 12, 41, 45, 47, 54, 64, 71, 85, 89, 95, 106, 117, 136, 175, 189, 196, 233.
Rhodope, *munți*, 100.
Richmond A. J. 34.
Riesengebirge 73.
Ritterling E. 13, 15, 22, 27, 34, 56, 65, 67, 68, 70, 72, 77, 79, 83, 88, 92, 103, 170—172, 174—176, 185, 189, 197, 198, 236.
Roaba-Bechet 110.
Rodna, *pas*, 106.
Rohden P. von 65, 70, 83, 88.
Roma, 2, 6, 8, 12, 17, 22, 27, 31, 32, 37, 40, 57, 59, 75—78, 80, 81, 86, 89, 92—94, 99, 100, 106, 168, 179, 216, 219, 222, 225, 226, 233, 237.
Romani 1—6, 8—10, 13, 14, 17, 18, 21, 22, 24, 26, 28, 30, 36, 39, 40, 47, 50, 73, 77—82, 99, 101, 104, 112, 117, 119—122, 133, 135, 155, 156, 168, 182, 196.
Romita 44, 108, 131, 183.
Romstorfer 164.
Romula 62, 85, 93, 108—110, 112, 124, 143, 185, 199; 200 *(valul)*, 224, 226.
Rosetti R. G-ral 34.

Rostowzew M. 34.
Roşia *v.* Alburnus.
Roşiorii de Vede = Roşiori 85, 110, 125, 161.
Rovinari 109.
Roxolani 4, 10, 13, 37—39, 47, 58, 59, 72, 73, 77, 79, 98, 108, 201.
Rusia 38.
Rusia subcarpatică 37.
Rusidava 68, 124.
Ruşii 107.

S

Sabinianus *v.* C. Vettius Sabinianus.
Saboces 72, 73.
Sacul *v.* Agnavia; *valea* — 108.
Săcel 110.
sagittarii 185, 189.
Saglio E. 157.
Sălcuţa 162.
Salinae 108, 115.
Salmas Rami 218, 219.
Salonae 25.
Salonic 184, 199.
Salonta-Mare 160.
Samus, *comuna*, 206.
Sâncraiul de Mureş 109.
Sander E. 157.
Sân Martin 109.
Sân Mihai 44, 183.
Sânpaul 109.
Săpata de Jos 125, 126, 150.
Sapor, *rege*, 96.
Sărata 120, 131, 182; *valea* 162.
Sargetias, *râu*, 30.
Saria B. 103.
Sarmatia 78.
Sarmatii 11, 17, 19, 27, 37, 58, 72, 93, 95, 98.
Sarmatii Iazygi *v.* Iazygi.
Sarmatii Roxolani *v.* Roxolani.
Sarmaticus Maximus 100.
Sarmizegetusa 14, 16, 21, 22, 26, 42, 43, 59, 61, 74, 76, 85, 93, 97, 107, 110—112, 115, 124, 130, 170, 171, 174, 175, 181, 191, 198, 199, 221—226, 229—231.
Sasic, *liman*, 36.
Sava, *fluviu*, 53.
T. Sc?ruinus Vi[t]alis, *tubicen*, 217.
Schiller H. 70, 83, 88, 103.
Schmidt L. 34, 37, 56, 83, 88, 103.
Schnetz I. 114.
scholae 129, 172.
Schönfeld 83, 88, 103.
Schuchhardt C. 114, 133, 157, 160, 161, 163—165.
Schulten A. 176, 232, 236.
Schwendemann 83.
Sebeş, *râu*, 14, 21, 44, 121, 189.
Seghedin 79, 107, 108.
Senatul 6, 27, 57.
Selinuntul Ciliciei 57.
C. Sentius C. f. Sulp. Flaccus 231.
Septimia Septimina qui et Revocata 221.
P. Septimius Geta 172, 173.
Septimiu Sever, *împărat*, 64, 81, 84, 85, 91, 97, 110, 113, 124, 135, 153, 161, 172, 174, 178—180, 183, 185, 198, 204, 205, 215, 216, 232.
M. Servilius Fortunatus 225.
Seure G. 181.
Severi, *împăraţi*, 84.
Sever Alexandru, *împărat*, 87, 89, 135, 153, 186, 198, 225, 227, 229.
Sexanta Prisca 110.
Sfânta Ana 109.
Siclău 109.
Sicobotes 72, 73.
Sicut 109.
Siensii 50.
Sighişoara 109, 120, 170.
signa 129.
signiferi 224, 229—231.
Silezia 73.
Silistra *v.* Durostorum.
L. Silius Maximus 233.
Simu Tr. 114, 127, 137, 165.
Singidunum 53, 61.
singulares 168, 195.

Sintereag 109.
Siret, *râu*, 20, 28, 35, 36. 48—51, 76, 90, 91, 101, 108, 111, 122, 161, 188.
Siria = Syria 1, 71, 78, 80, 189, 203, 212.
Sirieni, arcaşi, *v.* Suri sagittarii.
Sirieni 219, 220.
Sirmium 78.
Slatina *v.* Masclianis
Slăveni 85, 124, 126, 131, 179, 182, 185, 199.
Slăviţeşti-Boroneasa *v.* Buridava.
Slovacia 37.
Sola Mucatri 217.
Someş, *râu*, 35, 63, 91, 97, 106, 109, 116, 118, 134—136, 182, 186; *drumul* 109; — Mare 118, 119; — Mic 119.
Sorca 164.
Sosibi 72, 73.
Sovata 120.
Spălnaca 170.
Spania 2, 45, 95, 179, 187, 194, 208, 215, 216, 231.
Spanioli, *detaşamente de* — 44; 216.
speculatores 168, 172.
Ssocissianus (?), *custos armorum et duplarius*, 224.
Stamora Română 160.
Stănileşti 163, 164.
stăpânirea dacică 4, 8.
Stappers A. 202, 205, 207.
Stark P. L. 32.
state elenistice 1.
stationes 49, 110.
M. Statius Priscus, *guvernator*, 66, 71, 172.
statul dacic 2.
statul partic, 2, 3.
statul roman 2.
Stein 109.
stratores 168, 172.
Streiul, *râu*, 14, 21, 30, 107.
Suceag 171.
Sucidava 100, 101, 108, 110, 124, 173, 184, 211.
Suetonius 32.
Suebii = Suevii 6, 73.
Surduc *v.* Centum Putei.
Suri sagittarii 44, 46, 47, 50, 62, 63, 199, 200.
symmachiarii 194; — Astures 45, 46.
Szolnoc 79.
Szombathy 164.

Ş

Şardu-Unguresc 108.
Şendreni 90.
Şerbeşti 163.
Şipet 160.
Şiria 160.
Şiştov *v.* Novae.
Şomfalău 109.
şosele 3, 9, 12—14, 18—21, 24, 25, 28, 29, 30, 35, 36, 39, 40, 47—50, 62, 74, 75, 79, 85, 86, 90, 91, 95, 100, 101, 104, 106, 108—113, 115, 116, 118, 119, 120, 121—126, 130, 137, 143, 149, 150, 160, 161, 182, 183, 187, 237.
Şovar 109.
Şovarad 109.
Ştefulescu Al. 110, 114, 124, 127.

T

Tabac 162.
table cerate = tăbliţe ceruite 74, 170, 234.
Tabula Peutingeriana 106.
Tacitus 5, 32, 36, 37.
Taifalii 93.
Tălişoara 109.
Tâlmaci 108, 121, 123.
Tapae 5, 14, 17—19.
Târgul, *râu*, 149.
Târgul Mureş 109, 119.
Târgul Secuesc 109.
Târnava Mare, *râu*, 79, 120.
Târnava Mică, *râu*, 120.
Tarutenus Paternus 80.

Tătăreşti = Tatarbunar 161, 162.
Tato 216.
Tecucel 161.
Téglas G. 88, 114, 157, 181, 190, 191, 193.
Teleajen, *râu*, 125.
templum horologiarium 130, 172.
Teodorescu D. M. 34, 42, 236.
Teregova *v.* Gaganis.
D. Terentius Scaurianus 61.
teritoriu = ţinut: al Carpilor 119; al Costobocilor 119; clientelar 36, 50, 60, 85, 124, 125; dacic 23, 26, 35, 37, 39, 41, 47, 160; dunărean 213; gallo-german 217; iazygic 24, 39, 115; provincial 40; roman 14; traco-dacic 218, 220.
terme *v.* băi
territorium legionis 130, 169, 170, 227, 234.
Tetricus, *împărat*, 99, 100.
Tettius Iulianus 5, 8, 14.
tezaure 30, 87, 96, 97.
Themaes 217.
Thaemus Horati f., *Ituraeu*, 212.
Theodote 235.
Thespis 77.
Theveste 180, 215.
Thouvenot R. 193.
Thraci *v.* Traci.
Thracia *v.* Tracia.
Thrason 213.
Thyatira 190.
Tiberiu, *împărat*, 3.
Tibiscum 14, 19, 100, 106, 107, 122, 126, 131, 137, 191, 198, 199, 231.
Tibot 74.
Tibru, *fluviu*, 1.
Tighina 164.
Tigrul, *fluviu*, 2.
Tihău 118, 119, 131, 159, 160, 186.
Timesitheus 91.
Timiş, *râu*, 106, 107.
Timişoara 160.
Tipasa 215.
Tirepsum 108.
Tisa, *râu*, 4, 79, 100, 108, 158, 159; *câmpia* 37—39, 59, 73, 76, 78, 79, 185.
Tisza Dob 160.
Tocilescu Gr. 32, 34, 56, 65, 67, 70, 83, 109—111, 114, 121, 123, 125—127, 131—133, 142, 144, 147, 150, 157, 158, 160, 161, 163—165, 193, 204, 207, 211.
Tomi 5, 99.
Tomaschek 83.
Torma C. 117, 118, 127, 135, 157, 159, 160, 191.
Traci 213, 217, 218, 220—223.
Tracia 2, 3, 89, 95, 98, 99, 196, 209, 213.
Traian = Traianus, *împărat*, 1, 4, 6—15, 17—28, 30, 35—39, 41—43, 45—54, 57—64, 68, 69, 72, 76, 79, 81, 84, 92, 100, 101, 106, 111, 112, 115, 123, 137, 139, 140, 142, 144, 166, 169, 170, 175, 178, 183, 189, 190, 191, 194, 196, 201, 203, 209, 211, 212 *(diploma militară)*, 214—216, 218, 230, 231, 237.
Transilvania 35, 36, 48, 51, 60, 61, 121; *munţi* 8.
V. Trebonianus Gallus, *împărat*, 113.
Treveri 233.
tribunus 175, 194, 214, 215; angusticlavus 167; laticlavus 167.
Troesmis 23, 50, 52, 75, 173, 208, 211, 230, 233.
Troianul 36.
Tropaeum Traiani 77.
Trotuş, *râu*, 79.
trupe auxiliare 15, 19, 30, 43, 44, 46, 49, 51, 53, 54, 62, 67, 68, 74, 92, 100, 118, 121, 124, 177—206, 208, 210, 212, 213, 218, 222, 225, 226, 229; britanice 204.
trupe legionare 30, 43, 75, 115, 121.
Truşeşti 164.
Tsierna 16, 24, 85, 100, 101, 106, 111, 122, 123, 184, 223.
tubicen 184.

Tudor D. 34, 65, 103, 185, 193, 200, 202.
Tullius Menophilus, *guvernator*, 90, 91, 94.
Tuluceşti 163.
Turda *v.* Potaissa.
turmarius 147.
Turnu-Măgurele 50, 85, 110.
Turnu-Roşu 14, 21, 28, 108, 121, 123, 170.
Turnu-Severin *v.* Drobeta.
Tyras 4, 36, 49, 52, 77, 79, 87, 108, 109, 161, 164.
[Tzi]tzia 220.

Ţ

Ţigăneşti 161.
ţinut *v.* teritoriu.

U

Ucraina 4.
Uhden R. 88, 114.
Uhlig C. 162, 163, 165.
Uioara *v.* Salinae.
Ulpia Traiana Augusta Sarmizegetusa *v.* Sarmizegetusa.
Ulpius, *praepositus vexill(ationibus) auxiliar(iorum) Pann(oniae) Inf(erioris)* 181.
M. Ulpius Apollinaris 211, 234.
Ulpius Bachius 211.
M. Ulpius Mucianus 172.
M. Ulpius Traianus *v.* Traian, *împărat.*
Ulpius Vitalis, *centurio*, 211.
Ungheni 109.
Ungra 109.
Unguraş 44, 108, 115, 118, 131, 188, 191.
Urgum 108.
Uriul 109.
Urlueni 125, 126.
Uroiu 134.
Urspring 155.

V

Vădăstriţa 110, 124.
Vadul lui Isac 36, 161, 162, 163.
Valea Sângiorgiu 191.
Valerianus, *împărat*, 95, 96.
Val(erius) Constans 229.
M. Valerius Lollianus 204.
Valerius Longinus 220.
T. Val(erius) Marcianus 230.
L. Val(erius) Rufus 230.
C. Val(erius) Silvanus 212, 222.
Val(erius) Valens 235.
C. Val(erius) V[ita]lis 217, 219.
valetudinarium 169.
valli 132.
valuri 36, 49, 51, 64, 66, 79, 90, 115, 117, 118, 132, 137, 158—164; valul Zmeienilor 164; dela Romula 200; valul lui Traian 79, 108, 162; valul Prutului 163.
Vandalii 37, 73, 76, 80, 81, 99, 100.
Vărădia *v.* Arcidava.
Vârful lui Petru, *castru*, 121, 131.
T. Varius T. fil. Clemens 215.
Varistii *v.* Naristii
Vârşeţ 44, 107, 160, 188.
Vârţ 124.
Varus 3.
Vaschide Victoria 34, 186, 193, 202.
Vaşcapău 108.
Vedea, *râu*, 85, 110, 125, 126, 154.
Vegetius 156.
Venafrum 214.
veredarii 205.
Verona 94.
Vespasian, *împărat*, 225.
L. Vespronius Candidus 61.
veterani 40, 175, 181, 199, 201, 210—212, 216—221, 225, 226, 229—235.
C. Vettius Sabinianus, *guvernator*, 81.
Veţa *v.* Brâncoveneşti.
Veţel *v.* Micia.
vexillarii Africae et Mauretaniae Caesariensis 68, 201, 209.
vexillatio Daciarum 205.

vexillatio Dacorum 84.
vexillatio Dacorum Parthica 205, 215.
vexillatio equitum Illyricorum 62, 180, 200, 209, 213.
vexillationes 62, 71, 77, 84, 172, 194, 200, 201, 204.
vexillationes Daciscarum 84.
via decumana 138—140.
via praetoria 138—140, 149.
via principalis 128, 129, 138—140, 147, 149.
via quintana 129.
via sagularis 129, 134, 137, 138, 141, 148.
C. Vibius C. f. Pomptin. Celer Papirius Rufus, *tribunus*, 214.
victimarii 168.
...Victor, *eques*, 212.
Victoria Augusta 66.
Victovalii = Victualii 72—74.
vicus 130.
Viena *v.* Vindobona.
villa 110.
Viminacium 13, 14, 53, 90, 93, 96, 106, 122, 160, 224.
Vindelicia 213, 215, 216.
Vindobona 4, 13, 53, 54, 80, 169.
Vinţul de Sus 107, 109, 173.
Vinţul de Jos 108, 109.
Virunum 212, 229.
Vistula, *fluviu*, 73.
vita Hadriani 39.
vita Marci 37.
Vivennia 219, 220.
Vizigotii 98.
Voinescu, *sat*, 164.
Voivodeni 109.
Vologesus, *rege*, 71.
Vopiscus 103.
Vulcan, *pas*, 28, 30, 110, 112.
Vulcanici, *munţi*, 35, 122.
Vulić 56, 236.
Vulpe R. 34, 49, 56, 103.
Vurpăr 108.

W

Waltzing J. P. 88.
Weber W. 65.
Weiss A. 55.
Weiss E. 127.
Witting 103.
Wüthnow H. 217, 236.

X

Xenopol A. D. 26, 34, 56, 60, 65, 70, 103.
Xiphilinus 11, 32, 60, 72.

Z

Zagaiţa 160.
Zamca 164.
Zărneşti 164.
Zenobia, *regină*, 99, 100.
Zenon Tarasi 217.
Zermiegete *v.* Sarmizegetusa.
Zlatna *v.* Ampelum.
Zimborul 108.
Zimnicea 49, 110.
Zingerle I. 82.
Zmeieni, *valul*, 164.
Zonaras 32, 82.
Zosimus 92, 102.
Zutor 108, 118, 180, 198, 220.

TABLA ILUSTRAŢIILOR

Nr. fig.		Pagina
1.	Legionarii ascultând o cuvântare a împăratului Traian	16
2.	Traian înaintea unor întărituri dacice	18
3.	Auxiliari neregulaţi şi regulaţi în luptă cu Dacii	20
4.	Traian jertfeşte în faţa podului dela Drobeta	23
5.	Traian în faţa capitalei lui Decebal	29
6.	Sinuciderea lui Decebal	31
7.	Traian tratează cu solii barbarilor din jurul Daciei	38
8.	Legionarii romani seceră grâul în câmpiile Daciei	40
9.	Legionarii taie lemnele din pădure pentru a construi	42
10.	Sarmaţi Roxolani	59
11.	Soldaţii romani construesc o şosea	105
12.	Legionarii construesc un castru	116
13.	*Limes romanus* la Dunăre	117
14.	Legionarii construesc un turn de apărare din lemn	120
15.	Castrul dela Bumbeşti	123
16.	Castrul de pământ dela Fâlfani—Izbăşeşti	125
17.	Planul castrului dela Racoviţa	145
18.	Planul castrului dublu dela Săpata de Jos	150
19.	Zid interior găsit în castrul Săpata de Jos	152
20.	Castrul dela Frumoasa	154
21.	Palisada castrului dela Frumoasa	155
22.	Legionari romani în marş	167
23.	Legionarii romani atacă o fortăreaţă dacică	171
24.	Soldaţii auxiliari neregulaţi din armata romană în marş	195
25.	Auxiliari neregulaţi: călăreţi Mauri	197
26.	Piatra de mormânt a veteranului *C. Valerius Silvanus*	228
	Harta Daciei romane şi a ţinuturilor vecine de V. Christescu (planşă).	

CUPRINSUL

	Pagina
Cuvânt Inainte	V—VII
Notă la Bibliografie	IX— X
Introducere. — *Cucerirea Daciei de Romani*	1— 34
Traian și problema hotarelor Imperiului Roman 1—5. Decebal 5—6. Traian și problema cuceririi Daciei 6—11. Primul război al lui Traian cu Decebal 11—22. Al doilea război cu Decebal 22—32. Bibliografie 32—34.	
PARTEA I-a. — DACIA IN APĂRAREA IMPERIULUI ROMAN	35—103
I. *Organizarea provinciei Dacia de Traian*	35— 56
Hotarele Daciei romane 35—36. Vecinii 36—38. Traian și barbarii 38—39. Dacia în organizarea hotarului dunărean 39—42. Organizarea militară a Daciei 42—47. Măsurile de organizare defensivă. Ținutul Munteniei 47—52. Orgaganizarea militară a provinciilor pannonice și moesice 52—54. Bibliografie 54—56.	
II. *Hadrian și întărirea apărării Imperiului. Cele două Dacii* . .	57—65
Moștenirea lui Traian 57—58. Hadrian la Dunăre 58—60. Reorganizarea Daciei 60—64. Bibliografie 64—65.	
III. *Cele trei Dacii*	66—70
Antoninus Pius și răscoala Dacilor 66—68. Forțele militare din Dacia sub Antoninus Pius 68—70. Bibliografie 70.	
IV. *Inceputul marilor atacuri barbare la Dunăre*	71—83
Marcu Aureliu și mișcările barbare 71. Marile lupte dela Dunăre 72—81. Sabinianus și Dacii liberi 81—82. Bibliografie 82—83.	
V. *Dacia sub dinastia Severilor*	84—88
Septimiu Sever și Dacia 84—85. Alte lupte cu barbarii dela Dunăre sub Caracalla. Carpii 85—87. Sever Alexandru 87. Bibliografie 88.	
VI. *Dacia în timpul anarhiei militare*	89—103
Luptele lui Maximinus în Dacia 89—90. Năvala Carpilor 90—91. Gordian la Dunăre 91—92. Filip Arabul și apărarea Daciei 92—93. Alte năvăliri 93—95. Ultimii ani ai Daciei romane. Aurelian 95—101. Bibliografie 102—103.	

Pagina

PARTEA II-a. — ORGANIZAREA DEFENSIVĂ A DACIEI . 104—165

I. *Drumurile* . . . . 104—114
Consideraţiuni generale 104—106. Drumurile Daciei după itinerariile antice. Urmele din regiunea Banatului 106—108. Drumuri romane din Ardeal neindicate de itinerarii 109. Drumurile romane din Oltenia şi Muntenia 109—111. Data construirii drumurilor romane din Dacia 111—113. Bibliografie 113—114.

II. *Fortificaţiile Daciei* . . . . 115—127
Fortificaţiile podişului transilvan 115—122. Fortificaţiile romane în Banat 122—123. Fortificaţiile romane din Oltenia şi Muntenia 123—126. Bibliografie 126—127.

III. *Descrierea castrelor din Dacia* . . . . 128—157
Principiile castrametaţiei în epoca republicană şi în cea imperială 128—130. Lagărele legionare din Dacia 130—131. Castelele trupelor auxiliare 131—133. Micia 133—134. Ilişua 134—135. Gherla 135—136. Căşei 136—137. Arcidava 137—140. Drobeta 140—142. Răcari 143—144. Racoviţa 144—147. Jidova 147—149. Săpata de Jos 150—154. Frumoasa 154—156. Bibliografie 156—157.

IV. *Valurile* . . . . 158—165
Consideraţiuni generale 158. Valurile din şesul Tisei 158—159. Valurile din Banat 159—160. Vallum în Crişana 150. Valurile din sud-estul Daciei 160—164. Bibliografie 164—165.

PARTEA III-a. — TRUPELE DIN DACIA TRAIANĂ . . . . 166—236

I. *Legiunile* . . . . 166—176
Consideraţiuni generale 166—169. Legiunea XIII gemina 169—173. Legiunea V Macedonia 173—174. Legiunea IV Flavia Felix 174—175. Legiunea I adiutrix 175. Bibliografie 176.

II. *Trupele auxiliare regulate* . . . . 177—193
Consideraţiuni generale 177. Corpurile auxiliare de cavalerie (alae) 177—182. Corpurile auxiliare regulate de infanterie (cohortes) 182—192. Bibliografie 192—193.

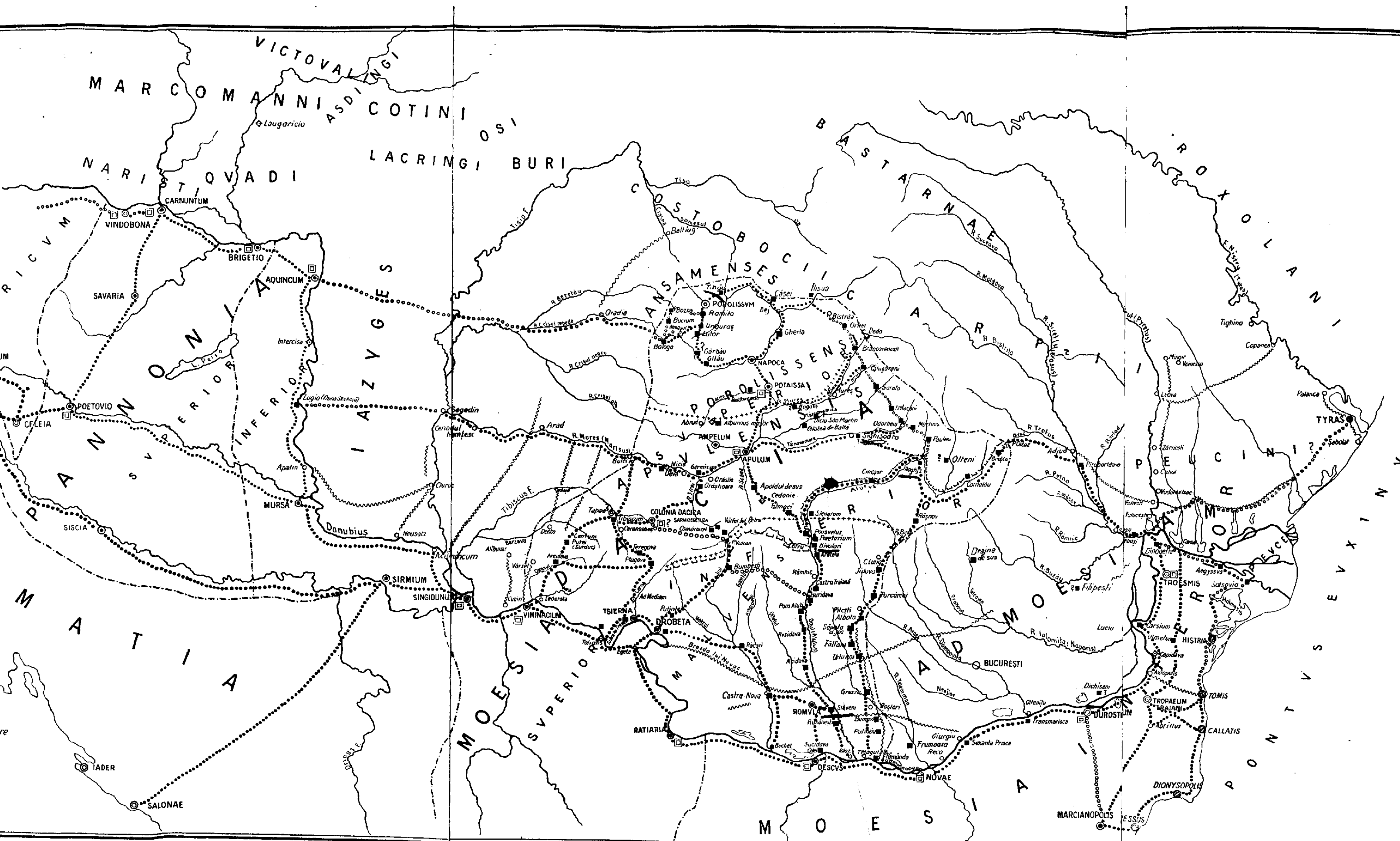
III. *Trupele neregulate* . . . . 194—202
Consideraţiuni generale 194—195. Numeri. Vexillatio 195—201. Bibliografie 201—202.

IV. *Trupele auxiliare recrutate în Dacia* . . . . 203—207
Trupele auxiliare regulate 203—204. Trupe auxiliare neregulate 204—6. Bibliografie 207.

Pagina

V. *Trupele şi acţiunea lor romanizatoare* . . . . 208—236
Originea trupelor din Dacia 208—210. Alcătuirea trupelor se schimbă în urma reformei lui Hadrian 210—211. Soldaţii legiunilor 211—212. Soldaţii trupelor auxiliare 212—221. Pătrunderea Dacilor în corpurile de trupă 221—226. Veteranii 226—232. Canabele 232—235. Bibliografie 235—236.

Incheiere 237
Indice 239
Tabla ilustraţiilor 265
Cuprinsul 267

HARTA DACIEI ROMANE ŞI A ŢINUTURILOR VECINE.